TÜRK ARKEOLOJİ DERGİSİ

SAYI : XVII-2 1968

Millî Eğitim Bakanlığı
Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü
tarafından yayımlanır.

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA, 1969

İÇİNDEKİLER

Mahmut Akok	: Kayseri'de Tuzhisarı, Sultanhanı, Köşk Medrese ve Alaca Mescit diye tanılan üç Selçuklu Mimarî Eserin Rölövesi	5–41
Prof. Jacques Bordaz	: The Suberde excavations, Southwestern Turkey an interim Report	43–71
Rüstem Duyuran	: Akhisar Tepe Mezarlığında yapılan arkeolojik araştırmalar	73–76
Prof. Dr. Afif Erzen	: Van Bölgesi Çavuştepe 1968 kazısı	77–90
Tülay Ergil	: "Fildamı", Bakırköydeki büyük açık Bizans Sarnıcı	91–99
Hakkı Gültekin	: Erythrae kazısında bulunan Fayans figürinler	101–116
Prof. Doro Levi	: La Mission Archéologique Italienne de Iasos	117–121
Prof. Iris C. Love	: Knidos - Excavations in 1968	123–143
Machteld J. Mellink	: Excavations at Karataş Semayük 1968	145–150
Peter Neve	: Die Ausgrabungen der Deutschen Boğazköy-Expedition im Jahre 1968	151–164
Prof. Luigi Polacco	: Topaklı Campaign of excavation 1968	165–175
Prof. Leonard C. Smith	: Excavation report, eski Anamur *(Anemurium)* 1968	177–184
Dr. Ümit Serdaroğlu	: 1969 Ağın ve Kalaycık kazıları	185–210
Burhan Tezcan	: 1968 Göllüdağ kazısı	211–235

KAYSERİ'DE TUZHİSARI, SULTANHANI, KÖŞK MEDRESE VE ALACA MESCİT DİYE TANILAN ÜÇ SELÇUKLU MİMARÎ ESERİN RÖLVESİ

Mahmut AKOK

Millî Eğitim Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün, Merkez Teşkilâtı içinde Kurulu Rölöve Şubesi, bu üç mimarî Rölöve çalışmalarını, bu dergide tanıtdıktan ve geri kalan, Döner Kümbet, Cafer Ali Kümbeti ve Emîr Ali Türbesinde, Genel Müdürlüğün Etnografya dergisinin son sayısında yayınladığımızda, Şubemizin Kayseri'deki Selçuk Çağı mimarîsi üzerindeki ilk seri Rölöve Çalışmalarını, Sanat ve Bilim Dünyasına duyurmuş olacağız.

Bu suretle, arşivimizdeki Rölöve Çalışmalarının, bir başka serisi olan Konya Şehrindeki Selçuklu mimarî eserlerine sıra gelmiş olacaktır. Bunlarda; sırasiyle; M. 1242 - 43 yılında yapılmış Sırçalı Medrese, M. 1252 de yapılmış Karatay Medresesi, M. 1258 de kurulmuş Sahipata Hanıgâhı, M. 14 y.y. tarihinde inşa edilmiş Hasbey Dorul-Huffazı ile, M. 13. y. yılların yapıldığı anlaşılan ve Konya - Beyşehir kara yolu üzerinde bulunup, son defa Altınapa Barajı Göl sahasında kalan, Altınapa Kervan Sarayı, Eserleri'nin Rölöve çalışmaları olacaktır.

Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünü Rölöve Şubesi, daha ileriye ait yayın programında, diğer tarihî âbide Şehirlerimizdeki küçük ve büyük çaptaki eserlerden yapmış olduğu çalışmaları tanıtacağı gibi, yine Rölöve Büromuzun, önemle üzerinde durup Restorasyon işine ait proje ve tatbikatını takip ettiği, Antalya'daki üç kaplar diye tanılan, Hadriyan kapısının, son araştırmalarla ortaya çıkan Arkeolojik buluntularını ve Ankara Şehri içinde kurulan yeni binalar dolayısiyle, temel kazılarında ortaya çıkan ilk çağ yerleşmesinin tanıtılmasını yapacağız. Bu suretle, Türkiye Cumhuriyeti Başkenti'nin yeniden kurulmakta olan Moderen yerleşmesinin bazı olan, ilkçağ buluntularının Arkeolojik Topografyası da tanıtılmış olacaktır.

Şubemiz Teknik Bürosunun uzun seneler çalışmasiyle Genel Müdürlük anıt arşivine kazandırdığı tarihî ve Sanat belgelerini bu suretle, bilim dünyasına yakınen ve az çok arşiv kıymetleriyle tanıtmış olacaktır.

Bu çalışmaları kısa yazılarla tanıtmaya gayret eden Mahmut Akokta, Rölöve Bürosunda çalışan gurup arkadaşın değerli mesailerine katılmış onların iş ortaklarından biridiri. Şüphe götürmezki; sunduğumuz bu Rölöveler ve yazılarımızla dile getirdiğimiz bu bilgiler, ele aldığımız Türk Sanat Mimarî örneklerinde, kılı kılına, tam anlamı yansıtan çalışmalar olduğunu iddia etmemekteyiz.

Bizler bu çalışmalarımız yayın yoluna aktarmakla, Türk Sanat ve Tarihinin malı olmamış mimarî bazı değerlerin gerçek yönü ile tanımak istiyenlere, ışık tutup yol göstermek istemekteyiz.

Yeni kavramlı yeni araştırıcılar, bizim noksan bıraktığımız yönleriyle görüp, yeni çalışma ve yazılarıyla, Tarih ve Sanat yadigârlarını daha etraflı açıklığa kavuşturacaklardır.

Anadolumuzdaki Türk Sanat değerleri olan tarihî mimarî eserler için, gereği kadar derinliğine açıklıkla üzerlerinin çalışmaları yapılmış olmadığını, fırsat buldukça tekrarlanan çalışma örneklerinden anlamaktayız [1].

[1] Albert Gabriel: Monuments Turesd Analolic Paris - 1931, K. Erdmann; Des Anatolisehe Kervansaray Berlin 1961, Suut Kemal Yetgin; İslâm Mimarisi: 1959.

Tanrı nasip etsin, yukarıda, bildirdiğimiz yayın programımız gerçekleşsin, bizim gibi bu yolda çalışan kişi ve kurulların da bu yoldaki heves ve arzuları coşacak ve yeni yeni hamlelere şahit olacağız.

Bizim bu çalışmalarımızı bu şekilde değerlendirme hususunda anlayış gösterip yardım ve teşvik edenlere minnet ve şükranlarımızı bu satırlar içinde bildirmeğe de bir görev ve borç bilmekteyiz.

Tuzhisarı Sultanhanı:

Kayseri'den Sivas'a uzanan karayolunun 45. kilometresinde ve bugün bu adla anılan köyün içinde, Tuzhisar'ı Kervan Sarayına rastlanır.

Kayseri'den ve Bünyan yakınındaki (M.Ö. 1235) tarihli Karatay Sultan Hanından, birer konaklık mesafede kurulmuş olan bu han, 13. Yüz Yılda kurulmuş olan Selçuklu hanlarının, büyüklük itibariyle 2. derecede olanlardandır[2].

Gerek plân tertibi ve gerek yapı kuruluşu yönünden tamamiyle klâsik şekil almış bir Sultan Hanı karekterindedir[3].

Tuzhisarı Sultan Hanı'nın yapılış tarihi (M. 1229) olduğuna göre, Konya - Aksaray yolu üzerindeki Büyük Sultan Han ile aynı yılda yapılmıştır.

Olgun yapı tipinden de anlaşıldığına göre her yönden mükemmel olan bir yapı anlamındadır. Bu çağın Sultan Hanı olarak bütün üniteleriyle elimizde olan bir eserdir.

Son yıllarda, sahipsiz ve bakımsız olarak görülen bu tarihi anıt, Cumhuriyet çağında Eski Eserlere verilen önem kavramıyla, 1938 yılında Millî Eğitim Bakanlığının muhafaza ve emniyetine girmiş ve ilk koruma ve kurtarma tedbirleri o zaman kısmen düşünülmüştür.

Bu değerli anıtı, esasen hayatiyete kavuşturan çalışmalar 1951 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılmağa başlanılmıştır.

Eserde ilk Esaslı Rölöve çalışmalarını merhum Y. Mimar Saim Ülgen yapmış[4], isede, Binanın kısmı Restarosyon tatbikatı konu olunca, tatbikata elverişli 1: 100 Rölövelerin yapılması ve bunlara ek Restorasyon Projelerin hazırlanmasını, bu yazıların Müellifi M. Akok'a verilmiştir.

Tuzhisarı Sultanhanı binasında yeni baştan ölçüler alınarak bu defaki yazılarıma ekli Rölöveler hazırlanmıştır. (Bakınız Planj. 1 - 8 - 1A).

İlk Rölöveler, Restarosyon işe başlamadan önce olduğundan, Binanın bazı kısımlarına ait detayların tamamı görülememiştir.

Son Rölöve Çalışmalarında ise, işe enkaz temizlenerek ve kısmen iskele kurularak devam edilmiştir. Bu çalışmalarımız sırasında, en ufak detaylara ait ölçüler alınmıştır. Bir makale konusuna yeteri ölçüsünde resimler bu defa sunulmuştur.

Röleveler sırasında ve restorasyondan önce Tuzhisarı Kervansarayının durumu:

Millî Eğitim Bakanlığı'nın Emniyetine geçmeden önce. Han, buraya konan köylü ler tarafından, ehli hayvanların ağılı gibi kullanılıyor, Hanın iç bölümü yer yer, özel şahıslarca diledikleri gibi kullanıyorlardı. Dıştanda, çevreside köy ev, avluları tarafından kaplanılmıştı.

Tahrip edilmeğe elverişli kısımlar, alt seviyelerden insanlar tarafından üst kısımlarda da tabiat tarafından devam edegelmekte idi.

Bu bilerek ve isteyerek yapılan tahribat ile, anıtın ayakta kalabilen birçok parçalarıda yıkılma tehlikesi içinde idi. (Bakımsız Res. 5) Dıştan, içten geniş ölçüde yıkılmalarla, Han ören görünüşüne bürünmüştü. Kapılardan zorla giriliyor alan ve damlar üstünde dolaşıp inceleme yapmak, hayli güçlüklü oluyordu. Birçok bölmelerin içlerine girilemediği gibi, mimarî durumu gereği gibi incelemek oldukça müşkül görülüyordu. En çok tahribat, yıkıntı, malzemesini kolaylıkla kaldırabi-

[2] K. Erdmann; Des Anatolisehe Kervansaray: Berlin 1961.

[3] Suut Kemal Yetkin İslâm Mimarisi 1959.

lecek yerlerden olmuştu. Bunun için, cümle kapısı etrafındaki, kontrofer kulelerinin ayak kısımlarıyla, ön cephenin alt kısım kaplamaları, insan eliyle ilk yapılan tahripler sayılmalıdır. Binanın uzun müddet sahipsiz kalıp, ihmale uğramasıyle ve tabiî tesirlerden dolayı ortaya gelen yıkıntılar dolayısiyle, üst kısımlarda, dağılmalar olmuş ve bu hal harâbiyi hızlandırıp genişlemiştir. Bu yüzden damlar kenarında bulunan korkuluklar, her tarafta yıkılmıştı. Kulelerin tepe külâhları tamamen yok olmuşlardı, kapalı kısmın ortasında bulunan, dua kubbesi külâhı yıkılmış ve üstü açılmıştı.

Geniş avluda etrafı çevreleyen revak kemer ve ayaklarında yer, yer çökünüler görülüyordu.

Orta kısmı işgal eden Mescit binasında, da ihmaller dolayısiyle harabî görülüyordu. (Res. 3).

Hanın çevresine yapışık olarak kurulmuş yeni köy evleri dolayısiyle bu yöndeki duvar diplerinde ve yüzlerinde geniş ölçüde yıkıntılar olmuştu (Bakınız Resim 16).

Özet olarak diyebiliriz ki, Tuzhisarı Selçuklu Kervan Sarayı, Cumhuriyet çağına ancak ören manzarasiyle ulaşabilmişti. Bugünkü durumunda, Yeni Türk idaresinin, bu çeşit tarihî eserlere verdiği değeri gösterir bir çalışmanın örneğidir. Biz eski durumu açıklıyan fotoğrafı bu amaçla, bu yazımızda bulundurmağı uygun gördük. (Bakınız Res. 1 - 16).

Tuzhisarı Sultan Hanının plân durumu:

Plân çatkısı, itibariyle, Tuzhisarı Sultan Hanı, bu çağın diğer Sultan Hanları kuruluşuna uyarak, dıştan kare bir çerçeveye sığdırılmış, bir geniş avlu etrafına, üç taraflı yazlık kısım ile, dik dörtgen kuruluşta olan, kapalı, kışlık kısımdan ibarettir. Yazlık kısmın geniş avlusu ortasında, dört ayakla, kemer ve tonozların taşıdığı bir de köşk mescit, hanın genel kuruluşunu teşkil ederler..

Tuzhisarı Sultan Hanının esas yüz ve girişi, batı yöndedir. Tam ortasında, iki kontrafor kulesi arasında ve cümle kapısı diyebileceğimiz, tak-kapı yer alır. Kapının yanındaki kuleler, alttan kare plânda olup, gövdeleri yarım daire plânlı yan, yana sütunlar şeklindedir. Önyüzün iki köşesinde de yine, kontrofor mahiyetinde ve bu defa keskin köşeler ve yıldız plânlı kuleleri bulunur. Cümle kapısından içeriye, bir hol ile girilir. Bu hol avluya eyvan teşkil eden geniş ve yüksek bir kemer ile bağlanır.

Avluya girildikte, ön cephenin duvarı arkasına rastlayan sağ kısımda, kapıları avluya açılan, iki büyük oda ile, hamamın külhan kısmı odunluk bölmesi, sol kısımda ise, bir büyük oda, ile, köşe eyvanı şeklinde bir kısım ve arabalık dedeğimiz, tonozlu boşluğun köşesi yerleştirilmiştir.

Büyük avluyu çeviren sağ kanadın da, önleri revaklı, kapıları bu revaklar altına açılan, dört bölmeden ibaret, Hamam dairesi, üç bölmeli bir ikamet kısmı ile, tek odalı bir kısım ve ayrıca iki bölmeli bir başka daire sıralanıyordu (Res. 3, 4).

Sol kanatlarda ise, önleri, karşısındaki revaklara uygun mimarî ifadeli ve ortalarında da ayrıca bir sıra ayakları bulunan, Develiklerle çevrilmiştir (Res. 4).

Bu suretle orta avlu üç tarafından U biçiminde üstleri kapalı sahalarla çevrelenip, bir tarafıyle de kapalı kışlık kısmın, geniş yüzlü duvar ve Tak kapısı ile kapatılmıştır. Bu suretle, dördüncü kanadı da kapanarak bir kare plânlı avlu vücuda gelmektedir.

Bu avlunun tam ortasında, yine kare plânlı, köşk-mescit yer almaktadır ki, bu avlunun iç kuruluş dekor ve plânını anlamlı hale getirmiş olmaktadır.

Tuzhisarı Sultanhanının kapalı, kışlık kısmına, monimental ifadeli bir takkapı ile girilir.

Bu kapı, sade yapıda geniş düz duvarlar ortasında, tek başına bu yüzü süsliyen bir mimarî unsur halindedir. Kapıdan girilince, hanın kapalı kısmının azametli kuruluşiyle karşılaşılır.

Yirmi dört sayıda, inşaî ve kare plânlı ayaklar üzerine oturtulmuş, kapalı kısım, ön ve dip kısmı ayrı kuruluşta sahınlar hasıl eden, beş nefli olarak tanzim edilmiştir.

Orta nef kısmı, tam giriş kapısı aksında olup, daha yüksek kuruluşta ve geniş tutulmuş bir mekân halindedir. Tam ortasında, iki kemere oturtulmuş, dörtyüzü pantantifli, tam yuvarlak plânlı bir dua kubbesi bulunmaktadır (Res. 12, 13).

Hanın dıştan çevresinde ve duvarların orta ve köşelerinde, çeşitli plân gösteren, kontrafor mahiyetinde kurulmuş kuleler bulunmaktadır (Res 14, 15). (Bakınız Plânij 1).

Tuzhisarı Sultan Hanının mimarisi. Kuruluş ve yapı malzemesi:

Kayseri bölgesinin kendine has bir özelliği, taş malzemesinin çok elverişli oluşundan dolayıdır ki, burada, taş malzeme kullanmakta üstün bir başarı tekniği revaç görmekte ve buna paralel olarakta, üstün bir yapıcılık ve mimarî doğmuş bulunmaktadır.

Hanın kuruluşunda da, bu yapıcılık icabı mimarisinin tatbikatını, kitlelerin tanzimini, dış ve iç fasatların tertibini, gereği gibi tam ve olgun anlamiyle görmekteyiz.

Hanın iç ve dış yüzlerinin tertip ve tanzimine, ciddî ve metin bir yapım anlam ve sadeliği hâkimdir. Yalınız Batı taraf yüzü, hanın esas yüzlerinden biri olmakla ve binayı yanından geçen yola bağlamakla, azemet ve güzelliği bir araya toplamış, gösterişli bir yüz olarak tanzim edilmiştir (Bakınız Plânj 4). Diğer yan yüzlerde bu ifade yerini, metanet ve sadeliğe bırakmıştır (Bakınız Plânj 5) (Res. 15).

İç avlu, başlı başına gösterişli ve olgun tertipli mimarî kuruluşlar halindedir. Etrafta, ayaklar üstünde zarif ve şahlanmış kemer sıralarının hasıl ettiği koyu gölgelikler, yakınlık ve derinlikler dolayısiyle iç manzarada çekicilikler yaratmaktadırlar.

Orta avluda yer alan mescit kitlesi başlı başına fasat varlığı olan bir kitledir. Koca kitleye altındaki boşluk öylesine bir hafiflik kazandırmaktadır.

Avluda her mimarî unsurun taştan ve ağır olan varlığına daima hafiflik hissini katmaktadır. Baştanbaşa, yonu taşıyla kâgir yapı âlemini, insana yakın kılan ince süsler, aslında soğuk olan bu malzemeyi sıcak ve munis hale getirmiş bulnumaktadır.

Fasatlarda geniş ölçüde uzunluk ve düzlüğü yer, yer şakuliyet ve yükselişlere çeviren ve buralarda gölgeler yaratarak, Güzellik ve zenginliğe çeviren ve hareketler hasıl eden kuleler, bu mimarî sanatın olgun bir buluşundan sayılırlar.

Fasatların üst başları da, çıkıntı teşkil eden ışık ve gölge hasıl edip yatay çizgileri ifadeleyen korniş ve silme gibi unsurlar, bu mimarinin kendine has özel buluşlarıdır (Bakınız Plânj 5) (Res. 16).

Kapalı, kışlık kısmın iç mimariye bağlı buluşları, bu çağ yapılarında iç mekân tertibinde oldukça üstün ve olgun ifadelidirler. Taşla kâgir yapıcılığın azametli bir çatkısı ile karşı karşıya olduğumuz, ilk bakışta anlaşılmaktadır (Res. 9,10). Yanyana ve üst üste kuruluştaki arkat sistemi, bu mekân içinde, harikalı bir tatbikat ile oldukça üstün bir ferahlık yaratmıştır. Bilhassa orta mekânın yan taraflarına göre, ayrıca tahfif kemerleriyle, şahlanmış orta tonozları, üstün taş işçiliğiyle dikkat nazarlarını kendine çekmektedirler (Res. 10).

Kapalı kışlık kısımda, insan ve hayvanların birlikte bulunacakları hesap edilerek yan neflerin, kemer ayakları arasına, 60 - 70 santim yükseklikte, geniş sekiler yapılmıştır.

Bu kısmın duvar dipleri hayvanların konulması içindir. Orta nef ise, ara hizmetler için serbest bir yer olarak kullanılmaktadır.

Yapı malzemesine gelince:

Tuzhisarı Sultanhanının iç ve dış duvarlarının yapı malzemesi, baştan başa tek malzeme esasına uyarak kurulmuştur.

Duvar yüzleri tamamen yonu taşındandır. Dam ve yer döşemeleri de yine taştandır.

Duvar ve Tonozların kalınlık teşkil eden iç kısımları bol kireç harçlı kırma taş dolgular halindedir.

Duvar örgülerinin, her tarafta tektaş sırası düzeni şeklinde yapıldığı görülmüştür. Yüz kaplamalarında kullanılan yonu taşları, enleri 40 - 50, kalıntıları 30 - 40 ve boyları da, 80 - 120 santim arasında ölçü çeşitliliği göstermektedir.

Duvar yüzlerinde kullanılan örgülerde, (Akçe geçmez) denilen, bir birine eyice alıştırılmış Derz, usulü, kullanılmıştır.

Yüz kaplamaları arasında ve seçkin kısımlarda, geometrik tertipli taş örgülerde görülmektedir.

Tuzhisarı Sultan Hanının mimarî özellik gösteren kısımları:

Konumuz olan Sultan Hanın'da yapı külliyesine dahil çatkı arasında, gerek fonksiyon ve gerek ünite bakımından özel yapı şekilleriyle, mimarî anlam taşıyan parçalar vardır ki, bunların ayrıca açıklanmaları gereğini duymaktayız.

1 — Tak-kapılar.
2 — Köşk-mescit binası.
3 — Avlu kısmı Revak ve Tonozları,
4 — Kapalı kısmın mimarî durumu,
5 — Hamam daire ve teşkilâtı,
6 — Çeşitli kitle tanzimleri ve genel heyet.

Tak-kapılar:

Cümle kapısı, (Bakınız Plân 8) (Res. 1). Batı yüzünün duvarının tam ortasına yerleştirilmiş olup, iki yanındaki kontrafor kuleleriyle de kaynaştırılarak, bu yüzün süs değeri arttırılmıştır.

Girişinde, dilimli örgüde bir basık kemeri ve iki tarafında mogarnaslı özengileri vardır. Giriş kısmısının sağ ve sol duvarında, üst başları mogarnaslı, hücrelikler ve setler görülür. Bu setler zamanla fazla tahrip edilmiş olduklarından, yeni Restorasyonlarla, aslına uygun olarak tamamlanmışlardır.

Kapının dış kenar çerçevesi çeşitli süsler taşıyan şerit ve silmeler halindedir. Bu çerçeve alt kısmında, yarım yuvarlak sutunçelerle iç kısma bağlanır.

Niş kenarını teşkil eden sütünlerin başlıkları zar biçimindedir. Ve kapının dış alınığını teşkil eden sivri kemer ile yan söğenlerine ayaklık ederler.

Kapı nişinin üst başı, dokuz sıra halinde mugarnaslı yarım kubbelidir.

Kapalı kısmın Tak-kapısı:

(Bakınız Planj 7), (Res. 6 - 8.) Alt gövdesiyle üst taç kısmı hayli bozuk olmakla beraber, mimarî varlığı bütünüyle anlaşılan bir eser halindedir. Giriş nişi iki tarafında hücreleri bulunur.

Kapı kitlesinin dış çerçevesini, iki kademe şeklinde ve geometrik süslü şeritler meydana getirir. Giriş kısmı nişinin üst başında, dokuz sıra mugarnaslı yapılmış, yarım kubbeli alınlığı bulunur. Onun Sivri kemer şeklinde olan çerçevesi de, özengileriyle, köşelerdeki yuvarlak sütünçeler başında olan, zar biçimli başlıklara oturtulmuştur.

Giriş kapısı açıklığı üstünde sade ifadeli bir basık kemer bulunur.

Kapı kitlesinin yan çıkıntıları sade ve düz duvar halindedir.

Köşk mescit binası: (Bakınız Plânj 6) (Res. 5) :

Başlı başına bir mimarî varlık olarak kurulduğu görülen mescit binası. Genel mimarî kompozisyona dahil, bir kitledir.

Dört köşe geniş avlunun tam ortasında yer alan bu kitle, yine dört köşe plân gösteren bir kuruluştadır.

Dört kalın inşaî ayak üzerine oturtulmuş, cümle kapısı ile kapalı kısmın aksi üzerinde ve avlunun tam ortasına kurulmuştur.

Üstteki mescit katına çıkan iki taraflı portafo-Serbest-Asma merdiveni, hanın esas giriş kapısı karşısına rastlamaktadır.

Alt ayaklarının dikey kısımları sade yapıdadır. Tonoz ve ayakların ör kısımlarında, iki sıra halinde, yüzleri süslü kemer ve kaş kemerleri bulunmaktadır.

Mescit taban döşemesini taşıyan alt kısım tonozu, çapraz şekilde kurulmuştur.

Üst kısmın dış yüzleri, bu yüzlerin ortalarında yer alan pençere ve kapılar, tam anlamıyla ince süslü çerçeve silmeleriyle fasatları zengin kılan elemanlardır.

Giriş kapısı ile pençelerin üst başlarında, mugarnaslı alınlıklar bulunur (Res. 5). Her yüz duvarının yan ve üst kenarları da geometik süslü şeritvari silmelerle bezelidir. Köşelerin alt kısımlarında, yüzleri fitillerle süslü sütunçeler yer alır.

Selçuklu Sultan Hanlarının geniş avlusunda yer alan bu nevi köşk mescitler daima süslü yüzleriyle mimarî kompozisyona girerler. Bunun içindir ki, Tuzhisarı Sultan Hanı Köşk mescidi de bu genelliğe tamamen uymaktadır.

Mescidin ibadet sahnı plânı da kare kuruluştadır. Cümle kapısı karşısına, mihrabı rastlamaktadır. Girişin sağ tarafındaki bir niş içinden, kıvrılarak dama ulaşan bir merdiveni bulunan mescidin, üst terası, ezan okuma yeridir.

Namaz sahnı Kuzey ve Güney taraflarında iki pencere açılmıştır. Üst kısmı tavan örtüsü tonoz şeklindedir.

Avlu kısmının, revak ve tonozları:

Geniş avluda, kalın kitleler önünde ferahlık yaratan, Revak ve Tonozların intizamlı aralıklarla yerleştirilmiş ve maharetle işlenmiş ayak ve kemerleri, bu hanın iç mimarisine üstün bir olgunluk kazandırmaktadırlar.

Revak ve Tonozların avluya bakan yüzlerindeki kemer kaşları sivri kemer şeklindedir. İntizamlı taş bloklarla işlenmişlerdir (Res. 3).

Kapalı ve kışlık kısmın iç mimarî durumu:

(Res. 6 - 13) Bu kısmında taş işleyiciliğinin maharetle kullanışını yansıtan harika bir başarı ile karşılaşmaktayız. Yan Tonozları taşıyan ayak, kemer ve kaş kemerleri sade kuruluşuna rağmen metin ve düzgün bir yapı varlığı anlamındadırlar.

Orta sahnın mimarî çatkısı, yanlarda bulunan ayak ve kemerler üstlerinde yükselen ara tahfif kemerlerinin taşıdığı yüksek tonozlar, iç mekânı büsbütün açıklık ve farahlığa kavuşturan kuruluştadır. İntizamlı ve hesaplı taş örgüleri, kemer özengileriyle de bu kısmı ayrıca süslenmiştir.

Orta sahnın tam ortasında bulunan dua kubbesi sade pantantifleri ve zarif bir şekilde süslenmiş kasnak çerçevesiyle bu kısmı üstün anlamlı bir hale koyar (Res. 9, 12). Kubbe Kasnağında çevre şeritler halinde, geometrik süsler, yazı kuşağı ve mugarnaslı silmeler bulunur. Dört tarafında şev şemse şeklinde küçük ışık pencereleri maharetle bu çember süsleri içine kaynaştırılmıştır.

Baştanbaşa ağır taş yapı halinde olan kapalı kısmın iç mekânı, bu çağ mimarisinin olgun ve incelikler taşıyan unsurlariyle, insanların ferahca barınmasına elverişli hale getirilmiştir.

Hamam dairesi ve teşkilâtı:

Tuzhisarı Sultan Hanının Hamam dairesi komple heyetiyle ve oldukça sağlam olarak tesbit edilmiş bir kısımdır. (Plânj 1 ve 3) un incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, Hanın plânı içinde ve batı-güney köşesinde beş bölmeyi kapsayan bir daire halindedir.

Dıştan bir kapı ile bağlantısı olan Külhan önü vardır, burada su deposu altından ısıtma işini gören külhan ocağı da bulunur.

Hamam Dairesine, sağ taraf avlu Revaklarından ve köşede bulunan bir kapı ile girilir. Giriş holünden diğer bir kapı ile de soyunma yerine geçilir. Giriş holunun üstü tonozlu ve soyunma yerinin üstü de kırma kubbelidir. Bu kubbelerin ortasında = kilitinde, kare şekilde ışık feneri bulunur.

Soyunma yerinden, bir kapı ile yıkanma bölmesine geçilir. Burası iki kurnalı bir yıkanma yeridir. Üstü tam yuvarlak plânda bir kubbe ile örtülüdür.

Kubbeninde kilitinde yuvarlak plânlı bir ışıklık görülmektedir.

Hamamın su haznesi, dikdörtgen plânlı ve üzeri tonozla örtülü bir kısımdır.

Hamam Dairesi genel olarak, yanındaki kısımlara nazaran alçak durumda kurulmuştur.

Bunun nedeni, kolay ve devamlı sıcak olmasının istenmesi olmalıdır.

Hamamın mimarî ve teknink kuruluşu diğer bu çağ hamamlarının benzeridir. Külhan ocağı, cehennemlik tesisi, ısıtılma ve su şebekesi hep aynı biçim ve teknik yapı halindedir.

Çeşitli mimarî kitlelerin tanzimi:

(Bizim planj 1A) diye sunduğumuz pespektif resmin incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, geniş avlu etrafındaki kapalı, önleri açık mekânların ortadaki mescidin ve kapalı kışlık kısım gibi, aynı kuruluşta olan kitlelerinin birbirleriyle kaynaştırılmaları başarılı olmuş, klâsik bir anıt ile karşıkarşıya bulunduğumuz, bir gerçektir.

Binanın esas cephesi üzerine, yarım kat daha konularak yükseltilmiştir avlunun iki yan kanadı karşılıklı dengeli, doğu ve batı yönünde uzanan iki kitle halindedir.

Kapalı kışlık kısım, orta aksın üzerine en yüksek ve hareketli kitlesi yerleştirilerek, binanın bu kısmında bir denge elemanı olarak mevki almaktadır. Geniş avlu iç korkuluğu üstünde bulunan mugarnaslı korniş ve diğer damların dış kısımlarının bulunduklarını kabul edeceğimiz silme ve dendanelerin, bina hacim ve kitlelerini dengelemekteki değerini tahmin etmek güç değildir.

Avlu ortasındaki mescit kitlesiyle, kışlık kısım kitlesi ortasından yükselmekte olan dua kubbesinin gövde, tanbur ve külâhı, kuzey-güney yönünde uzuyan orta aks üzerinde ve piramital ifade yaratan yükseklikleridir.

Çevre duvar düzlüklerini yer, yer parçalayıp, üst başlarındaki yükselişler ve müzayen taç ve kubbeler, duvar orta ve köşelerinde kurulmuş olan kontrafor kuleler, geniş kitlelerde bir denge unsuru olarak yer almışlardır.

Onarım ve restorasyon işleri:

Tuzhisar Sultan Hanımın Perişan durumunu hikâye eden yukardaki yazılarımızın açıklamasiyle de anlaşıldığı gibi, tarihî anıtı herne bahasına olursa olsun kurtarmaya kararlı olan Türkiye Cumhuriyetinin eski eserleri koruyan idarelerinden ilk teşebbüs, Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü eliyle olmuştur.

Bu devrede eserin içi kısmen temizlenmiş ve yıkılma tehlikesi gösteren kısımların ahşap iksalarıyla takviyeleri yaptırılmıştır. Kurtarmada asıl başarılı ve büyük hizmet, Türkiye Cumhuriyeti, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmeğe başlanmıştır. Hattâ yürütülüp, bir çok kısımlarda, kurtulmalar ve yeniden ihyalar başarı ile ikmal edilmiştir. Şöyle ki; dış yüzlerin yer yer ve çürük taş takplamaları tamamen yenilenmiştir.

Ön yüzün cümle kapısı eşik ve kaide kısımlarıyla giriş kısmı söğeleri iki kenarındaki yuvarlak dilimli kulelerin alt ve gövde kısımları tamamen ve eski hususiyetinde Restore edilmiştir. Cümle kapısının iç holünün süslü örgüdeki alınlık ve tonoz duvarlarındaki çürümüş parçalar, aslı gibi Restore edilmişlerdir.

Avlu yüzünün çökmüş Revak ve Tonozlarıyla, arkalarındaki odaların Tonozları kısmen yeniden yapılıp, üst kısımlarına ait dam örtüleri de Restore edilmişlerdir.

Hamam dairesinin iç kısmı da kurtarılmıştır. Karşı taraftaki önleri açık develiklerde de ayaklar, kemerler ve Tonozlardan birçokları yeniden yapıldığı gibi dam örtüsü de yeni baştan ihya edilmiştir.

Kapalı kışlık kısmının iç takviyesi yapıldıktan sonra, geniş ölçüde Restore ve onarımlar Tonoz ve Dam kısmına nakledilmiş ve bu kısılmlarda başarılı işler yürütülmüştür. Kapalı kısmın, Tak-Kapısının baz ve taç kısmı ihya olunmuş ve arkasındaki orta nef üzerine düşen Tonozunun büyük bir kısmı yenilenerek Restore edilmiştir.

Dua kubbesi, tanbur, gövde ve kûlâhı hazırlanan Restorasyon projesine göre ihya edilmişlerdir. Bu kısmın dam örtüleri de tamamen yenilenmişlerdir. Damlar etrafındaki dereler, çörtenler ve kontrofor kuleleri ihya edilerek Hanın bu tarafa ait kısımları kurtarılmıştır.

Kapalı kısmın ikamet sekileri ile, taban döşemelerine sıra gelmişken, onarım işine bir müddet ara verilmiştir.

Mescit kısmında da, kısmen kurtarıcı tedbirler alınmıştır. Tuzhisarı Sultan Hanının yürütülen, Restorasyon ve onarım işleri, esaslı etütler mahsulü, hazırlanmış olan projelerine göre yapılmıştır. Bu Restorasyon Projeleri Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından hazırlattırılmış olduklarına göre onların arşivinde bulunmaktadır.

Başarı ile yürütülen Tuzhisarı Sultan Hanını kurtarma ve hayata kavuşturma hamlesinin devam ettirilerek bir sonuca varmasını bütün sanat severlerin beklediğini biliyoruz. Vakıflar İdaresi geniş ve külfetli işleri bitirmiştir. Geriye çok az ve fakat önemli parçalar kalmıştır (Mescit Restorasyonu gibi).

Esere Tarihî ve Mimarî şeklini bozmıyan bir fonksiyon'da bulunmalıdır. Bu suretle Eserin hayatının devamı da temin edilmiş olur.

Kayseride, köşk Medrese:

Bu konuda çalışan müelliflerin geniş ölçüde üzerinde durmadıkları ve bilhassa mimarî anlamıyla önemli bulmadıkları, bu eseri, biz Kayseri'de sıralı olarak Selçuk Çağı Anıtları üzerinde çalışırken, tanımağı ve tanıtmağı programımıza aldığımız için gerekli incelemelerde bulunduk.

Yazılarımıza ekli olarak sunduğumuz altı planjdan ibaret Rölöve ve çalışmalarımızdan da anlaşılacağı üzere, (Bakınız Planj 1 - 6) çağının mimarî çeşitlerini, etrafiyle kavrama bakımından, öyle önemsenmiyecek bir eserde değildir[4].

Sanat tarihçi tetkikçilerine göre, bir eserin birçok yönleriyle varlıklı ve gösterişli olması, bahse konu olması işin başta tutulan tarafıdır, diğer yönden bizde, bir konunun tam anlamiyle açıklanması için, irili ufaklı bütün eserlerin incelenmesinden, gerçek anlamın çıkarılabileceği kanısına sahibiz.

Bu maksat ve inançladır ki, küçük ve sade yapıdaki eseri bilim dünyasına bilhassa mimarî varlığıyla tanıtmağı uygun bulduk.

Bizim tanıtmağa çalıcağımız, Kayseri-İlinin köşk medrese dediği eser, Erzurum'un Tercan'ındaki Mama Hatun Türbesi kuruluşuna, (ana kuruluş itibariyle) tamamen uyan bir tesistir[5].

O, Daire = Yuvarlak, Kurubaşta, bir plân Çatkısına, bu ise kare kuruluşta bir plân tertibine göredir.

O, M. 12. Yüzyılı sonunda, Saltukların bir prensesi için, bu da, M. 13. yüzyılın ortalarında Ertena-Eretna oğullarından Sülipaşa adlı bir prenses için tesis olunmuştur[6].

Her iki tesiste aynı maksat ve anlamda kurulmuş mimarî varlıklardır. Mimarî çatkı bakımından, Kayseri'deki köşk medrese denilen, Eretna Oğulları Türbesi ve Hanıgâhı olması gerekli, mimarî kuruluştur. ve Tercan'daki Mama Hatun tesisine göre bir adım daha ileri atarak, geniş bir kuruluş halinde ondan farklı olarak görülmektedir[7].

Köşk medresesinin plân durumu:

(Bakınız Planj 1). Kareye yakın bir dikdörtgen çatkı ve çerçeve içine sığıdırılmış, plân kuruluşundadır. Kuzey yöndeki yüzünde sade ifadeli bir cümle kapısıyla binaya girilmektedir (Bakınız Plânj: 6). Kapının arkasında dört köşe plânlı ve bir eyvan biçiminde avluya açılan holü bulunmaktadır. Bu holden açılan kapılarla, yandaki geniş odalara geçildiği gibi, iki yandaki merdivenlerle üst kat odalarına çıkılmaktadır.

Avlu kısmı, zemin itibariyle kare plânlı olup, etraf duvarı önünde sıralan-

[4] Bu Rölöve çalışmalarının orijinalleri, Millî Eğitim Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Lüdürlüğü Arşivindedir.

[5] S. K. Yetkin Mama Hatun Türbesi, İlâhiyat Fakültesi yıllık araştırmalar Dergisi I. Ankara 1957. S. 75 İslam Mimarisi, sahife, 208 - 215. S. Ögel; Anadolu Selçuklarında taş tezyinatı 1966. Tercan, Mama Hatun için, sahife 45.

[6] Halil Ethem (Eldem) Kayseriyye Şehri tarihi, (1334 Rumî) Sahife 109 (Köşk Medrese),

İ. Hakkı Uzun Çarşılı; Sivas - Kayseri ve dolayları, Eretna Devleti, T. T. K. Belleten XXXII. No: 126 1968, s. 161 - 189; S. Eyice; Türkiyat Mecmuası, XVI de Çorum'un Mecitözünde Aşık Paşa oğlu Elvan Çelebi Zaviyesi, sahife 242.

[7] S. Eyice; İlahiyet Fakültesi yıllık araştırmalar dergisi II. 1958, sahife, 107 - 112.

mış Revakları vardır. Bu Revaklar, köşelerde kırılarak üst terasa plânını sekizgen hale koyar. Avlu kenarına sırlanan Revaklar, bir set teşkil eden düzlük kenarında ve dört köşe kesitli ayaklara basan, sivri kemerli bir yüze maliktir. (Bakınız Plânj 2 - 5).

Geniş avlunun ortasında, dört köşeli bir kaideye oturtulmuş, sekiz köşeli Türbe binası bulunmaktadır. Türbenin girişi, cümle karşısına düşer. Tesisin vazında, kıble istikameti bir esas olmuştur. Bütün kuruluşta Türbe esas alınarak tanzim edilmiştir.

Köşk medresesi mimarî durumu ve yapı malzemesi:

Eski Kayseri şehri ikamet alanları dışında ve şehrin merkezine bir kilometre kadar uzak yerde kurulmuş olan bu tesis, şüphe yok ki yakınında olan diğer tesislerle alâkalı olarak kurulmuştur[7].

Dıştan sade ve metin ifadeli ve Selçuk Hanlarında olduğu gibi bir yapıdır. Kuzey yüzünde, yine sade ifadeli bir cümle kapısı buranın özelliğini teşkil eder. Diğer yönler, çok düz yapıda duvardan ibarettir.

Duvar üstlerinin silme ve dendaneleri olabileceği düşünülse bile, yine sade kuruluşta bir görünüşe sahiptir (Bakınız. 6).

Köşk medresenin, iç görünüşü oldukça zengin anlamlı bir mimarî varlık halindedir. Avlu ortasındaki Türbe kitlesi, her durumu ile monumental anlamdadır. Ve bütün mimarî tanzimi ile, Klâsik şekil almış Selçuklu, çağı kümbetlerine uygun yapıdadır.

Buradaki Eretna'ların mezarı olan bu âbide ana çatkı olarak Kayseri'deki hunad Külliyesine dahil, Mahperî Hatun Kümbeti kuruluşundadır. Kaidesi daha sade, gövdesinde de fazla süsler olmamakla beraber, köşe sütünçeleri ve üezerindeki külâh başlıklar ve hattâ çok sivri piramit külâhı, aynı anlamda olduğunu gösterir[8].

Avlu çevresindeki Revakların mimarî tanzimi sade kuruluşta ise de ciddî ve metin bir yapının tanığıdırlar.

[8] M. Akok; T. Arkeoloji Dergisi: Sayı X, XI, XII bakınız.

Revak kemer ve ayakları, intizamlı kuruluştadır. İki merkezle çizilen sivri kemer şeklinde olan kemer örgüleriyle avlu içinde mimarî ferahlığı yaratan bir tanzim düşünülmüştür. Revak ayaklarını arka duvara bağlayan, Tonoz altı kemerleri de aynı intizamdadır.

Yapı malzemesine gelince:

Köşk medresesinin yapısında kullanılmış olan malzemenin, bu çağ Kayseri'sinde kullanıla gelen malzemeden farkı yoktur. Göze görünen bütün duvar yüzleri, girişi kısmının Tonoz yüzleri ile, Revak kemer ve ayakları yonu taşındandır. Revakların bir kısım Tonozlarında moloz taş örgüler bulunmaktadır.

Revak sekisi ile, giriş kısmı döşemelerinin de intizamlı taş döşemeler halinde olduğu görülmüştür. Teras döşemelerinde, dam döşemesi şeklinde, yassı taşlarla kaplı olduğu görülmüştür. Üst kat bölmeleri de aynı malzeme ve işçiliğe uyarak tamamlanmıştır.

Türbe binası, iç ve dışı, yonu taşlı kârir bir yapıdır. Restorasyon sırasında kubbesi ile külâhı arasına girilince, iki kısım arasında, yapılışı zamanından bırakılmış ahşap iskelenin bulunduğu görüldü.

Köşk medreseden bazı detaylar:

Cümle kapısı: Tamamen ihtiyaca cevap verecek bir şekilde kurulmuş sade ifadeli bir küçük yapıdır. Girişte sade örgüde bir basık Kemeri, onun da üstünde, Sivri kemer şeklinde alınlığı vardır. Yan duvarlara kaynaştırılmış ve geniş silmeler halindeki çerçevesi, Tak-kapı ifadesindedir. Çerçevenin üst başına yakın yerinde içdeki hole aydınlık veren pencere bulunur (Bakınız. Planj 2 - 6).

Alınlık kemeri özengileri altında, ince yapıda sütünçe ve başlıkları bir mimarî bütünü ifadeleyen unsurlardır.

Türbe binası:

Maksat ve kuruluşun esas parçalarından biri olan Türbe binası başlı, başına âbidevî anlamda bir yapıdır (Bakınız Planj 3 - 4).

Kuzey yüzünde, iki taraftan çıkılan bir asma merdivenle üst sahne ulaşılır. Bu yüzde mimarî çatkı bakımından olgun kuruluşta bir kapısı bulunur. Kapı altında basık kemerli, alınlığı sivri kemerli ve taraf çerçeve kornişleri de sade, silmelidir.

Türbenin iç kısmına girildikte, üç yönünden üç penceresinin bulunduğu görülüp çok intizamla işlenmiş yonu taşından, duvar ve kubbesi, dikkat çeker (Bakınız Planj 2).

Dış görünüş itibariyle Türbe kitlesinin mimarî anlamı, ölçü denge ve oranlarının olgunluğu ile kurulmuş olduğunu gösterir. Dört köşe plânlı kaidenin, üst sahanlık kenarında, mugarnaslı bir silme vardır. Şakulî gövdenin köşelerinde ince yapıda yuvarlak sütünçeler, parça yüzlerdeki üstleri sivri kemerli hafif nişler, Oranlı açıklıktaki pencere söğelrinin silmeleri ve son olarak yazı şeridi ve saçak silmesi, Türbe fasatının olgun başarısını, anlatırlar. Sekiz köşeli piramit şeklindeki sivri külâhı da bir mimarî bütününün tam anlamlı bir örtüsüdür (Bakınız Planj 3 - 4).

Restorasyan ve onarım işleri:

Türkiye'de eski anıt mimarî eserlerin sahip ve koruyucu Resmî Müesseselerinden biri olan, Vakıflar Genel Müdürlüğü, son yıllarda kabul ettiği bir program çerçevesi içine bu eseri de alarak, onarım ve Restorasyona başlamış, ilk plânda büyük Tehlikeler gösteren Türbeden başlamak üzere başarılı şekilde onarımlar yürütülmüştür. Aynı gayret avlu etrafındaki Revaklara, üst kısımdaki teraslara da götürülerek, anıtın kurtarılması esasları temin edilmiştir.

Bu çalışmaları yürüten Vakıflar İdaresinde, hayırlı ve yerinde hizmetin iyi hazırlanmış, Restorasyon Projeleri bulunmaktadır. Gelecek kimselere örnek olarak, bu çalışmaların yayınlanmasını da candan bekleriz.

Kayseri'deki alaca mescit binası:

Birçok büyük çapta Selçuk Çağı mimarî anıtları bulunan Kayseri Şehrinde, bu eseri küçük bulup kayda değer görmeyen araştırıcılar ve yazarlar olmuştur.

Bizim Büromuzun Kayseri'de çalışma programına dahil olan bu eser üzerinde 1960 tarihinde çalışmalar yaptık. Takdim etmekte olduğumuz 4 sayıdaki plânların incelenmesinden'de. Eserin önemi anlaşılacaktır.

Eser bugün, Kayseri'den Talas istikametine uzanan bulvarın orta refüjünde bırakılmış ve iyi bir şekilde de onarılmıştır. (Res. 1 - 4).

Bir türbe kuruluşunda görülen bu eser, mescit olarak tanınmakta ve kullanılmaktadır.

Alaca mescidin plân durumu:

(Bakınız Pılanj 1) İçten ve dıştan kare plândadır. Giriş kapısı, kuzey yönde ve sol köşesine yakındır. İçeri girildikte, dört köşeli bir mekân ile karşılaşılır.

Güney tarafıyla, doğusunda üstleri sivri kemerli nişler ve batı tarafında da ikili pencereleri bulunur. İçinde ve kıble istikameti olan duvarda mescitliğini gösterecek bir mihrap yeri yoktur.

Alaca mescit binasının mimarî durumu ve yapı malzemesi:

Dış mimarî anlamına göre bu bina tamamen Selçuklu sitili bir Türbe kuruluşundadır.

Dört köşeli gövdesi, dört köşelerde çalıklıklarla sekizli üst gövde altına geçer (Bakınız Resim 1 - 4) ve dam örtüsü de sekizli piramit şeklindedir.

Cümle kapısının bir köşeye yakın kuruluşu ve kuzey yüzdeki köşe çalıklarının diğer taraflara göre ayrı oluşundan, binamızın bu cihetten bir avluya veya baş kitleye bağlı olduğu anlamı çıkmaktadır.

Cümle kapısı bina kitlesine kaynaştırılmış düz silme çerçevelidir. Giriş kapısı üstü de düz lentoludur, mugarnaslı ve sivri kemerli alınlıkta, bu binanın yanında kurulu ve başka tesisatlı yapının bir parçası olduğunu anlatmaktadır (Resim 2) ve Planj 2 ile ifade ettiğimiz Batı yönü, süslü cephesi mescit veya Türbe binasının, bu yüzü ile müsait alanlara bağlı olduğunu göstermektedir (Res. 3).

(Planj 3 - 4) ile sunduğumuz, taş üzerine oyma kabartma geometrik süslerden de anlaşılacağı üzere, bu eser, Kayseri'de görüp, üzerinde çalışmalar yaparak tanıdığımız 13. Yüzyıl Selçuklu yapılarından biridir. Ve mimarî karakteriyle de bir Türbe binasıdır.

Yapı malzeme ve işçiliğine gelince:

Kayseri'nin bu çağ binalarında görüp tanıdığımız taş malzeme ile yapılmıştır. kapı ve pencere çerçevesi olan kısımlarda hesaplı ve önemli taş bloklarla ve silmeli lentolar kullanılmıştır.

Taş oyma işçiliğinde de itina göze çarpar. İç mekân bakımından duvarların üst başında kubbenin ağırlığını tahfif edilecek kemerler işlenmiştir. Pencere ve dolap nişlerinin üst kısımları da, sivri kemerlidir. Kubbesi de, tamamen yonu taşındandır.

Restorasyon ve onarım işleri:

Alaca Mescit evvelce Talas Caddesi kenarında ve bir dıvar arkasında idi. Caddenin yeni tanzimi dolayısiyle meydana çıktı. Eseri yeni durumuna lâyık onarmaya, ilk defa Millî Eğitim Bakanlığı ve son defa Vakıflar Genel Müdürlüğü ele alarak Restore ettiler. Bu iş eski bünyenin harap kısımlarını onarmaktan ibaretti (Resim 3 - 4) Bir de bu meydana yakıştırmak için, giriş kapısı önüne merdiven ve korkuluklar ilâve edildi.

Yukardaki yazılarımızda da kısmen açıkladığımız gibi, Kayseri İli eski eserlerden bu güne kadar büyük eser gurubunu yayın yoluyla tanıtmış olmaktayız[9]. Şöyle ki:

55 Pilanjlik bir çalışma ile Hunad mimarî külliyesini, 19 planjlik bir seri ile, Gevhr Nesibe Sultan Şifahanesini, 16 Plânjlık bir çalışma ile de, Sahabiye Medresesini ve son defa da 10 Plânjla, Tuzhisarı Sultan Hanını, 6 Plânjla, köşk medreseyi, 4 plânjla da Alaca Mescid'i yayın yoluyla tanıtmış oluyoruz.

Ayrıca Etnografya Dergisinde de Büromuz çalışmalarından 14 Planjlık Hacıbektaş mimarî manzumesi yayını[10] bulunduğu gibi, (XV-II sayılı Türk Arkeoloji Dergisinde) 10 Plânjla Sivas'daki Buruciye Medresesi hakkında bir Rölöve gurubumuz yayınlanmıştır.

Gelecek günlerde, 4 Planjla Sırçalı Kümbet, 9 Planjla, Cafer Ali Kümbetini ve 2 Plânjlada Emîr Ali Türbesini tanıtarak, Kayseri'deki ilk Rölöve yayın programından, Konya'ya geçmiş olacağız, Bu suretle Kayseri Şehri Selçuklu mimarî eserlerinden (111) Planjlık bir çalışmamızı, bilim dünyası önüne sermiş oluyoruz.

Üzerlerinde, yeni, yeni çalışmalara başlanılan, Anadolu Türk Sanatının mimarî bölümü, bu güne kadar bilim dünyasının istediği ölçüde ve derinliğine işlenmiş değildir. Bilhassa sistemli olarak ve Tarihî bölümler içinde, Kültür inkişaflarına uygun olarak yapılmış bir tanıtmayı görmüyoruz.

Yeni kurulan Üniversitelerin ve yüksek okulların Sanat Tarihi kürsüleriyle, Anıtların Korunmasiyle ilgili Devlet Kurullarının Sanat Büroları, bu konularda çalışmalar yapmaktadırlar.

Bütün bu çalışmaların faydalı ve hayırlı olduğu bir gerçektir. Lâkin bu kurullar bilmelidirler ki, Bilim Dünyası gereği kadar Türk Sanatını tanımıyor.

Şimdiki halde dağınık görülen bu çalışmaları, bir organizasyon ile kaynaştırılıp, tasnifli bir tertip üzerine Bilim Dünyası'na sunmak gerektir.

Bizce, çalışmalar yoğunlaşmıştır. Fakat bir az da dağınıktır. Birbirini tamamlayıcı değildir. Bu çalışmaları muayyen bir program çerçevesi ne sokarak anlamlı hale koymak lüzumu vardır. Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Müessesi bir kısım çalışmalarının bir nevi listesini bu yoldaki yayınlarıyla tanıtıyor. Diğer bu yolda çalışan kurullar, bizim bu çalışmalarımızdan durumu anlıyacaklardır.

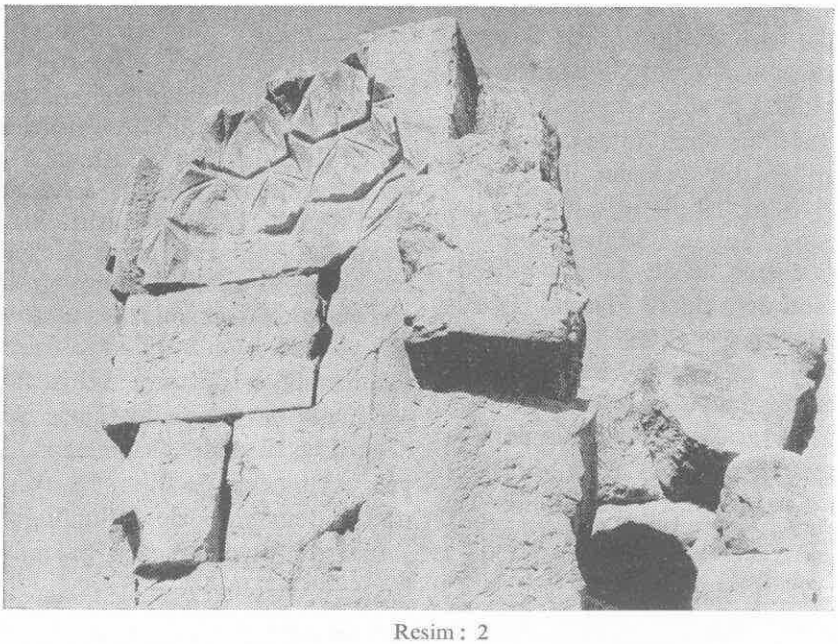
Onların da tarihi Türk Sanatı için değerli ve başarılı çalışmalarını, bir muayyen yayın şeklinde Bilim Dünyasına tanıtmaları temennisi de bulunduğumuzu bu satırlarda kayd etmeden geçemiyeceğiz.

[9] M. Akok; Kayseri'de Hunad mimarisi manzumesinin rölövesi. T. Arkeoloji Dergisi, sayı XVI - I 1967 s. 5 - 44. M. Akok; Kayseri'de, Gevher Nesibe S. Darüşşifası ve Sahaliye Mederesesi: T. Arkeoloji Dergisi Sayı XVII - 1 1968 Ankara.

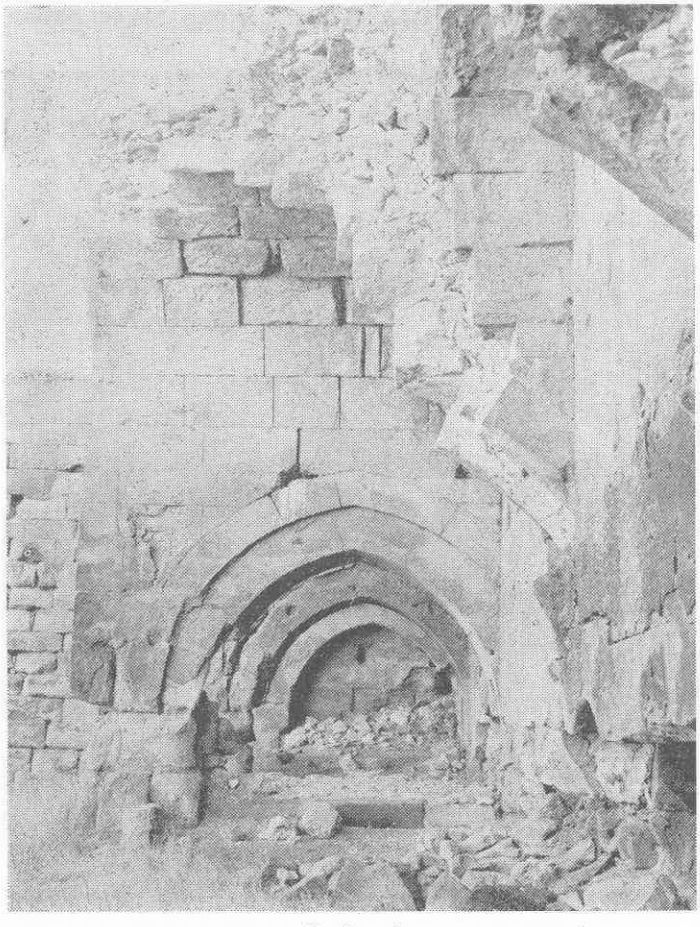
[10] M. Akok; Türk Etnografya Dergisi, Sayı 10 - 1967, sahife 27, 57 Hacı Bektaş Mimarî Manzumesi.

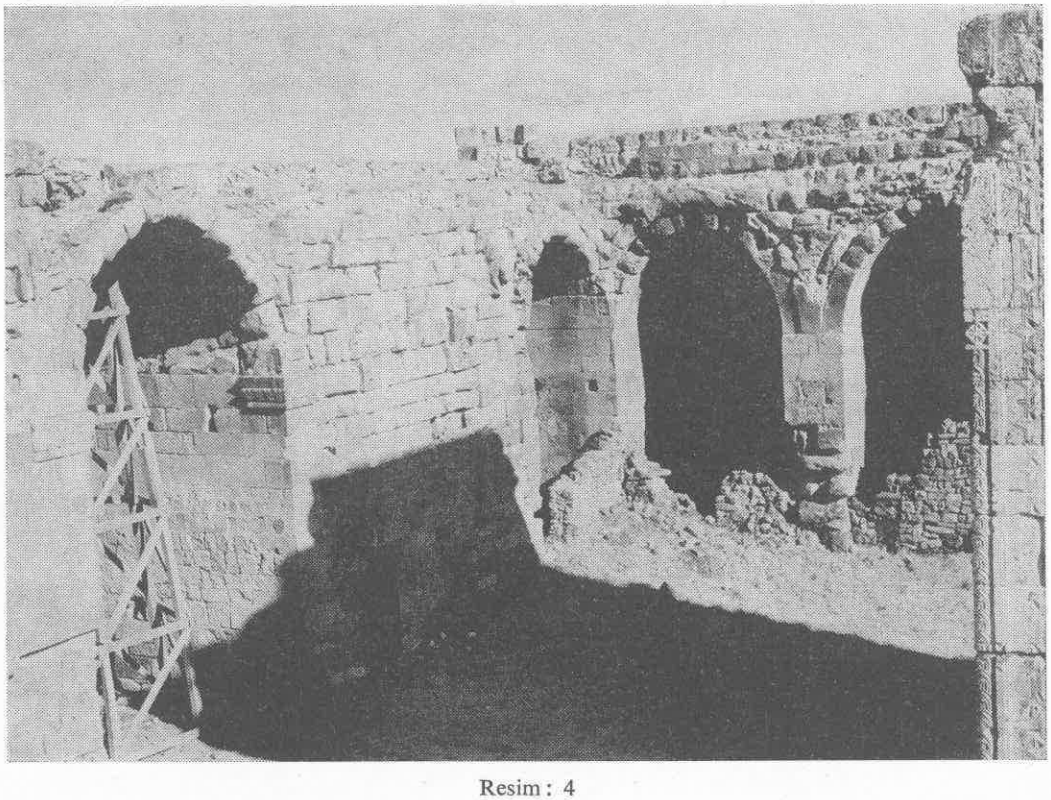
Resim : 1

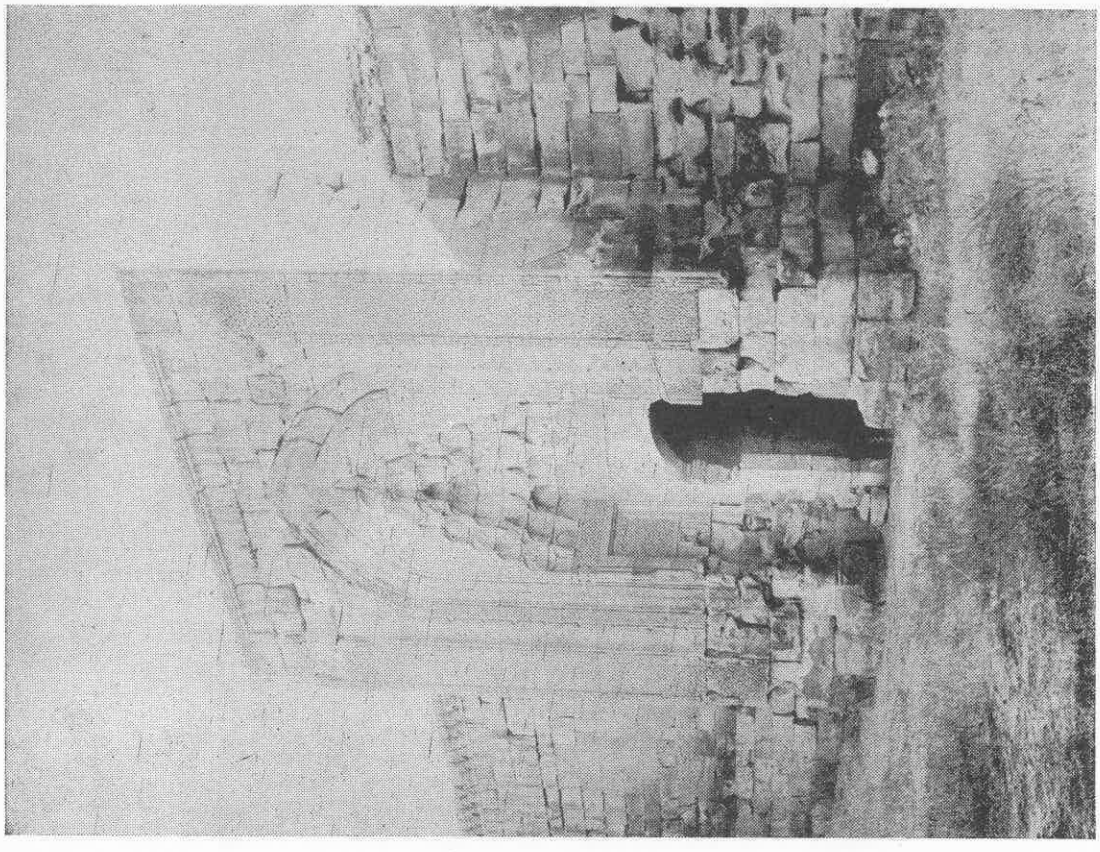
Resim : 2

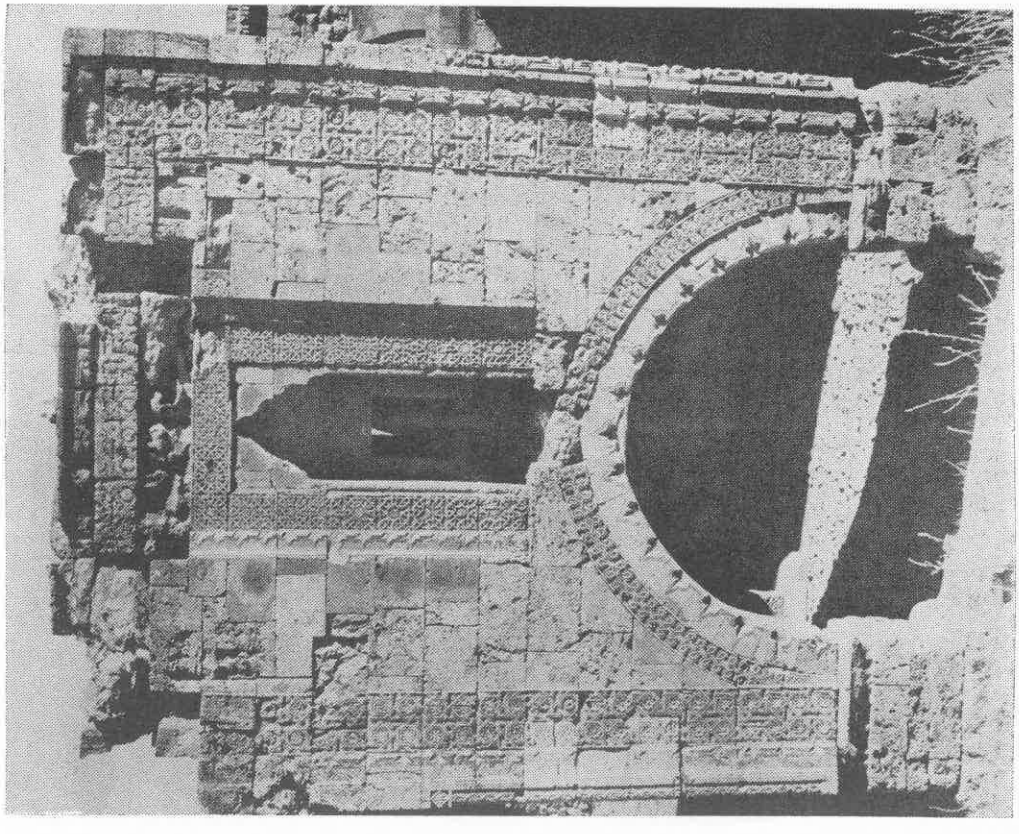
Resim : 3

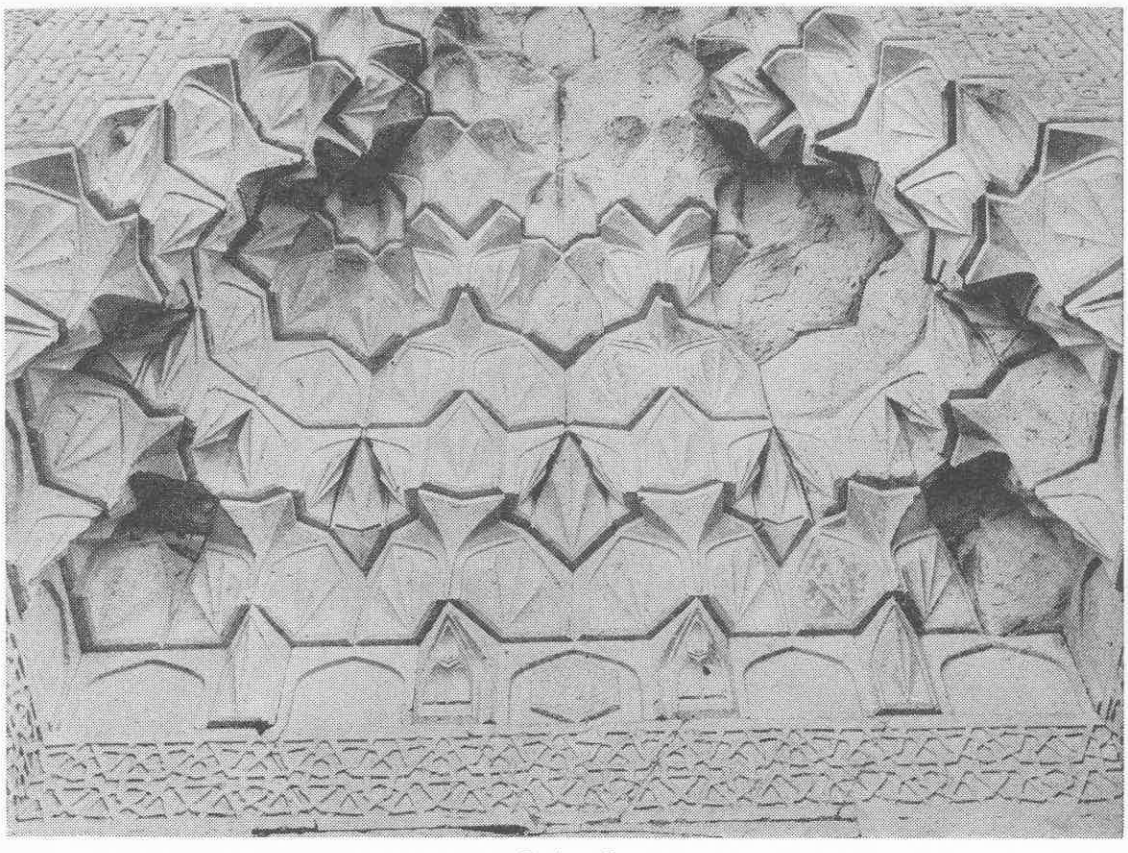
Resim : 4

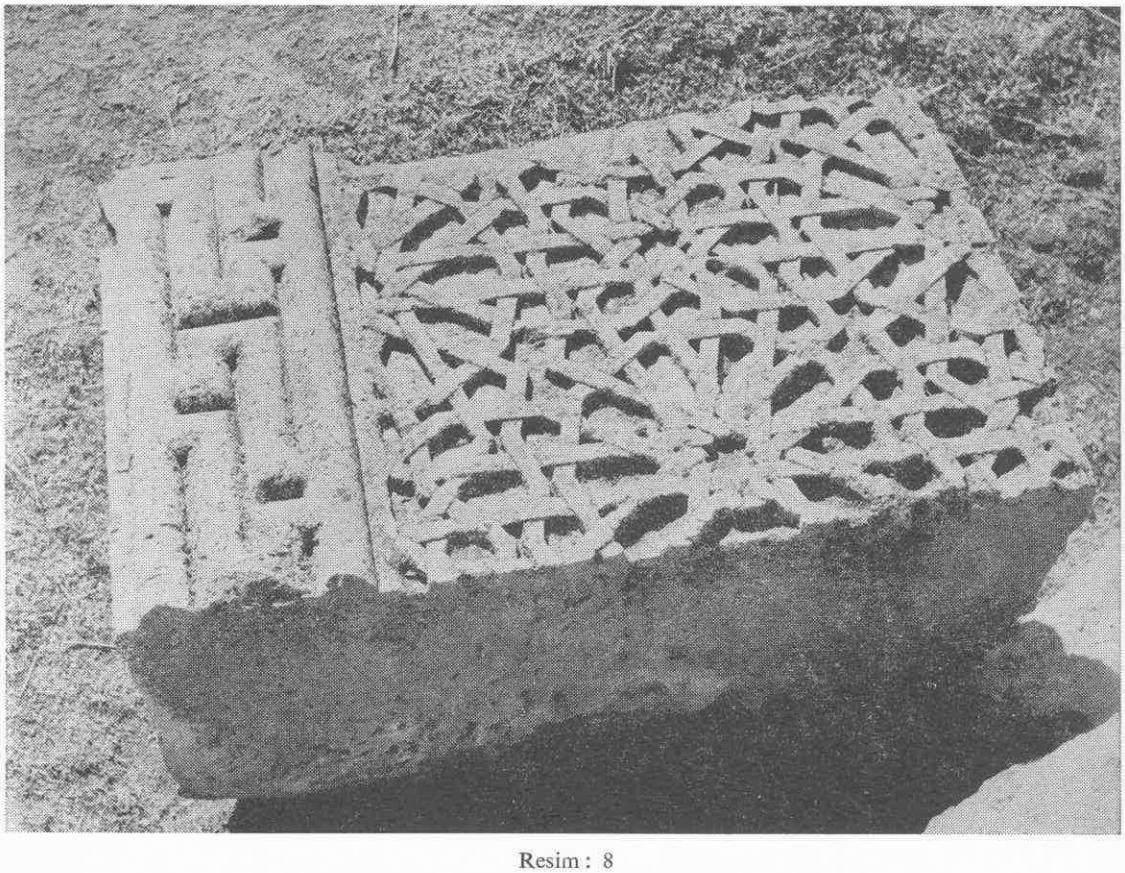
Resim : 6

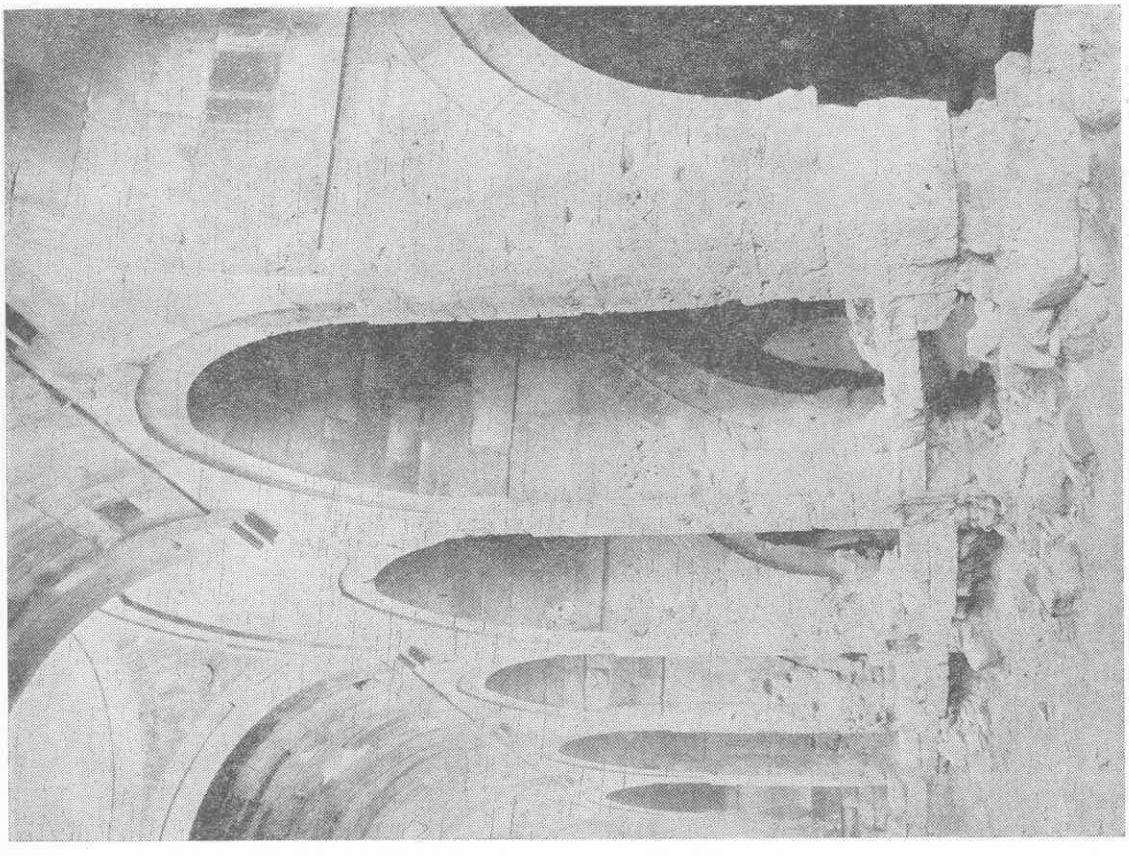
Resim : 5

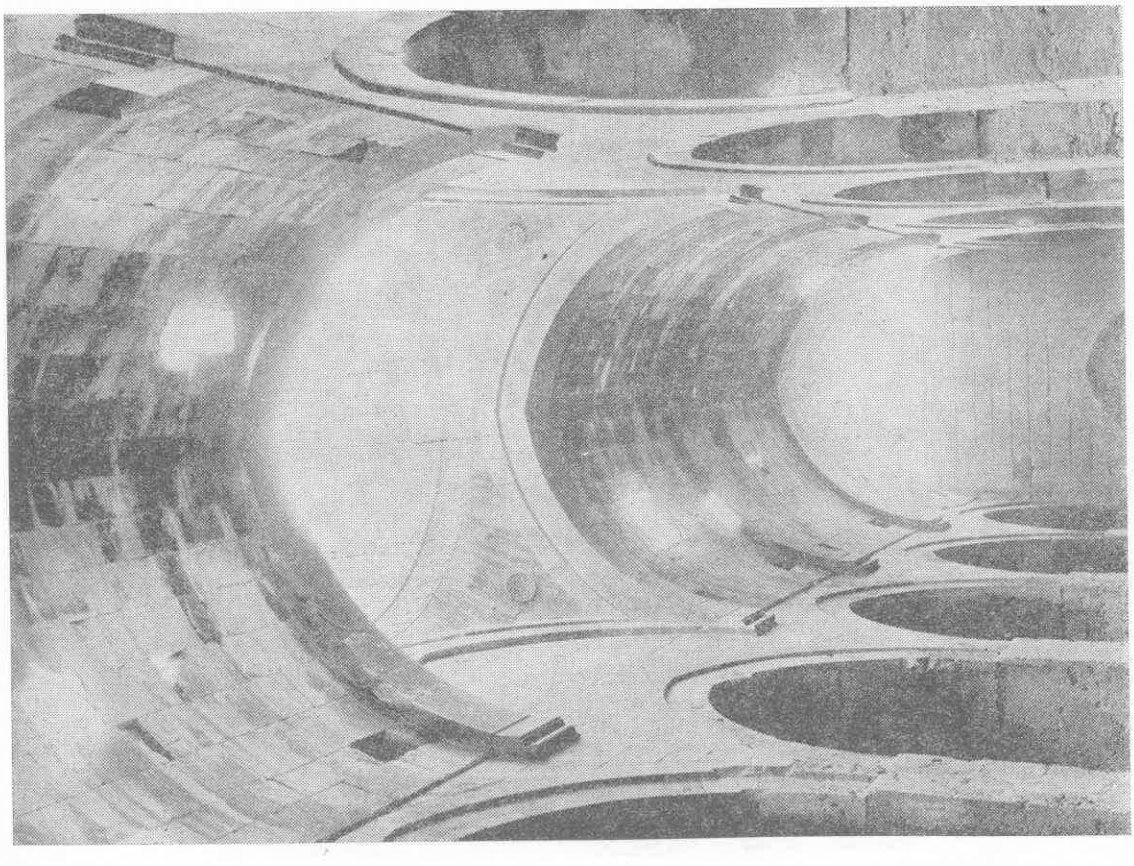
Resim : 7

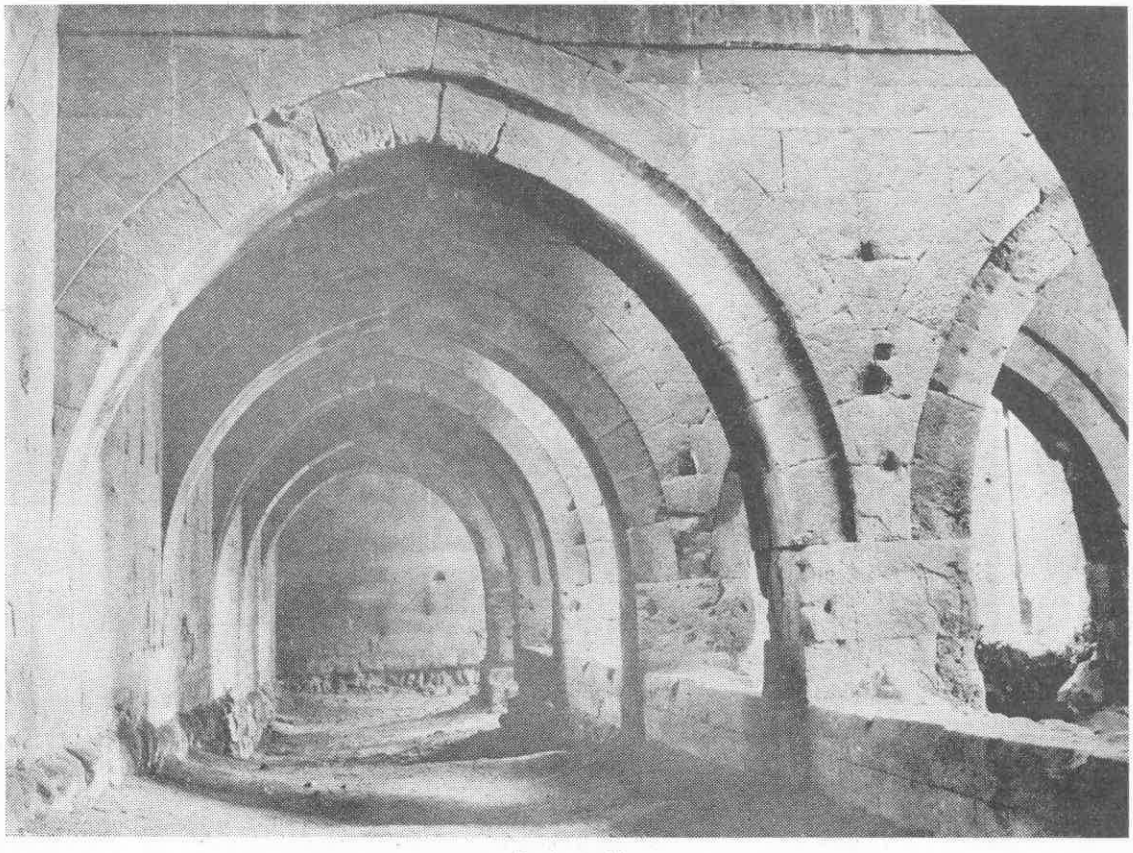
Resim : 8

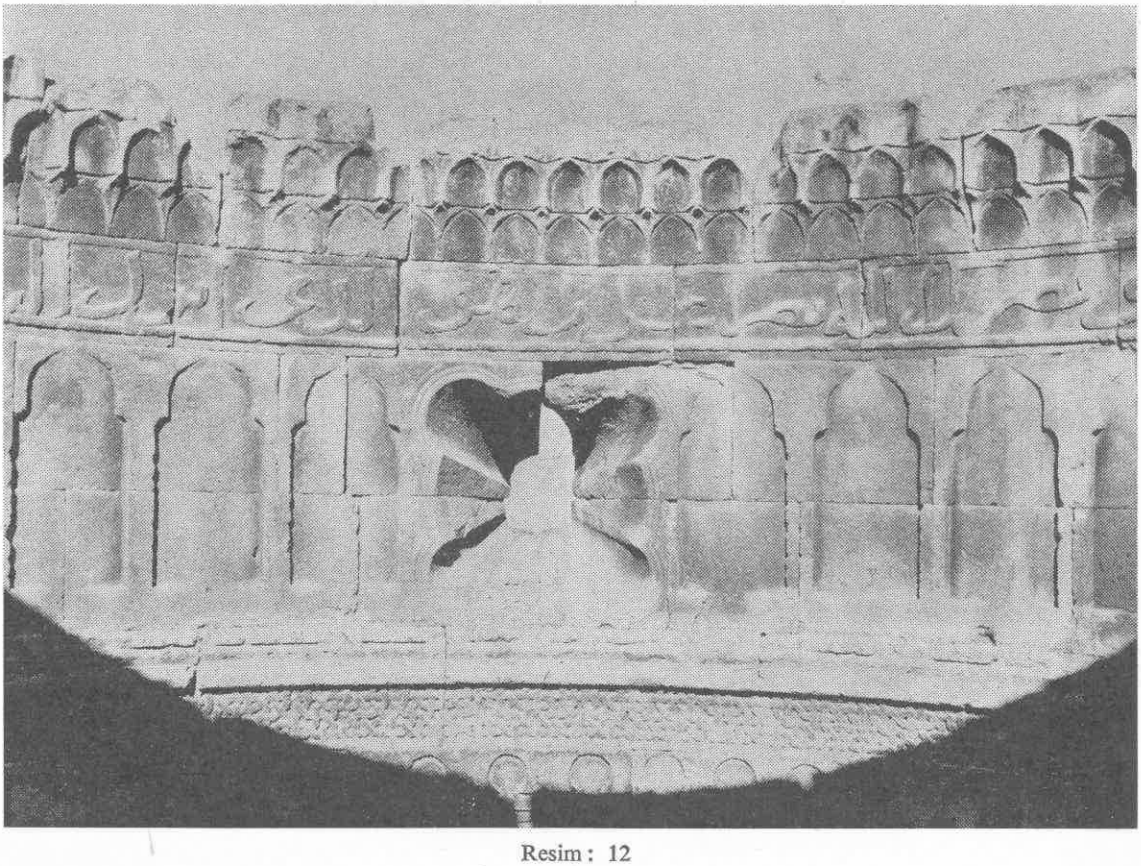
Resim : 10

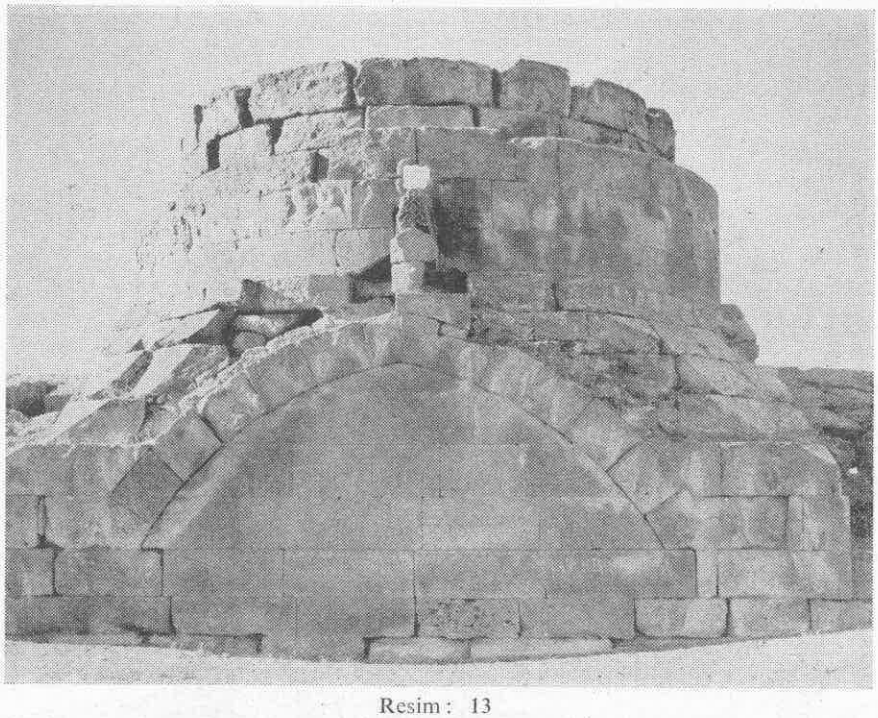
Resim : 9

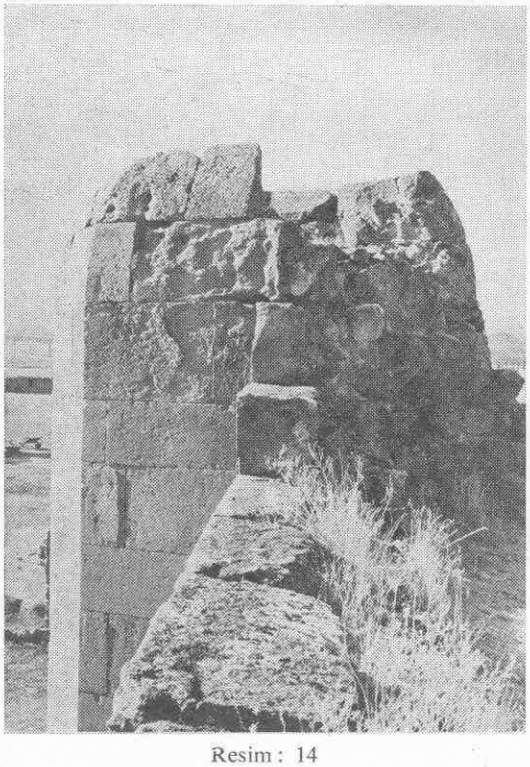
Resim : 11

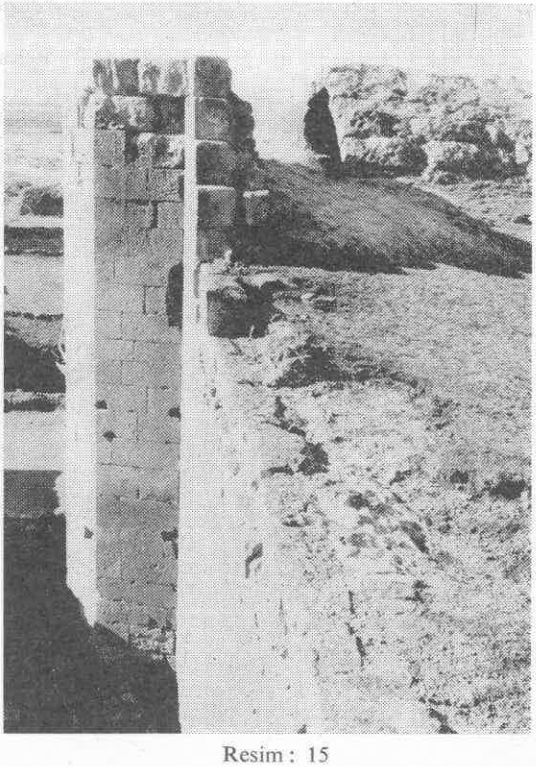
Resim : 12

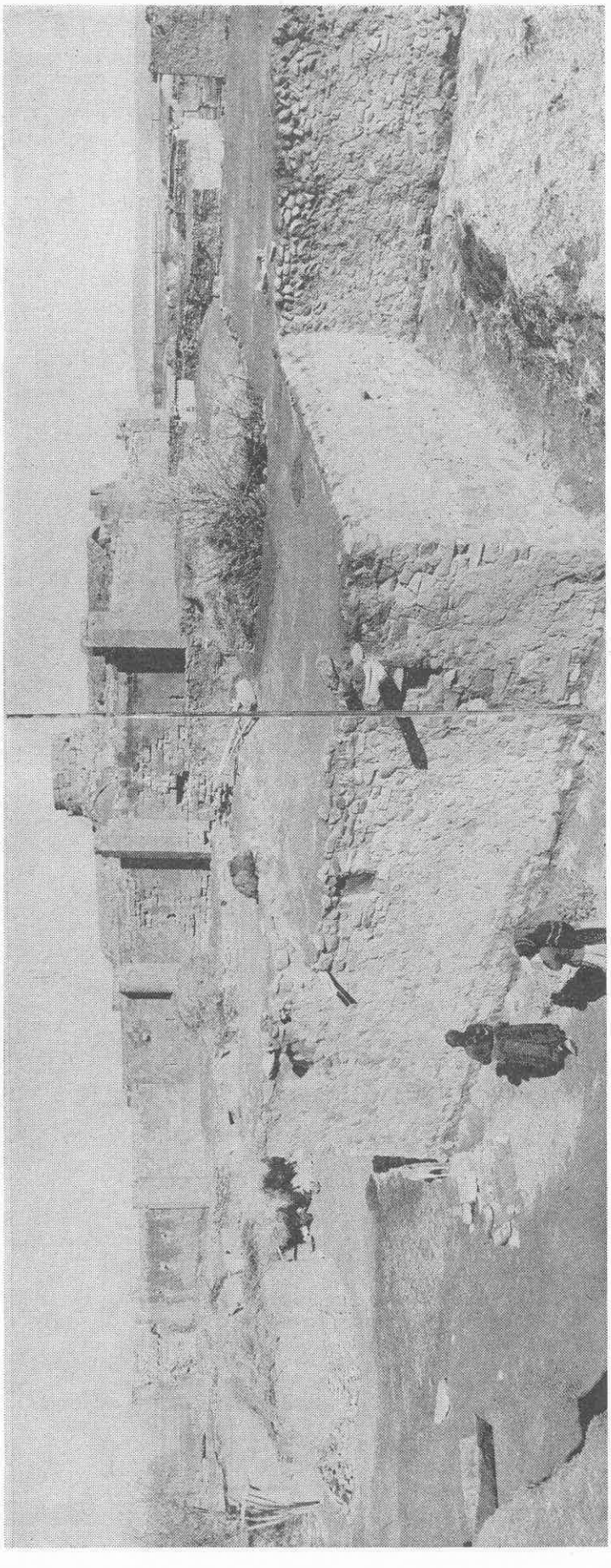
Resim : 13

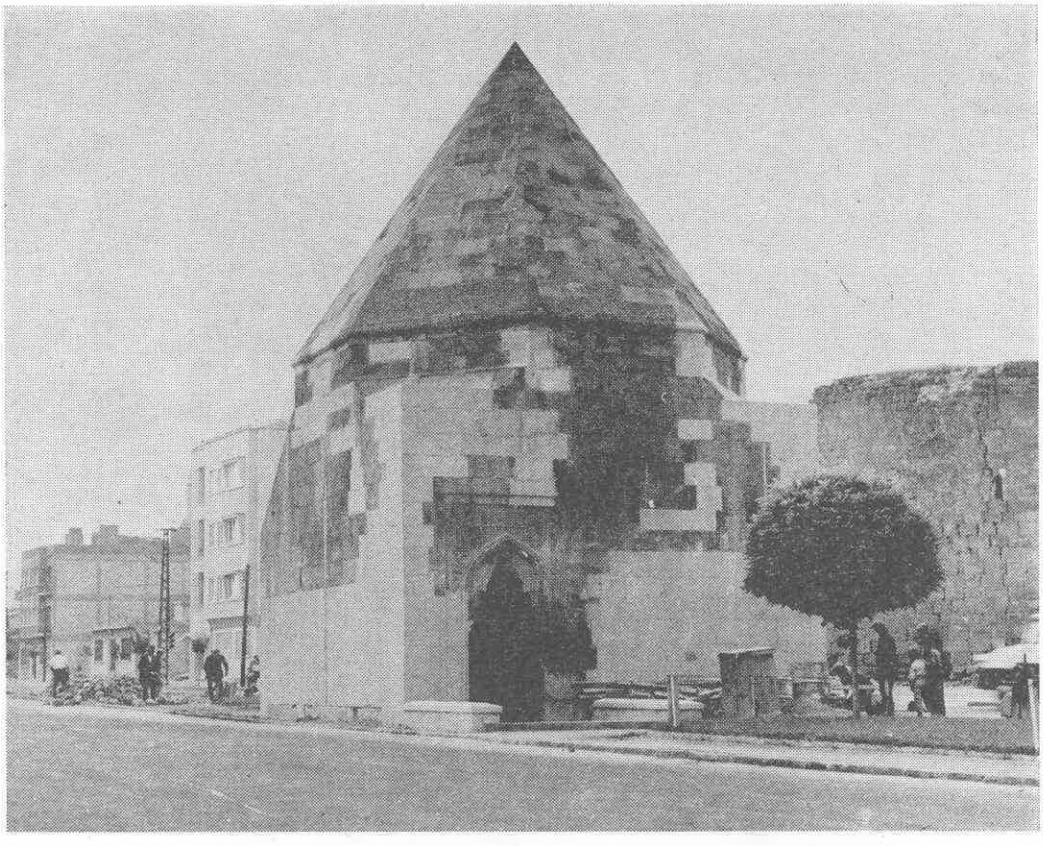
Resim : 14

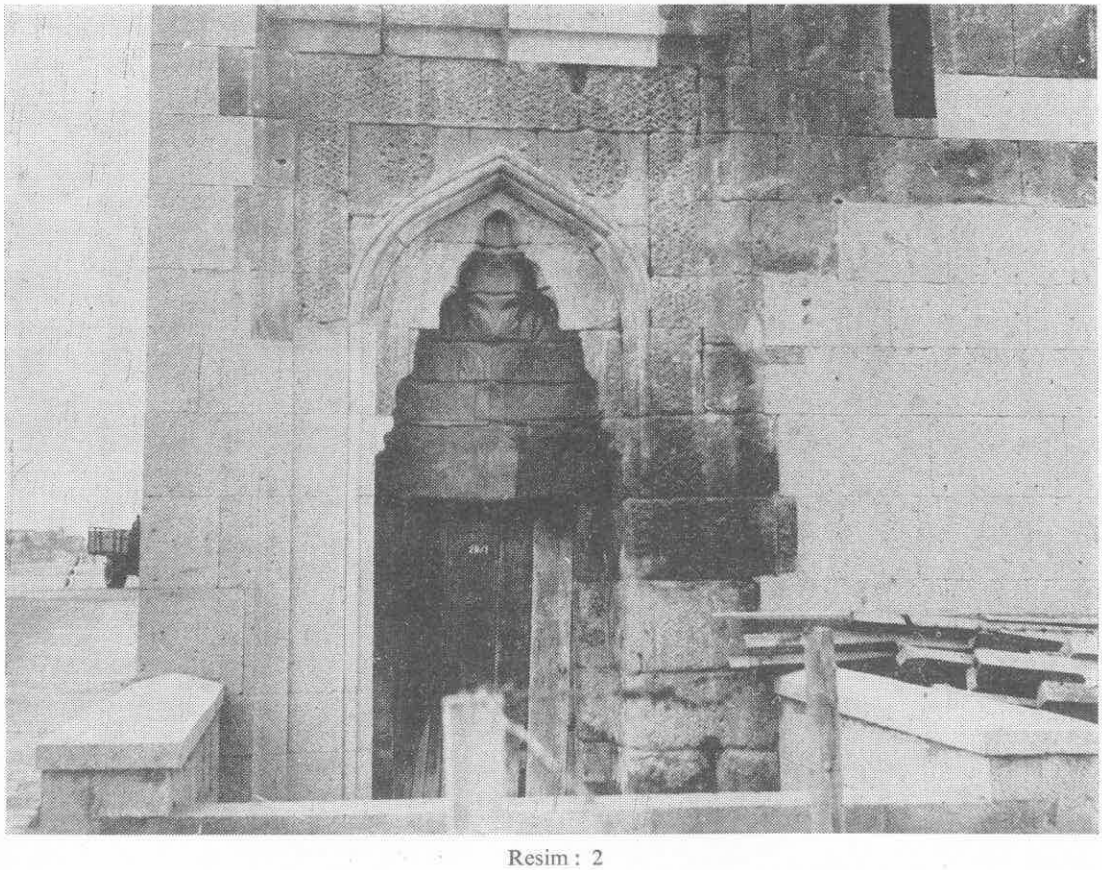
Resim : 15

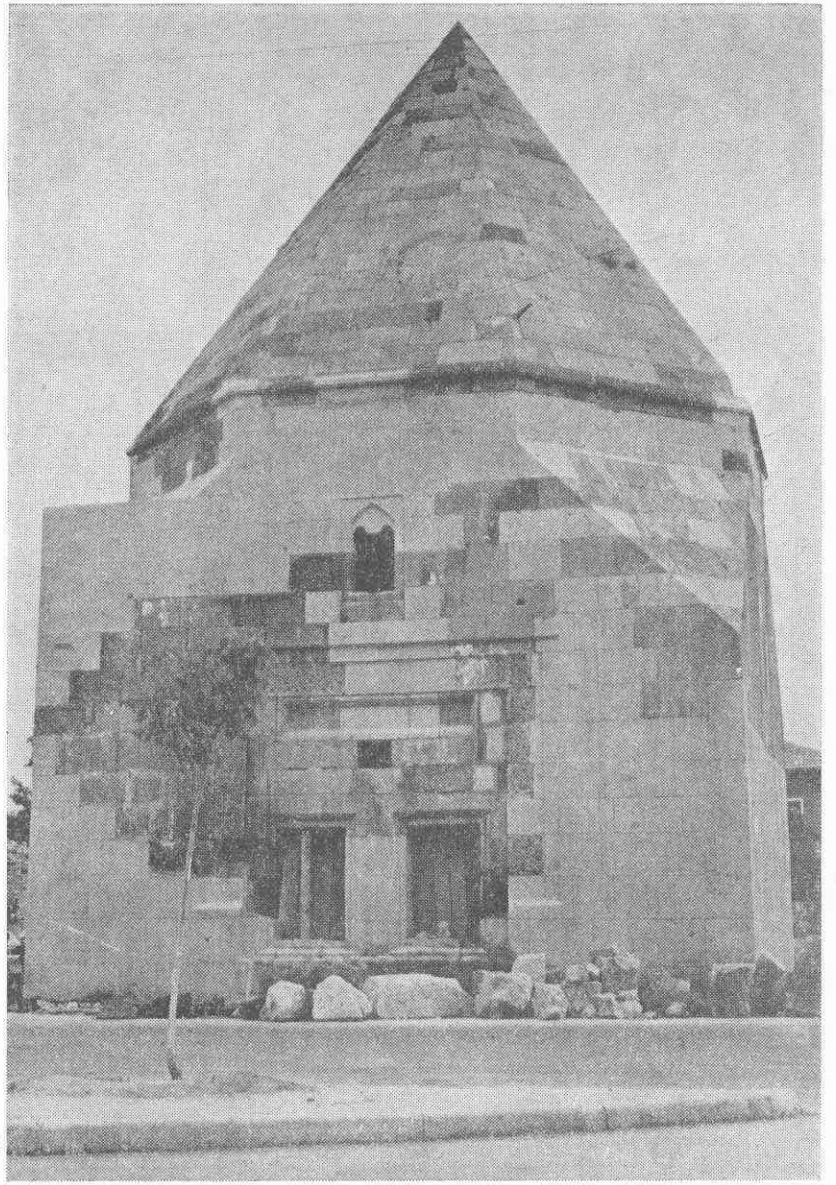
Resim : 16

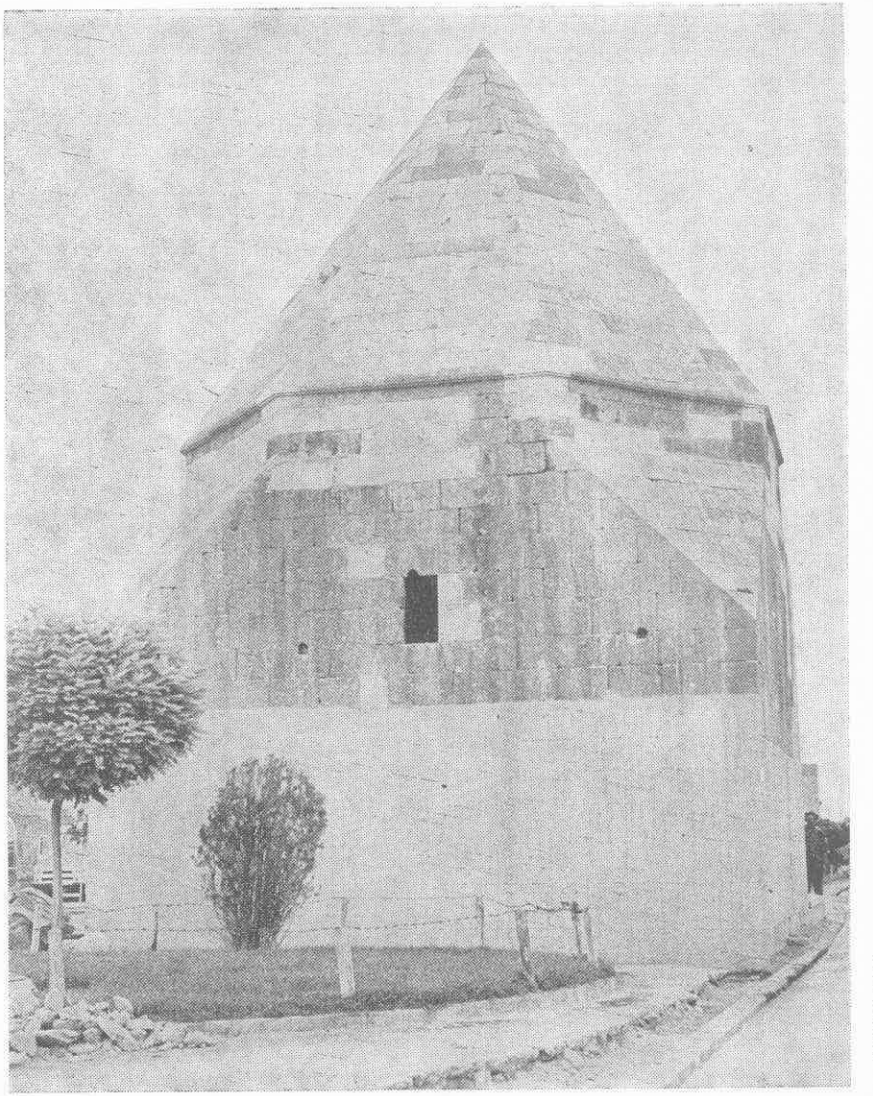
Resim : 1

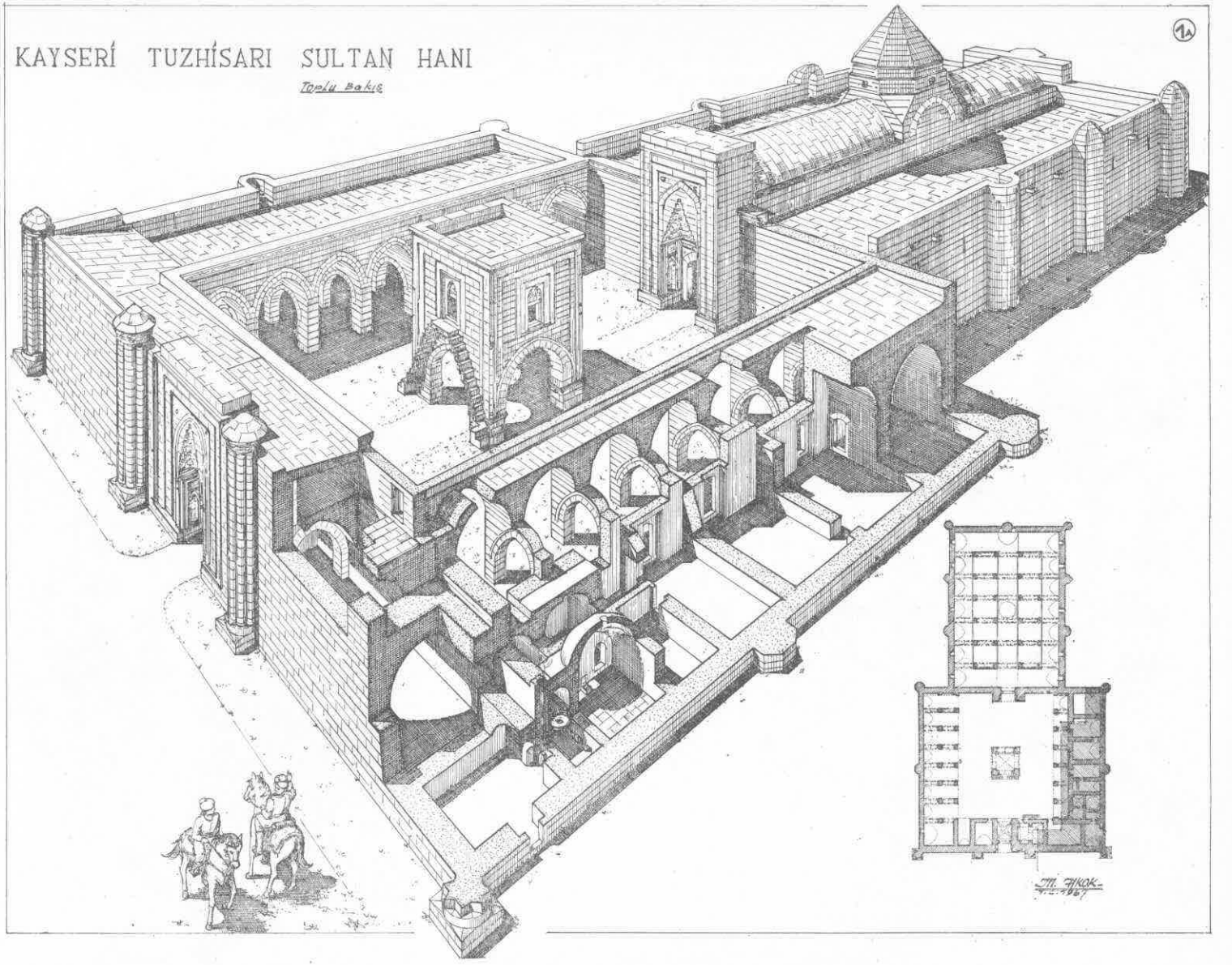
Resim : 2

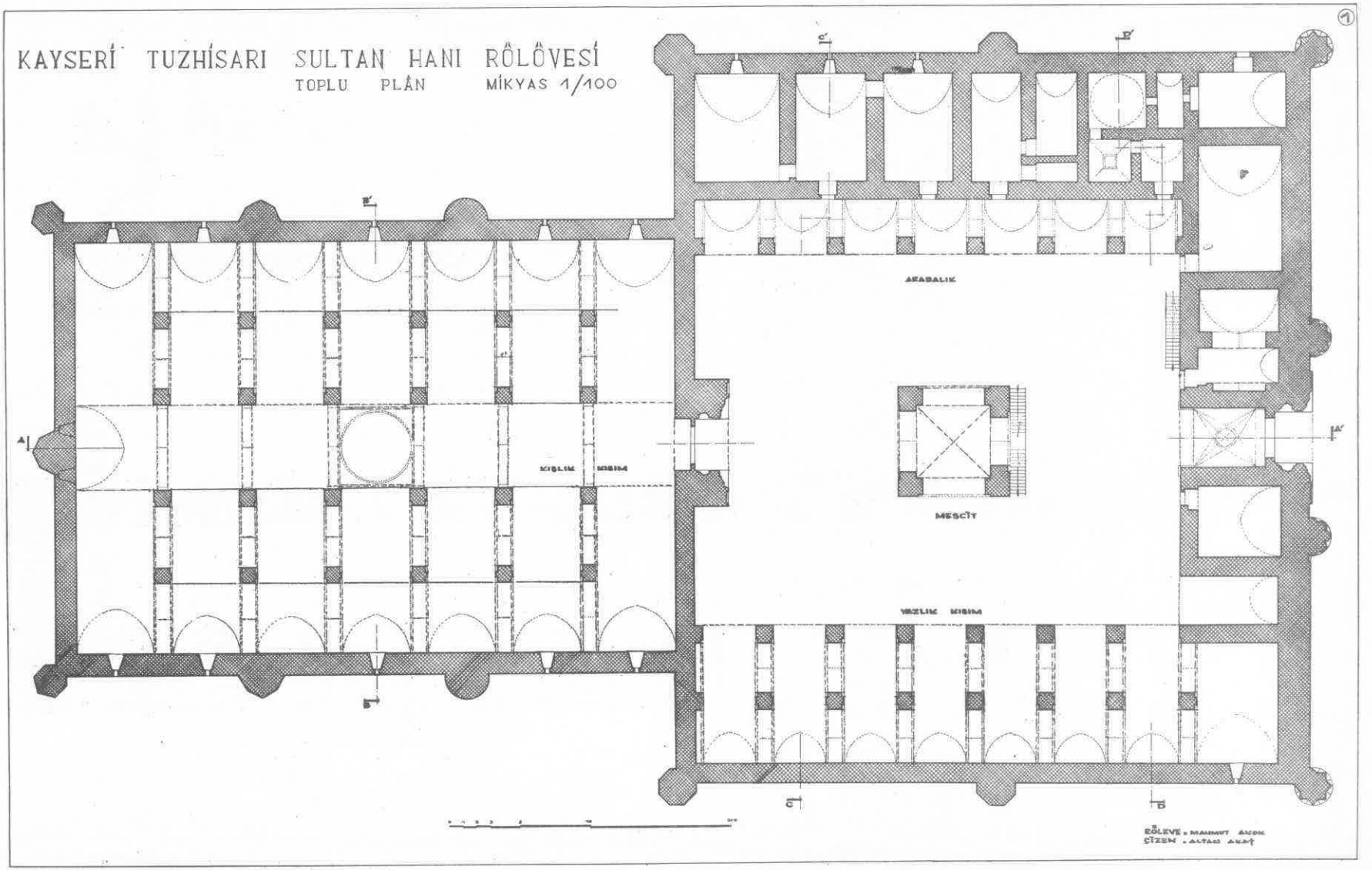
Resim : 3

Resim : 4

Planj 1 - a

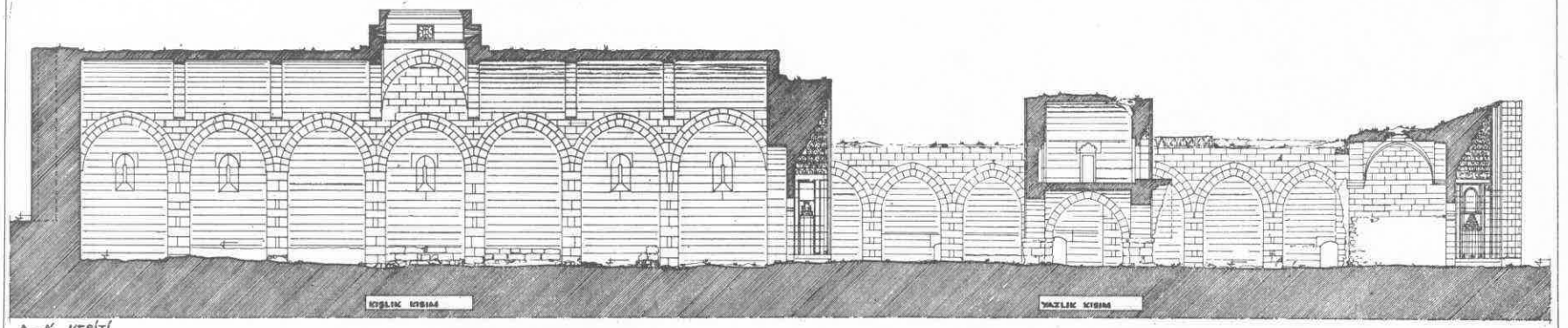

KAYSERİ TUZHİSARI SULTAN HANI RÖLÖVESİ
TOPLU PLÂN MİKYAS 1/100
ARABALIK
MESCİT
KIŞLIK KISIM
YAZLIK KISIM
RÖLEVE : MAHMUT AKOK
ÇİZEN : ALTAN AKAT

Planj 1

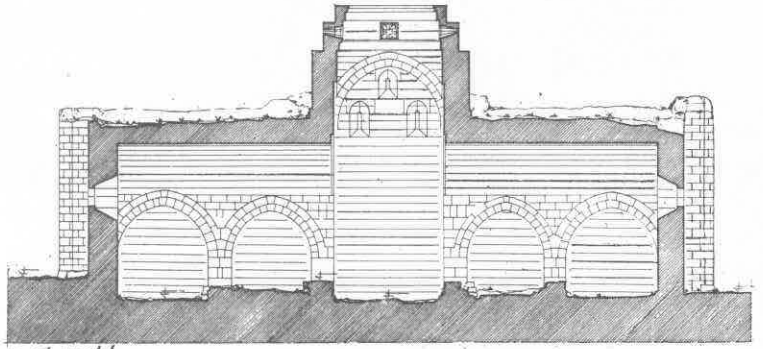
KAYSERİ _ TUZHİSARI SULTAN HANI RÖLÖVESİ

KESİTLER

MİKYAS 1/100

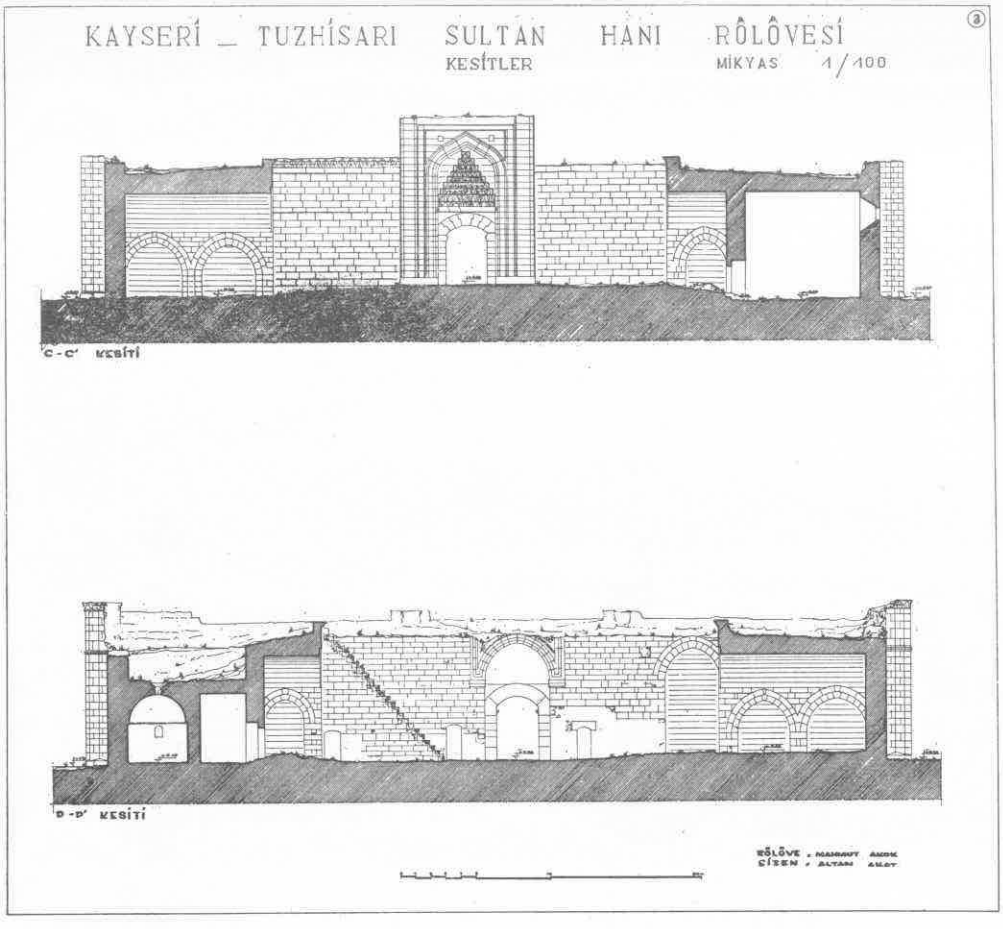
A - A' KESİTİ

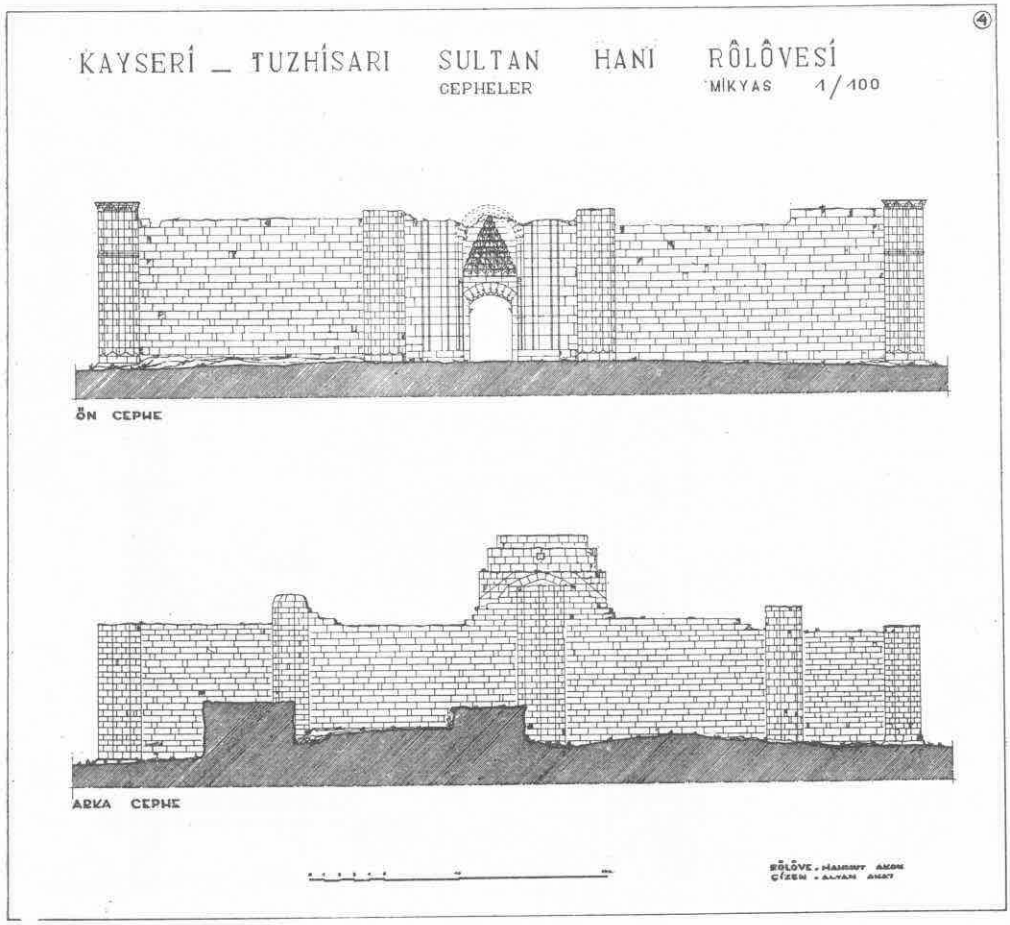
B - B' KESİTİ

RÖLÖVE - MAHMUT AKOK
ÇİZEN - ALTAN AKAT

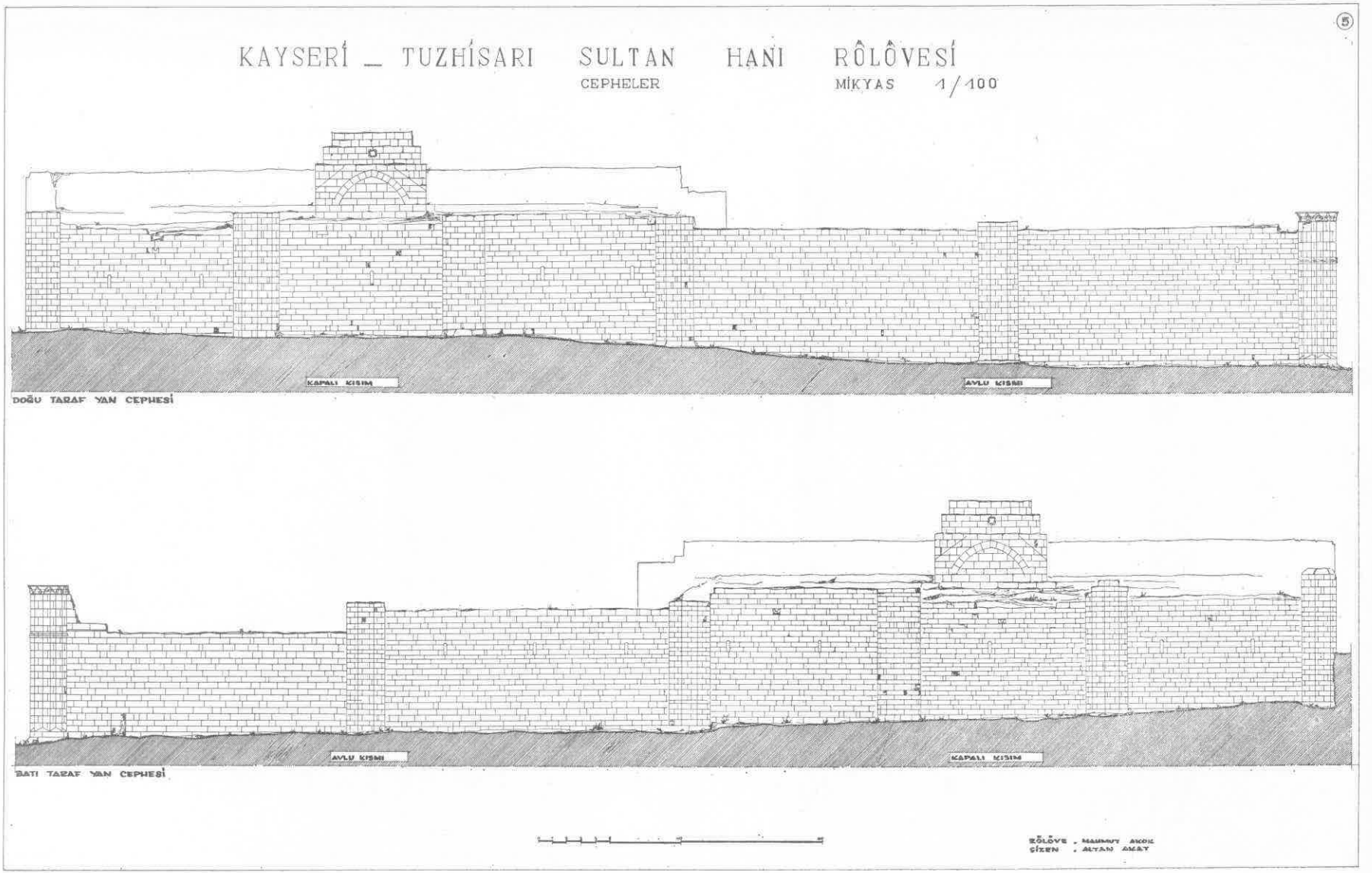
Planj 2

Planj 3

Planj 4

KAYSERİ _ TUZHİSARI SULTAN HANI RÖLÖVESİ
CEPHELER
MİKYAS 1/100
⑤
KAPALI KISIM
AVLU KISMI
DOĞU TARAF YAN CEPHESİ
AVLU KISMI
KAPALI KISIM
BATI TARAF YAN CEPHESİ
RÖLÖVE . MAHMUT AKOK
ÇİZEN . ALTAN AKAY

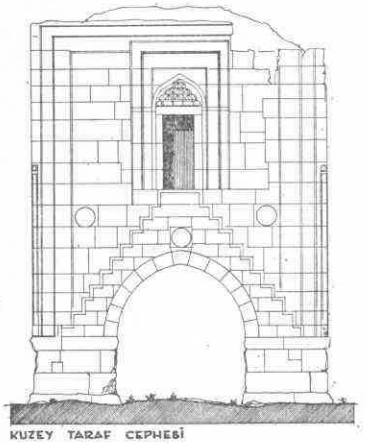
Planj 5

⑥

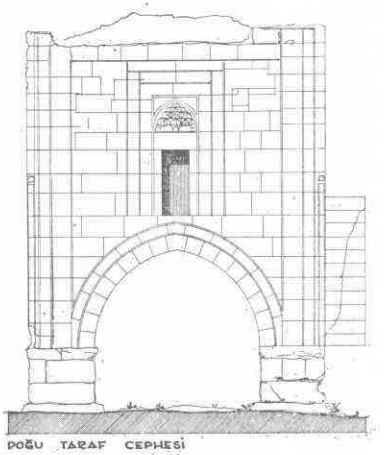
KAYSERİ — TUZHİSARI SULTAN HANI RÖLÖVESİ

MİKYAS 1/50

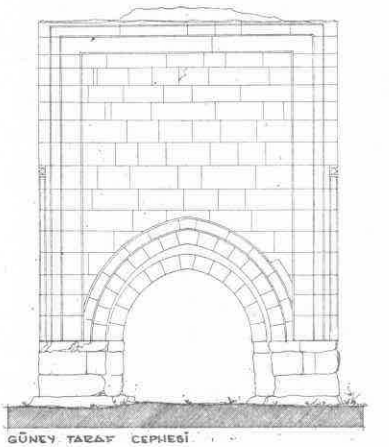
MESCİT BİNASI

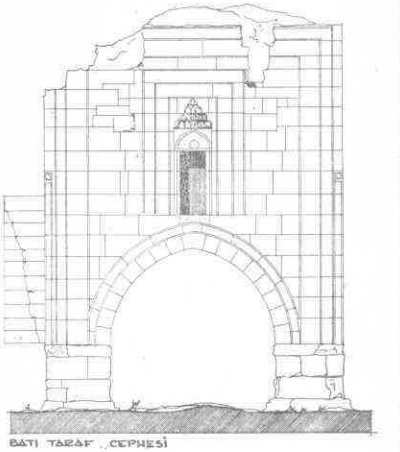
KUZEY TARAF CEPHESİ

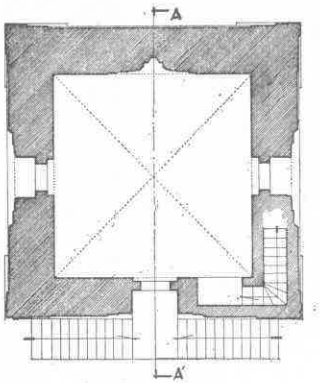
DOĞU TARAF CEPHESİ

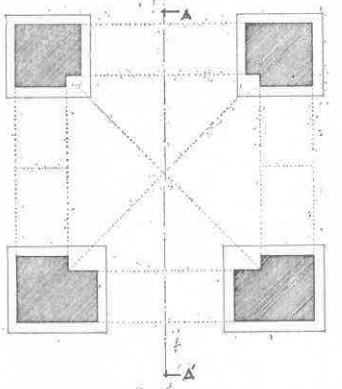
GÜNEY TARAF CEPHESİ

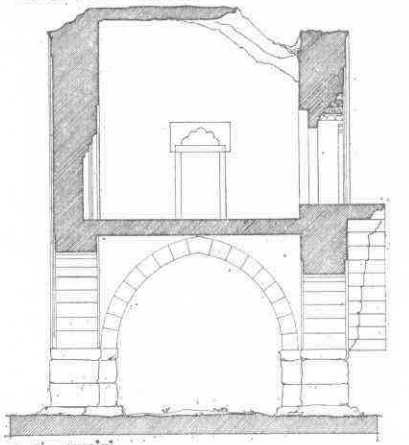
BATI TARAF CEPHESİ

ÜST KISIM PLÂNI

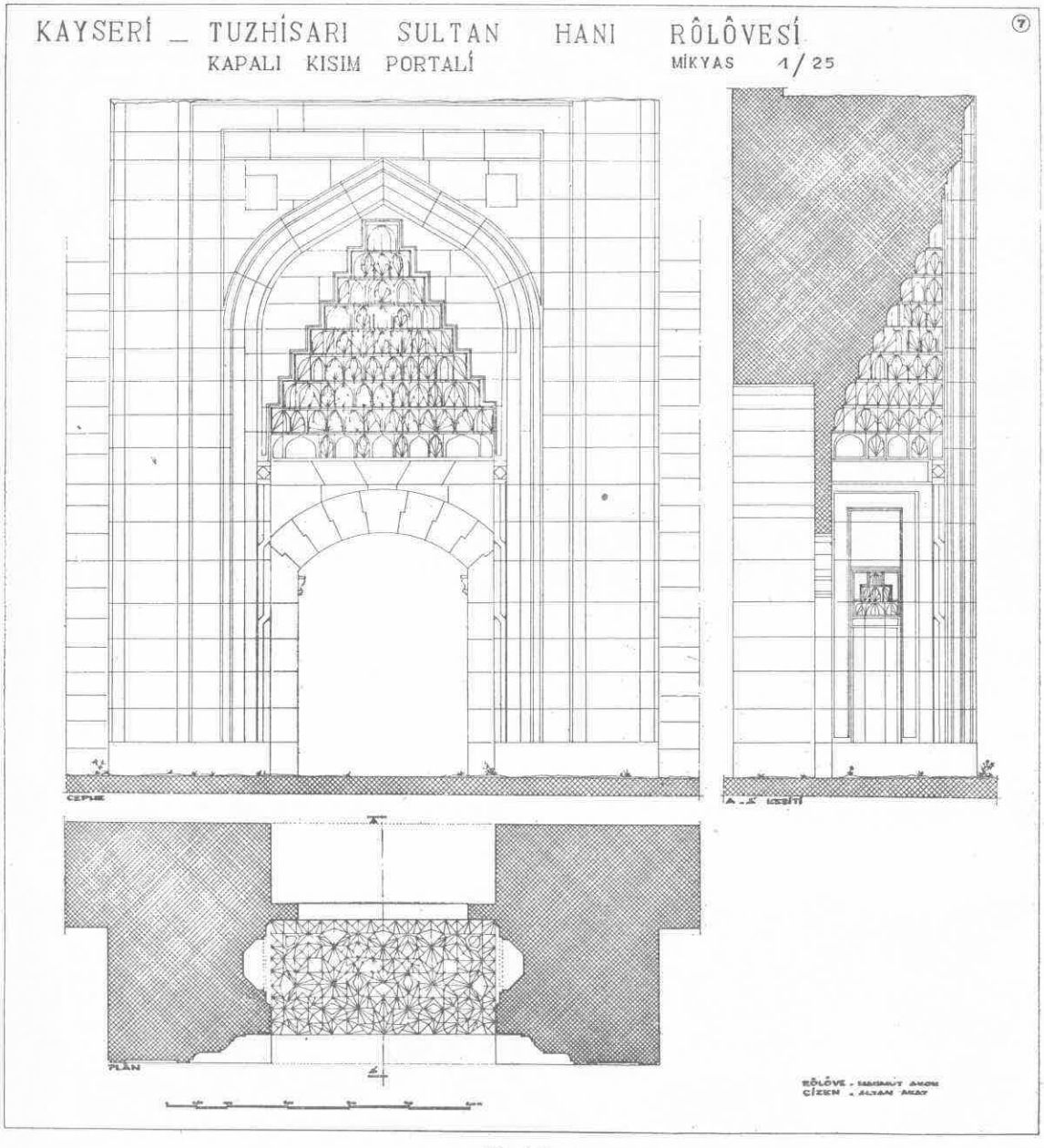
ALT KISIM PLÂNI

A-A' KESİTİ

RÖLÖVE : MAHMUT AKOK
ÇİZEN : AYŞAN ANAT

Planj 6

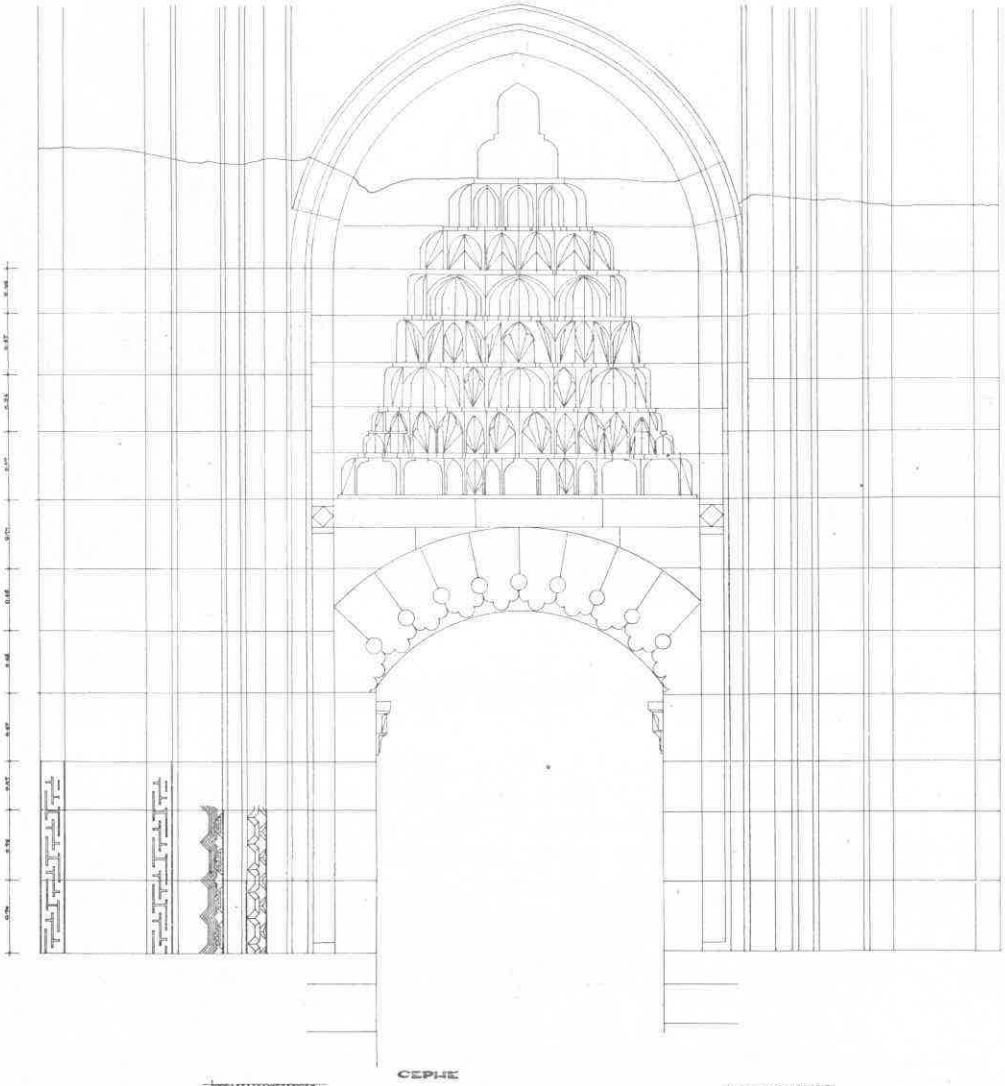

KAYSERİ _ TUZHİSARI SULTAN HANI RÖLÖVESİ
KAPALI KISIM PORTALİ
MİKYAS 1/25
⑦
CEPHE
PLÂN

Planj 7

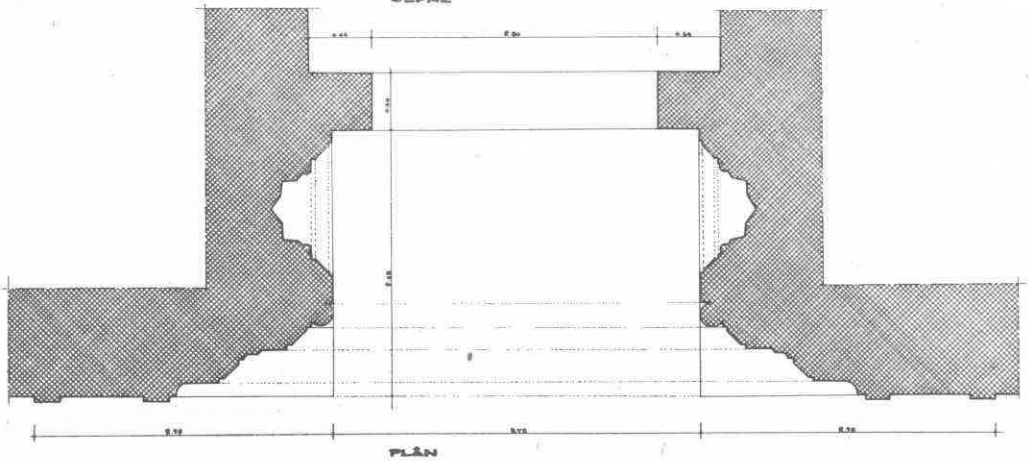
KAYSERİ _ TUZHİSARI SULTAN HANI RÛLÛVESİ

CÛMLE KAPISI

MİKYAS 1/20

CEPHE

PLÂN

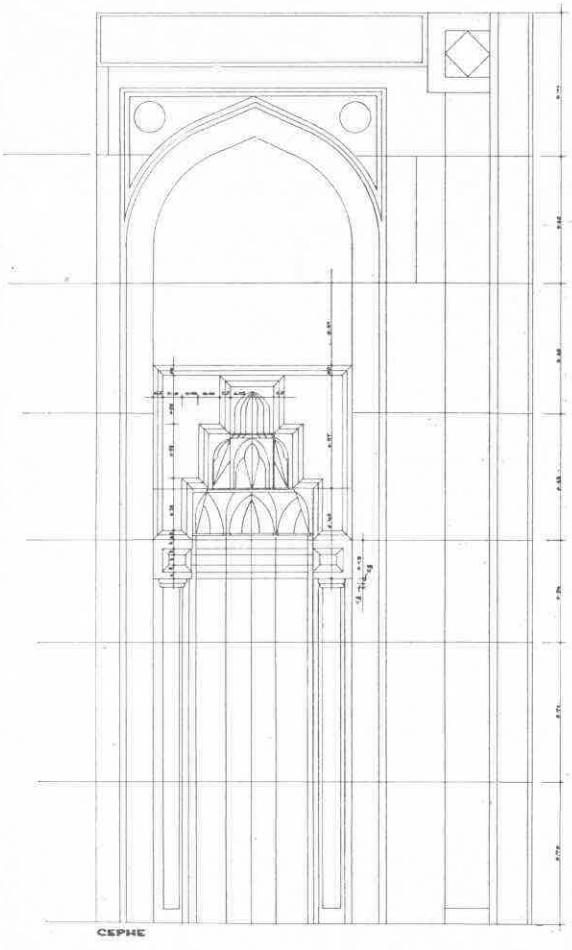
ÇİZEN . AUTAN AKAY

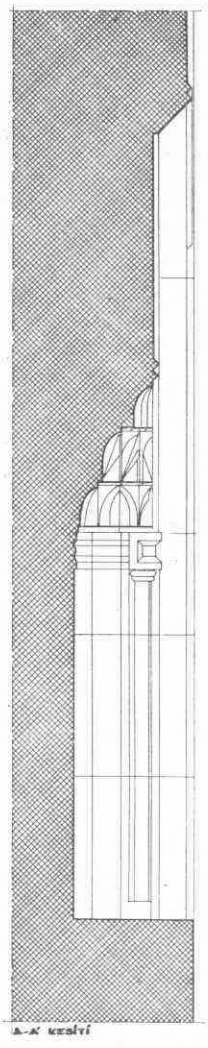
Planj 8

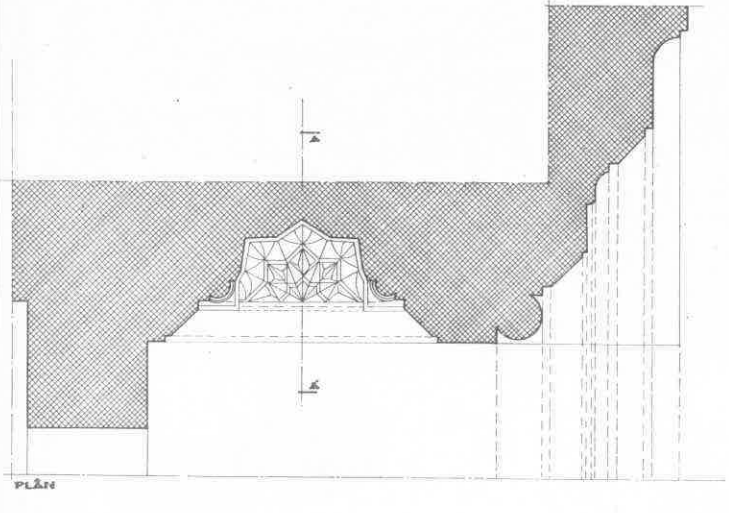
KAYSERİ — TUZHİSARI SULTAN HANI RÔLÔVESİ ⑨

CÛMLE KAPISI NİŞLERİ RESTORASYONU

MİKYAS 1 / 10

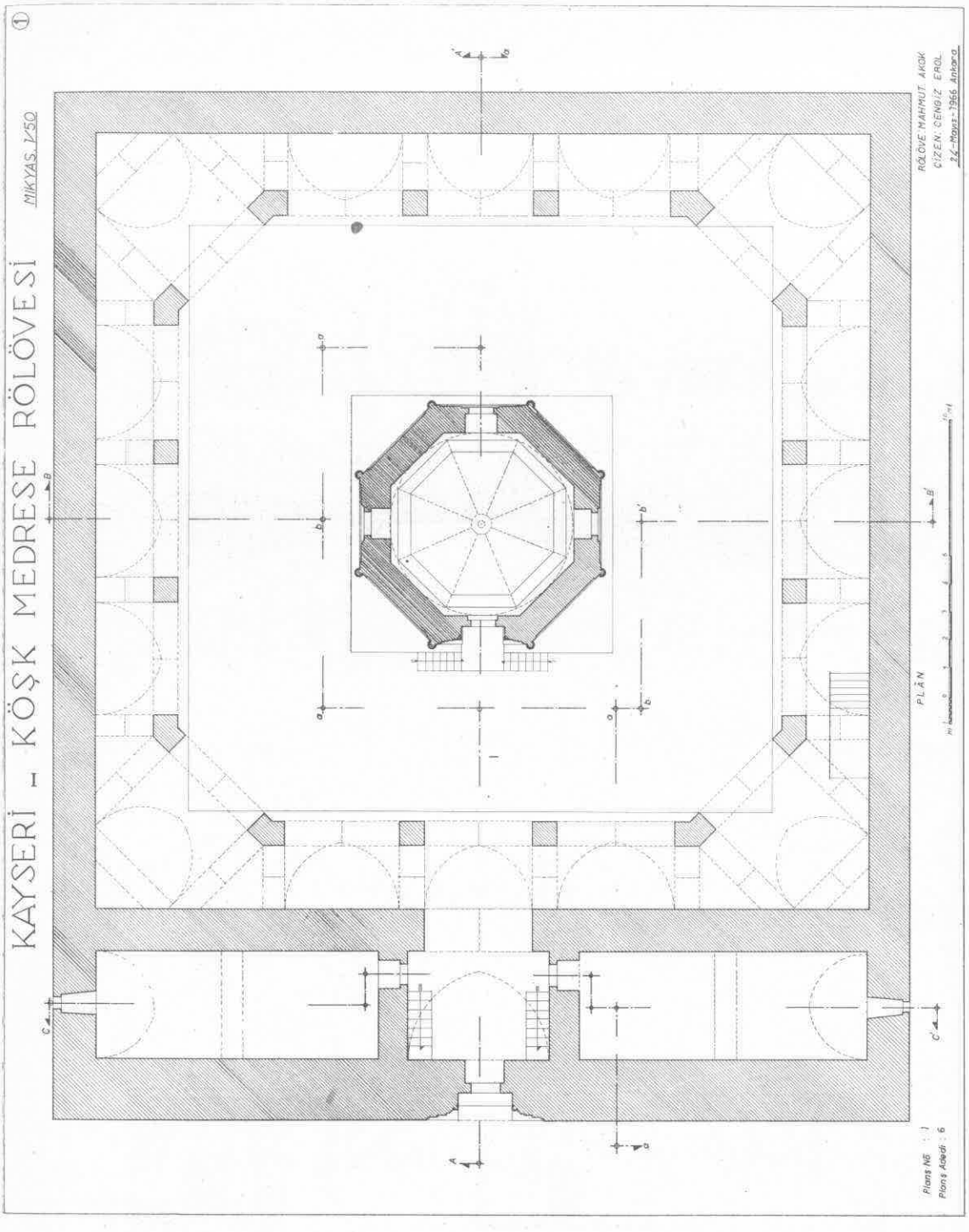

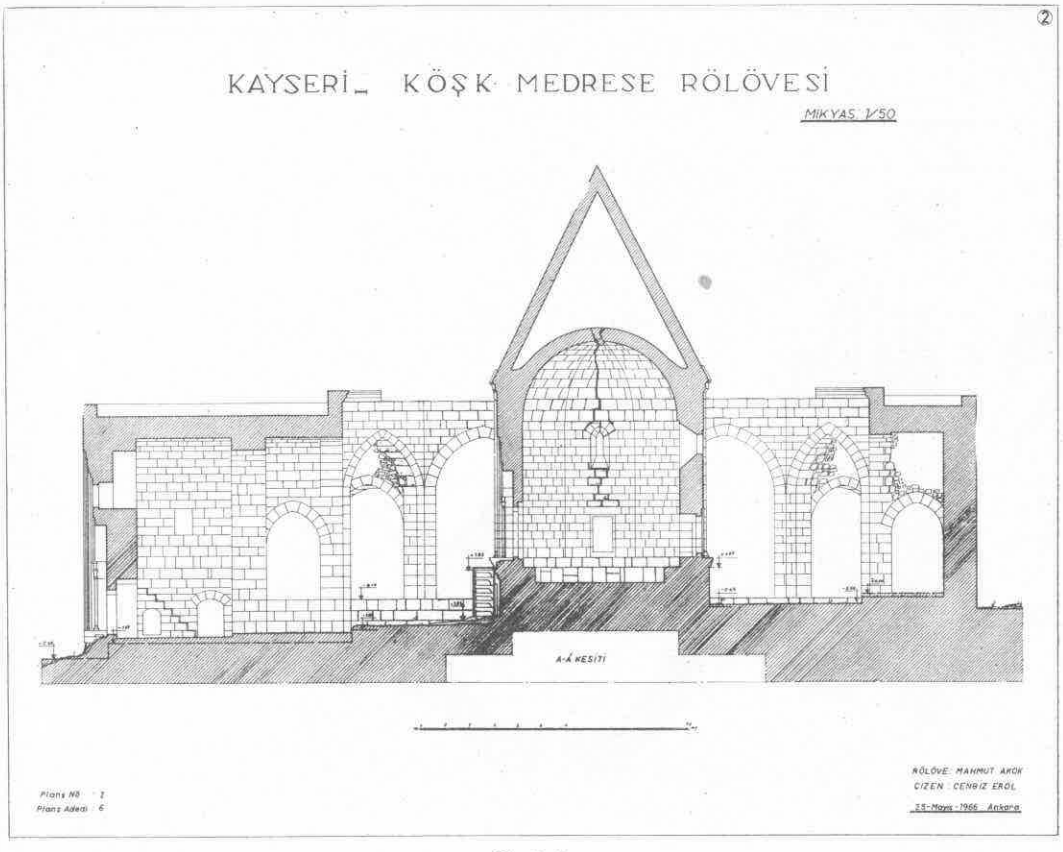

RÖLÖVE - MAHMUT AKOK
CİZEN - ALTAN AKAT

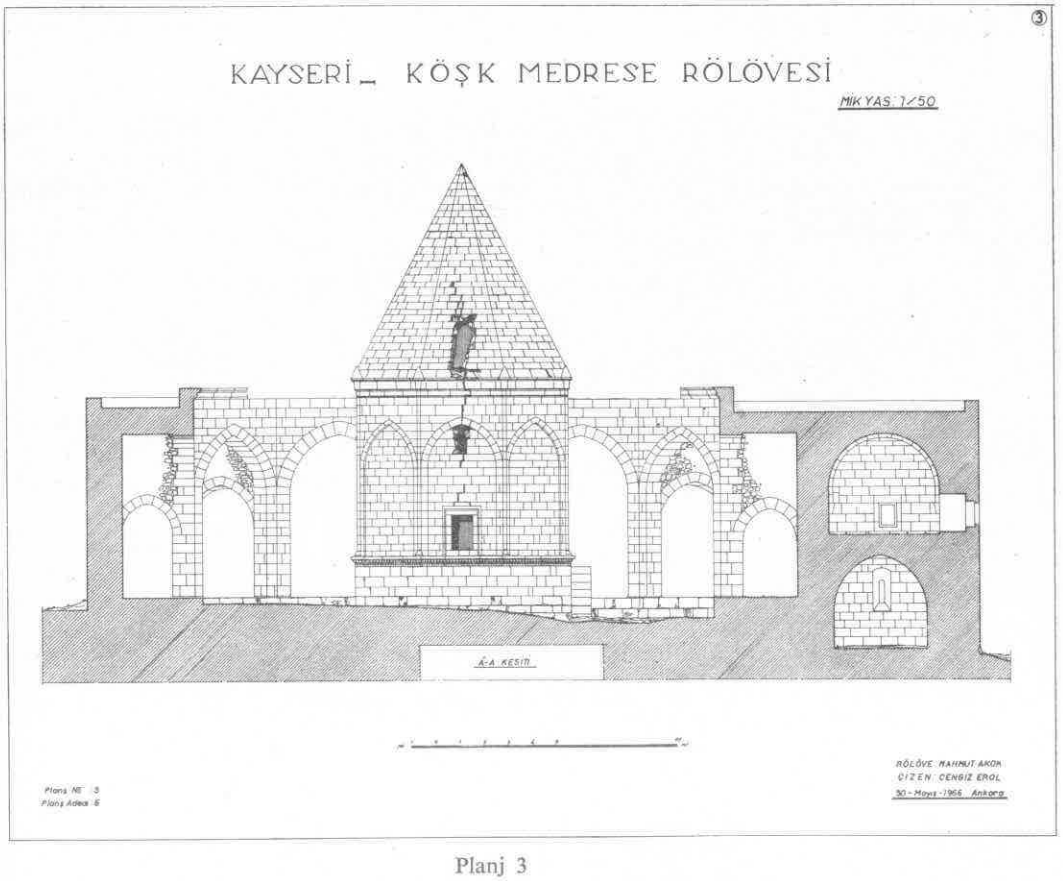
Planj 9

①
KAYSERİ - KÖŞK MEDRESE RÖLÖVESİ
MİKYAS 1/50
RÖLÖVE: MAHMUT. AKOK
ÇİZEN. CENGİZ EROL
24-Mayıs-1966 Ankara
PLÂN
Planş No : 1
Planş Adedi : 6

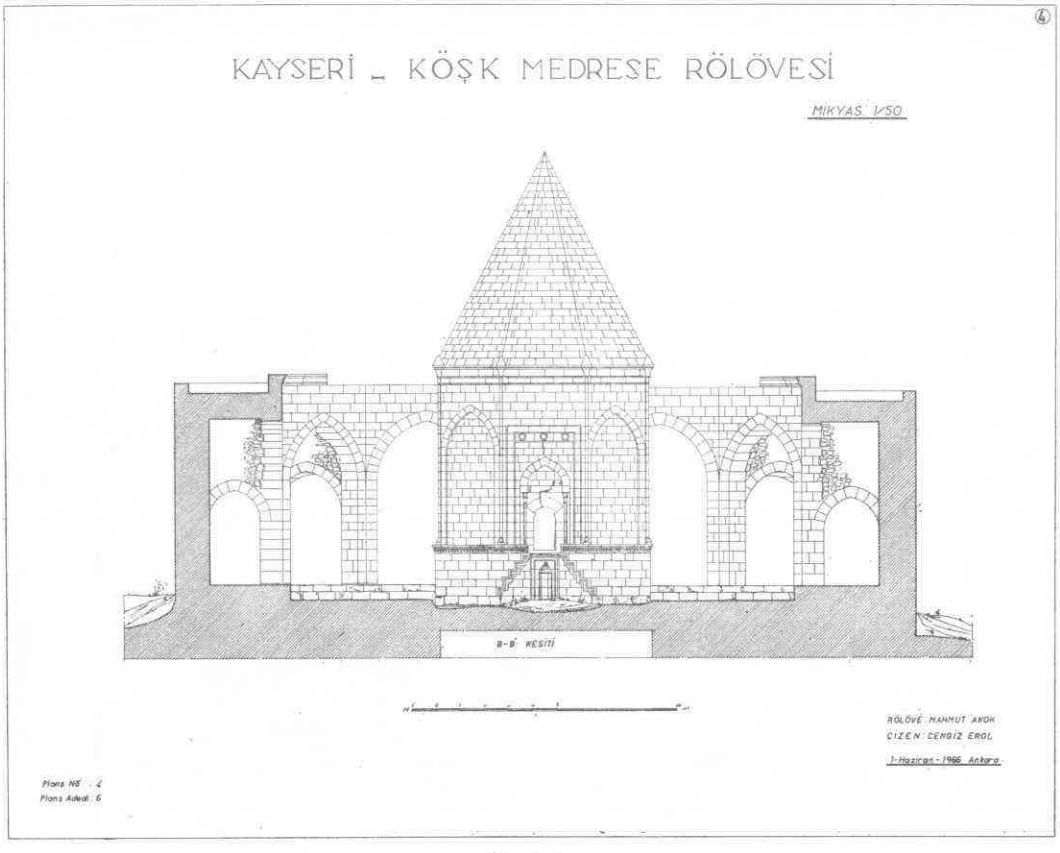
Planj 10

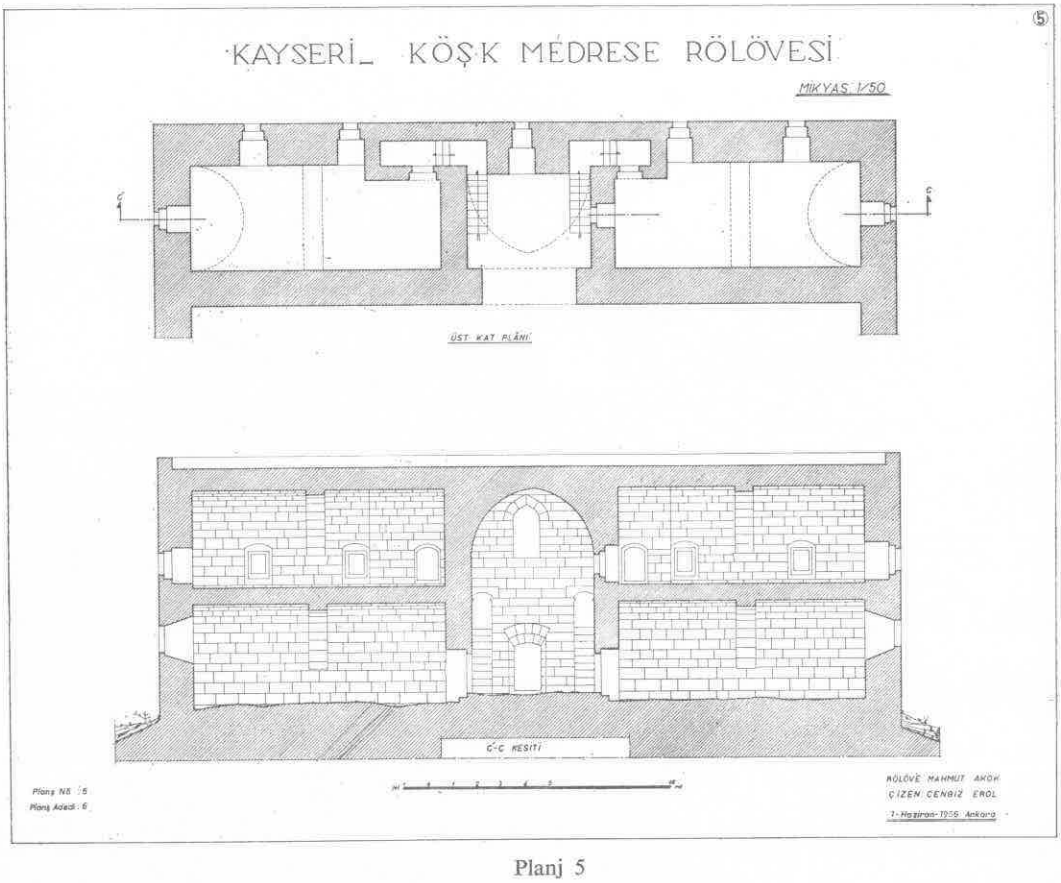
Planj 2

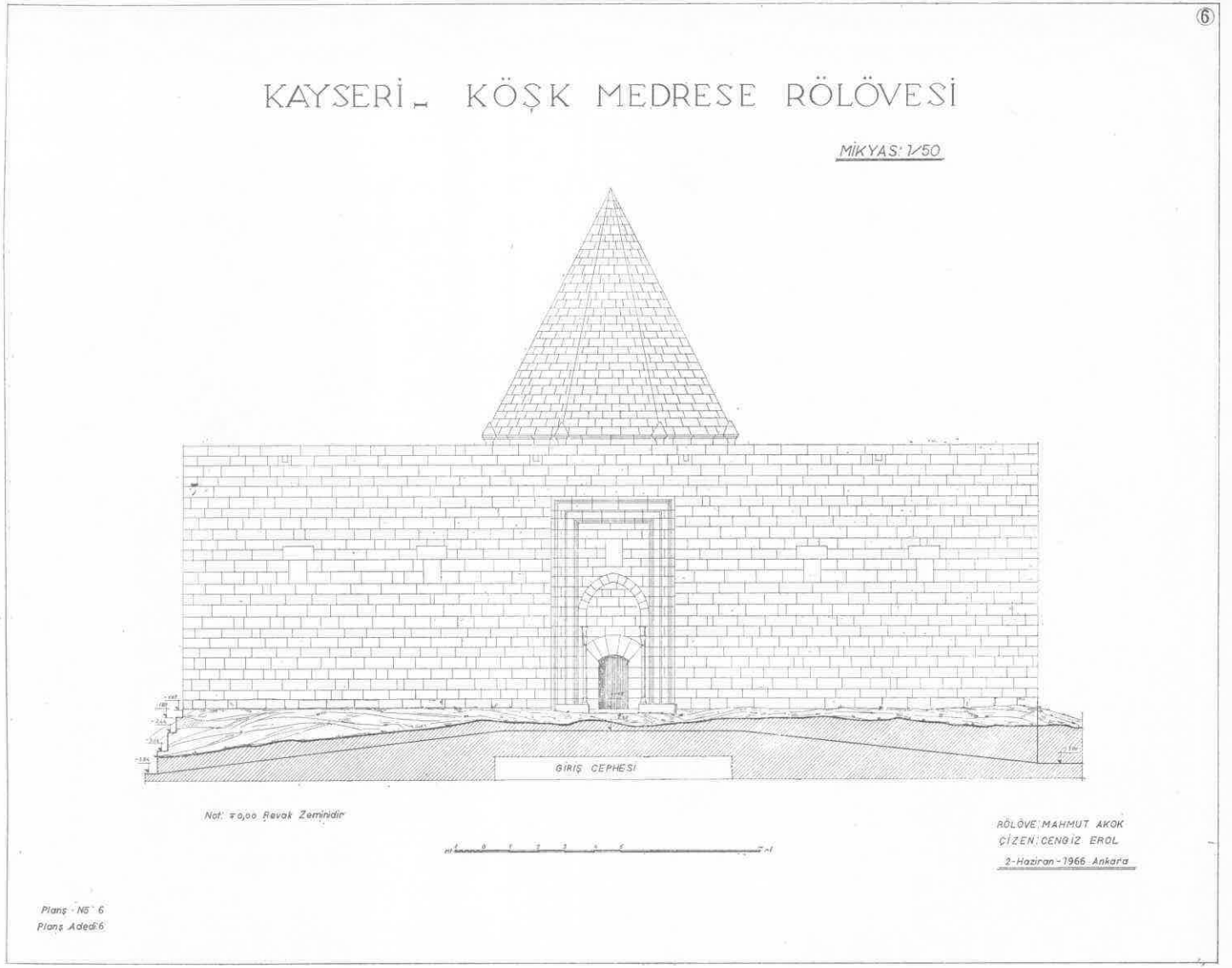
Planj 3

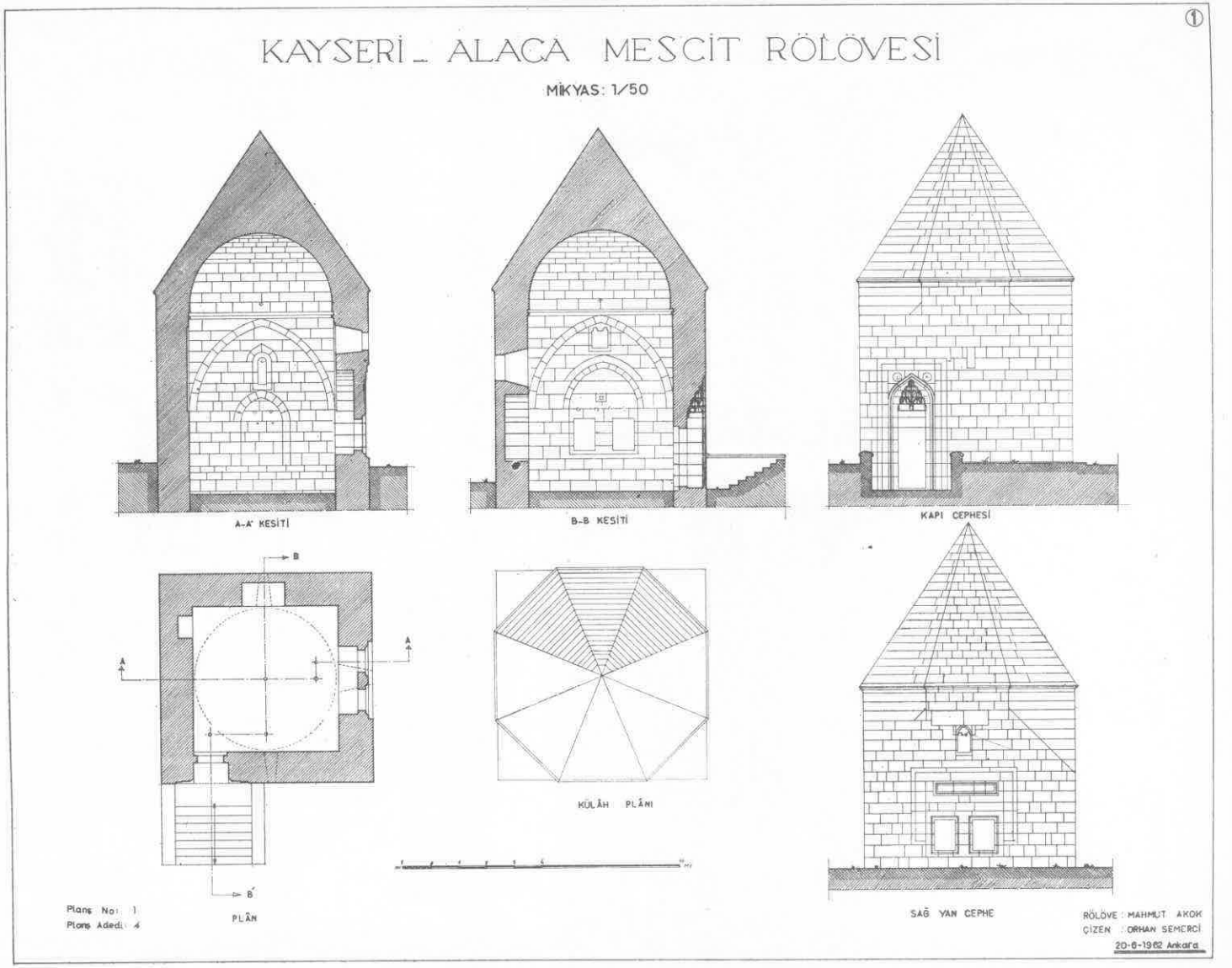
Planj 4

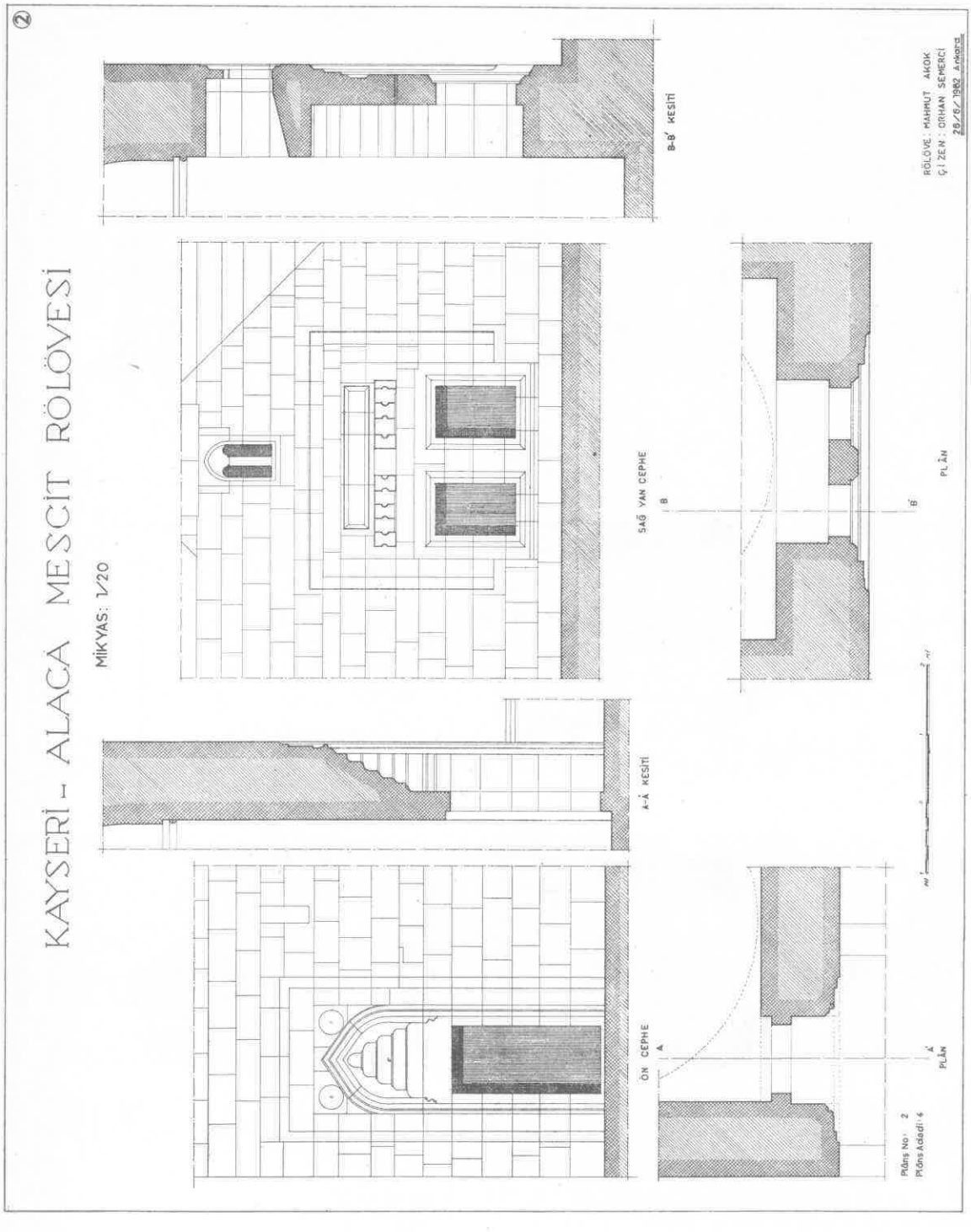
Planj 5

⑥
KAYSERİ _ KÖŞK MEDRESE RÖLÖVESİ
MİKYAS: 1/50
GİRİŞ CEPHESİ
Not: ∓0,00 Revak Zeminidir
RÖLÖVE: MAHMUT AKOK
ÇİZEN: CENGİZ EROL
2-Haziran-1966 Ankara
Planş - N5 - 6
Planş Adedi: 6

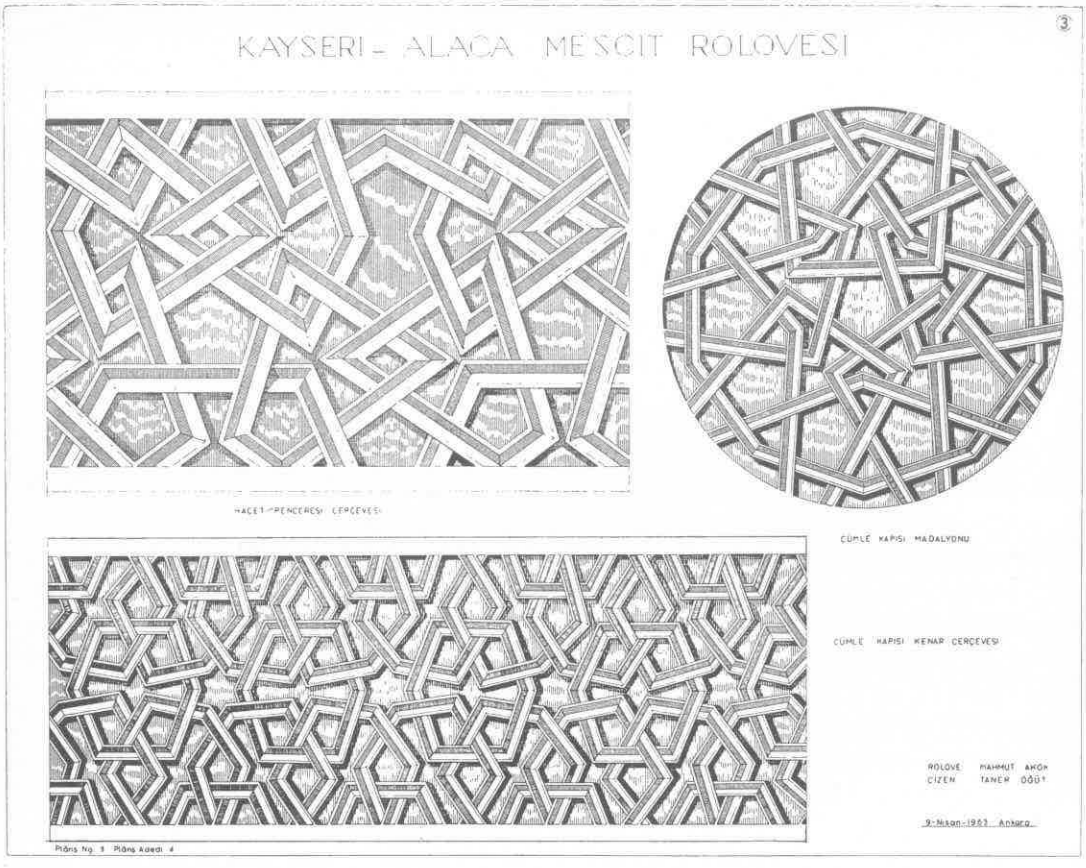
Planj 6

①
KAYSERİ_ ALACA MESCİT RÖLÖVESİ
MİKYAS: 1/50
A-A' KESİTİ
B-B KESİTİ
KAPI CEPHESİ
B
A
A
B'
PLÂN
KÜLÂH PLÂNI
SAĞ YAN CEPHE
Plans No: 1
Plans Adedi: 4
RÖLÖVE : MAHMUT AKOK
ÇİZEN : ORHAN SEMERCİ
20-6-1962 Ankara

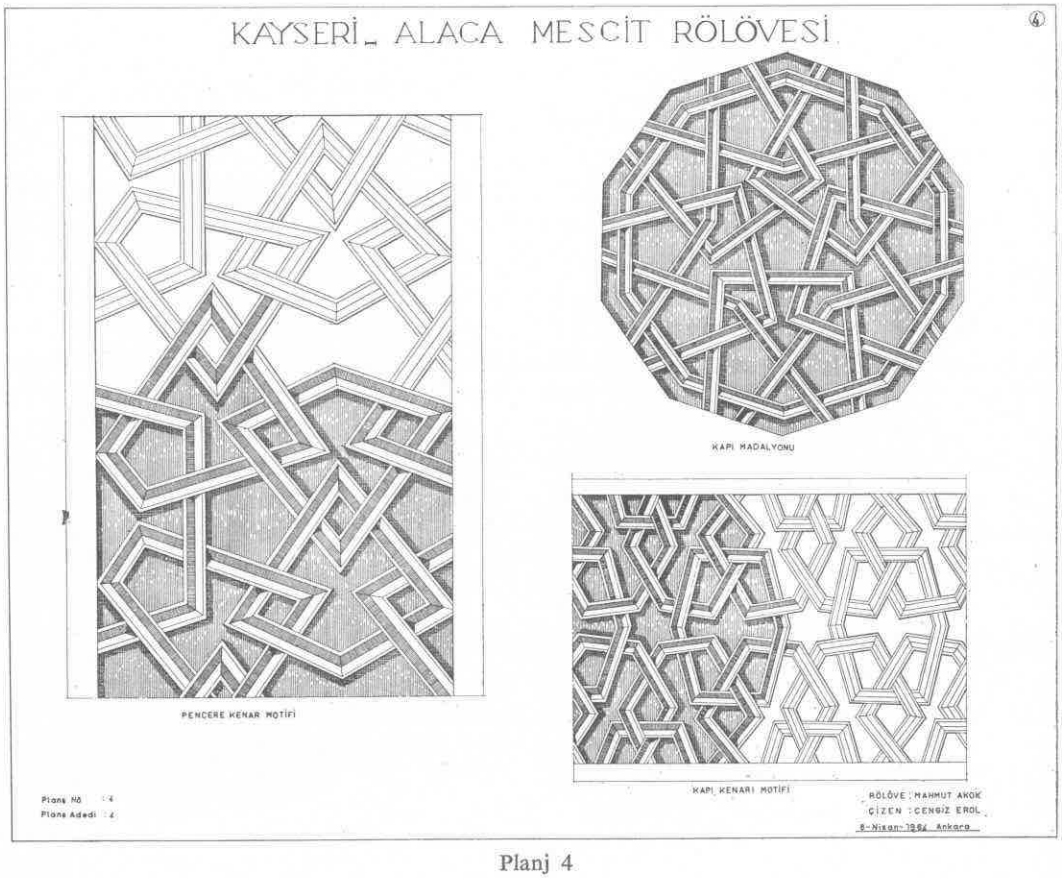
Planj 1

②
KAYSERİ – ALACA MESCİT RÖLÖVESİ
MİKYAS: 1/20
B-B' KESİTİ
SAĞ YAN CEPHE
B
B'
PLÂN
RÖLÖVE: MAHMUT AKOK
ÇİZEN: ORHAN SEMERCİ
28/6/1962 Ankara
A-A' KESİTİ
ÖN CEPHE
A
A'
PLÂN
Plânş No: 2
Plân Adadi: 4

Planj 2

Planj 3

Planj 4

THE SUBERDE EXCAVATIONS, SOUTHWESTERN TURKEY AN INTERIM REPORT

Prof. Jacques BORDAZ

The excavation of Suberde on the northwestern shore of Suğla lake is a part of the general field of study dealing with the ecological circumstances and the cultural conditions under which sedentism and the domestication of plants and animals developed in southwest Asia.

The Beyşehir - Suğla lake region is a clearly defined natural region of Anatolia, (see figure 1), where a long range ecological and archaeological study of representative sites from various periods should lead to a better conception of the origin and development of sedentism and domestication, first on a regional scale and second by comparison with other areas from the whole of Southwestern Asia.

The excavations were done with the authorization and the assistance, here gratefully acknowledged, of Mr. Mehmet Önder and Hikmet Gurçay, successive heads of the Directorate of Antiquities and Museums in Ankara.

Also deeply appreciated is the help provided by many of our Turkish colleagues, especially Mr. Raci Temizer, Director of the Ankara Museum, Mr. Kemal UĞUR, Director of the Konya Museum, Mrs Bülent Erdem, the representative of the Directorate at the site, and Professeur Kenan Erim, New York University, who gave us the first opportunity to work in Turkey in 1962 (Bordaz 1963).

The site of Suberde was first reported by professor Ralph Solecki (Columbia University), after a survey made in the Beyşehir-Suğla area in collaboration with Professor William Farrand, now of the Department of Geology at the University of Michigan.

With Dr. Solecki's encouragement, which is here gratefully acknowledged, a project was submitted to the National Science Foundation, which financed the research at the site in 1964 and 1965. In 1966 the Foundation generously made possible the study of the excavated material stored at the Konya Museum and the study by Dr. Dexter Perkins, Jr. Columbia University, of the faunal remains.

Topography:

The Beyşehir - Suğla lake area is an intermountain valley in the northeastern part of the Western Taurus. The valley measures approximately 150 kms in length and varies in width between 25 and 50 kms. It is oriented northwest to southeast between the two first mountain folds of the northeastern part of the Western Taurus immediately above the western part of the Konya Plain (see figure 1). A low ridge of hills approximately 1200 to 1300 meters high runs perpendicularly to the long axis of the valley separating the Beyşehir basin from the Suğla lake basin. The elevations of Beyşehir and of Suğla lake are respectively 1100 and 1040 meters. The mountain ranges which frame the valley rise to approximately 3000 meters in the west and 2500 in the east.

A stream had originally cut across the hill range and brought water from Beyşehir lake into Suğla lake. A canal now captures this stream and bypasses Suğla lake. It is joined by the Suğla lake outlet

which enters the Çarçamba gorge leading to the Konya Plain. Suğla lake is dry in years of normal precipitation and its area is occupied by wheat fields except in the marshy western edge of the basin.

Professor Farrand noticed, in the Beyşehir and Suğla basin, ancient beaches about three meters above the lake's maximum level prior to the construction of the canal. When the Suğla lake was at its maximum level, Suberde must have been an island. Wave erosion is noticeable on the slopes of a number of other neolithic sites in the Suğla lake basin. However, little evidence could be found at Suberde for an exploitation of water resources, and it is possible that the rise of the water-level is the reason for the early abandonment of the site.

Environment:

The climate of the area is characterized by warm and dry summers and cold and humid winters. The yearly precipitation is between 300 and 500 mm yearly with much of it occurring in the spring. According to Dr. Peter Davies, Royal Botanical Garden at Edinborough, to whom a collection of plants from the tepe was sent, the vegetation is of a degraged Mediterranean type most probably the result of deforestation and grazing. It is invaded by herbaceous steppe species of the Irano-Turanian type which are found over most of the Anatolian Plateau.

The first mountain fold rises immediately to the west of the site. It is quite rochy with a relatively sparse tree cover, consisting mainly of junipers. At higher altitudes, eastward, the forest cover becomes denser. Of special interest is the presence of wild goats in the high area of the eastern mountains. Wild boars are relatively abundant along the western marshy edge of the Suğla lake area. Skeletal specimens of these animals were secured for comparison in the study of the Suberde faunal remains.

General stratigraphy:

The site of Suberde (37° 20.8 'North and 31° 56.2' East) is located on top of a limestone ridge called Görüklük tepe, which is approximately 700 meters long by 70 wide and 30 meters high. The tepe, oriented northeast-southwest, is immediately west of the village of Suberde. The test pits, sunk over most of its surface, indicated that the prehistoric settlement seems to have been restricted to the area between the two highest points at its northeastern end (see figure 2). The area immediately to the south could not be tested since relatively recent burials prevented investigations, but it is probable that maximum extent of the prehistoric occupation was approximately 5000 square meters or about 1.25 acres.

The excavations conducted at Suberde indicated the presence of three main layers referred to as the surface layer (I) and the upper and lower prehistoric layers (II and III); layer IV is the sterile soil (see figure 3).

The surface layer:

The surface layer contains a large number of late burials which had repeatedly disturbed the ground and it did not yield any clear indication of permanent settlement. The tepe was apparently abandoned during the early neolithic period and thereafter parts of it served largely as a burial ground until the present times. Most of the surface of the site was covered with stones laid approximately in a rectangular outline oriented east-west, indicating Islamic burials. The villagers had no claim to the burial grounds in the area except in the southwestern part of the site which may have been occupied in prehistoric times.

The excavations were started in raea no. O by widening a pit which had been dug looters slightly before Professor Solecki's survey (Solecki 1965 : 133). The surface or burial layer was approximately one meter deep in most areas but went, in some cases, to a depth of one and a half meter. Among the earliest burials were seven well preserved wault tombs probably from the Roman period. They

were covered with heavy architectural stone slabs part of a destroyed structure apparently located near area no. O.

The many overlaping burials had unfortunately largely destroyed the upper prehistoric settlement, which was characterized by houses with plaster floors and mud walls. The surface layer, therefore, contained a large quantity of prehistoric material along with late historic materil consisting mainly of pottery sherds, iron nails, fragments of glass, some Islamic coins and a few pieces of copper jewelry. The only burials with offerings were the preserved vault tombs, some of which contained bracelets of twisted glass on the forearms of the skeletal remains. The pottery sherd collection was kindly examined by Miss Machteld Mellink and Miss Louise Alpers, Bryn Mawr College, to whom we owe, with gratitude, the following information.

Sherds from the Byzantine, Selcuk and Islamic periods were present in considerable quantity. Most of these are of the simple turquoise, green and blue varieties but a number of examples are fine, white-slipped and incised "sgraffiato" types. A number of thin-walled, black and red polished bowl fragments and coarser light-ground wares, decorated with bands of distinctive streaky dilute brownish-red paint apparently belonging to the Roman to Hellenistic periods, were also found.

In the burial layer were a number of fragments of bowls and jars of Phrygian monochrome gray ware with wavy line incisions, exterior grooves, small impressed wedges at an oblique angle, horizontal plastic bands decorated with rope-like incisions and furrows on the interior surface. These sherds seem to belong to the Phrygian Yazilikaya types. Fine painted Phrygian ware, decorated with small concentric circles, and plain or dotted lattice motifs executed in a reddish-brown paint on a highly polished light yellow surface, were also present. In addition, numerous sherds of a coarse, local version of these painted sherds were found. Very rare fragments of red Polished strainer jars and sherds of buff and red polished, trefoil-mouthed pitchers can be attributed to the Bronze Age period around the early second millennium.

No sherds from the Chalcolithic period were found. However, the burial layer yielded six sherds of dark reddish-brown fragments of fine, well-fired, grit-tempered ware, that had a highly burnished surface. These fragments seemed to have been parts of simple straight-sided vessels with simple inarticulated whole mouths. These few sherds which appear to be the only examples of the "dark Neolithic" wares from Anatolia, were absent in the Suberde prehistoric levels.

The prehistoric material found in the disturbed surface layer will be referred to later in the course of the description of the material from the upper and lower prehistoric layers.

Upper Prehistoric Layer:

The extent of the upper prehistoric layer is estimated to have been 1300 square meters. It consisted of a layer of red-brown loam, averaging 50 to 75 centimeters thick and containing the occupational refuse and remains of mud-walled, plaster-floored structures. Approximately 75 cubic meters of this layer were excavated.

Unfortunately, hardly anything remained from the houses of the Upper Prehistoric Layer. Many small fragments of plaster floors broken up by the burials were found dispersed in almost all excavations units in the burial layer. In layer II itself, not one complete structure or plaster floor was found. The largest preserved part of a floor was in area no. 32. It measures about 4 square meters and belonged probably to a square structure about 2.5 meters long.

In the same area and layer, two corners of a mud wall with fragments of a plaster floor were traced. The excavated remains indicated a structure with one

wall oriented due north, about 5.25 meters long, and the other, at right angle, at least 2.80 long. A mud wall-partition, approximately 1.05 meter long projected inside the room at approximately 0.95 meter from one of the corners.

Small lengths of wall from the Upper Prehistoric Layer were also found in areas 4 and 8. The largest, in area no. 4. was 1.10 × 0.70 × 0.35 m. It was built on a foundation of flat stones about 5 cms thick and a fragment of plaster floor abbuted against it.

The preserved wall fragments were usually made of alternating courses of mud of two different colors. The wall remains in area no. 4 for instance, was nine courses high with reddish brown loam courses of "bricks", approximately 7 cms thick separated by light brown courses of "mortar", about 4 cms thick. No horizontal divisions could be seen.

Plaster floors were usually made of a coat of plaster, 1 to 2 mm. thick, smeared over a layer, 10 to 15 mm. thick, made by mixing plaster and small stones. These two layers were generally laid on a foundation of clayey loam, approximately 10 thick, or directly over smoothed earth.

Lower Prehistoric Layer:

The Lower Prehistoric Layer extended over a larger area than the Upper Prehistoric Layer. Its surface is estimated to be about 1500 to 2000 square meters and approximately 50 cubic meters were excavated in this layer. The Lower Prehistoric Layer was generally overlaid by the plaster floor layer, except in the eastern area of the site. Its outer edge was traced in area 42 (see figure 4).

Some areas of the upper part of the Lower Prehistoric Layer were of greenish-brown earth. The layer became light brown in color further down until it reached the undisturbed yellowish loam, located directly on limestone bedrock. Lenses of hearth scraping, ashes and charcoal flakes, hard burned loam and accumulations of broken animal bones were found in several places, especially in the lower part of the layer.

Remains of at least one dwelling partially preserved by a fire were found in area no. 8 immeditely below the plaster floor layer. The precise stratigraphic situation in this area was very complex and has remained partly unclear.

It would seem that two superposed structures were present. The excavated remains of the upper structure formed the corner of a room with two walls approximately 40 cms thick and reprectively 2.70 and 1.60 m. long. These walls were made of courses of reddish brown mud bricks about 60 × 40 × 6 cms separated by layers of light brown mud approximately 4 cms thick. About 3 cms of the "mortar" separated the ends of the bricks. A clay covered earth bench approximately 30 cms wide and 45 cms high ran along part of these walls (see figure 5). Fragments of burned clay with botanical impressions suggest a mud and cane roof.

Near the corner of the structure, on the mud floor, thrown in a heap, were found about twenty large curved fragments of relatively hard burned clay approximately 2 to 4 cms thick.

Similar clay fragments had been found in 1964 in another part of excavation area no. 8 and they were believed then to be part of large, coarsely made jars. Actually, not one piece that might be part of the bottom of a container was found.

The 1965 excavations in areas no. 32 and 33 showed clay structures *in situ* that were probably similar to those from which fragments were excavated in area no. 8.

Figure 6 shows one of these clay structures being excavated. These structures seem to have been made by building up a clay wall 2 to 4 cms thick inside a cylindrical basin dug in the floor. This circular clay wall was then built up above the floor to about 15 to 20 cms high. The depth of the structures from areas 32 and 33, is about 30 to 40 cms down from the

carefully shaped rim, and their diameter 70 to 80 cms.

These clay lined basins have only an earth-packed floor. It is possible that the clay walls were not fired deliberately in situ by their makers but rather by an accidental burning of the dwellings in which they had been built, since all finds of these structures and fragments of hard burned clay were made in areas where layers of burned loam indicated large fires.

The cylindrical structures did not contain any botanical remains, bones, ashes or charcoal. It is possible that they were circular floor basins used as bins for storage.

Excavation units and stratigraphic groups:

The stratigraphic contrast between the three main layers was usually well marked and easy to follow in the course of the excavations. Four hundred and seven excavation or surface collection units were set up at Suberde to follow stratigraphic features or to divide homogeneous layers in several units of possible chronological or functional interest. Most of the surface layer was excavated in arbitrary excavation units since the repeatedly overlapping islamic burials had mixed the remains of the prehistoric and later periods.

The layers of the site were subdivided into 16 groups of excavation units characterized by contrasting stratigraphic features.

Since important quantities of material obviously of prehistoric date were present in the disturbed surface layer, efforts were made to estimate in each case the stratigraphic origin of the disturbed material. Thus, all excavation units in the disturbed layer were assigned to different groups according to the characteristics of the underlying undisturbed prehistoric layer. The assumption being that most of the prehistoric material found in the various areas of the disturbed burial layer would be more likely to come from the prehistoric layer just below them.

The 16 stratigraphic groups will now be listed and briefly described.

IB/II. IB over II includes 56 excavation units with burials, in the surface layer, immediately above the remains of layer II, the upper prehistoric layer or plaster floor layer.

IB + II. IB + II includes 60 excavation units in the surface layer which could not be clearly attributed to II because of unclear contact between layers IB and II or because of errors made by the archaeologists. These units are in the contact zone between IB and II and are lower than IB/II.

IB/III. IB over III includes 12 excavation units with burials, in the surface layer, directly over the lower prehistoric layer III without the intervening layer II (see figure 4).

IB. IB includes 8 excavation units with burials in areas of the surface layer which are directly over bedrock or sterile soil. These units were excavated at the edge of the site where the slope of the tepe probably prevented human settlement.

I/II + III. The group I over II plus III includes three excavation units without burials in the surface layer which are over indistinguishable or accidentally mixed parts of layer II or III.

I + III. The group I plus III includes 26 excavation units in areas where layer III comes close to the surface without overlying layer II and without burials.

II. Group II includes 29 excavation units in the undisturbed plaster floor layer of upper prehistoric layer.

II + III. Group II plus III includes 17 excavation units which could not be exactly allocated to any of these two layers because of a disturbed or unclear contact situation or because of errors made by the archaeologists

III. Group III includes 59 excavation units clearly in the light-brown layer, the lower prehistoric layer.

III St. 8. III St. 8 includes 29 excavation units in the structure complex in

area no. 8, the only area in the lower prehistoric layer where the preserved remains of the dwellings and the fragments of presumed bins described above were found.

III T. 32 – 33. III T. 32 - 33 includes 19 excavation units in areas 32 and 33, where a large mass of burned loam and the two almost complete bins were found.

III + IV. III plus IV grouped 22 excavation units in the lowest part of layer III which are in direct contact with the yellowish bedrock soil.

IV. IV includes 100 excavation units in the yellowish bedrock soil. Some of these units contained a few artifacts in their upper part. These 10 excavation units were added to III + IV.

IB + II + III. Group IB plus II plus III contains 40 excavation units of mixed material from the burial layer with at least one of the prehistoric layers. Included in this group are the screenings of the back dirt and the scrapings from the walls of the looters'excavations, units excavated in unclear stratigraphic situations, and units in which material from the surface burial layer and at least one of the prehistoric layers were mistakenly mixed by the archaeologists.

Susface group. This group includes five collection units made on the surface of the tepe.

Miscellaneous group. Included here are 12 excavation or collection unit numbers used for soil samples, or in excavation operations that were sterile.

Archaeological material:

The artifacts collected at Suberde will be described in the following order: polished and pecked stone, the bone industry, the clay objects, the chipped stone industry.

Polished and pecked stone:
Celts

A total of 52 polished stone celts and celt fragments were excavated at Suberde, the great majority of these 42 were found in groups II, IB + II and IB/II. These artifacts are almost all made of green diabase. They are ground over their entire surface though some specimens still show pecking marks at the butt end.

Except for two axe heads and one adze head of relatively large dimensions (about 10 cms long), most of the Suberde polished stone celts are small, approximately 4 to 7 cms in length, 2 to 5 cms in width, and 1 to 2 cms thick.

Several classes of axes have been distinguished: axe heads with rounded butt and nearly parallel edges (see figure 7), axe heads with rounded butt and splaying edges (see figure 8), and quadrilateral axes with straight butts and parallel sides (see figure 9, 11). The great majority of these axes were found in excavation units from group II or associated groups such as IB + II and IB/II.

Chisels are included under this heading (see figure 10). They are small polished stone tools, relatively long, narrow and thin, averaging 3 × 1.5 × 0.8 cms. Chisels were found in both lower and upper prehistoric layers. Adze heads are relatively rare (3) and were found in both prehistoric layers. They are quadrilateral in shape. One of these tools measures 9.4 × 6.4 × 1.8 cms, while the two others are smaller, measuring 4.6 × 4.5 × 1.4 cms and 3 × 3.3 × 0.8 cms.

Four of the quadrilateral axes and adze heads have bevelled working ends (see figure 11). Two were found in each prehistoric layer.

Shaft Straighteners:

Ten shaft straighteners and fragments of shaft straighteners were found; four of these in the undisturbed prehistoric layers.

Made with a variety of stones, they are rectangular objects ranging in length between 7.9 and 3.1 cms. They have, usually on only one face, a straight groove approximately 1 cm wide and a few millimeters deep (see figure 12). These tools show a few small areas of faint polish and small striations in the grooves.

Centainly these tools were not used for grinding bone since they have no abrasive surface. It is probable that they were used in pairs with heat and water to straighten shafts by running the shafts through the space formed when the grooves were placed opposite each other.

One of these shafts straighteners is decorated by incisions (see figure 13).

Edged - Grooved Stone:

Five polished stone objects, of unknown use, prismatic in shape with one or several grooves on the upper edge, have been found. One in the upper part of the lower prehistoric layer, and the others in the burial layer (see figure 14). Some of these objects show some faint polish in the grooves. One large specimen (5.7 × 3.4 × 2.4 cms) shows 13 parallel incisions on one face (see figure 15). The two other whole specimens measure only 3.1 × 1.9 × 1.2 and 2.6 × 1.3 × 1.1 cms.

Stone Ornaments

A total of 22 ground stone ornaments were found in the Suberde excavation mainly in group II and associated groups. Of these, only one, a barrel shaped stone bead (1.5 × 1.16 cms), was found clearly in the lower prehistoric layer. The stone ornaments include small cylindrical, circular and winged beads. The most interesting find was that of 54 whole circular beads of red and white stone (5.5 × 0.1 cms) in a group II unit.

Four perforated stream pebbles of approximately 2 to 3 cms in diameter were found, one in a group III excavation unit.

Three perforated ground stone pendants were excavated; one is roughly cylindrical in shape, another is cruciform, and the last is a large pentagonal plaque of green schist (10. 7 × 10 × 10.8 cms). Since most of the stone ornaments came from units in group IB/II and IB + 2, it is likely that they date to the upper prehistoric layer.

Plain and Incised River Pebbles

Almost 1900 small river pebbles of various colors, measuring usually 2 to 2.5 cms in diameter, were found in all stratigraphic groups. In addition to the four perforeted pebbles referred to above, 10 pebbles were found incised generally with thin irregularly lines drawn parallel and less frequently in radial or cross hatch pattern (see figure 16).

Polishing Stone:

Sixteen oval stones with flattened faces, 5 to 6 cms long, 2.5 to 5 cms wide, and 1 to 3 cms thick, were found in various disturbed excavation units. Twelve of these were found in group IB + II, likely coming from the upper prehistoric layer. None were found in the lower prehistoric layer. One specimen was found in an undisturbed plaster floor excavation unit from group II. The stones are believed to have been used in polishing plaster floors.

Pecked stones:

Close to 450 specimens of pecked stone, mostly fragments, were found at Suberde expecially in stratigraphic groups IB/II and IB + II. It is most probable to that a large part of these do not belong to the prehistoric periods. However, approximately 120 specimens, mainly fragmentary, were found in undisturbed excavations units in the prehistoric layers, starting in the lowest units from III/IV. They include grinding slabs and pounding stones.

Small grinding slabs:

The majority of these are fragments of bifacially or unifacially small ground slabs of quartz and porphyritic basalt. The few whole specimens that were excavated are oval or roughly rectangular in shape and measure approximately 20 × 5 × 3.5 cms. The ground surfaces are almost flat, and still show, in a number of cases, traces of finely ground red ochre.

Other grinding slabs:

A number of heavy grinding slabs that seem to belong to a "neolithic" context were also found, some in stratigra-

phic groups IB/II and IB + II and it is possible that they belong to the upper prehistoric period.

This group includes 9 large whole or fragmentary querns. Roughly rectangular in shape with rounded corners. The complete specimens must have measure approximately 50 × 35 × 7 cms. The trough slopes down from a flat platform measuring approximately 25 × 15 cms at one end. One of these specimens is worked in this way on both faces (Solecki 1965 : 134).

Pounding Stones:

One complete specimen of ground stone in the shape of a cone with slightly concave sides and a truncated top was found in an undisturbed excavation unit from layer II. It measures 11.9 cms in length. Its narrow end at top is 4 cms in diameter, the other end, slightly oval in shape, measures 7.6 and 8.4 cms along perpendicular axes. Made of a micaceous stone, the tool shows faint wear marks at both ends.

Three additional similar specimens were found in units from stratigraphic group IB + II. Eleven more fragments, 6 of which were found in undisturbed prehistoric excavation units might be fragments of similar artifacts which were probably used as pestles.

Pecking stones:

Three roughly spherical pecking stones, two of which were found in layer II, show heavy marks of battering. Two of these specimens are made of flint and show the minute conchoidal fracture characteristic or their use as hammerstones to shape stone artifacts by pecking. Their cross section is circular or oval and their dimensions are 8.5 × 8.1 × 5.4 cms and 6.9 × 7.9 × 6 cms.

Worked bone industry:

A little more than 300 pieces of worked bone were found in the Suberde excavations. About 200 of these specimens, made by grinding slivers of now usually unidentifiable bones, are tools with pointed tips, probably awls (see figure 17), though a few of these tools have squared-off or rounded tips.

Fragments of a large flat bone needle were found in an excavation unit from group III. The two reconstituted fragments (see figure 18) measure together 24.3 × 1.1 × 3.5 cms.

Boar tusk ornaments :

Three curved ornaments made by splitting boar tusks and grinding away most of the dentine were found in stratigraphic groups II, IB/II and in III + IV. One of these, (from group II), is a whole specimen and measures 12.6 × 4.9 × 1.6 cms (see figure 19).

Bone beads and pendants

Of the five objects in this class, four were found in the lower prehistoric layer: two in II/IV, one in III St. 8, and one in III. They are roughly cylindrical beads or flat, rectangular pendants. All are less than 2.5 cms in length.

Other worked bone specimens:

Additional miscellaneous objects of worked bone include two small flat bead spacers, a polished and perforated astragalus from a sheep or goat, one broken rectangular artifact made from a piece of rib, with a series of notches on each edge, and two fragments of a nearly rectangular piece of bone (4 × 1.8 × 0.2 cms) with incisions in a chevron pattern. The remaining pieces of worked bone are fragments of specimens, probably parts of hafts, since some show what are probably suspension holes, unidentifiable tool fragments, and a number of bones only slightly ground for casual use.

Metal artifacts:

Three heavily corroded fragments of a copper wire (2 × 0.2 cms), were found in an excavation unit of group III in the lower prehistoric layer. These specimens were analyzed by Dr. S. Junghans, Landesmuseum Stuttgart, through the kind offices of Dr. Ufuk Esin, University

of Istanbul. The analysis showed the object to be clearly of bronze with a tin content of 8.4 %.

The artifact was believed to be in context but the possibility of a fraud can not be excluded at the time of the find and a prehistoric date for this object should must evidently be rejected.

Clay objects:

In addition to the sherds found in the disturbed surface layer, a certain number of other objects of clay were excavated at Suberde. Among these objects were 13 sherds whorls, two andirons and 17 spindle whorls, found in the excavation units from groups IB + II, IB/II, and IB + II + III. None were found in undisturbed prehistoric excavation units. Th3se objects are, therefore, most unlikely to be prehistoric specimens.

Clay cones:

Thirty-three small cones of low fired clay were found at Suberde (see figure 20), starting in the earliest excavation group, III/IV. The perpendicular axes of their base, which is usually oval, are most frequently 1.7 and 2.2 cms. However, in some cases these cones have a perfectly circular base with a diameter sometimes as small as 1.2 or as large as 3.1 cms. The height varies between 0.8 and 3.0 cms, but it is most usually between 1.7 and 2 cms.

Ordinarily the apex of these cones is pointed. However, in some cases it was flattened, and in two specimens a wide vertical groove had been carved on the sides of the cones.

One conical clay object, measuring 2.2 cms in base diameter and 1.4 cms in height, has a tip resembling a bird's head (see figure 21).

Clay figurines:

Out of the 21 low-fired figurines and fragments of figurines, five are definitely indentifiable. One is a fragment of a woman figurine and the four others are complete or almost complete figurines of boars.

Eight of the 21 specimens were found in undisturbed prehistoric excavation units; three of these are from the lowest part of the lower prehistoric layer that is group III - IV. Their distribution suggest that the manufacture of these figurines spans the entire prehistoric occupation.

Two of the boar figurines, illustrated in figure 22 and figure 23, were found in the lower prehistoric layer (Groups III and III - IV). One other was found in an excavation unit of group II + III and another in an excavaion unit of group IB/II. These figurines are all made of low-fired, light reddish-brown paste with a slightly rough surface. The largest boar figurine measures 4.7 cms in length and the shortest, 2.4 cms. Three of these four figurines clearly show a hair ridge on the back of the animals.

The female figurine fragment is a torso (6 × 3.8 × 3 cms). The neck shows a peg hole probably made for a movable head. On the back, below the waist, cross-hatched incisions probably indicate a skirt; the front of the torso below the abdomen is chipped (see figure 24).

Miscellaneous ceramic objects:

Other clay objects include six small balls and pellets, four roughly made cylinders of clay, usually 2 to 3 cms long and 1 to 2 cms wide, and 13 cylindrical fragments. These objects were found in various parts of the two prehistoric layers, as well as in the surface layer.

These miscellaneous clay objects of unknown function were made from the same low-fired paste as the figurines and cones. They date most probably from the prehistoric occupations.

Pottery sherds:

Of particular interest was the discovery in group III St. 8, that is in the upper part of the lower prehistoric layer, of five sherds of extremely coarse ceramic, which are pieces of portable pottery. Twelve other fragments of the same type kind were

found in excavation units from the groups IB + II, IB/II and IB + II + III. None were found in the other parts of the lower prehistoric layers or in any of the excavation units from the upper prehistoric layer (II).

The preserved rims are simple in shape, either holemouthed or rolled slightly outward. The thickness of the sherds is approximately 1.5 cms. Their surface is uneven and only very roughly smoothed. The paste includes a large amount of minute holes due to vegetal inclusions. The surface color is pinkish-buff and a thick carbonaceous core is present in all cases.

These sherds are definitely part of portable pottery vessels and quite easily distinguishable from the thick bin fragments found in the same late part of the lower prehistoric layer. It seems that portable pottery was made at least by the end of the lower prehistoric period, but it was apparently fabricated in very small quantities and did not lead to any further development in pottery manufacture.

Plaster objects:

Three unusual objects of shaped plaster of unknown use were excavated in layer II. One was a multifaceted plaster ball with a diameter of approximately 3 cms and another a large cone 7.4 cms high, with a base measuring 6 × 4.7 cms. A third object of plaster, found in an excavation unit from group IB + II, is shperical in shape (1.7 cmsc in diameter) and is topped by a roughly cylindrical neck (1.4 × 1.1 cms) that has a groove incised around it.

Chipped stone industry:

Predominantly made of obsidian (90 %), the collection of chipped stone artifacts from Suberde includes close to 2,850 specialized tools and fragments of specialized tools, about 380 cores and fragments of cores, close to 4,350 blades and flakes retouched by use or deliberately retouched for use as knives or light scrapers, and finally, about 20,300 waste pieces showing no sign of retouch.

Pending a final verification of the total number of tools in certain classes of the chipped stone industry, stored in the Konya Museum, Turkey, all figures have been quoted here with a margin of error of plus or minus 10 or less.

The most striking characteristics of the Suberde chipped stone industry is the small size of the implements. The tools rarely exceed 5 cms and most of them are 3 to 4 cms in length. Not much stone appears to have been wasted, especially flint and retouch is found even on very small pieces.

Though comparative date is not very abundant, it seems that the amount of retouched stone pieces, specialized tools and blades and flakes retouched *by* and *for use*, is unusually large comparatively to the total number of chipped stone collected. At suberde, this proportion is approximately 25 % while the same ratio calcufor a few sites where chipped stone specimens have been collected, seems usually to be closer to 10 %.

The analysis of the chipped stone industry was based on the definition of contrasting attributes and combinations of attributes relating to shapes, techniques or retouching and signs of wear shown by individual tools.

Cores and fragments of cores:

Close to 310 exhausted cores and fragments of cores were excavated. There does not seem to be any significant difference in the distribution by stratigraphic layers of the various classes of cores and fragments of cores.

Forty of the 51 unbroken cores are conical in shape, usually under 4 cm in height and 4 cm in the diameter of the striking platform (see figure 25).

A few discoidal cores (9) and tabular cores (2) were also found. Among the amorphous fragments of cores, twenty four had been retouched into scraping, piercing and notching tools.

Projectile points:

About 560 points and fragments of points were found in the course of the excavations. These artifacts constitute by far the largest class of artifacts, excluding of course the broken animal bone collection. Only about 5 % of the points are made of flint.

Only 32 whole specimens were found and the majority of the fragments (nearly 80 %) are bases.

It is estimated that the majority of the Suberde projectile points measured 4 to 5 cm in length. They were apparently always made on blades except for a few unusual flake points. Unifacial retouch, mainly dorsal, is the most frequent except in the shaping of the bases which is done in about half the cases by bifacial retouch.

In order of decreasing numerical importance, the various shapes are the lanceolate shape (see figure 26); the strangulated shape, an unusual shape manufactured by roughly notching a lanceolate point near the base at two opposite places on the edges (cee schematic figure 27); the ovate points with acute tip (see schematic figure 28); and finally, the stemmed points (see figure 29). These various shapes are distributed without strongly apparent contrast among the layers.

Notched and denticulated tools:

These tools, which number close to 200, were divided in three groups : notched, multi-notched and denticulated. The great majority of these specimens is retouched dorsally, though bulbar and alternate notching retouch are also present.

The whole and fragmentary notched tools which number almost 110 spercimens, more than half of the total collection, are mostly done by dorsal notching retouch.

The multi-notched whole or fragmentary specimens include slightly more than 70 pieces which are notched more than once, most usually along one edge only (see figure 30).

The edges opposite to the notched or multi-notched edge is left unretouched but, in about half the cases, the specimens show in order of decreasing numerical importance, dorsal retouch and, more rarely, bulbar retouch.

Notching on opposite edges is rare but occurs among notched and multi - notched tools in 18 cases. This bilateral notching is generally dorsal but also, sometimes, alternate (see figure 31).

The denticulates include 17 artifacts, finely serrated dorsally, with the opposite edge left unretouched except in two cases showing bulbar retouch.

These tools are distributed between the various layers without apparent contrast.

Approximately 20 % of the notched and denticulated tools are made of flint.

Piercing tools:

Slightly more than 140 blades retouched into drills or perforators were found in the Suberde excavations. No significant differences appear to exist in the distribution of the various attributes and their combinations in the prehistoric layers.

Approximately 40 % of these tools are in flint. Definite wear marks were observed, using a × 40 magnification, on approximately 60 % of the tools, in almost all the classes that were set up according to the combination of the following contrasting attributes. A first set of attributes relates to the axis of the working part of the tool. The working part may be in the main longitudinal axis of the blade, with or without shouldering (see figures 32, 33, 34, 35), or to one side just above one of the edges of the blade. The piercing part may also be canted, that is, set obliquely to one side, such as in an illustrated double piercer (see figure 36). A second set of attributes relates to the kind of retouch used to manufacture the business end. It may be dorsal (see figure 33), bulbar (see figure 32), bifacial (see figure 34), or alternate (see figure 35).

Backed blades

Slightly more than 140 backed blades were found without apparent concentration in any of the two prehistoric layers.

About 40 of these blades are backed dorsally, almost half of these into a point, at one of the ends.

About two tihrds of the backed blades are, in addition, truncated at least at one end.

The majority, 59 %, of these are made of flint.

Sickle blades:

Approximately 320 blades and fragments of blades retouched in various manners to be discussed later showed on one of their edges sickle sheen, usually believed to be the result of the cutting of grasses and reeds. These specimens were found in excavation units attributed to to both prehistoric layers as well as in the burial layer.

All the specimens are in flint of many different colors, apparently collected in river beds. The most common length of the whole specimens is under 3 cm.

The largest single class of specimens (approximately 100 pieces) includes only unretouched blades. Next are blades either partially or completely backed and often retouched into a point at one end. These classes include close to a hundred specimens. Backed and truncated blades (see figure 37) are the next most numerous group (approximately 60 specimens). Approximately 30 backed and unbacked blades are denticulated on the sickle edge (see figure 38). The remainder are various classes showing various combinations of backing, truncations, and point retouch.

Five of the specimens showed on the edge opposite to the working edge a few particles of black matter approximately one tenth of a mm in diameter, suggesting an adhesive used for hafting.

Some experiences begun in the field in 1965 by testing blades of obsidian and flint undertreshing sledges indicate that obsidian wears faster than flint and actually seems to loose its original gloss if used for a long period. Since no dulled obsidian blades were found, it is possible that flint was exclusively used at Suberde as material for sickle blades, because of its hardness.

Microliths: Close to 60 tools and fragments of tools of microlithic size were found at Suberde in excavation units from all layers.

Approximately two thirds of these specimens are in flint, one third in obsidian. Their most common dimensions are 2.0 × 0.6 × 0.2 cms.

Included in this category are 10 standard geometric microliths, that is, 3 triangles, 7 lunates (see figure 39) and fragments of lunates. Also included are 15 micro-tools, i. e. minute blades retouched into scrapers, knives and perforators (see figure 194). The remainder consists of various classes characterized by various combinations of backing and truncations of different kinds (see figure 40).

End-scrapers:

About one hundred and twenty specimens of end-scrapers and fragments of these tools were excavated with no apparent contrast in the distribution by layers of the various classes set up according to the shape of the tools and the location and kind of retouch made.

The majority of the specimens show retouch at least on one edge (see figure 41). About one third of the forty complete tools found are double end-scrapers.

Side-scrapers:

Slightly more than 40 side-scrapers and fragments of side-scrapers made on blades by dorsal retouch were found in excavation units belonging or associated with the two prehistoric layers without apparent differences in their distribution.

Three-quarters of these specimens show bilateral scraper retouch usually straight but also, in a few cases, convex on one or both edges.

The unilateraly retouched side-scrapers have a straight or nearly straight scraping edge.

Prismatic rods

This term has been chosen to refer to a group of about 85 whole or fragmentary specimens of obsidian and three specimens of flint which are often referred to in the literature as fabricators, that is, as tools used to retouch stone.

As a gorup, these specimens are characterized by their heavily battered edges, their usually elongated rod-like shape and their cross-section resembling the shape of an equilateral triangle. The edges of the specimens are usually nearly parallel (see figures 42 and 44) but do sometimes also converge (see figure 43). A few flatter blades with heavy edge battering are also included in this group.

The prismatic shape suggests that these artifacts might have been originally fragments of conical or cylindrical cores split longitudinally. However, no evidence was found that they were made from *crested blades*, the by-products of the preparation of blade nuclei, since none of the specimens show the scars of the characteristic crested blade flakes which are struck from the dorsal ridge.

The battering is quite steep and in some cases, it has destroyed the edge so much that overhangs can be observed above the battered edges.

About a third of the specimens have only been retouched close to the edges. The remainder may be flaked entirely over one or two of the prismatic dorsal faces.

Some examples of bulbar proximal retouch would suggest hafting. There is also a large amount of irregular bulbar edge chipping suggesting that these tools might have been used as reamers.

Circular scrapers:

Circular scrapers which number close to 340 whole and fragmentary specimens constitute the second most numerous group after the projectile points. Approximately 10 % of these specimens are in flint, the rest in obsidian.

These artifacts are roughly circular or semicircular flat scrapers, hoof-like in outline, which are made on thick flakes (see figures 45, 46, 47, 48) The various classes of scrapers were found in both prehistoric layers.

More than two thirds of the specimens are 05. to 0.9 cm. in thickness, usually 0.6 - 0.7 cm. Most of the remainder range between 1.1 and 1.5 cm. in thickness.

The diameter of about two fifths of these scrapers is greater than 3 cm., generally 3.2 cm., with a maximum of 4 cm. The remainder are divided about equally between scrapers ranging between 1.7 to 2.1 cm. and those ranging between 2.5 and 3 cm., generally 2.6 cm.

The retouch is short and steep (most frequently 40° to 60°). It does not cover a large part of the flake's dorsal face but it is usually found around most of the edges, though the flake's striking platform is often left unretouched (see figures 45, 46).

Signs of heavy battering are shown by about half of the tools, especially by the thicker and larger specimens. The battering found on the edges of the circular scrapers and of the prismatic rods is quite similar. Both tools might have been used for the same purpose, perhaps as fabricators, but possibly also for the rough scraping and cutting of a dense material, such as bone. No burins, which are tools well designed for bone working, have been found at Suberde.

Blades and flakes retouched by and for use:

This group includes slightly more than approximately 4,350 blades and flakes which have not been retouched into specialized tools but show some limited bulbar or dorsal retouch on part of their edges. Alternately retouched blades have been excluded from this category. The proportion of flint specimens in this category is approximately 25 % of the total.

Most of these, about 2,750, seem to have been *retouched by use*, rather than deliberately retouched, because of the irregularity and discontinuity of the retouch. Approximately 1,500 other blades and flakes which seem to show more deliberateness in their retouch have been classified as blades and flakes *retouched for use*.

The distinctions made between blades and flakes and retouch *by use* and *for use* are evidently often not very clear but the material in this group contrasts with the specimens included in the waste category since these do not show any sign of chipping to the naked eye.

Most of these specimens are probably flakes and blades used for cutting or light scraping. The category of specimens retouched for use includes mainly flakes and blades probably retouched to straighten or repair an edge.

Alternately retouched blades:

This category includes about 70 blades and fragments of blades of obsidian and nine of flint which have been chipped on two edges by *alternate* retouch or at one edge by *alternating* retouch. Alternating retouch occurs also in combination with bulbar or dorsal retouch on the opposite edge.

Alternate and alternating retouched specimens are not rare in the Suberde chipped stone industry, as we have already seen in a number of the categories of tools listed above. Examples of alternating retouched blades do not seem to occur in any particular concentration in the excavated prehistoric layers of Suberde.

Flake tools:

Included here are close to 60 flakes retouched dorsally into side-scrapers (about 45 specimens) and end-scrapers. Slightly more than 20 of these specimens are of obsidian.

Their most common dimensions are approximately 4.5 × 3 × 0.9 cm. These flake scrapers appear in both prehistoric layers without significant concentrations.

Miscellaneous tools:

This category includes about 30 blade tools of diverse shape found in the various layers of the Suberde excavations. They are characterized by different combinations of edge retouching, truncations, battering and overall shape which set them apart from the tools included in the categories briefly described above. They will be described individually in the forthcoming final report. About a half of these tools are in obsidian, the rest in flint.

Fragments of tools:

This category includes worked pieces of obsidian (slightly more than 100) and worked pieces of flint (close to 15) which seem to be fragments of specialized tools because of the type of retouch, and battering and other use marks that can be observed, but which are too small to be definitely added to any of the categories of tools described above.

Waste pieces:

This category includes all chips, blades, flakes and other pieces of obsidian and flint which did not show any chipping or retouching to the naked eye. Included here are close to 20,300 specimens of which approximetely 10% are in flint.

Conclusion:

At the present stage of the research, there does not seem to be much significant contrast in the distribution of the major characteristics of the chipped stone industries in the various stratigraphic groups.

Stratigraphic group II has the highest percentage of nickle blades of all groups. This might indicate a greater reliance on a vegetal diet but stratigraphic group II is at the same time proportionately the richest in projectile points.

The use of flint as a raw material varies greatly from one category to the next. Considering specialized blade tools, the use of flint is highest for sickle blades (100 %), microliths (63 %) and backed blades (59 %).

These tools are those that were most likely to have been hafted and it would seem that flint, a harder material than obsidian, might have been preferred since it would lengthen the life of the hafted tool.

The proportion of flint furthermore decreases from a relatively high value for specialized tools (about 36 %) to a lower percentage for blades and flakes retouched by and for use (about 23 %) and finally to a still lower percentage (10 %) for waste pieces. Flint was obviously used with greater parcimony than obsidian and it is probable that the Suberde knappers were reluctant to throw away pieces of flint without having as far as possible made the fullest use of them.

Zoological remains:

The faunal collection from Suberde is the largest that has yet been recovered in southwestern Asia and will constitute, because of its variety and size, an important reference collection for identification and for the comparative study of the beginnings of domestication in this region.

The study of the collection has been undertaken by Dr. Dexter Perkins Jr. and Mrs. Patricia Daly who have published in 1968 a preliminary report on their work.

The collection included approximately 300.000 specimens from all layers. The collections from the various excavation units have been lumped together as usual according to their stratigraphic groups.

As usual on most prehistoric sites, all bones containing marrow had been split leaving many small splinters and scraps of bone which could not yield much information. The collection of identifiable bone fragments amounted to about 10% of the total collection.

The large majority of the identifiable bone specimens were remains of sheep and goat. These remains are usually lumped since very few bones of the skeletons ot these animals are different. The relative proportion of the bones that show some specific differences indicate that sheep probably represents 85 % of the total sheep/goat remains.

Other species identified include mainly oxen, pig, red deer and a number of other species represented by smaller numbers of specimens including land tortoise, dog, jackal, fox, wild cat, marten, hedgehog, badger, roe deer and fallow deer. Fish and warterfowl were present in surprising small amount.

The only domesticated animal at Suberde was the dog.

Neither the morphological study nor the distribution of the age classes of sheep/goat, oxen and pig indicated that these animals had been domesticated. Details of the study are available in Perkins and Daly (1968) and need not be presented here.

The main meat animals was sheep and there seems to be little variation in the relative proportion of the various animals hunted during the two prehistoric occupations except for a slight increase in oxen killed and a drecrease in sheep/goat killed during the upper prehistoric occupation.

The study of the relative proportion of the parts of the skeletons found at the site indicates that the animals were butchered at the place of the kill since most of the bones from the axial skeletons and from the legs are often missing. This is especially true in the case of the larger animals such as oxen and red deer which are frequently represented only by the bones of the feet.

The study of the age classes based on tooth eruption and bone fusion seems to indicate that the hunting of animals and the occupation of the site lasted all year long.

Botanical remains:

An assidous search for botanical remains, especially of edible seeds, has remained unsuccessful. All ash and charcoal lenses were carefully examined with the help of a hand lens and potentially

interesting specimens from eighteen different excavation units in the prehistoric layers were examined by Dr. Eric Callen, McGill University. Apart from bits of unidentifiable wood, this collection contained as botanical remains only a fragment of what may be a husk covering of a nut (perhaps a small walnut).

Flotation was not used to process samples of excavated earth, but several hundred pounds of burned loam were saved to be examined for botanical impressions. One of these fragments of burned loam showed the imprint of probably a reed, the epidermis and glume of an unidentifiable monocotyledon and possibly the remains of a non-grass seed coat. The analysis of the burned loam material has not yet been completed.

Soil samples from various excavation units were forwarded to Dr. Burhan Aytuğ, Director of the Palynological Laboratory of the University of Istanbul, who had kindly accepted to study the material.

Special techniques of vibro-separation and microflotation had to be used to compensate for the scarcity of pollen grains in these samples. Twelve of the thirteen samples submitted yielded pollens in numbers varying from nine to 123 identifiable specimens. The pollen samples from the upper prehistoric layer yielded only nine identifiable grains, but five samples from group III and III - IV yielded a total of 103 identifiable specimens.

Five samples from group I + III provided 308 grains. There are no gross palynological differences between the samples from group III and those from group I + III. Therefore, the information that follows, and, which was extracted from Dr. Aytuğ's report, pertains to the lower prehistoric period.

Dr. Aytuğ suggests that during that period cedars, pines and probably juniper trees, as well as chestnut trees, birches and poplars were present in relatively large numbers in the area. The variety of trees was evidently much greater than today, and the forest probably extended from the high mountainous zones right down to the lake shore. The temperature was probably lower than today since pinus sylvestris, found in the pollen samples, does not grow at this latitude today. Of special interest were the pollen grains of graminae (as yet not further identified), that were found in the prehistoric layers. Two grains were isolated in the sample from layer II, and 22 from the samples from the lower prehistoric units in I + III and III. Fifteen of these (one from II and the rest from the other samples) are of large dimensions (40 to 56 microns) which, according to Dr. Aytuğ, might suggest domesticated cereals. However, the overall evidence for plant domestication is unfortunately still insufficient.

Shells:

One hundred and forty eight unworked shells, whole and fragmentary, were collected at Suberde. Fifty four of these were from undisturbed excavation units in the prehistoric layers. Our description which will be limited here to these fifty four specimens makes use of the identification kindly provided by Dr. A. H. Clarke, Head of the Invertebrate Zoology section of the National Museum of Canada, Ottawa.

Thirty five of the 54 shells are fresh water shells including 28 specimens of *Viviparus viviparus*, the common snail especially numerous in stratigraphic group II. The other shells, all marine shells, include 9 specimens of Cardium, 4 Dentalium, 3 shells of the Cypraea species, the cowrie shell, and one specimen each of Olivia, Columbella and probably a Cerithidae.

The number of fresh water shells seems relatively small for a site which was until recently on the shores of a lake. However, the significance of this scarcity of the fresh water shells cannot be really evaluated before further ecological and archaeological work is done in the area. On the contrary, the number and variety

of marine shells is quite surprising and seems to indicate an active trade or exchange of shells with the Mediterranean coast.

Radiocarbon dates:

A total of seven radiocarbon dates have been calculated for Suberde, six through the kind offices of Dr. Elizabeth K. Ralph and of Dr. Robert Stuckenrath, Jr. of the Applied Science Center for Archaeology; University of Pennsylvania and one at the radiocarbon laboratory of Isotopes, Inc. New Jersey.

These dates shown in the following table pertain to excavation units from various stratigraphic groups from layer III, the lower prehistoric layer. The upper prehistoric layer, layer II, could not be dated by radiocarbon measurements since the only sample found *in situ* was unfortunately too small to be processed by the laboratory.

SUBERDE. RADIOCARBON DATES

Layer	Stratig. groups	Excavation		Laboratory no.	B. C. dates	
		unit no.	area no.		5730 ± 30 $\frac{1}{2}$ life	5568 ± 40 $\frac{1}{2}$ life
III	St.8	108	8	P - 1385	6136 ± 91	5957 ± 88
		342	8	P - 1386	6285 ± 78	6045 ± 76
	III	58 + 59	4	P - 1387	6575 ± 298	6326 ± 289
		312	9	P - 1388	6413 ± 81	6226 ± 79
		25	0	P - 1391	6488 ± 94	6299 ± 91
		21	0	I - 1867	(6767 ± 144)	6570 ± 140
	III - IV	319	42	P - 1389	5862 ± 88	5634 ± 85

The samples are listed in their stratigraphical sequence with the lowest sample placed on the last line of the table. The date for I - 1867 given with a C 14 half-life of 5568 ± 40 has been multiplied by 1.03 to obtain an equivalent date based on a c 14 half-life of 5570 ± 30.

As can be seen from the table, the sequence of the dates obtained agrees well with stratigraphical order of the samples. The only exception is the date for sample P - 1389, the lowest sample from layer III, which, however, dates later than all the other samples even if the span of two standard deviation is included. In view of the agreement existing for all other samples between the stratigraphical order and the sequence of the datings, it is likely that an unknown source of error is responsible for the conflict and this date should be rejected.

Considering the overall pattern of the dates obtained for the Suberde samples, it might be suggested that the lower prehistoric layer, layer III, dates from about 6 600 to 6 200 B.C. ± 100 if the dates are calculated with a C 14 half-life of 5 730 ± 30 or 6 400 to 6 000 B.C. ± 100 with a C 14 half-life of 5 568 ± 40.

A satisfactory dating of layer II at Suberde must await the evidence that further excavation in the Beyşehir-Sugla region might provide. At the present time, it is most likely that layer II at Suberde is earlier than the levels of the neighboring site of Çatal Hüyük (Mellaart, 1964) where the "early neolithic" brown and black burnished ware with lugs and loop handles have been found. This ceramic occurs at Çatal Hüyük in large quantities in level VIa dated approxi-

mately to 5 800 to 5 900 B. C. (C 14 half-life : 5 730 + 30).

Since only six sherds that might be related to this early ware have been found at Suberde, all, further more, in excavation units from the disturbed surface layer, it is probable that layer II at Suberde is, at least, earlier than level VI at Catal Huyuk, that is earlier than 5 800 to 5 900 B. C. (C 14 half-life 5730 + 30). Consequently, the upper prehistoric occupation at Suberde (layer III) might tentatively be dated to a period between 6 200 and 5 800 B. C. or 6 000 and 5 600 B.C. depending whether one uses the longer half-life (Mellaart 1966) or the shorter half-life for radiocarbon.

Conclusion

The overall interpretation of the results of the Suberde excavations will remain tentative until enough evidence becomes available on the nature and the importance of the vegetal subsistence of the prehistoric inhabitants of this mid-seventh millenium village.

Several hypotheses may be proposed. The first one would assume that poor preservation conditions are solely reponsible for the lack of grains in the excavations and that the villagers not only gathered wild plants but had also domesticated plants, most probably cereals.

In this case, Suberde is an unusual example of settled farmers without pottery nor herds who relied for their subsistence in a large measure on the hunting of animals.

The second hypothesis would be that vegetal subsistence most probably limited to the collecting of wild plants was of relatively minor importance and that the major source of subsistance of these settled villagers was hunting.

The relatively unusual but not unique combination of hunting and sedentism which is suggested by the second hypothesis may be interpreted in two different ways.

The first one is that Suberde is a new example of hunters and collectors living in permanent dwellings in an area particularly favorable for these subsistence activities. Natufian open air settlements of the eighth millenium in Israel and a few later sites of settled hunters such as Mureybat in Syria would be slightly earlier examples of this way of life.

The second interpretation would take into account that mud walls and plaster floors similar to those found at Suberde are generally associated with farming villages in southwest Asia and that Suberde is probably late enough to have borrowed this type of architecture from settled agricultural villages.

In this case, Suberde may be considered as an example of a site inhabited by a conservative group of hunters who borrowed certain architectural elements and remained in a region rich in game, game, especially wild sheep; until the site had to be abandonned either because of a rise in the water level of the lake or the depletion of the game ressources.

The closest known site with which Suberde probably had contacts is Çatal Hüyük, at the time of the unfortunately yet little known lower levels. On the basis of the radiocarbon dating, it might be suggested that Suberde might have borrowed its architecture from sites of that period.

Suberde will undoubtedly take its full significance when more ecological and archaeological data becomes available on roughly contemporary sites in the Beyşehir - Sugla region.

The site selected for excavation in 1969 in the Beyşehir basin is believed to be partly contemporary with Suberde and will hopefully provide part of the needed data.

Acknowledgements:

In addition to the colleagues referred to in the preceeding text, the author would also like to thank warmly all the students who have worked with him in

the field and in the laboratory, especially Mr. Brian C. Hesse, Columbia University and Mr. Louis Allaire, Université de Montréal. The help of Mrs. Patricia Daly who assisted Dr. Dexter Perkins, Jr. and drew the artifact illustrations is also deeply appreciated.

BIBLIOGRAPHY

BORDAZ, JACQUES
1963 An archaeological survey for prehistoric sites in the Dandala valley, southwestern Turkey. Mss. 40 p. deposited at the Wenner-Gren Foundation, New York. See also *New York University, Department of Classics, Bulletin* 63-1, 3 p.

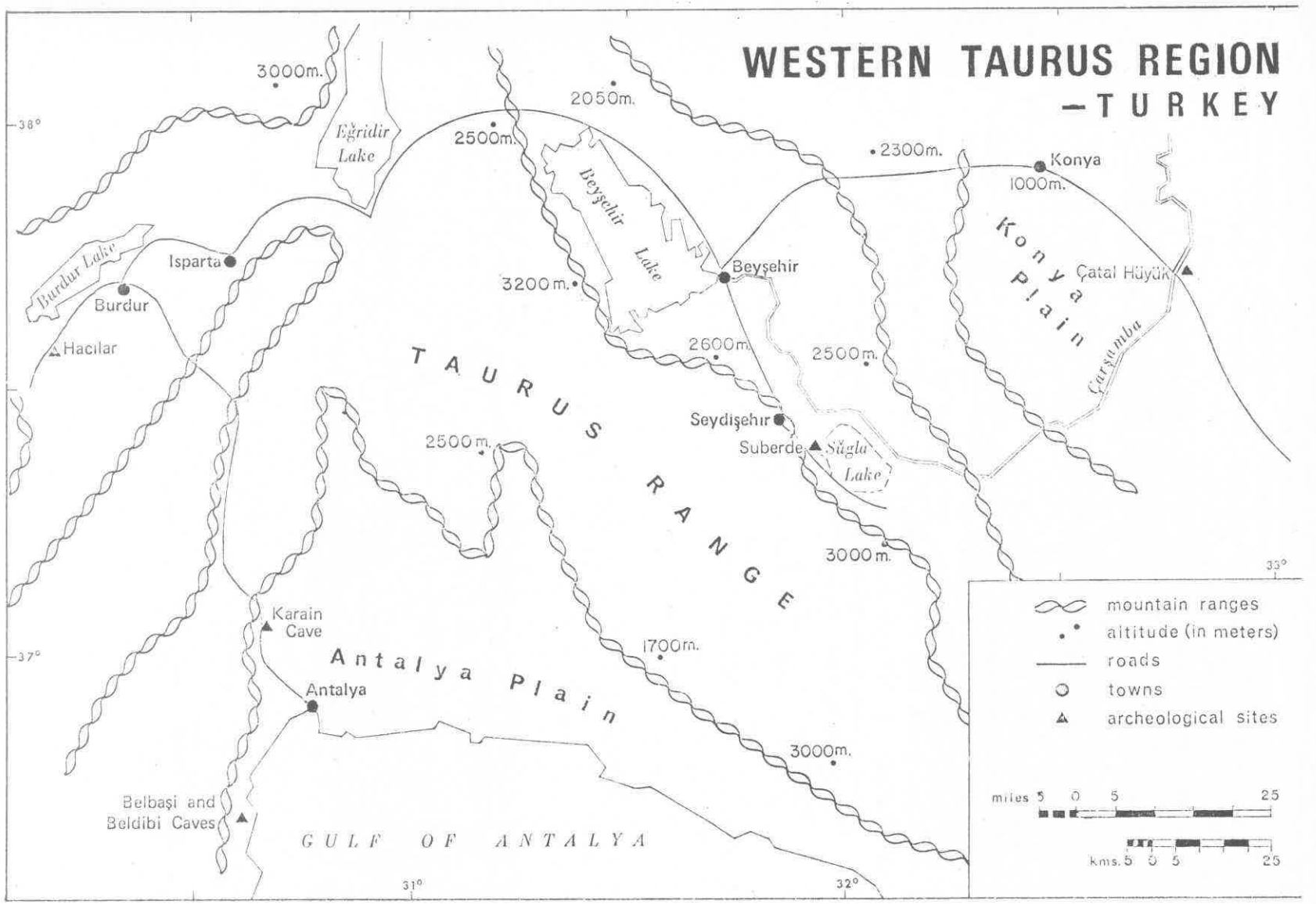
1965 Suberde Excavations, 1964. *Anatolian Studies*, vol. 15, pp. 30 - 32.

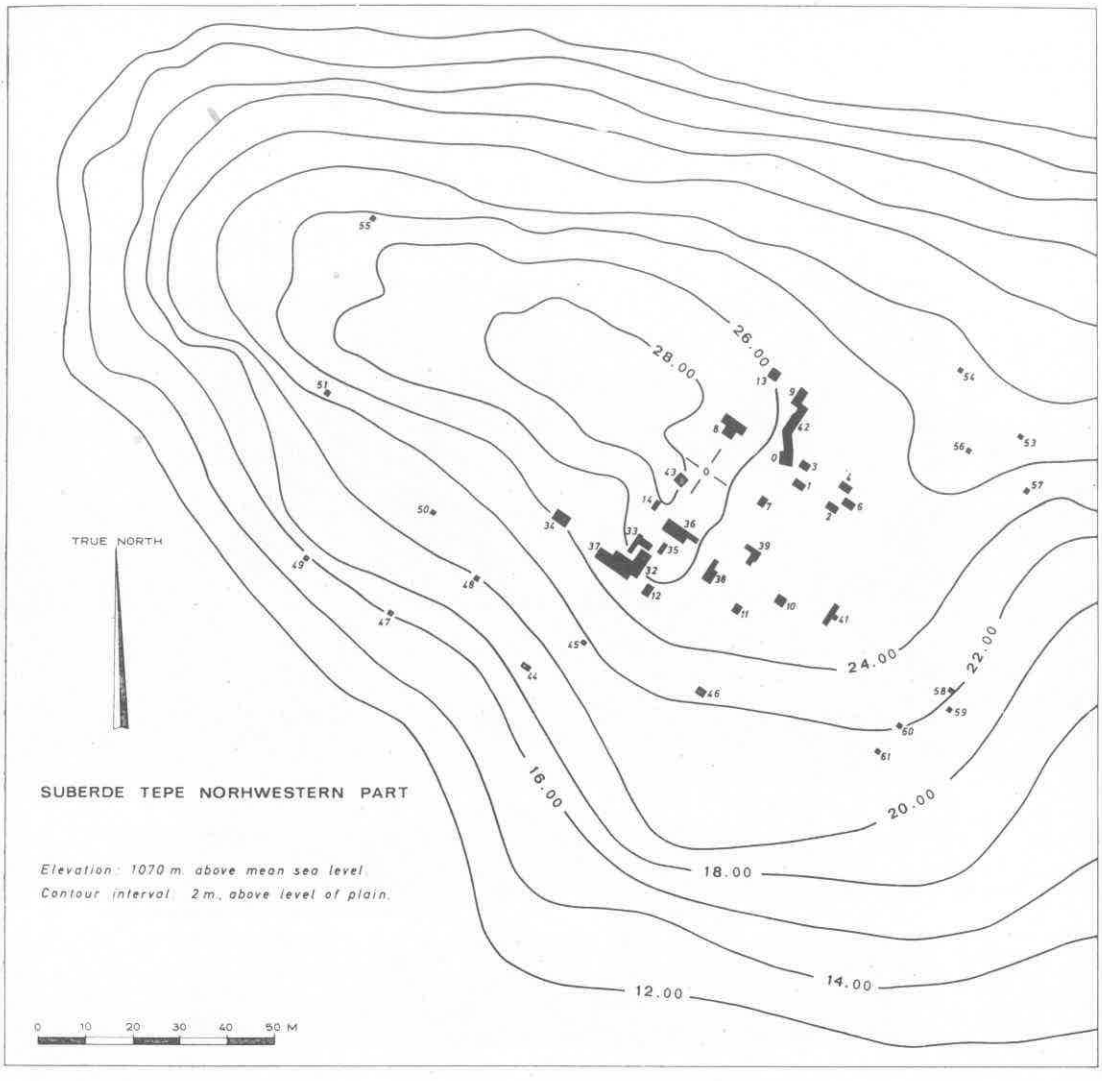
1966 Suberde Excavations, 1965. *Anatolian Studies*, vol. 16, pp. 32 - 33.

MELLAART, JAMES
1966 Excavations at Çatal Hüyük, 1965. Fourth Preliminary Report. *Anatolian Studies*, vol. 16, pp. 199-326.

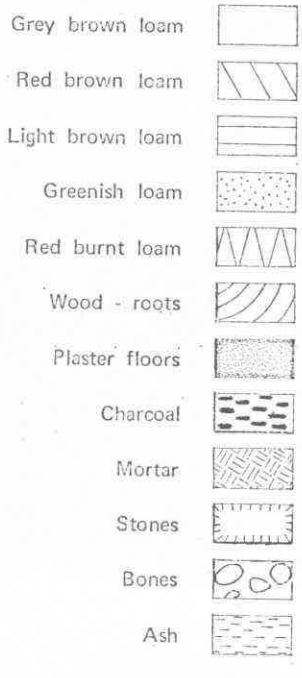
PERKINS, DEXTER JR. AND DALY, PATRICIA
1968 A Hunter's village in Neolithic Turkey. *Scientific American*, vol. 219, no. 5, pp. 96 - 106.

SOLECKI, RALPH S.
1965 An Archaeological Reconnaissance in the Beyşehir - Sugla Gölü Area of Southwestern Turkey. *Türk Arkeoloji Dergisi*, vol. 13, part 1, pp. 129-148.

WESTERN TAURUS REGION
—TURKEY
3000m.
2050m.
2500m.
2300m.
Konya
1000m.
Eğridir Lake
Beyşehir Lake
Konya Plain
Çatal Hüyük
Çarşamba
Isparta
Burdur Lake
Burdur
Beyşehir
3200m.
Hacılar
2600m.
2500m.
TAURUS RANGE
Seydişehir
Suberde
Söğla Lake
2500m.
3000m.
38°
37°
33°
Karain Cave
1700m.
Antalya Plain
Antalya
3000m.
Belbaşi and Beldibi Caves
GULF OF ANTALYA
31°
32°
mountain ranges
altitude (in meters)
roads
towns
archeological sites
miles 5 0 5 25
kms. 5 0 5 25

TRUE NORTH
SUBERDE TEPE NORHWESTERN PART
Elevation : 1070 m. above mean sea level
Contour interval 2 m. above level of plain.
0 10 20 30 40 50 M
28.00
26.00
24.00
22.00
20.00
18.00
16.00
14.00
12.00

2 - A

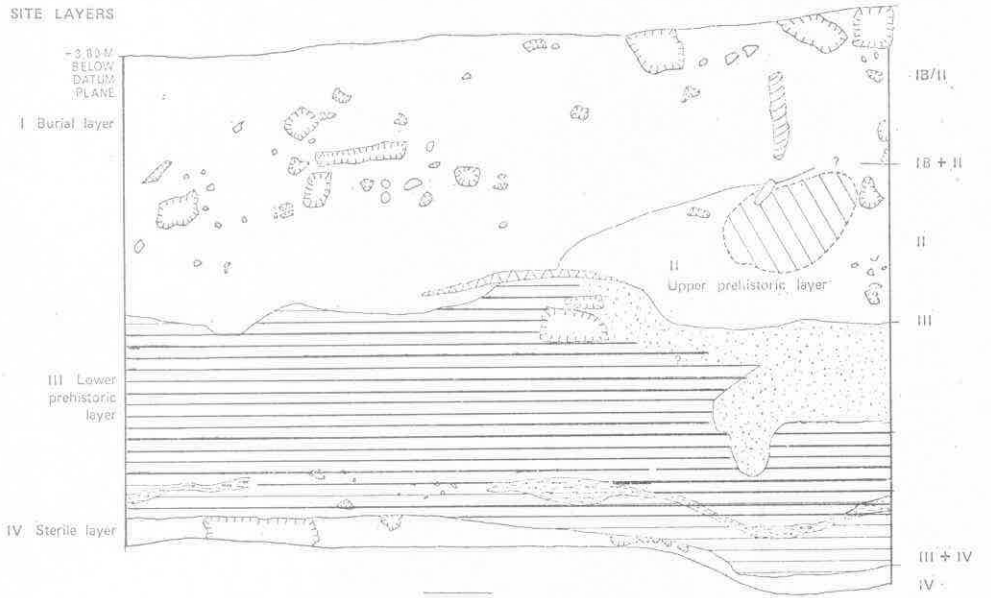

Grey brown loam
Red brown loam
Light brown loam
Greenish loam
Red burnt loam
Wood - roots
Plaster floors
Charcoal
Mortar
Stones
Bones
Ash

2 - B

SUBERDE – TURKEY

EXCAVATION 42 – SOUTH WALL

meter 0 1/2 1

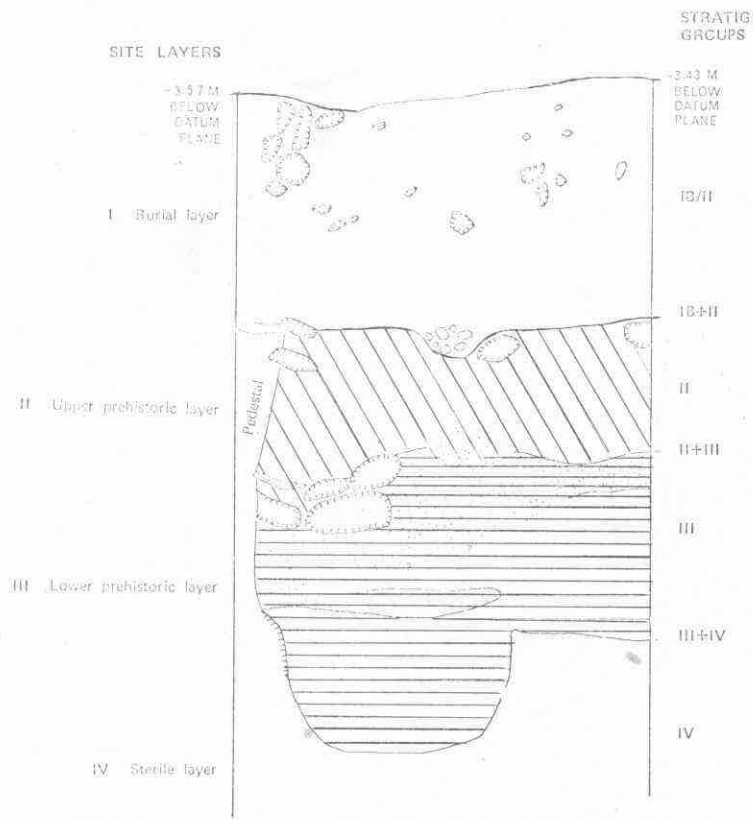

4

SUBERDE – TURKEY

EXCAVATION 3 – WEST WALL

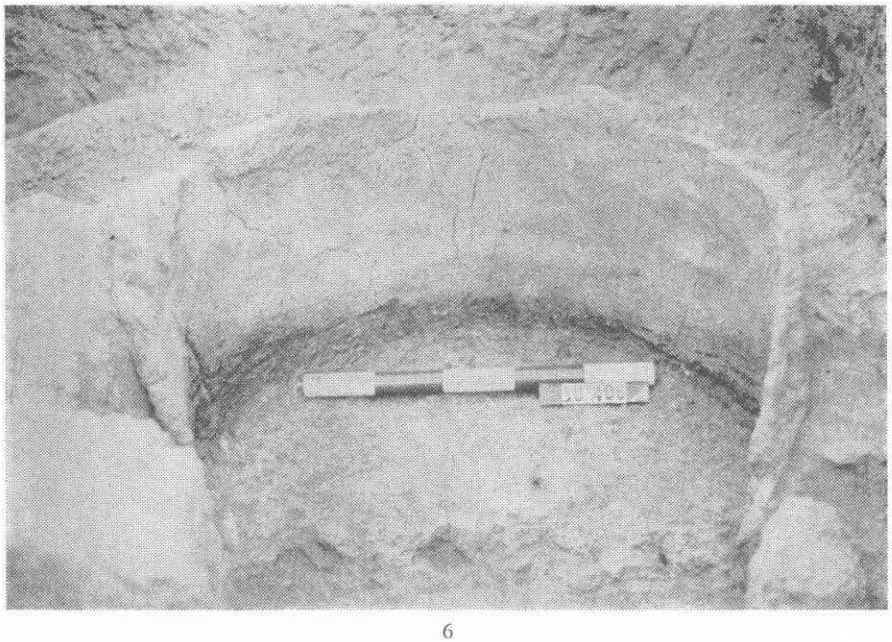
meter 0 1/2 1

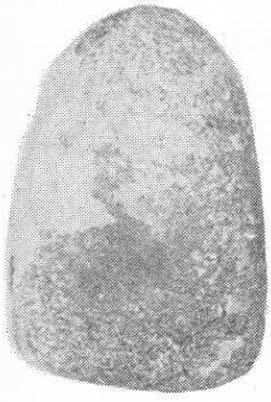
3

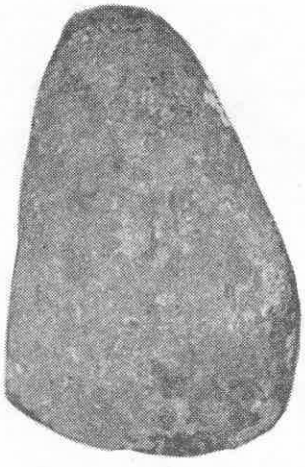
5

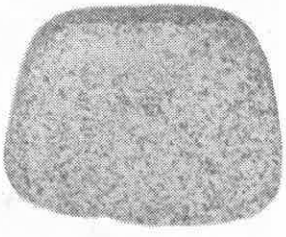
6

7

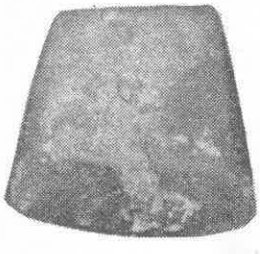
8

9

10

11

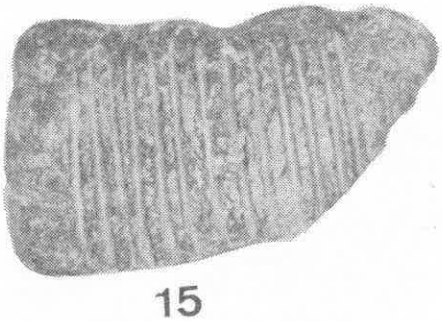
12

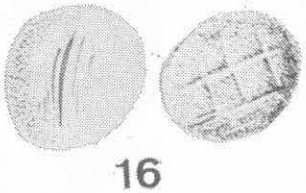
13

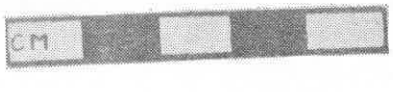
14

15

16

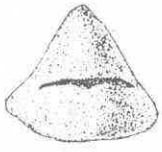

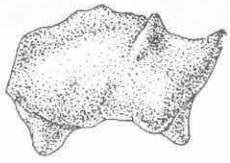
17

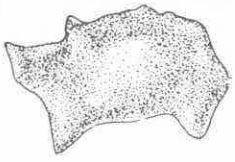

18 19

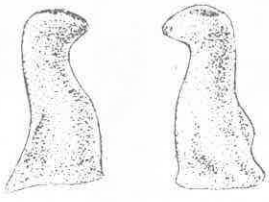

20

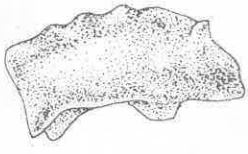

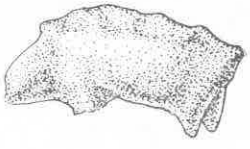

22

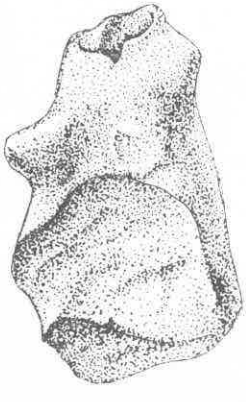

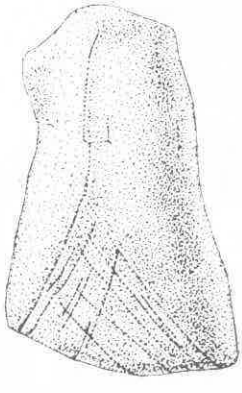
21

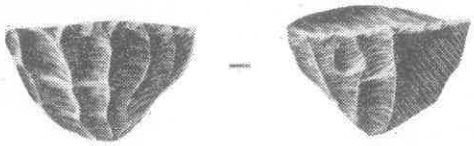

23

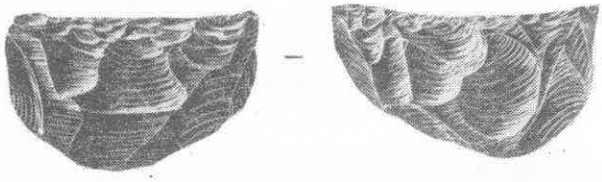

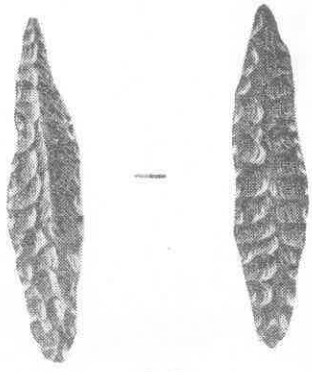

24

25

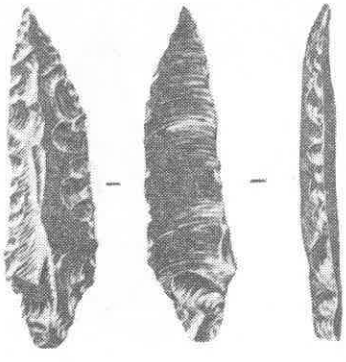
26

27

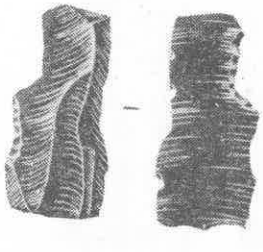
28

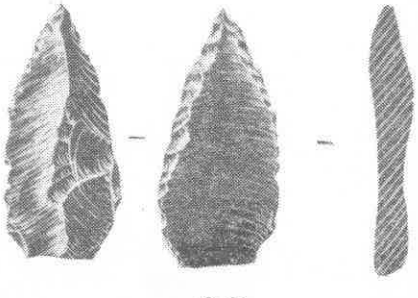
29

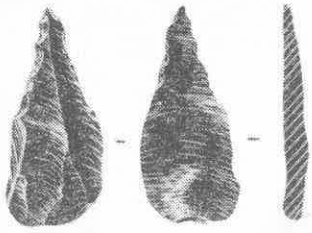
30

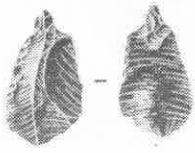
31

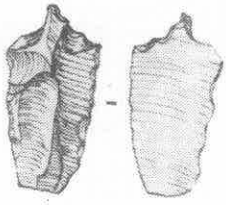
32

33

34

35

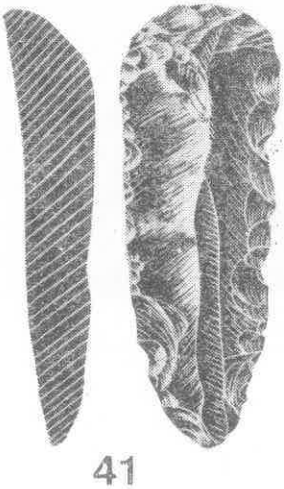

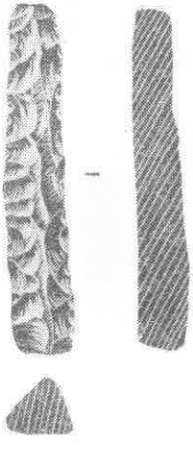

36 37 38

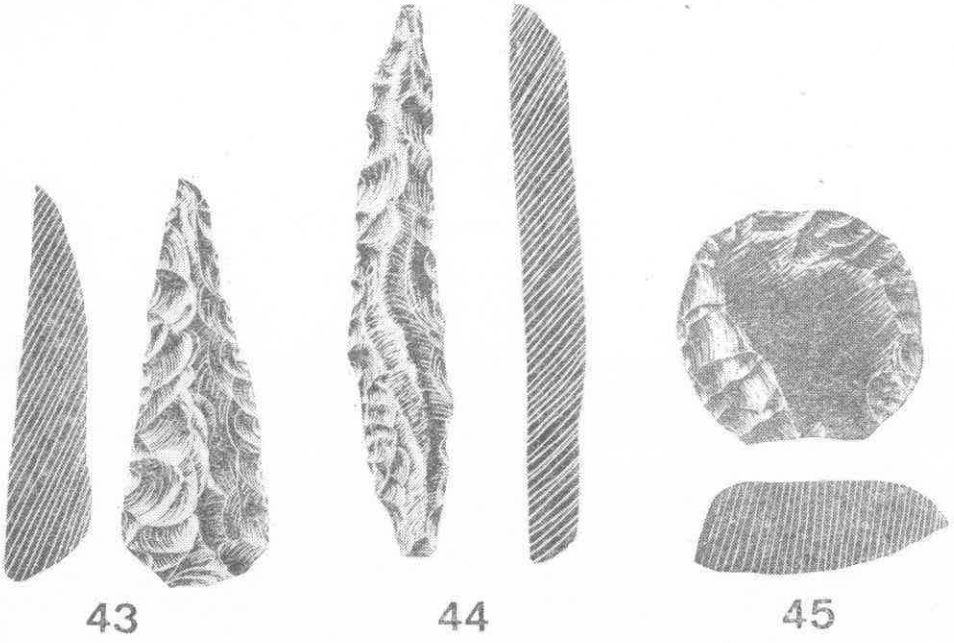

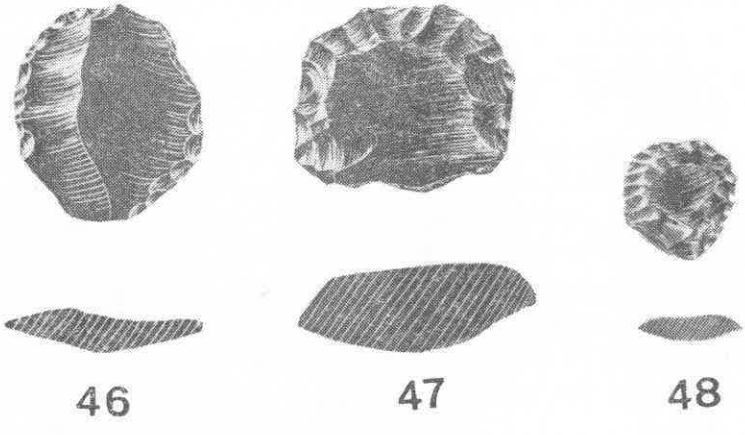

39 40 41 42

43 44 45

46 47 48

AKHİSAR TEPE MEZARLIĞINDA YAPILAN ARKELOJİK ARAŞTIRMALAR

Rüstem DUYURAN

İlk çağlarda Thyateira adıyle anılan antik şehrin bugün Manisa iline bağlı Akhisar ilçe merkezinin kurulduğu yerde bulunduğu bilinmektedir. Antik şehrin kalıntıları toprak üzerinde görülmemekle beraber, Akhisar'ın içinden ve yöresinden toplanmış pekçok yazıt ve heykeltraşlık eserleri bilim dünyasınca tanınmaktadır[1]. Ayrıca eski şehrin özellikle, klâsik ve Roma çağlarındaki tarihî yaşantısı hakkında bilimsel araştırmalar yayınlanmış ise de, son zamanlara kadar Akhisar'da sistemli bir arkeolojik kazı yapılmamıştır[2].

Akhisar'ın hemen hemen merkezinde bulunan ve Halk arasında Tepe Mezarlığı adıyle anılan üzeri ağaçlıklı geniş bir alanın bir parçasında Orman İdaresi tarafından bir binanın yapılmasına başlandığı sırada, bazı eski eser kalıntılarına rastlanması ve ayrıca alanı çevreleyen yollardan birinin açılmasında eski duvarların bulunması üzerine bu bölgenin sistemli bir şekilde araştırılması uygun görülmüş ve uzun süren idari çalışmalardan sonra bölge Millî Eğitim Bakanlığınca kamulaştırılmıştır.

İlk arkeolojik araştırmalara Doçent Dr. Y. Boysal'ın idaresinde olmak üzere Manisa Müzesi Müdürü K. Z. Polatkan, Y. M. Cevat Sezer ve mutemet olarak da M. Tağtekin'den meydana gelen bir ekip tarafından 1962 yılı yaz aylarında başlanmış ve bu mevsimde evvelâ bir höyüğü andıran kazı bölgesinin güney kısmında yukarda söz konusu olan yolun açılması sırasında meydana çıkan duvar izleri takip edilerek çalışmalara başlanmıştır. Ayrıca Tepenin üzerinde yapılan kazılarda, yüzeyden az aşağıda, bazı iskelet kalıntılarına da ratlanmış ve bunların hemen altında duvar parçaları bulunmuştur. Mimarlık kalıntılarının önemli bir yapı veya yapılara ait oldukları sonucuna varılmış ise de maalesef bu çalışmaları ertesi yıllarda geliştirmek mümkün olamamış ve ilk kazının sonuçları da yayınlanamamıştır.

Millî Eğitim Bakanlığı yukarda kısaca özetlediğimiz 1962 kazısına devam edilmesini zorunlu bulduğundan bu defa Rapor sahibinin sorumluluğu altında bir ekibi görevlendirmiştir[3]. Kazılara 15.8. 1968 günü başlanmış ve aralıksız olarak 16.9.1968'e kadar devam edilmiştir. Bundan sonra da 15 gün müddetle kazı alanının güvenliği için gerekli çalışmalar yapılmıştır.

Çalışmalarımızı şöyle özetleyebiliriz:

Vaziyet plânının incelenmesinden anlaşılacağı üzere kazı bölgesinin doğu yarısının büyük kısmı topraktan temizlenmiş ve buradaki yapı kalıntıları eyice meydana çıkarılmıştır. İlk plânda dikkati çeken en

[1] J. Keil - A. V. Premerstein : II. Bericht über Eine Zweite Reise in Lydien, Wien 1911. Sah. 11 ve devamı. Bu kitapta söz konusu olan yazıtların dışında bugün Manisa Müzesi'nde Akhisar menşeli olmak üzere 21 eserin bulunduğu tespit edilmiştir.

[2] J. Keil: P. W: VI, A I, 658 (Thyateira) 1936.

[3] Ekipte Arkeolok Ergon Ataçeri ve Mutemet Muharrem Tağtekin kazının başından sonuna kadar çalışmışlardır. Ayrıca Manisa Müzesi Müdürü K. Z. Polatkan ve Y. M. Cevat Sezer berlirli sürelerde çalışmalara katılmışlardır. Şikke ve yazıtların incelenmesinde epigrafist Lütfü Tuğrul ile Nümizmat Nekriman Olcay'ın şükranla andığımız yardımları olmuştur.

önemli kalıntı hemen hemen Kuzey-Güney doğrultusunda uzayan dikdörtken şeklindeki bölümdür. Bu bölümün duvarları cadde seviyesinden, ortalama, 4,5 mertre yüksekliğe kadar ayakta durmakta olup aralarında tuğla hatıllar bulunan moloz taşı ve kireç, kum karışımı harç ile yapılmışlardır. Kuzey tarafının iç kısmı yarım daire şeklinde işlenmiştir. Buradan güney taraftaki caddeye kadar devam eden yapının uzunluğu 43 metreyi bulmaktadır. Ancak bu, yapının gerçek boyu değildir. Çünkü modern caddenin açılması sırasında güney kısmının tahrip edildiği anlaşılıyor. Genişliği 10 metreyi bulan bölümün iç kısmı duvarlarını örtecek şekilde tamamen toprak ile dolmuştur. 1962 ve 1968 çalışmaları sonunda bu molozun önemli kısmı kaldırılmıştır (Res. 1).

Absitli bölümün batısında kare veya dikdörtken şeklinde birtakım oda ve salonlara rastlanmıştır. Bu bölümlerle absitli büyük bölümün aynı zamanda yapıldıkları anlaşılıyor. Absitli bölümün doğusunda, vaziyet plânında (Ada 44) olarak gösterilen kısımda, çalışmalarımız ancak sınırlı bir gelişme göstermiştir. Zira burada hâlen kaldırılması gereken yüksek bir toprak kitlesi bulunuyor (Res. 2). Aynı şekilde alanın kuzey-doğu bölgesi de toprakla örtülüdür. Fakat burada yapılan bir kaç sondajda geç bizans devrinde temel taşı olarak kullanılmış Roma veya Erken Bizans devri büyük mimarlık parçalarına rastlanmıştır ki, bunların absitli yapı ile ilgisini tespit etmek şimdilik mümkün değildir (Res. 3).

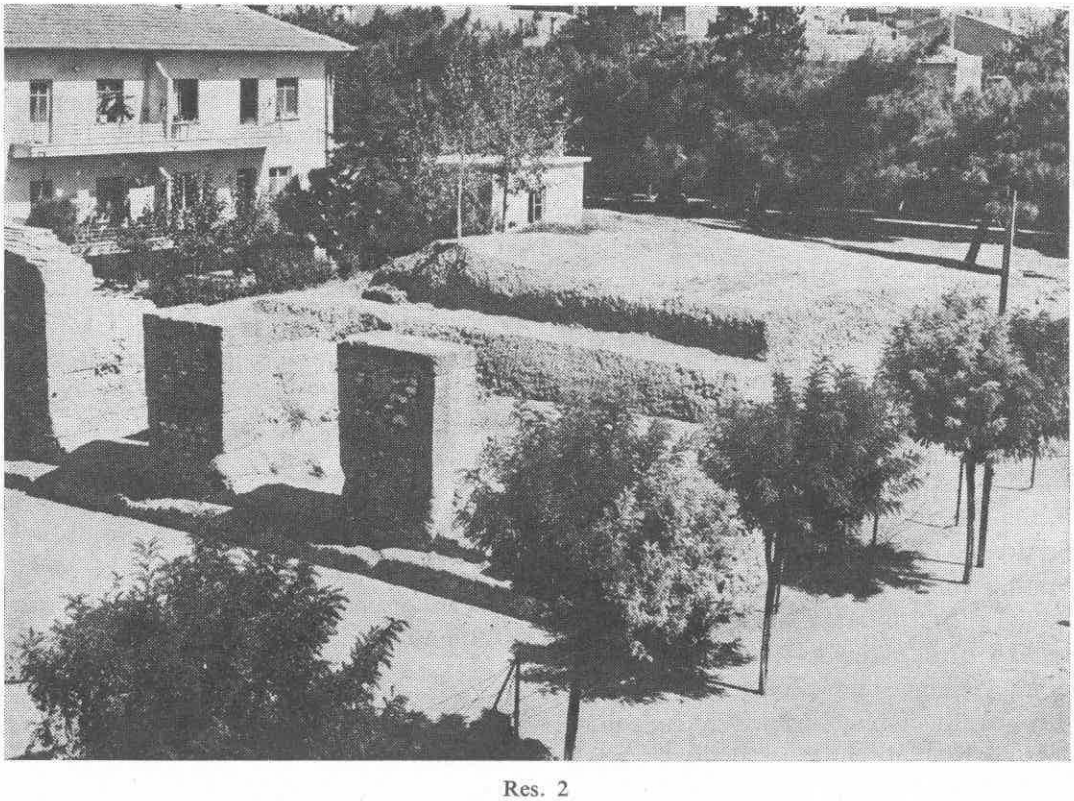
Bugüne kadar yapılan araştırmalarda Roma devrinden daha eski (M. Ö. II. ci yüz yıla ait bir Thyateira sikkesi dışında) eserlere rastlanılmamıştır.

Kazılan bölgelerin üst kısımlarında son devirlere ait az miktarda kaba seramik parçalarının bulunmasına karşılık, aşağıya inildikçe Bizans ve Roma devirleri özelliklerini taşıyan fresk, seramik ve mozayik parçaları bol miktarda ele geçmiştir. Bugün için en alt tabaka diyebileceğimiz seviyede bulunan bir miktar bakır sikkenin çoğu Roma devri'ne aittir.

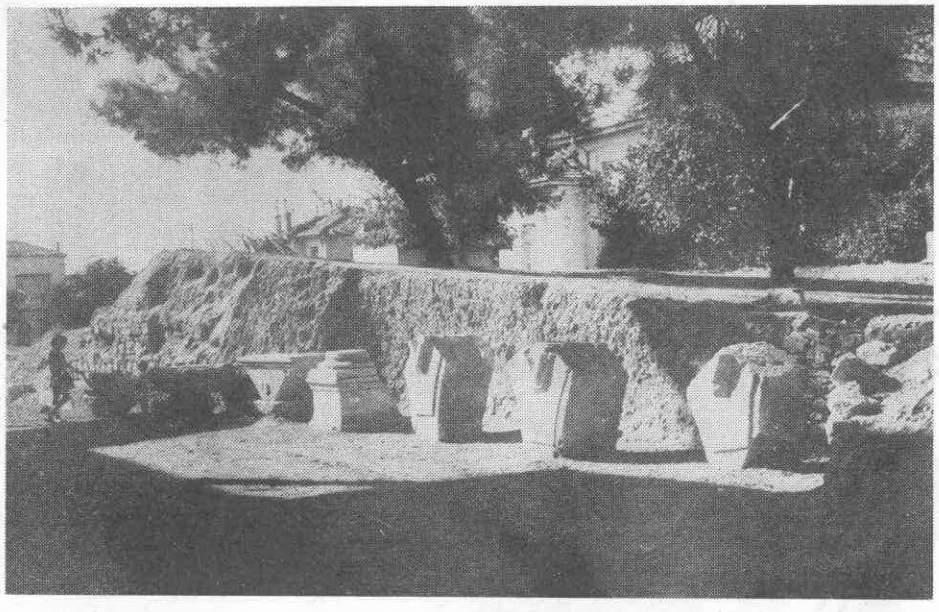
Tepe mezarlığında bu güne kadar yapılan kazılar, ele geçen yapı kalıntılarının adlandırılmasını mümkün kılacak bir verimlilikte olmamış ise de, bunların sivil mimarî ile ilgili büyük ve önemli bir yapıya ait olduklarını meydana çıkarmıştır.

Res. 1

Res. 2

Res. 3

VAN BÖLGESİ ÇAVUŞTEPE 1968 KAZISI

Prof. Dr. Afif ERZEN

Türk Tarih Kurumu ve Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına yürütülen Van bölgesi Çavuştepe kazısı 1968 yılında Temmuz başından Ağustos'un son haftasına kadar devam etmiştir.

Çavuştepe kazısı, Prof. Dr. Afif Erzen'in başkanlığında Doç. Dr. Adnan Pekman, Asistan Mehmet Özsaid, Asistan Taner Tarhan, uzman Münire Ergin, Desinatör Akif Dâi, Arkeoloji mezunu Yüksel Aytaç ve Arkeoloji, Eskiçağ Tarihi ve Eski Önasya Dilleri ve Kültürleri Bölümü 5 ileri sömestr öğrencisinden kurulu heyet tarafından yürütülmüştür.

1968'de yapılan araştırma ve çalışmalar, 1967 sezonunda olduğu gibi, bilhassa mimarî ve küçük buluntu bakımından çok verimli olmuş ve önemli neticelere varılmıştır. 1968 kazı döneminde Çavuştepe'de başlıca üç yerde çalışılmıştır :

1) Uç kale: a) Kuzey sur, b) Doğu suru önündeki saha; 1, 2, 3 No'lu mekânlar.

2) Tapınak: a) Tapınak avlusunun doğusundaki saha, b) Tapınak avlusu, c) Kuzey koridor, d) Kuzey koridorun güneyindeki 2 No'lu mekân, e) Tapınak kuzey surlar.

3) Saray: a) 3 No'lu sarnıç, b) Güney koridorun doğu ucu, c) Güney koridor güney magazinleri, d) Kuzey koridor doğu ucu ve kuzey magazinleri, e) Kuzey-batı surlar, f) Kuzey surlar, g) Saray mutfak döküntüsü.

1) *Uç kale:*

a) *Kuzey sur:* 1967 kazı sezonunda 2. bastion hizasına kadar tamamen açılan bu sahanın kazısı batı yönde ilerletilmiş ve doğu-batı istikametinde olan sur bedeninin önünü kapayan kerpiç ve moloz yığını kaldırılmaya çalışılmıştır. Yukarıdan, sur bedeninden kuzeye doğru göçen bu muazzam yığının içinde, geçen senelerde olduğu gibi, yer yer fresko parçalarına tesadüf edilmiştir. Bunlar, tipik Urartu mavisi renginde olup, herhangi bir desen göstermezler.

b) *Doğu suru önündeki saha:* Bu sezon çalışmalarında bu saha üzerinde önemle durulmuş ve ortalama olarak 20.00 × 14.00 m.'lik bir kesim araştırılarak çok önemli neticelere varılmıştır. Meydana çıkartılan mimarî kalıntı ve ufak buluntular, kalenin tahrip olmasından hemen sonra inşâ edilen ve tekrar kuvvetli bir yangınla harab olan ikinci iskâna aittir. Anlaşıldığına göre, 1967 sezonunda "Uç kale kuzey sur" sahasında meydana çıkarılan, ikinci iskâna ait, ocaklı basit mekân da bu sahanın bir devamı olup, hemzamandır.

Evvelki sezonlarda önü tamamen açılan Uç kalenin, rizalitli bir plân gösteren çift kuleli doğu burcu, içeri doğu yaptığı dikdörtgen girinti ile, sur dışı iskâna elverişli bir durum arzetmektedir. İkinci iskânı yapanlar bu girintiden faydalanıp, kule çıkıntılarının önüne kerpiçten duvarlar örmüşler ve burasını kapalı bir mekân haline getirmişlerdir. Buna ek olarak, bu mekânı doğu yönde devam ettirerek bir bina kompleksi yaratmışlardır. Dikkati çeken bir husus; kalenin tahrip edilmesi ile meydana gelmiş olan mimarî yıkıntı molozları tesviye edilerek bir düzlük meydana getirilmiş ve bunların üzeri sıkıştırılmış kerpiç toprağı ile kaplanarak taban elde edilmiştir.

Bu bina kompleksini kuzey yönde, doğu-batı istikametinde olan bir istinat duvarı sınırlamaktadır. Duvar, Uç kalenin önündeki sahayı düzleştirmek maksadı ile kademeli teras şeklinde inşâ edilen plâtforma aittir ve kalenin mimârî bir ekidir. Buna benzer plâtform ve istinat duvarları bilhassa, kalenin güneydoğu kesiminde yer almaktadır. İstinat duvarının üst kademesi 6.10 m. uzunluğunda olup, kale bedenine, kuzeydeki kule çıkıntısının doğu duvarına bitişik olarak inşâ edilmiştir. Yassı ve gayrı muntazam, orta büyüklükteki taşlarla kuru duvar şeklinde örülmüş ve arkası moloz taşlarla doldurularak takviye edilmiştir. Duvarın temeli, doğrudan doğruya düzleştirilmiş anakayaya oturmaktadır. Ortalama yüksekliği 1.00 m. olan bu duvar, batı ucundan 2.00 m. mesafede, kuzeye doğru bir çıkıntı teşkil eden dik bir payanda duvarı ile takviye edilmiştir. Payanda duvarı ana kayanın meyline uyarak kuzeye doğru alçalmaktadır. Bu ameliye için hazırlanan anakayadaki temel yuvalarının tabiî yarıkları, tipik Urartu kireç harcı ve moloz taşlarla doldurulmuştur. İstinat duvarının ikinci kademesi, 1.00 m. aşağıda olup, birinci kademeden 0.70 m. dışarı taşkındır, mevcut uzunluğu 2.65 m.'dir. Kazı, gelecek sezonlarda doğuya doğru ilerletildiğinde, kademeli bir manzara arzeden bu plâtform sisteminin, kaleye kuzey yönde çıkışı sağlayan "Çifte rampa"nın birleştiği alana kadar devam etmesi fikrini ispatlayacağı kuvvetle muhtemeldir. Bu saha, şu anda göründüğü kadarı ile güney tarafta da, doğu-batı istikametinde uzanan, düzleştirilmiş anakaya çıkıntısı ile sınırlanmaktadır. Anakayanın düzleştirilerek bir plâtform hâline sokulan kısmı 13.40 m. uzunluğunda olup, Uç kalenin güney kule çıkıntısının aksındadır. Plâtform kısmı ise, kale bedeninin temel hizasındadır ve güney tarafı anakayanın tabiî yükseltisinden faydalanılarak duvar şeklinde bırakılmıştır.

Yukarıda bahsedildiği gibi, batıda Uç kale, kuzeyde istinat duvarları ve güneyde tabiî anakaya çıkıntısı ile sınırlanan bu geniş saha üzerinde yayılan yapı kompleksini 3 kısımda incelemek lâzımdır :

1 No'lu mekân: Uç kalenin, çift kuleli doğu burcunun meydana getirdiği girinti içine yapılan mekândır. Mekânın temel ve tabanını, girinti önüne, anakayanın meyilli sahası üzerine yapılan ve kalenin bir eki olan plâtform teşkil etmektedir. Anakaya kuzeye doğru meyilli olduğundan, buraya bir plâtform yapmak icap etmiş ve 5.95 m. genişliğindeki iki kule çıkıntısı arası önüne gayrı muntazam taşlardan bir plâtform temeli örülmüştür. Kuzey-güney doğrultusundaki bu temelin genişliği 1.35 m. olup, kuzey yöndeki yüksekliği, anakayanın meylinden dolayı 0.60 m.'yi bulmaktadır. Temel kuzey, güney ve batı yönlerinde daralarak, 0.80 m. kalınlıkta, girintiyi içten çevrelemektedir. Kuzey tarafın uzunluğu 3.70 m. olup, güney tarafı ise 3.20 m.'dir. Bu temel ile sınırlanan sahanın içi, Urartu kireç harcı ile takviye edilmiş mıcırla doldurularak plâtform elde edilmiştir. Evvelki sezonlarda bu kesim açılırken, plâtformun yüzeyinden itibaren, çok kuvvetli bir yangının izlerini taşıyan kalın bir kül tabakası ve kömürleşmiş kalas parçaları meydana çıkarılmıştı. Anlaşıldığına göre tahripten hemen sonra, bu plâtformdan faydalanılmış, girintinin kuzey ve güney taş bedenine bitişik olarak ve kule çıkıntıları hizasında kerpiçten duvarlar örülmüş ve böylece 5.95 m. × 3.70 m. (3.20 m.) boyutlarında kapalı bir mekân elde edilmiştir. Hellenistik ve Roma devirlerinde ancak görülebilen taş işçiliğini gölgede bırakan, Urartu san'atının abidevî bir eseri olan Uç kalenin doğu burcuna bitişik bu iskânı ve önündeki bina kompleksini şiddetli bir yangın tahrip etmiştir. Burcun batı duvarı önüne kerpiç duvar örülmediğinden, yangın esnasında bu kısım çok müteessir olmuş ve muazzam taş bloklar yer yer çatlıyarak kızılımtırak bir renk almışlardır. İkinci iskânın kerpiç duvarları, diğer kısımları yangının kuvvetli tesirinden korumuştur, hâlen izler açıkça belli olmaktadır.

2 No'lu mekân: 1 No'lu mekânın doğuya doğru devam eden bir ekidir. Aşağıda verilen duvar boyutlarının da gösterdiği gibi, gayrı muntazam dörtgen bir plânda inşa edilmiştir; doğu: 8.55 m. × batı: 9.30 m. × kuzey: 4.20 m. × güney : 3.55 m.'dir. Duvar kalınlıkları da eşit değildir; doğu: 0.80 m., batı: 1.35 m., kuzey: 1.40 m.'dir. Kuzey duvarı, yukarıda bahsedilen istinat duvarı üzerine örülmüş olup, doğu yönde devam etmektedir. Doğu duvarı ise, kalenin yıkıntı molozunun tesviye edilmesi ile elde edilen teras üstü düzlüğüne açılan taş bir temel üzerine oturtulmuştur. Bu temel çok gayrı muntazam olup, güneye doğru devam eder. Meydana çıkarılan bu kerpiç duvarlar, sözü geçen yangın nedeniyle tahrip olmuşlardır. Kerpiç tuğlalar, kızılımtırak bir renk alarak pişme derecesinde sertleşmişlerdir. Fakat yer yer toz halinde parçalanmış olarak bulunmuşlardır. Mekânın tabanı da bu izleri aynen göstermektedir. Tabanın üzeri siyaha çalan koyu bir renkte olup, 0.70 m. ilâ 0.80 m. kalınlığındaki kül ve yangın tabakası ile kaplı bulunmaktadır. Taban üzerinde ele geçirilen, çok sayıdaki kömürleşmiş uzun kalas parçaları dikkat çekicidir. Bunlar, mekânın tavanını desteklemek gayesi ile sütun vazifesini gören ahşap mimarî konstrüksüyon parçaları olsa gerekir. Zira, boyutları bir hayli geniş olan mekânın tavan örtüsü, ancak bu çeşit ahşap direklerle desteklenebilirdi. Kalıntılardan elde edilen neticeye göre, tavan, yatay tahta kalaslar üzerine dal ve sazlardan örülü bir satıha vâzedilmiş kalın bir balçık sıvadan ibarettir. Mekânın batı duvarına bitişik olarak, kuzey-batı köşesinden 4.45 m. mesafede, zemine oyulmuş bir ocak göze çarpmaktadır. Çapı 0.50 m. × 0.70 m. olan ovâl şekilli ocak 0.30 m. derinliktedir. Ayrıca zemin üzerinde, doğu duvarına bitişik olarak, boyutları 1.40 m. × 0.90 m. olan, gayrı muntazam şekilde yapılan taş bir seki (?) meydana çıkarılmıştır. Temizlik esnasında, bol miktarda büyükbaş hayvanlara ait yanık kemikler, ikinci kalitede keramik ve tandır parçaları bulunmuştur. Bunların arasında, mühür baskılı bir parça dikkati çekmiştir; baskı motifi "dört alemli" bir tuğu tasvir etmektedir. Tipik Urartu kırmızısı renginde perdahlı bir keramik üzerine basılan bu mühür tasviri ünik olup, kralî bir armayı temsil etse gerekir. Ayrıca demirden mızrak ve ok uçları, bronzdan İskit tipi "mahmuzlu" uçlar, bıçak parçaları ve buna benzer buluntular çok sayıda ele geçirilmiştir. Fakat yangın dolayısı ile fazlaca oksitlenerek harap olmuşlardır.

3 No'lu mekân: 2 No'lu mekânın doğusunda yer alan bu kısım bina kompleksinin son bölümüdür. 2 No'lu mekân ile aralarındaki irtibat henüz tesbit edilememiştir. Her iki mekânı ayıran müşterek kerpiç duvar bilhassa güney kesimde çok harap bir vaziyette olduğu için bariz bir kapı geçidi bulunamamıştır. Fakat başka taraflarda yükselen kerpiç duvarlar herhangi bir geçit vermediğinden, bu kesimden bir kapı açıldığı muhakkaktır. Burayı dört tarafı kapalı bir mekân şeklinde mütâlâa etmemek lâzımdır. Zira doğu kesiminde hiç bir duvar ve temel izine tesadüf edilmemiştir. Kuzey tarafta, istinat duvarı üzerine örülen ve 2 No'lu mekânın da kuzey duvarını teşkil eden kerpiç kısım bu kesimde de kısmen devam etmekte ve burayı kuzeyin sert rüzgârlarından korumaktadır. Güney tarafında da bir duvar yoktur. Fakat, yukarıda bahsettiğimiz anakayanın düzleştirilmiş plâtform kısmının güneyi tabiî bir duvar şeklinde kısmen yükselmektedir. Ortalama yüksekliği 1.00 m. kadar olan bu yükselti üzerine kerpiçten veyahut taştan kuru bir duvar örülmüş olması pek muhtemeldir. Doğu kesiminin önünde ise, anakaya çıkıntısının 3.20 m. kuzeyinde, gayrı muntazam taşlardan, tek sıra halinde yapılan ve uçları batıya bakan (U) şeklinde bir kalıntı mevcuttur. İki uç arası 2.60 m. genişliktedir. Bu taş dizisi, dolgu ve yangın tabakasının üzerine oturtulmuştur. Plân bakımından, 1967 sezonunda "Uç kale kuzey sur" önünde bulunan kalıntıya çok benzemektedir. Bir çadır iskânının sınır taşları olması imkân dahilindedir. Dikkati çeken

bir nokta da, bu sahanın ortasında, 1.75 m. × 1.50 m. boyutunda ve 2.50 m. aralıkla inşa edilmiş 2 örme kerpiç payenin bulunmuş olmasıdır. Üst seviyeden 0.60 m. derinlikte, boyutları biraz daha geniş olan taş bir temel üzerinde yer almaktadırlar. Bunların yapım tarzı ve dakik ölçüleri yanında alt seviyede bulunmaları nazarı itibare alınırsa, kalenin bir eki olan plâtforma ait olmaları icab etmektedir. Ancak, ikinci iskân sırasında bunlardan faydalanıp mekânın tavanını desteklediklerı düşünülebilir. Gelecek seneye bu ikinci iskâna ait tabaka kaldırıldığında bu paye ayaklarının esas fonksiyonu anlaşılmış olacaktır. Bu kesim mimarî kalıntı yönünden çok karışık olduğu halde, fonksiyonu açıkça belli olmaktadır. Zira önü açık, üzeri örtülü bir sundurma şeklinde plânladığımız bu yerde 3 adet tandır bulunmuştur; 1. tandır: anakayanın düzleştirilmiş zemini üzerindedir. 0.65 m. çapında ve 0.25 m. derinliktedir. 2. tandır: 1. tandırın 1.00 m. kuzeyindedir. Alt kısmına bir küp dibi yerleştirilmiş olup, 0.60 m. çapında ve 0.50 m. derinliktedir. 3. tandır: Mekânın kuzey-batı yöresinde, etrafı moloz ve yassı taşlarla çevrili bir şekilde yer almaktadır. 0.50 m. çapında olup 0.40 m. derinliktedir. Her 3 tandırda görülen müşterek özellik; basık silindir şeklindedirler ve ağız hizalarına kadar konik bir şekilde balçık çamur ile çevrelenmişlerdir. Bu ameliye ısıyı uzun zaman muhafaza gayesi ile yapılmıştır. Bunların benzerleri hâlen Çavuştepe köyünde kullanılmaktadır. Köy evlerinin kapalı veya açık sundurmalarında üçlü guruplar halinde, ayrı ayrı toprağa gömülen bu tandırlar "ekmek", "et" ve "süt" tandırları olarak üç işte vazife görmektedirler. Bu da bize, aynı geleneğin hiç değişmeden binlerce sene devam ettiğini açıkça göstermektedir. Bunlar Anadolu'da sık sık rastlanan tipik benzerliklerdir ki, eski gelenek ve âdetler günümüzde de hâlen canlı bir şekilde devam etmektedir. Netice olarak 1 ve 2 No'lu mekânlarda ikâmet edilmiş, 3 No'lu mekân, yâni kapalı sundurma ise mutfak olarak vazife görmüştür.

2) Tapınak:

a) *Tapınak avlusunun doğusundaki saha:* Kalenin en yüksek yerlerinden biri olan bu sahanın araştırılmasına 1966 sezonunda başlanmış ve kuzey-güney doğrultusunda uzanan bir taş temel kalıntısı ile doğu yönünden sınırlandırılmıştı. Tapınak avlusunun doğu sınırından itibaren bu temel kalıntısına kadar, dik bir sırt şeklinde doğu-batı istikametinde uzanan ve ortalama olarak 45.00 m. × 40.00 m.'lik bir sahayı kaplayan, muntazam aralıklı sıralarla yığılmış intibaını veren taş yığıntılarının mahiyeti araştırılmış ve bazı neticelere varılmıştır. Tapınak avlusunun doğu sınırından 36.35 m. doğuda, iki taş yığıntısının arasına 2.00 m. × 4.00 m. ebadında bir tranşe açılmıştır. Mevcut üst seviyeden 0.70 m. aşağıda, yatay bir şekilde muntazam büyük kerpiç bloklara tesadüf edilmiştir. Boyutları 0.50 m. × 0.30 m. × 0.15 m. olan kerpiç blokların yayılma sahası araştırılmış ve tranşe genişletildiğinde, kerpiç tuğlalarla döşeli bu alanın, kuzey-güney istikametinde uzanan taş yığıntılarının sınırına kadar devam ettiği görülmüştür. Bunun üzerine, bu tranşeye dik, taş yığınının ortasında doğu batı istikametinde 1.00 m. × 3.00 m. ebadında ikinci bir ek tranşe açılmıştır. Gayrı muntazam görünüşlü taşlar kaldırıldığında, 1.00 m. derinlikte, kerpiç döşemeyi batı yönde sınırlayan, kerpiç bir duvar ortaya çıkarılmıştır. Bindirme tekniği ile örülü bu duvar, 3.85 m. derinlikte taş bir dolgunun üzerinde sona ermektedir. Taş dolgu ile kerpiç duvar arasında intibakı sağlayan ince bir kireç harç tabakası yer almaktadır. Meydana çıkarılan bu muazzam kerpiç duvarın teknik işçiliği şayanı dikkattir. Yapılan araştırmadan şu netice çıkmaktadır; burada Urartu san'atında şimdiye kadar rastlanmıyan büyük bir dolgu-blokaj sistemi mevcuttur. Çok geniş bir saha, "2 kerpiç duvar arası mühre dolgu ve kerpiç kaplama" + "taş dolgu" şeklinde alternatif bir düzende ve muntazam bir plân dahilinde bloke edilerek doldurulmuştur. Taş ve kerpiç dolguların genişliği hemen hemen aynı olup, 3.40 m.

ilâ 2.50 m. arasında değişmektedir. Kerpiç dolgu ile sınırlanmış ve direnci arttırılmış taş dolgu kısımları, tümü ile bileşik bir "sandık duvar dolgu sistemi" şeklinde adlandırılabilir. Yukarıda da belirtildiği gibi bu dolgu sistemi 45.00 m. × 40.00 m.'lik bir saha meydana getirmektedir. Göze çarpan bir teknik husus da, Tapınak avlu döşemesinin, taş dolgunun üst seviyesinden ortalama olarak olarak 2.00 m. alçakta oluşudur. Enteresan bir nokta da kazı esnasında, kerpiç üzerinde zambak motifli fresko parçalarının bulunmuş olmasıdır. İç mimarî dekorasyonuna işaret eden bu desenli fresko parçalarının benzerleri 1966 sezonunda "Uç kale" I ve II No'lu mekânlarda bulunmuştu. Freskoların mevcûdiyeti, burada bir yapının varlığını işaret etmektedir. Böylece, geniş bir sahaya yayılan bu muazzam dolgu-blokajın da fonksiyonu kısmen ortaya çıkmış bulunmaktadır. Şöyle ki, bu blokaj, tepenin en dar sırtı olan bu sahayı genişletmek ve yükseltmek maksadı ile yapılmış ve muhtemelen üzerine geniş ve yüksek bir bina inşa edilmiştir. Sözü geçen bina da, özellikle basit bir yapı değil, Tapınağa girişi sağlayan anıtsal bir "Giriş binası" veya ölçüleri ile de kareye yakın bir boyut gösteren bir "Apadana"dır. Fakat henüz bunun üzerinde kesin bir fikir yürütmek mümkün değildir.

b) Tapınak avlusu: Bu sezon Tapınak avlusu tamamen açılmış ve çalışmalar sona erdirilmiştir. Kuzey tarafta ufak bir sondaj yapılarak avlunun dolgu-blokajı hakkında bilgi edinilmiştir: anakaya batıda en yüksek seviyede olduğu hâlde (Burada Tapınağın cella duvarları kısmen anakayadan oyulmuş ve cella tabanını, düzleştirilmiş anakaya teşkil etmiştir.) diğer üç yönde meyilli bir şekilde alçalmaktadır. Avludaki taban düzlüğünü temin etmek için, taşlardan dolgu yapılmış ve bu dolguyu sağlamlaştırmak maksadı ile de, yer yer direnç duvarları örülmüştür. Böylece meyil dolayısı ile dolgunun kayması veya çökmesi önlenmiştir.

Bu arada, 1967 sezonunda avlunun kuzeyinde meydana çıkarılan yuvarlak taş sunağın kuzeye doğru açılan kanal ucu tesbit edilmiştir. Kanalın ucu, toprak içine yerleştirilen ve muhtemelen anakayaya oturtulan ve ortası kare şeklinde bir hazne durumunda tertip edilen muntazam taş bloklarla nihayetlenmektedir. Bu blokların önüne, doğu-batı istikametinde, 0.35 m. kalınlığında örme taştan gayrı muntazam bir duvar yapılmıştır. Dik bir şekilde dibe doğru devam eden bu hazne, muhtemelen yine bu sezon meydana çıkarılan bir kanalla irtibatlı bulunmaktadır. Bunlar, kalker taşından muntazam oyulmuş (U) kesitli yekpare kanallardır. Boyutları eşit olup, 1.05 m. × 0.22 m. × 0.18 m. dir. İki yekpare oluğun temas yüzeyleri bitümen ile sıvanarak sızma önlenmiştir. Üzeri yassı sal taşları ile kapatılmış bulunan kanal batıya doğru meyillidir. Dikkati çeken bir husus, bunların Tapınağın kuzeyinden geçen sur dolgusunun içine yerleştirilmiş olmasıdır. Bundan dolayı, kanalı devamlı takip etmek mümkün olmamıştır. Büyük kyklopik dolgu taşlarının altında kaldıklarından, kanalın çıkış noktası belli değildir. Tapınağın kuzey surlarının kazısı batı yönde devam ettirildiğinde bu problem de aydınlanmış olacaktır. Kanalın teknik yönden incelenmesi faydalıdır; bundan da, sur dolgusu yapılırken kanalın nereden geçeceği evvelce hesap edilerek plânlandığı ortaya çıkmaktadır. Dinî yönden de ele alınırsa çok ilgi çekicidir; Tanrıya sunulan kurban kanlarını kısa yoldan dışarı veya toprağa akıtmak mümkünden, uzun ve sistemli kanallar vasıtası ile tapınağın çevresi bu mukaddes sıvı ile sulanmaktadır. Bilhassa müdâfaa sisteminin içinden geçirilmesi, surların Tanrısal güçle korunduğunu açıkça göstermektedir. Urartular'da buna benzer kanal sistemleri Toprakkale Tapınağında ve daha bir çok yerlerde bulunmuştur.

c) Kuzey koridor: Tapınak kuzey koridorda yapılan kesif çalışma neticesinde 25.00 m.'lik bir kısım daha batıya doğru açılmış ve böylece koridorun uzunluğu 46.50 m.'yi bulmuştur. Kuzey duvarının üzerinde 2 pencere ve büyük 1 nişe daha

tesadüf edilmiştir. Nişin genişliği 1.70 m. olup, derinliği ise 1.00 m.'dir. Pencere genişlikleri ise 1.40 m. ve 1.55 m.'dir. Böylece kuzey duvarı üzerine açılan pencere sayısı, niş dahil 8 adete çıkmıştır. Güney duvarı üzerinde ise 2 niş ve 1 kapı geçidi daha meydana çıkarılmıştır. 3 ve 4 No'lu nişlerin genişlikleri 1.35 m. olup, aralarında 6.00 m.'lik bir mesafe mevcuttur. Bu kesimde güney duvarının mevcut yüksekliği 2.65 m. ilâ 2.35 m.'dir. 4 No.'lu nişten 8.60 m. batıda yer alan kapının genişliği 1.35 m. olup, muhtemelen 2 No'lu mekânın batısında yer alan ve henüz açılmasına başlanmayan 3 No'lu mekâna girişi sağlamaktadır. Zira aşağıda da izah edildiği gibi, 2 No'lu mekânla 3 No'lu mekân arasında, içten bir bağlantı yoktur. Anlaşıldığına göre, tapınağın batı magazinleri birbirleri ile bağıntılı olmayıp, münferid kapılarla kuzey koridora açılmaktadırlar. Geçen sene etraflıca anlattığımız mimarî özellikler aynen devam etmekte olup, bu sezonda da koridorun tabanı üzerinde ve tavan çöküntüsünün altında 4.45 m. × 0.25 m. × 0.10 m. ebadında bir kalas daha bulunmuş ve ufak buluntu olarak az miktarda birinci sınıf tipik perdahlı Urartu kırmızısı renginde ve ikinci kalitede keramik parçaları ele geçirilmiştir. Tatlı bir meyille batı yönde Saray güney koridoruna yaklaşan bu kesimin kazısına 1969 sezonunda da devam edilecek ve iki koridorun ne şekilde birleştikleri meydana çıkarılmış olacaktır.

d) *Kuzey koridorun güney*indeki *2 No'lu mekân:* Bu mekândaki çalışmalar sona erdirilmiş ve şu neticelere varılmıştır; boyutları 5.70 m. × 4.40 m. olan mekânı çevreleyen kerpiç duvarların mevcut yüksekliği 3.00 m.'yi bulmaktadır. Mekânın içine çepeçevre, 0.68 m. genişliğinde ve 0.35 m. yüksekliğinde, gayrı muntazam taşlardan müteşekkil sedirler yapılmıştır. Taşların arası kerpiç çamuru ile doldurulmuş olup, muhtemelen üzeri de aynı malzeme ile sıvanmış bulunmakta idi. Mekânın orta kısmı ise bir takım ocakları ihtiva etmektedir. Bunlardan birinin güney sediri üzerinde yapılmış olması dikkat çekicidir. Ocakların içinden bol miktarda, büyükbaş hayvanlara ait kemik parçaları çıkarılmıştır. Bu mekân ufak buluntu bakımından çok verimli olup, bronz tabak parçaları, bakraç kulpu, zırh pulları, yılan başlı bilezikler, çeşitli kalitede keramik parçaları ve çok enteresan bir şekil gösteren, su mermerinden yapılmış tekstil ağırşağı gibi nesneler ele geçirilmiştir. Kazı esnasında, zeminden 0.50 m. ve 0.60 m. yükseklikte çok miktarda demirden mızrak uçlarının bulunuşu dikkati çekmiştir. Bunlar, ikinci katın çöken kısmı ile beraber mekânın içine düşmüş olmalıdırlar. Bu mekânın, kalenin tahribinden hemen sonra yapılan ikinci iskânda da kullanıldığı aşikârdır. Zira, yukarıda da bahsettiğimiz gibi güney sediri üzerinde yer alan ocak, yapılan tâdilatı açıkça göstermektedir. Netice olarak bu mekân; Tapınakta görevli bulunanlar tarafından günlük işde ve oturulmaya mahsus bir yer olarak kullanılmıştır.

e) *Tapınak kuzey surlar:* Tapınak avlusunun doğusunda yer alan sahanın kuzey yamacına düşen bu kesimdeki çalışmalar çok verimli olmuş ve şimdiye kadar Çavuştepe'de ve hiç bir Urartu kalesinde görülmeyen anıtsal bir tahkimat sisteminin mevcudiyeti ortaya çıkarılmıştır. Kalenin en sarp ve dik bir kesimi olan bu sahanın kazı öncesi sur kalıntıları çok tahrip olmuş bir manzara arz etmekte idi. Doğu-batı istikametinde uzanan tahkimat sisteminin bu sezon açılmış bulunan kısmını şu şekilde özetliyebiliriz; hâlen, genişlikleri 4.40 m. olan 2 bastion çıkıntısı ile, uzunluğu 17.70 m. olan, 2 bastion arası kurtin kesimi açılmış bulunmaktadır. Anakaya üzerine açılan temel yuvalarına oturan büyük, kesme taş blokların ortalama boyutları 1.20 m. × 0.60 m. × 0.60 m.'dir. Ölçülerden de anlaşılacağı üzere bu kesimde kullanılan sur taşları, diğerlerine nazaran daha geniştir. Taş sıralarının mevcut yüksekliği 3.40 m.'yi geçmekte olup, sağlam vaziyette 5 sıra bulunmaktadır. Toprak üstü taş dolgu kalıntısının üst seviyesi nazarı itibara alınırsa taş sırası 10'a çıkmakta ve yüksekliği

de 6.00 m.'yi bulmaktadır. Yukarıda da bahsedildiği gibi bu yükseklikte taş bedene hiç bir yerde henüz tesadüf edilmemiştir. Kesme kalker taşlardan gayet ustalıkla örülen duvarların arkası iri kyklopik taşlarla doldurularak takviye edilmiştir. Taş beden kısmının yüksekliği 6.00 m.'yi bulan bu muazzam duvar sisteminin, müdafâa fonksiyonu yanında, tektonik bir mimarî yönü de olsa gerekir. Şöyle ki; yukarıda bahsedildiği üzere, Tapınak avlusunun doğusunda yer alan sahanın, kuzeye doğru olan genişleme sahasını sınırlamakta ve dolayısıyle, dolgu yapılarak meydana getirilen teras sisteminin istinat duvarını teşkil etmektedir. Kazı, batı yönde ilerletildiğinde, bu muazzam tahkimat sistemi tamamen ortaya çıkarılmış ve Tapınağın kuzey yayılma sahası da kesinlikle sınırlanmış olacaktır.

3) *Saray:*

a) *3 No'lu sarnıç:* Bu sezon sarnıçta yapılan kesif bir çalışma neticesinde, doğu tarafında tabana inilmiş ve büyük bir kısmın moloz ve dolgu tabakası temizlenmiştir. Tavandan itibaren 6.30 m.'lik bir derinlik gösteren sarnıcın tabanı, anakaya üzerinde tipik Urartu kireç harcı ve mıcır ile sıkıştırılmış taşlardan teşekkül etmiştir. Bu kesimde tabiî anakaya yarıklarına tesadüf edildiği ve suyun sızmasını önlemek için böyle bir ameliyeye girişildiği anlaşılmaktadır. Aynı tarz kireç harç ile takviye, geçen sene de belirttiğimiz gibi, sarnıca gelen su kanallarına da tatbik edilmiştir. Doğu duvarında görülen ve tavandan dibe kadar uzanan büyük kaya yarığı da kesme taşlarla örülmüş ve araları kireç harç ile doldurulmuştur. Taşlar, kama şeklinde kesilmiş olup, yarık içine itinalı bir işçilikle yerleştirilmiştir. Dış yüzleri, anakayadan kesilmiş duvar ile aynı hizadadır. Bu kaya yarığının bir çatlak halinde sarnıç tavanında da devam ettiği görülmektedir. Sarnıcın duvarları dibe doğru, köşelerde meyillenmektedir. Dikkati çeken bir husus da bir insan boyundan daha yüksek bir mesafede, köşelerin hafifçe bir çıkıntı şeklinde işlenmiş bulunmasıdır. Bu çıkıntıların, ahşap kalaslar uzatılarak, sarnıcın üst kesiminde meydana getirilen çepeçevre plâtformu taşıyan destek yuvaları olması akla yakın bir fikirdir. Bu plâtform bir ambar niteliğini de taşıyabilir. Zira, bunun üzerine yerleştirilen peynir ve buna mümasil erzak kapları, anakayanın ve sarnıca toplanmış olan suyun verdiği tabiî serinlikle uzun zaman muhafâza edilebilir. Urartular'ın yaz mevsiminde, burayı hem sarnıç hem de tabiî bir soğuk hava deposu olarak kullanmış olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Sarnıcın içini dolduran moloz tabakası içinden, yukarıdan yuvarlanmış olan blok taşların yanında, yer yer fresko parçalarına rastlanmıştır. Bunlar Sarayın yıkıntılarına aittir. 4.50 m. ilâ 5.00 m. arasındaki seviyeden itibaren tipik Urartu keramik parçaları ele geçirilmiştir. Bunların içinde, birinci sınıf perdahlı ve çok nâdir rastlanan boyalı desenleri ihtiva edenler dikkat çekicidir. Geçen sezonda da olduğu gibi, bol miktarda, çeşitli hayvanlara ait kemikler bulunmuştur. 1969 kazı sezonunda tamamı açılacak olan sarnıç, Urartu kaya mimarisinin tipik bir örneğini teşkil etmiş olacaktır.

b) *Güney koridorun doğu ucu:* Bu sezonda da güney koridorun kazısına devam edilmiş ve doğuya doğru 7.50 m.'lik bir kısım daha açılmıştır. Geçen sene meydana çıkarılan kapı ile bağıntılı olan ve Saray ile Tapınağı birleştiren bir "Giriş binası" olarak yorumlanan bu saha bilhassa iç mimariye ait ahşap buluntularla dikkati çekmiştir. Zeminde, taban içine yerleştirilen ve birbirine 0.25 m. aralıklarla dizilmiş olan ahşap kalas parçaları, kapı çıkıntısının hemen arkasında yer almaktadır. Bunlara paralel bir vaziyette, 2.50 m. boyunda ve 0.20 m. kalınlığındaki bir kalas da kuzey duvarı içine yerleştirilmiştir, fakat daha yüksek bir seviyededir. Aynı uzunluktaki diğer bir kalas parçası da, aynı paralel durumda ve taban üzerindedir. Bunların, ikinci kata çıkmayı sağlayan ahşap bir merdivenin destek kısımları olduğu anlaşılmıştır. Kazı esnasında, muhtelif cins keramik parçaları yanında, bronz fibula-

lar ele geçirilmiştir. En enteresan bir buluntu da, pişirilmemiş topraktan yapılmış olan bir "Fallos" parçasıdır. Üzerinde, kırmızı renkte boya kalıntıları mevcuttur. Bilhassa Frig, Grek ve Romalılar'da yaygın olduğu bilinen "Fallos kültü"nün, Urartular'da bu asırda mevcut oluşu çok ilgi çekicidir.

c) *Güney koridor güney magazinleri:* Evvelki senelerde araştırılmış olan bu kesimde de çalışmalar yapılmış ve 2 mekân meydana çıkarılmıştır: *1. mekân:* Güney koridora güney taraftan açılan kapı geçidinin doğusunda yer alan mekânın boyutları 5.00 m. × 6.00 m.'dir. Kuzey-doğu köşesi dışa doğru, âdeta yarım bir paye şeklinde çıkıntı yapmaktadır. 0.68 m.'lik bu çıkıntı, 0.35 m. kalınlığındaki kuzey duvarını desteklemektedir. Mekânın ortasında, taban üzerinde 0.35 m. × 0.48 m. ebadında, sütun kaidesi mahiyetinde bir taş bulunmuştur. Zemin, bastırılmış kerpiç çamuru arasına sıkıştırılmış iri mıcırlardan müteşekkildir. *2. mekân:* 1. mekânın güneye doğru uzanan bir devamıdır. Aradaki müşterek taş temel, halen kademeli bir seki görünümündedir. Ele geçen çok miktardaki pithos parçaları, bu mekânların depo olarak kullanıldığını göstermektedir.

d) *Kuzey koridor doğu ucu ve kuzey magazinleri:* Kuzey koridorun doğu da nihayetlenen ucundan itibaren ve Saray mutfağının kuzeyinde yer alan kesimdeki anakayanın üzerini kaplayan kerpiç yıkıntılar temizlendiğinde, Urartu kaya mimarisinin en güzel örneklerinden biri ile karşılaşılmıştır. Bu kesimde, Lehmann-Haupt gibi eski araştırıcıların, bilhassa eski Van kalesinden örnekler vererek "İrrasyonel basamaklar" olarak, anakayaya oyulmuş muhtelif ebat ve yükseklikte kademeler mevcuttur. Anakayaya oyulan bu kademelerin dış sınırı tetkik edildiğinde, burada büyük bir kulenin mevcudiyeti ortaya çıkmaktadır. Bu kule, Sarayın kuzey-doğu ucuna inşa edilmiş olup, kuzey sur ve kuzey-güney doğrultusundaki bir sur bedeni ile de "Potern"le irtibatlı bulunmaktadır. En geniş yüzeyi 1.00 m.'den fazla olan bu kademelerin üzerinde, bir kaç yerde in-sitiu olarak, çok muntazam kesme blok taşlar bulunmaktadır. Bunlar, sözü geçen kulenin temel kalıntılarıdır. Meydana çıkarılan bu mimarî, temel tekniğinin Urartular'da eriştiği en yüksek safhayı açıkça göstermekte ve eskilerin hâttâ bazı müelliflerin hâlâ savundukları "İrrasyonel basamaklar" fikrini bir defa daha çürütmüş olmaktadır. Burada dikkati çeken bir husus, plân bakımından, tahkimatın büyük bir kule şeklinde, Saray ile doğrudan doğruya irtibatlı bulunmasıdır. Müdâfaa bakımından kalenin en sarp ve çıkılması imkânsız olan bu kesimine, Sarayın kuzey-doğu ucuna inşa edilen bu anıtsal kuleye, Saray ile irtibatlı bulunması ve kuzeydeki bütün tahkimat sistemine hâkim bir yükseklikte inşâ edilmesi bakımından "Kral Burcu" adını da verebiliriz.

Bu kesimin hemen kuzey-batısında yer alan kuzey magazinlerde de araştırma yapılmış ve en doğu uçta bulunan mekân meydana çıkarılmıştır. Bunlar, Sarayın yüksek kuzey duvarlarını dik bir şekilde dıştan takviye eden payanda duvarları arasında yer alan ek mekânlardır. Kuzey tarafları, dik eğim sebebi ile tamamiyle aşağıya göçmüş durumdadır. Araştırılan mekânın mevcut duvar boyutları: doğu: 2.50 m., batı: 4.20 m., güney: 3.00 m.'dir. Anakaya üzerine açılan yuvalar içine örülmüş taş temellerin istinat teşkil ettiği bu kerpiç duvarların kalınlıkları 0.45 m. kadardır. Temellerin taş araları tipik Urartu kireç harcı ile takviye edilmiştir. Dikkati çeken bir husus, mekânın kireç harç ve mıcır ile dolgu olan zemininde yapılan bir sondaj neticesinde, anakaya üzerine örülmüş ve aşırma tekniği şeklinde tertip edilmiş kerpiç kademelere rastlanmış olmasıdır. Anlaşıldığına göre, anakayanın eğimi dolayısiyle kuzeye doğru alçalan bu kademeler, doğu-batı istikametinde olan, Sarayın kuzey ana duvarını temel hizasından payanda şeklinde desteklemektedir. Bunların üzeri, kuvvetli bir kireç harç ve mıcır ile bloke edildiğinden, dışarıdan anlaşılma-

ları imkânsızdır. Bu yeni teknik de yine, Urartular'ın ince hesaplara dayanan mimarî unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

e) *Kuzey-batı surlar:* Geçen sene büyük bir kısmı açılan kuzey-batı surlarının önünde kesif bir çalışma yapılmış ve anakayaya kadar inilerek bu kesim tamamen açılmıştır. Burada bilhassa, "Batı hendeği"ni kontrol altında tutan büyük kulenin, anakaya üzerine oyulmuş olan temel yatakları çok ilgi çekicidir. Bu gün mevcut olmayan kulenin dış hatları, bu temel yatakları sayesinde kolayca takip edilebilmektedir.

f) *Kuzey surlar:* Geçen sene bırakılan yerden, doğuya doğru, kazı devam ettirilmiş ve 25.00 m.'lik bir kesim daha açılmıştır. Çok hareketli bir plân gösteren sur bedeni üzerinde, açılan son bastiondan itibaren doğuya doğru 6.90 m.'lik bir kurtin kısmı meydana çıkarılmıştır. Kurtin, kuzeye doğru 1.05 m.'lik dik bir çıkıntı yapan 4.00 m. × 3.85 m. ebadında bir kule ile nihayetlenmektedir. Kulenin kuzey duvarı önünde, temel hizasında, 4.30 m. × 1.85 m. boyutunda ve batıya doğru 1.30 m. × 1.00 m.'lik bir diş yapan bir payanda duvarının sınırladığı alçak bir plâtform mevcuttur. Sur, yukarıda bahsedilen kuleden itibaren 90 derecelik bir açı ile Saray istikametine doğru yönelmektedir. Bu kesimde, kulenin doğu duvarı 0.60 m.'lik bir çıkıntı yapmaktadır. Saraya doğru 5.00 m.'lik bir kurtin halinde devam eden sur bedeni geniş bir açı ile dönüş yapmakta ve Saray kuzey magazinlerini sınırlar bir şekilde doğu yönde ilerlemektedir. Kurtin kısmının üzerinde, kerpiç kesim ile intibakı sağlayan, yassı taşlardan yapılmış olan loyferler açıkça görülmektedir. Bunların üzerinde ise kısmen, kerpiç beden kalıntıları mevcuttur. Kuzey kesimde, yamaçta yapılan araştırmalar neticesinde ikinci bir "Dış sur"un mevcut olduğu anlaşılmıştır. Bu ikinci tahkimat sistemi, doğudaki "Potern" ile irtibatlı bulunmakta ve bu sahayı dıştan çevrelemektedir. Gelecek sezonlarda bu kesimde de araştırmalar yapılcaktır.

g) *Saray mutfak döküntüsü:* Sarayın kuzey-doğu kesiminin aşağısında, yamaçta yapılan araştırmalar neticesinde, Saray mutfağının hemen alt izdüşümüne tekâbül eden yerde, ovaya kadar inen ve kalınlığı 2.00 m.'yi bulan, muazzam bir döküntü tabakasının varlığı ortaya çıkarılmıştır. Bu tabakanın araştırılması çok verimli olmuş ve Urartu san'atında nâdir rastlanan eser ve parçalar ele geçirilmiştir. Tabakayı 3 kısımda inceleyebiliriz :

1 — Ortalama kalınlığı 1.00 m. olan en üstteki kısımdır. Kesif bir toprak tabakasıdır, buluntu hemen hiç yok gibidir.

2 — Takriben 0.65 m. kalınlığında olup, ocak artığı kül, muhtelif hayvanlara ait yanık kemikler ve çeşitli cins ve kalitede keramik parçaları ile madenî buluntuları ihtiva eder.

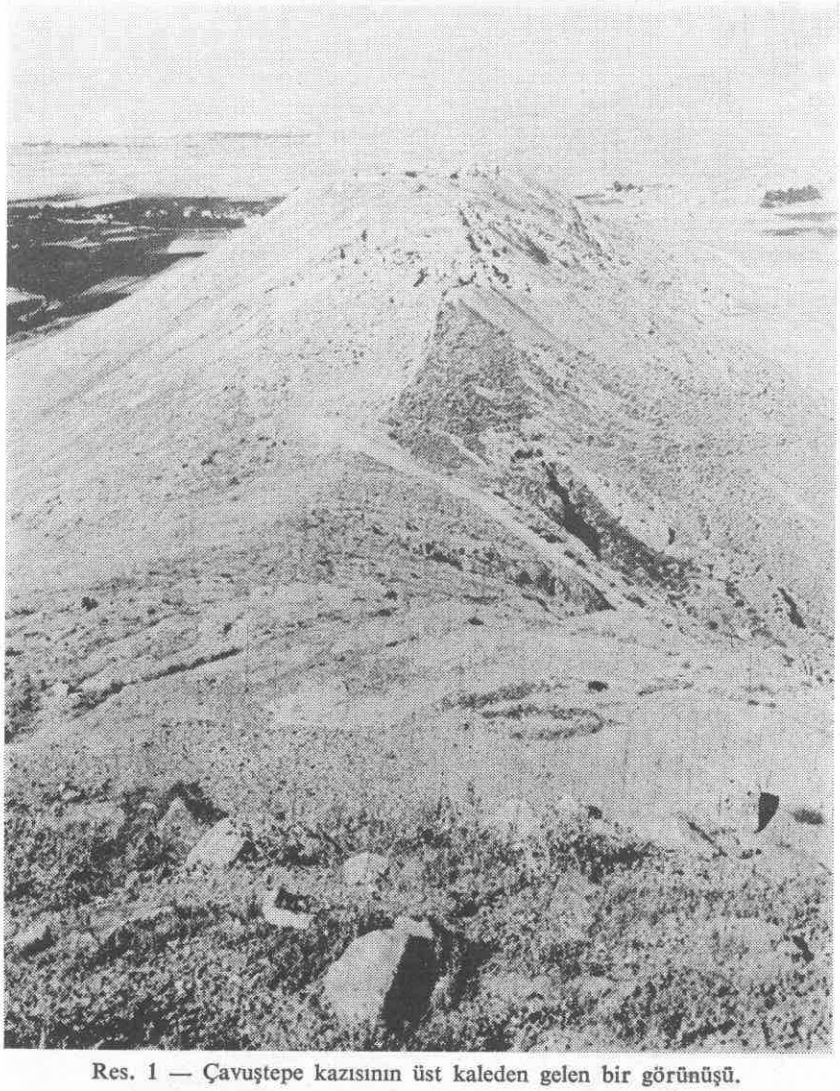
3 — 0.35 m. kalınlığında olan bu alt tabaka, bol miktarda buluntu vermektedir ve 2. tabakada görülen özelliklere haizdir.

Ayrıca, 2. ve 3. tabaka arasında 0.08 m. - 0.10 m. kalınlığında ince bir toprak tabakası yer almaktadır. 2. tabaka içinden çeşitli kalite ve tip keramik üzerine basılmış olan "Mühür baskılı" parçalar ele geçirilmiştir. Tasnif neticesinde 200'den fazla oldukları meydana çıkan bu parçalar içinde, "bukranion", "kanatlı at", "griffon", "deve kuşu", "yıldız", "rozet", çeşitli "kule" motifleri ve "Urartu hiyeroglifi"ni ihtiva edenler dikkat çekicidir. Bilhassa, yukarıda adlarını saydığımız hayvan motifli mühür baskıları, şimdiye kadar Urartu mühürcülük san'atında pek nâdir rastlanan veya hiç görülmeyen ünik parçalardır. Dik meyilli anakaya ve 2. tabaka arasında kalan 3. alt tabaka ise daha da verimli olmuş ve çok kıymetli buluntular ele geçirilmiştir. Bunlar arasında, tipik Urartu kırmızısı renginde perdahlı birinci sınıf keramikten "boğa başlı" bir rython parçasını, yine rython şeklindeki bir "çizme" modelinin taban ve arka kısmını, tam vaziyette minik, kulplu testicik ve vazoyu, bronzdan "at başlı" bilezik ve üzerinde stilize bir "dağ keçisi" motifi olan bronzdan bir mührü zikredebiliriz.

Bilhassa, Tanrı Haldi'nin "kutsal hayvanı" olan boğanın, rython şeklindeki bu tasviri. Urartu san'atında ünik olup, benzeri henüz bulunmamıştır. Bronz mühürü de aynı açıdan mütâlâa edebiliriz. Bütün bunların yanında, çeşitli kesit ve profil veren yüzlerce keramik parçasını bir arada ele geçirmek çok faydalı olmuştur, zira içlerinde henüz bilinmeyen tipler mevcuttur. Bu sahanın araştırılması yapılırken, bazı yerlerde, anakayanın tabiî yarık ve çukurlarının moloz taş ve Urartu kireç harcı ile doldurulup meyilli bir hâle getirildiği müşahede edilmiştir. Ayrıca, bu sahanın hemen batı kesiminde, anayayaya oyulmuş, aralıklı kısa basamaklar şeklindeki oyuntular dikkatimizi çekmiştir. Bunların, dik kayalık yamaç üzerinde biriken Saray mutfak dökümtülerini temizlemek ve aşağıya sürmek gayesi ile kullanılmış olduğunu ileri sürebiliriz. Bu kesimde, gelecek sene de araştırmalara devam edilecektir.

1968 kazı döneminde, araştırılan bu yerlerden başka, kalenin içinde ve dışında bazı sondaj ve tetkikler yapılmıştır. Bilhassa, Uç kale ile Tapınak temenos sahası arasında, kuzey yamaçta yapılan araştırmalarda meydana çıkarılan teras duvarları ve kademeli plâtformlar, bu kesimin de önemlı bir mahâl olduğunu göstermektedir. Her sene olduğu gibi, bu sezonda da bazı yerlerde gerekli restorasyonlar yapılmış, Tapınak avlusundaki adak kürsüsü, sedirler ve yıkık duvarlar aslına uygun bir şekilde onarılmıştır. Kazı ekibimize katılan Desinatör Akif Dâi tarafından, kalenin bilhassa yeni açılan kesimlerinin plân ve kesitleri ve tahkimat sisteminin tipik mimarî detaylarının desenleri yapılarak, neşriyata hazır bir duruma getirilmiştir.

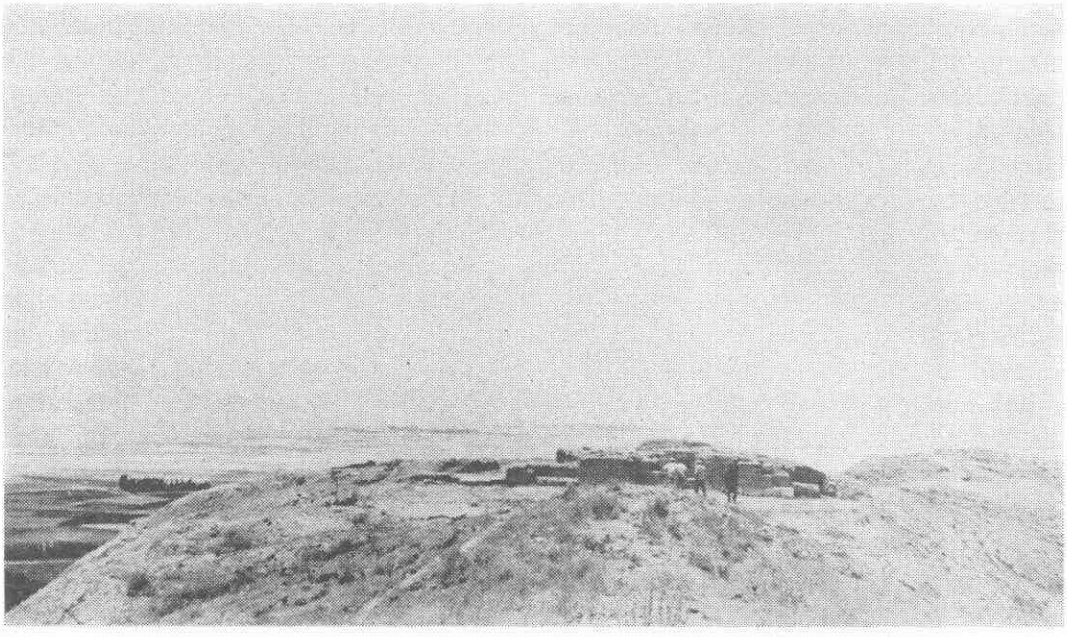
Bu arada, Van ve çevresine tetkik gezileri tertip edilerek, çeşitli höyükler üzerinde satıh araştırmaları yapılmıştır. İleride, tarafımızdan sistemli bir şekilde araştırılacak olan höyüklerden edindiğimiz bilgiler, bilhassa Van ve çevresinin Urartu öncesi yerleşmesine, muhtemelen "Hurri problemi"ne ışık tutacak ve aradaki karanlık geçiş devri ilmî bir açıdan ele alınmış olacaktır.

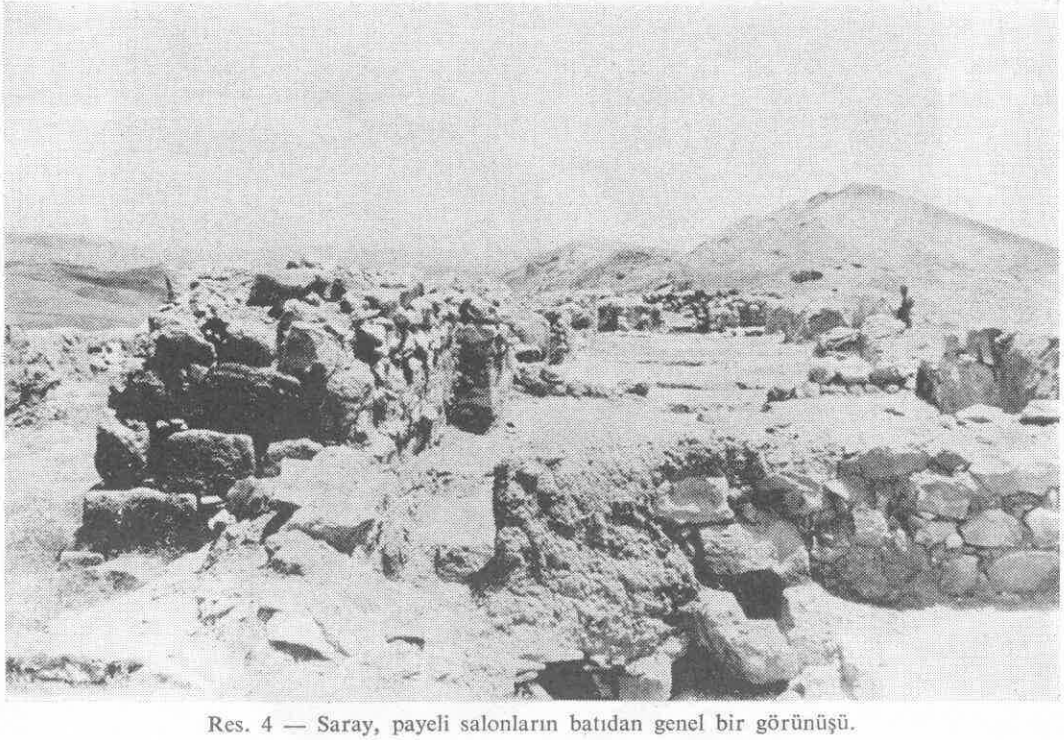
Res. 1 — Çavuştepe kazısının üst kaleden gelen bir görünüşü.

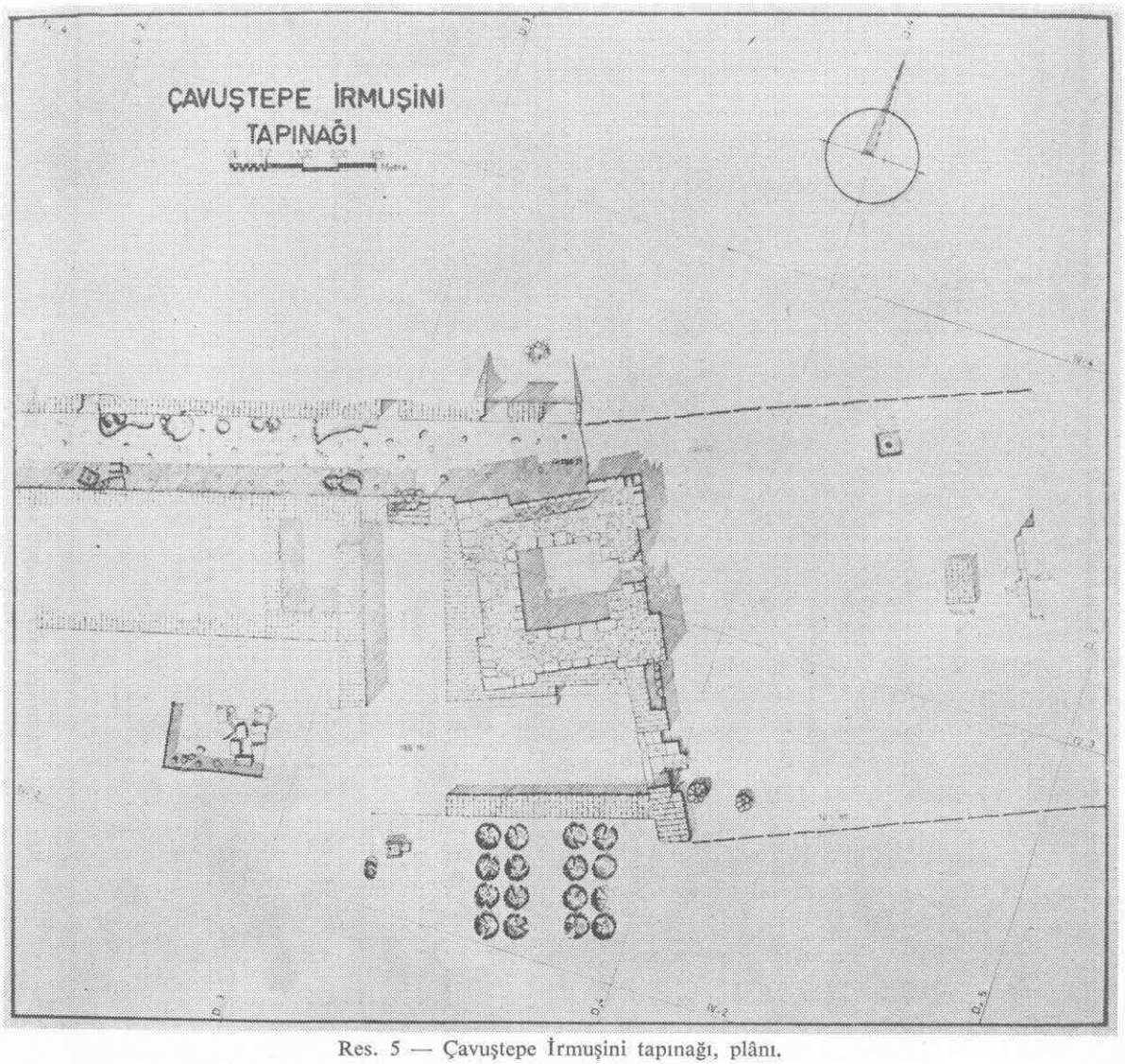
Res. 2 — Uç kale güney sur, kurtin ve kule çıkıntıları.

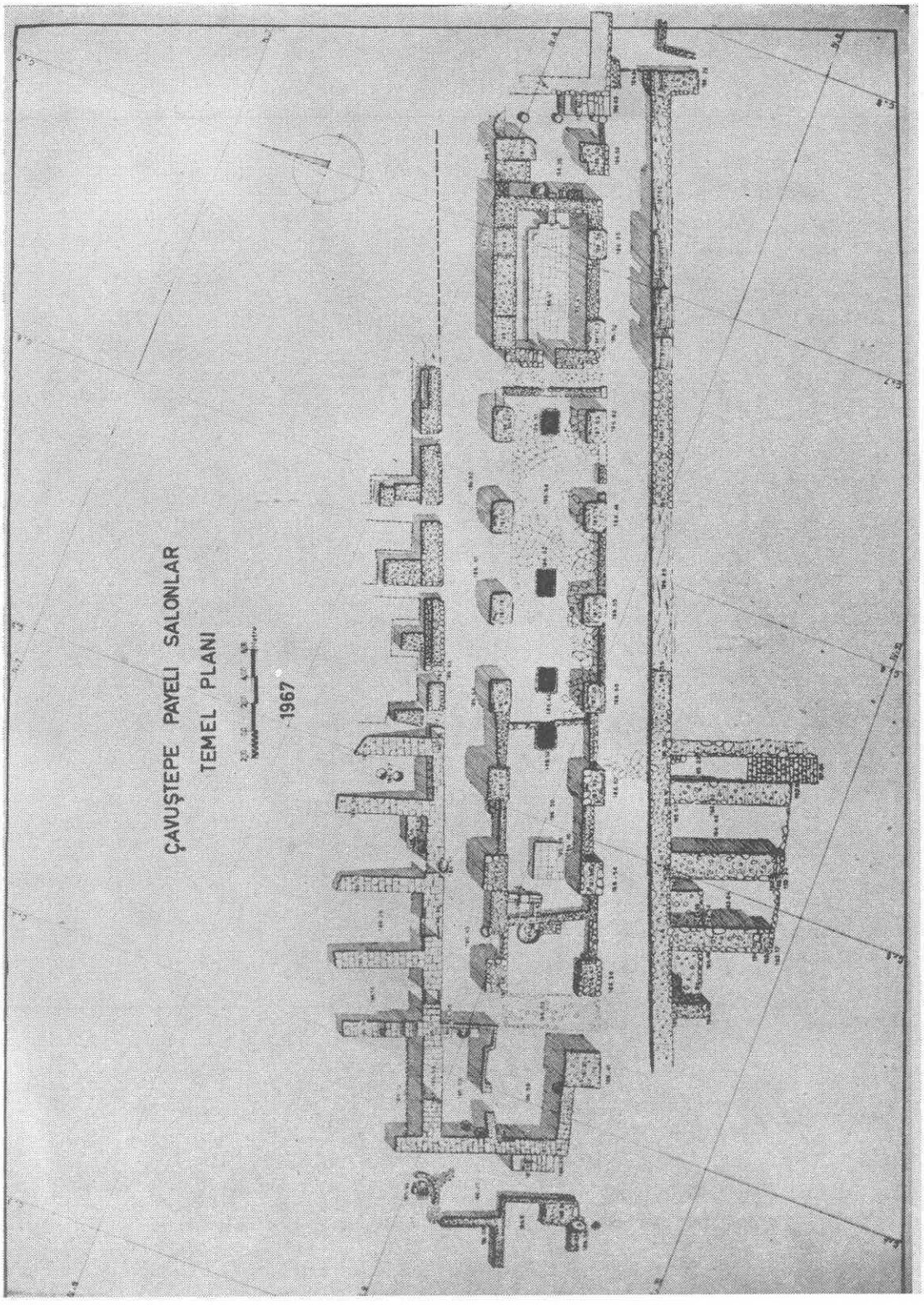
Res. 3 — Tapınak ve magazinlerinin doğudan genel bir görünüşü.

Res. 4 — Saray, payeli salonların batıdan genel bir görünüşü.

Res. 5 — Çavuştepe İrmuşini tapınağı, plânı.

Res. 6 — Çavuştepe saray (payeli salonlar) planı.

"FİLDAMI", BAKIRKÖYDEKİ BÜYÜK AÇIK BİZANS SARNICI[1]

Yazan : TÜLAY ERGİL

İstanbulun, Bizans çağına ait muazzam açık sarnıçları arasında şimdiye kadar nispeten az tanınanı Bakırköydeki "Fildamı" ismiyle anılan büyük açık sarnıçtır[2]. Bu eserin az tanınmış olmasının sebebi, şehirden ve ana yollardan oldukça uzakta olmasıdır. Buna karşılık şehirden uzakta olması, bu ilginç yapının bu güne kadar iyi muhafaza edilmiş olarak kalmasını sağlamıştır. Şehir içindeki ayni mahiyette ve İstanbul valisi Aetius tarafından 421 yılına doğru yaptırılmış olan Aetius sarnıcı (Karagümrük Çukurbostanı-şimdi futbol sahası), Sultan-Selimdeki general Aspar tarafından 459 da inşasına başlanılan "Aspar sarnıcı" ve nihayet imparator Anastasius tarafından inşa ettirilen ve yakınında bulunan Saint - Mocius kilisesi dolayısiyle "Mocius Sarnıcı" ismini alan (Altımermer - Şehremini çukurbostanı) açık sarnıçlar bu gün artık muazzam yapı hüviyetlerini kaybetmişler[3], içleri kısmen dolmuş, kısmen de mahalle kurulmuş veya başka tesisler yapılmıştır. Bunlar kadar büyük olduğu anlaşılan ve son zamanda tesbit edilmiş bulunan "Cağaloğlu sarnıcı" nın[4] içi tamamen dolmuş, üzerine ve boşaltılan bir kısmına mektep binaları ve diğer büyük binalar yapılmıştır. Bunların yakın gelecekte tamamen görünmez hale geleceklerinden korkulur. Bu sebeble hemen hemen tamam halde olan Bakırköydeki "Fildamı" bu gibi büyük tesisler hakkında fikir verecek iyi bir örnek teşkil etmektedir, arkeolojik yönden olduğu kadar, mühendislik bakımından ve turizm açısından olağan üstü bir değer taşımaktadır. Son olarak doğu cephesinin tamamen açılması, sarnıcı bütün azameti ile ortaya koymuştur, bu büyüklükte ve bu görünüşteki bu eserin bir eşi daha yoktur (Res. 2, 3). Yukarda saydığımız açık sarnıçlar, duvarları dıştan tamamen kapalı olduklarından bu sarnıcın seyirci üzerinde yaptığı etkiyi uyandırmamaktadırlar.

1968 yılında bu sarnıç etrafında bir mahalle kurulması amacıyla toprak tesviyesine başlanılması üzerine sarnıcın doğu duvarını dıştan örten topraklar kaldırılmış, duvarların 10.00 m. yükseklikteki kısmı ortaya çıkmıştır. Yarı daire planlı nişlerle süslü olan bu cephe eşsiz bir görünüş kazanmıştır[5]. Sarnıcın bu yeni görünüşünü tanıtmak ve bu vesile ile yapılan gözlemleri tesbit etmek maksadiyle bu eseri burada yeniden ele almaktayız.

İstanbulun su tesisatından ve sarnıçlarından bahseden eserlerde ele alınan bu

[1] Bu yazının hazırlanmasında, aşağıda isimlerini verdiğim kıymetli şahsiyetlerden gerek yerinde yaptığımız incelemeler sırasında gerekse konuşmalarımızda faydalandığımı belirtmek ve teşekkürlerimi tekrarlamak isterim: Ord. Prof. Dr. Arif Müfit Mansel (İst. Üniversitesi), Prof. R. Krautheimer (New York Üniversitesi), Prof. M. Harrison, Mimar G. R. J. Lawson (Newcastle Upon Tyne), Bay Hikmet Gürçay (Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü), Bay Mahmut Akok (Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Uzmanı). Bunlardan ayrı olarak da İstanbul Arkeoloji Müzelerinden Dr. Nezih Fıratlıya, beni bu yolda çalışmaya teşvik etmesi ve çalışmanın her safhasında gösterdiği alâka ve yardımdan dolayı teşekkür borçluyum.

[2] J. Strzygowski - P. Forchheimer, *Die Byzantinischen Wasserbehalter von Konstantinopel*, Wien 1893 s. 51; R. Janin, *Constantinople Byzantine*,2 Paris 1964 s. 205 - 206.

[3] Strzygowski-Forchheimer, *Ayni Eser* s. 43 - 49; R. Janin, *Ayni Eser s.* 202 - 205.

[4] Fıratlı, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı* No. 15/16, 1969, s. 177

[5] Tülay Ergil, *T. T. vc Otomobil Kurumu Belleteni* No. 19/298, 1968, s. 16; N. Fıratlı, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı* No. 15/16, 1969, s. 176.

sarnıca yukarda dediğimiz gibi halk arasında "Fildamı" denilmektedir. Bunun nedeni pek belli değildir. Rivayete göre Saraya ait filler bir süre burada muhafaza edildikleri için bu ismi almıştır. Yayınlarda, sarnıcın genel tasvirinde eksikler vardır, tarihlendirilmesi ise hatalıdır (Res. 1).

Sarnıç Bakırköyün kuzey - doğusunda, Osmaniye köyü doğusunda, Veli Efendi Hipodromu yakınındadır. Kuzey - doğusunda Çoban Çeşme vardır. Batı tarafı yamaca istinat etmekte ve bu duvar dıştan görülmemektedir. Bu duvarın batı-güney köşesinde yapılan sondajda, açılan duvarın yüzündeki derzleme de bunu göstermektedir. Sarnıcın içi bu gün bostan olarak kullanılmaktadır (Res. 5).

Sarnıç doğuya doğru meyilli olan yamaçtadır. Kuzey-güney yönünde uzanmakta içten ölçüleri 127.00 m. X 76.00 m. dir (Res. 1). Halen görülmekte olan yüksekliği içten 10.00 m. dir. Doğu cephede, güney uçtaki birinci niş önünde yapılan sondajda duvarların dıştan bu günkü toprak sathından daha 2.50 m. derine kadar devam etmekte olduğu görüldü ise de burada temel dişine erişilemedi, fakat çok daha derine kadar devam etmediği söylenebilir, bu kesimde duvar dibinde rastlanan harç kalıntıları burada duvarın toprak altında kalan temel kısmı ile birleştiği noktaya yakın olduğumuzu gösteriyordu. Doğu-Güney köşedeki, en alt seviyede bulunan sarnıçtan su alan kanal ağzında yapılan sondajda, bu günkü bostan zemininden bir metre kadar derinde sarnıç tabanına rastlandı. Kuzey doğuda açılan bir bostan kuyusunun, sarnıç tabanını deldikten sonra 20.00 m. kadar derinliğe indiği görülmüştür. Bu kuyu içinde halen 12.00 m. su vardır ve bostan bu kuyudan temin edilen su ile sulanmaktadır. Sarnıç içine kuzey duvarında açılan 3.60 m. lik bir gedikten girilmektedir, bu gediğin kuzeydoğu köşeden uzaklığı 26.40 m. dir.

Yukarda belirttiğimiz gibi toprak altında kaldığı için doğu ve güney duvarı iyi korunmuş haldedir. Buna karşılık dış tesirlere açık kalmış olan duvarların iç yüzleri hayli harap olmuş ve esas görünüşlerini kaybetmiş gibidirler. Bilhassa bu günkü toprak seviyesine yakın olan yerlerde tahribat daha fazladır. Duvarların iç yüzünü örten su geçirmeyen sarnıç sıvasından hemen hemen iz kalmamış gibidir. Yalnız doğu duvarındaki nişlerin bir kaçında bazı kalıntılar görülüyor. Bu büyüklükteki yapının zamanla zemine oturması tabii olduğundan duvarlarda bazı büyük çatlaklar hasıl olmuştur (Res. 6). Bu çatlaklar güney ve kuzey duvarlarında köşelerde karşılıklı olarak pahlara yakın yerlerde ve yine karşılıklı olarak bu duvarların orta kısımlarında görülmektedir. Buna göre arazi meyline uygun olarak sarnıcın doğu kısmının daha fazla oturduğu, bu çatlakların bu da sebebten meydana geldiği söylenebilir. Bundan başka doğu ve batı duvarında yer yer daha az önemde çatlaklar görülmektedir. Doğu duvarı dıştan, batı duvarı içten yarı daire planlı nişler ihtiva ediyor. Doğu duvardaki nişler suyun dışa yapacağı tazyiki karşılamak üzere kontrfor hizmeti görmektedir. Batıdaki duvarın sarnıç içine bakan nişleri ise bu yöndeki toprağın tazyikini karşılamaktadır. Bu duvarların nişlerle birlikte kalınlığı 7.00 m. dir. İçten karşılıklı olarak iki taraflı merdiven ihtiva eden kuzey ve güney duvarları ise 4.10 m. kalınlığındadır. Merdivenlerin ancak duvardaki izleri ve duvarda bunları taşıyan kemerler görülmektedir. Su tazkiyikine en fazla karşı olan köşelerde sarnıcın mukavemetini arttırmak için bir dairenin dörtte biri şeklinde planı olan pahlar yapılmıştır. Doğu duvarı dıştan yarı daire planlı 21 niş ihtiva etmektedir. En güneydeki niş diğerlerindenden daha alçaktır. Üzeri tuğladan örülmüş yarım kubbe ile örtülüdür. Bu kubbe, dış yüzdeki kemerin tuğla sıralarının devamının yarım kubbe ekseninde birleşmesi suretiyle yapılmıştır. Diğer nişlerin üst kısımları yıkılmış ve ne şekilde örtülmüş olduklarını gösterecek bir iz kalmamıştır, fakat bunların da güney köşedeki birinci niş gibi yahut Atatürk Bulvarındaki Zeyrek Sarnıcındaki nişler gibi[6] yarım kubbe-

[6] Strzygowski - Forchheimer, *Ayni Eser*, s. 71.

ler ile örtülmüş olması ihtimal dahilindedir. Burada duvar kenarında ayrıca sarnıca düşmeyi önleyecek bir korkuluk ve bir teras düşünülebilir. Fakat bunlara ait herhangi bir delil mevcut değildir. Sarnıcın içindeki toprak boşaltılırsa bu gibi kalıntılara rastlanması mümkündür.

Güney köşeden itibaren ikinci niş içersine, herhalde sarnıç yapılıp bittikten sonra ve muhtemelen sarnıç cephesini örten toprak yığılacağı sırada içersinde bir helezoni merdiven olan bir merdiven kulesi yapılmıştır. Bu sebeble bu kule duvarının dış yüzü itinasızdır, alt kısmı tuğla, üst kısmı moloz taş ile inşaa edilmiştir. Bu günkü toprak seviyesinden itibaren alt kısmında 12 tuğla sırası görülebilmektedir. Üst kısmı gayri muntazam moloz taştandır. İçinin görülen kısmında helezoni merdivenin izleri vardır. Kule, duvarı, niş kenarından 0.30 m. daha dışa taşmaktadır, yani kule duvarının niş dışındaki kısmı, niş içindeki kısmından 0.30 m. daha kalındır. Bu kulenin sarnıçtan su alan kanalı kontrol etmek ve suyu muhtelif yönlerde sevketmeğe yarıyan tertibatı kontrol ettiği ve bu maksatla yapıldığında şüphe yoktur (Res. 2, 4).

Sarnıç duvarları, dıştan tuğla ve dikdörtgen yontulmuş taş kuşaklardan meymeydana gelmektedir. Tuğla kuşaklar duvar kalınlığınca devam etmekte, taş sıraları ise duvarların sadece iç ve dış yüzlerini örtmektedir, Arada kalan kısım ise bir nevi beton yerine geçen ve iri taş ihtiva eden horasan harç ile doldurulmuştur. Bu Roma çağındanberi bilinen ve kalın duvarların inşasında kullanılan bir duvar tekniğidir. İstanbul Kara Surları, büyük açık sarnıçlar (Aetius, Mocius, Aspar) bu teknikte yapılmışlardır. Son zamanlarda Cağaloğlunda tesbit edilen büyük sarnıçda bu tekniğin en güzel örneğini görmekteyiz[7]. Bu günkü zeminden itibaren yukarı doğru 7 sıra taş, 7 sıra tuğla kuşak vardır. Tuğla kuşaklar beşer tuğla sırasından meydana gelmektedir. yalnız en üstteki kuşakta 3 sıra tuğla vardır. Taş kuşaklardan alttan itibaren 5 kuşakta 2 taş sırası vardır, bunun yukarısında intizam kaybolmakta bir kuşakda beş, diğer bir kuşakta 3 sıra taş görülmektedir. Duvar derzleri, şimdiye kadar açıkta olan kısımlarda karakterlerini tamamen kaybetmiştir. İç kısımda ise sarnıç sıvası ile birlikte derz de ortadan kalkmıştır, esas derzlemeye ait hiç bir iz kalmamıştır. Henüz açılmış olan doğu ve güney duvarına gelince buralarda inşaası adeta yeni bitmiş gibi derzleme de bütün ayrıntıları ile görülmektedir. Burada tuğlalar arasındaki derz, cepheye vuracak yağmur sularının tuğla arasına girişini önliyecek şekilde meyilli yapıldığı görülüyor. Bu suretle duvar yüzüne gelecek yağmur sularının damlaması sağlanmıştır. Bu derzleme şekli 5 ve 6 yüzyıl binalarında görülüyor. Meselâ İstanbul surlarında[8], Büyük Sarayda[9], Saraçhanedeki St. Polyeuctos kilisesinde[10] derz bu şekildedir. Tuğlalar 32, 33 cm. ölçüsündedir. Taş kalınlığı değişiktir 18, 22 cm. arasında değişen taşlar vardır. Tuğla sıraları arasındaki sarnıcın ilk inşa zamanına ait harcın kalınlığı 7 cm.dir. Tamir edilen kısımlarda derz şekli değiştiği için harç ve tuğla nispetleri de değişik görünmektedir. Doğu duvarında üstten ikinci tuğla kuşakta tamir izine devamlı olarak rastlıyoruz. Bu tamirin bu seviyedeki sızıntıyı önlemek için yapıldığı söylenebilir, genellikle başka yerlerde, kuzey ve güney duvarlarda da böyle tamir izleri vardır. Görebildiğimiz tuğlalar üzerinde damgaya rastlanılmadı.

Kuzey ve güney duvarlarında sarnıcın içine inmeye mahsus iki taraflı merdivenlerin muhtelif seviyelerinde sarnıcı boşaltmaya mahsus dairevi kemerli kanallar vardır. Kuzey duvarında, kuzey doğu kö-

[7] N. Fıratlı, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, 1969, s. 176.

[8] Fritz Krischen, *Die Landmauer von Konstantinopel*, Berlin 1938, s. 33.

[9] T. Rice, *The Great Palace of the Byzantine Emperors* Edinburgh, 1958, lev. 16 - 18; E. Mamboury-Th. Wiegand, *Die Kaiserpalaste von Konstantinopel.* Berlin 1934, Lev. LIX, LXIX.

[10] M. Harrison - N. Fıratlı, *DOP*, 20, 1966, res. 25.; No. 21, 1967, Res. 3, 4.

şeden 34 m. mesafede, merdiven sağında ikinci kemer üzerinde 1.00 m. yüksekliğinde ve 0.65 m. eninde olan bir kanal vardır. Güney duvarında da bunun simetriği bir kanal görülmektedir. Ayni zamanda bu darvada sarnıç üzerinden itibaren ikinci kemer üzerinde de ayni ölçüde bir kanal daha bulunmaktadır. Bu kanalların sarnıç içine bakan ağızlarında 0.15 m. lik bir diş vardır ki bu kısım kanalın ağzının kapatılması için konulacak kapağı tutmağa mahsustur. En alt seviyede tesbit edilen kanal güney köşede pahdan 4 m. mesafede sarnıç dışındaki kontrol merdivenini ihtiva eden kule ile doğrudan doğruya ilgili olan sarnıcın esas boşaltma kanalıdır. Bu kanalın önünde yapılan sondajda 1 metre kadar derinde sarnıç zeminine ulaşılmıştır. Kanalın yüksekliği 1,50 m. genişliği 1,00 m. dir. Buradan çıkan suların güney doğuya doğru aktıklarını o kısımda rastlanan kanal kalıntıları göstermektedir. Hatta bu kanallar üzerinde bir baca yeri dahi tesbit edilmiştir. Ayni şekilde kuzeydeki kanal ile ilgili olan galerinin de son tesviye faaliyeti sırasında kuzeyde, sarnıçtan 5.00 m. kadar mesafede tesbit edilmiştir.

Sarnıcın doğu ve güney duvarı ile kuzey duvarını kısmen örten ve son zamanda kaldırılan toprak şüphesiz sarnıcın iç kısmının kazılması sırasında atılan topraklardır. Ancak bu toprakların duvar yüzünü ne zaman tamamen örttüğü meselesi üzerinde durmamız gerekir. Sarnıç duvarlarının bilhassa güzel bir görünüşü olan nişlerle süslü doğu duvarının sarnıç yapıldığı sırada toprakla örtülmüş olması mantığa uygun değildir. Bu duvarın üst seviyelerinde tuğla kuşaklardaki derzlerde görülen tamirler (Res. 4, 6, 7) hiç olmazsa muayyen seviyeden yukarısının açık olduğunu, sarnıçta görülen arızalar dolayısiyle duvarları takviye maksadiyle toprakla örtüldüğü düşünülebilir. Derzlerdeki değişik tamir izleri bunu doğrulayacak niteliktedir. Sarnıç içinden çıkan ve doğudaki yamaca atılan toprakların teşkil ettikleri değişik tabakalaşmayı, bu kısma yapılacak mahalle için kazılmış olan kanalizasyon hendeklerinde görmek mümkün olmuştur.

Sarnıcın duvarlarındaki yarı daire planlı kontrfor vazifesi gören nişlerin benzerlerini Sultan Selim açık sarnıcının güney batı duvarının iç yüzünde de görüyoruz. Fakat sarnıcın plan bakımından en yakın benzeri Unkapanında Atatürk Bulvarı üzerindeki kapalı sarnıçtır. Bu sarnıçda da arazi meyline uygun olarak doğu duvarı dıştan, batı duvarı içten yarı daire planlı nişler ihtiva ediyor, nişler üzeri yarı kubbeler ile örtülüdür. Bu sarnıç yalnız tuğla ile yapılmıştır, nişlerin üzerinde de duvar devam etmektedir. Sarnıcın doğu yüzünün bir bakıma nymphaion cephesi teşkil ettiği bu yönde yapılan bazı tesadüfi kazılar sırasında görülmüştür«. Böyle yarı daire planlı kontrfor vazifesi gören nişleri olan diğer küçük bir sarnıç Boğaziçinde, Baltalimanında görülmektedir[11]. Bizanslıların genel olarak ilk devirlerde, bilhassa VI ıncı asırda basınca karşı koyması gereken istinat duvarlarını böyle yarı daire planlı nişli olarak inşa ettikleri görülmektedir. Bu türlü duvarlara Ayasofyanın batısında[12], Beyazıtta bulunan kiliseler topluluğunun doğusunda[13] görülmüştür.

Sarnıç, Strzygowski'nin ileri sürdüğü gibi imparator Heraklius'dan sonraki çağa değil fakat daha erken bir çağa ait olmalıdır[14]. Sarnıç duvarları şehirdeki V veya VI ıncı asra ait yapılarla mukayese edilebilir. Diğer büyük açık sarnıçlar da daha ziyade V ve VI ıncı asra aittirler. Bu büyüklükteki tesisler bu çağda yapılmışlardır. Tuğla kuşaklar ve derz şekli Kara surları (413), St. Polyeuctos kilisesi kuzey duvarı (524 - 527), Aetius sarnıcı (421) ve bunun gibi V ve VI asra ait binalarla mukayese edilebilir. Aynizamanda bu sarnıcın Bakırköyde mevcudiyeti bilinen Magnaura ve Jucundiane sarayları ile ilgili ol-

[11] N. Fıratlı, Boğaziçinde Bir Bizans Sarnıcı, *T. T. O. K. Belleteni* No. 144, 1954.

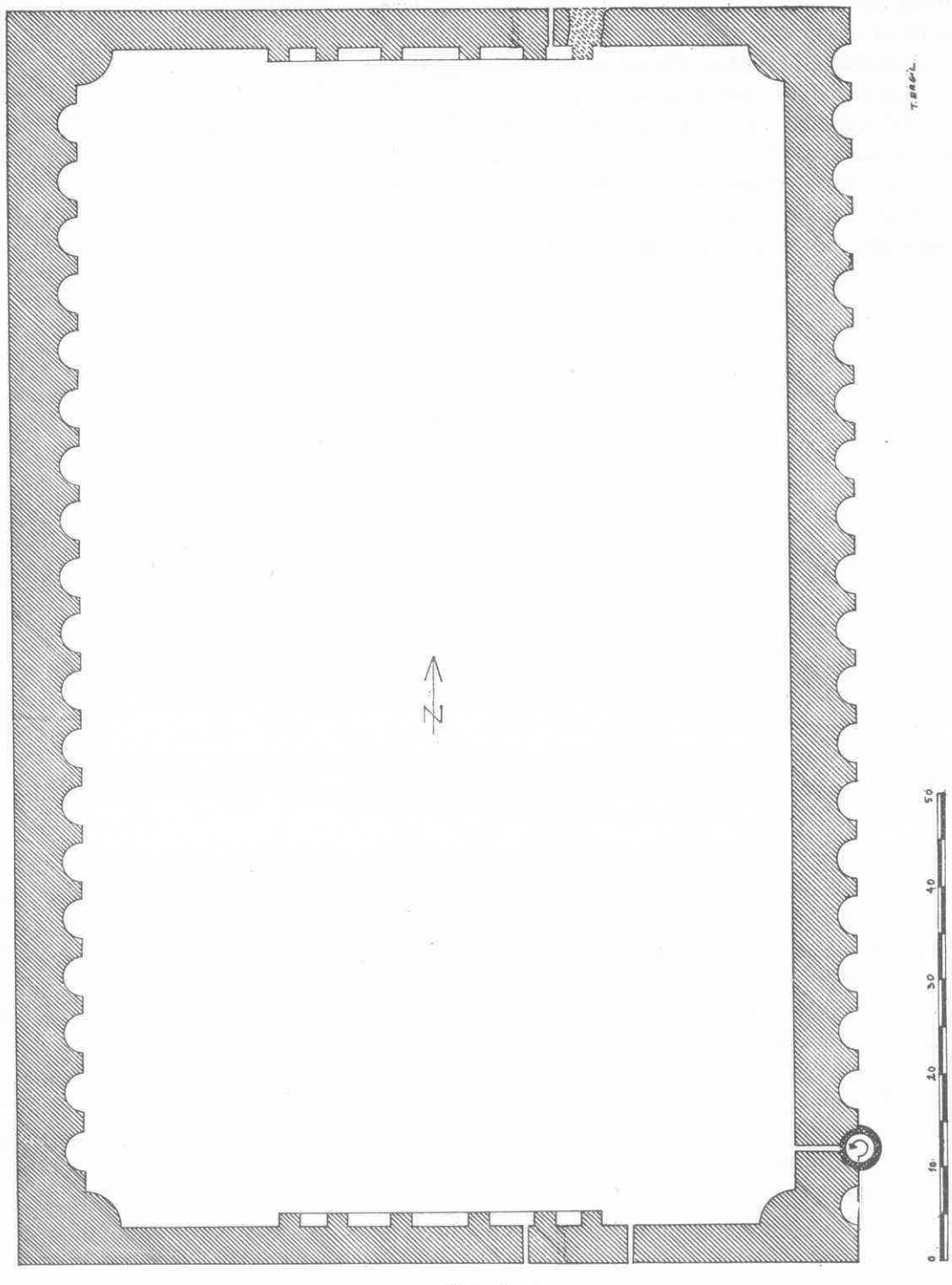
[12] A. M. Schneider, *Byzanz*, Berlin 1936, Lev. X.

[13] N. Fıratlı, *Cahiers Archeologique* V, 1951, Lev. I, a.

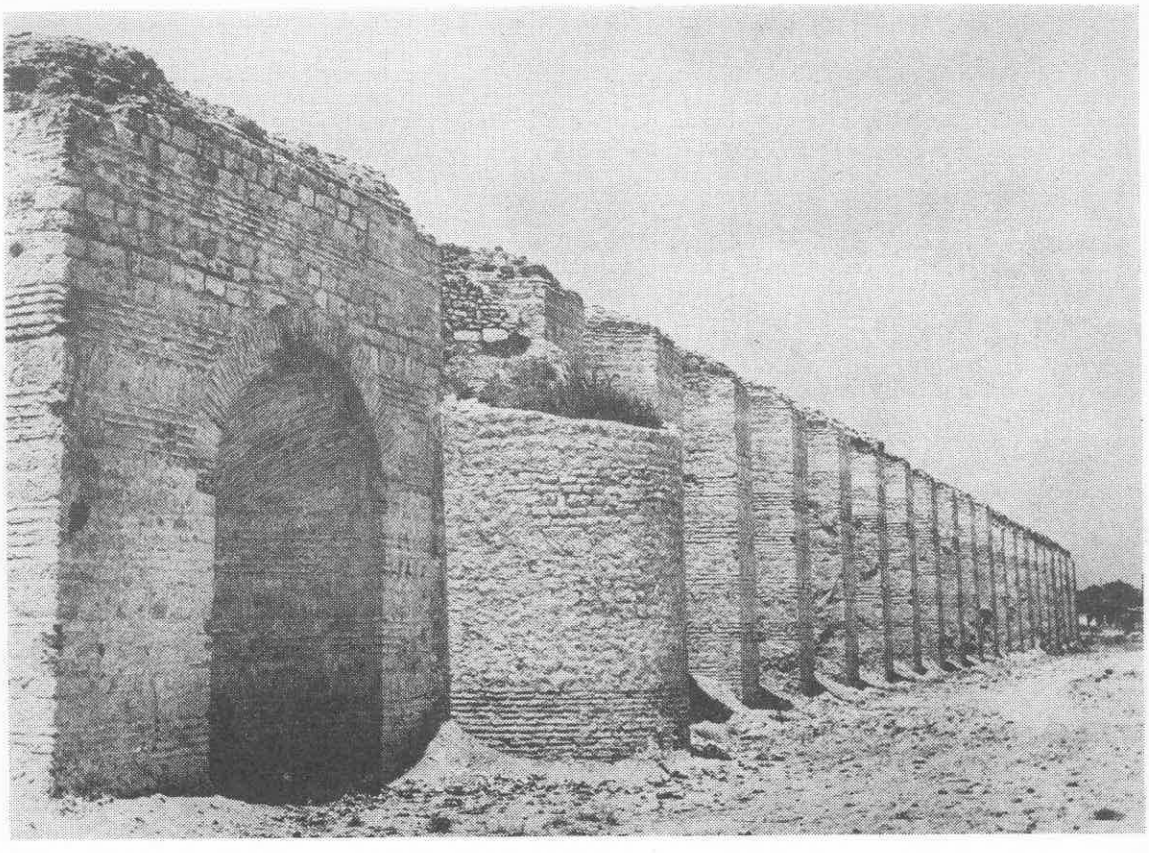
[14] Strzygowski - Forchheimer, *Ayni Eser*, S. 163 - 165.

ması gerekir[15]. Bu saraylar da VI ıncı asra aittirler, kalıntıları hala burada görülmektedir. Sarnıçtan Bizans ordusunun toplanma sahası olan bu günkü Veliefendi Hipodromunun bulunduğu saha, yani Haznedar ve Çırpıcı dereleri tarafından sulanan Çırpıcı çayırında ordu ihtiyacı için de istifade edildiğinde şüphe yoktur. Sarnıcın, böyle şehirden uzakta olduğu halde çok büyük ölçüde yapılmış olması, Saray ve ordu ihtiyacını karşılamak gayesinin güdüldüğünü gösterir. Bu bakımdan sarnıcın inşaasını sarayların yapıldığı zamanda fazla ayrı bir tarihe vermemek yerinde olur. Bu sebeble VII - VIII asır yerine sarnıcın VI ıncı asrın başına tarihlenmesinin daha yerinde olacağını sanıyoruz.

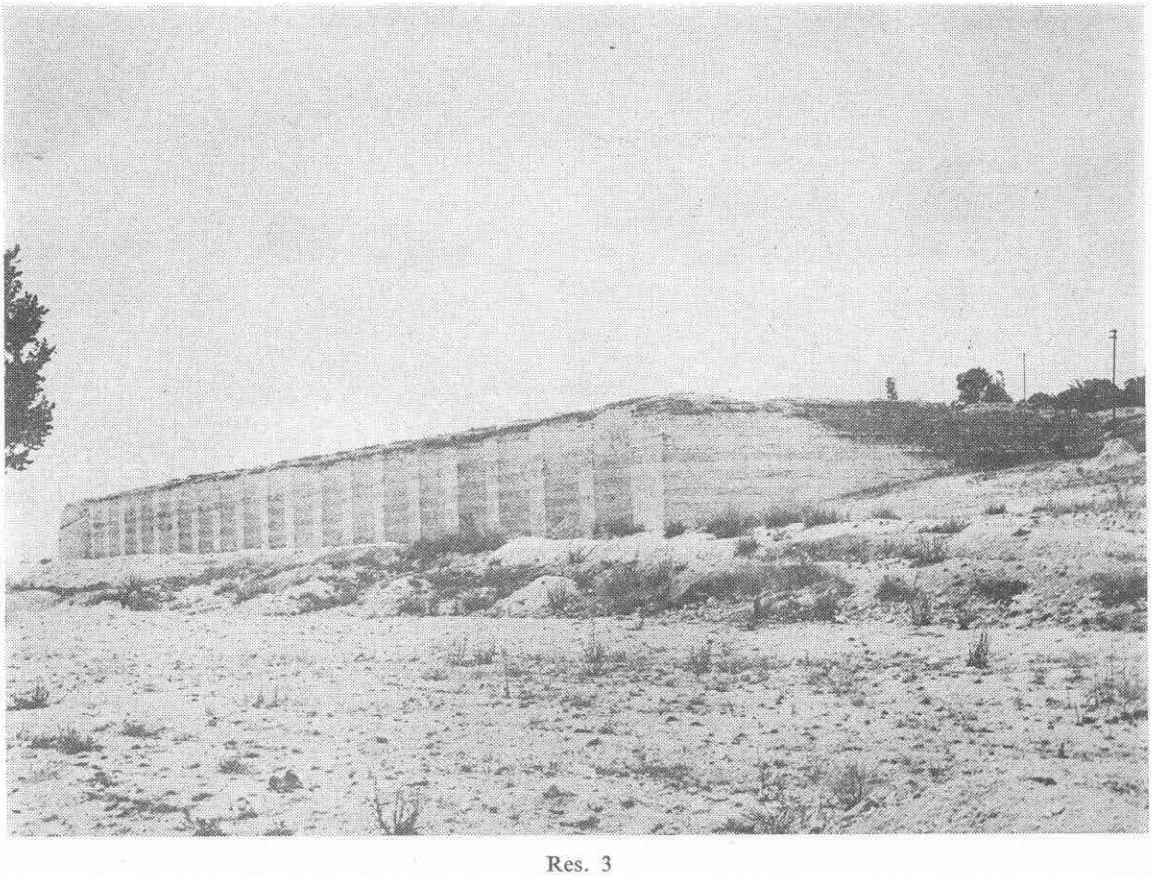
[15] R. Demangel, *Contribution a la Topographie de L'Hebdomon*, Paris 1945, s. 6, Res. 1; R. Janin, *Constantinople Byzantine*2, 2. 139.

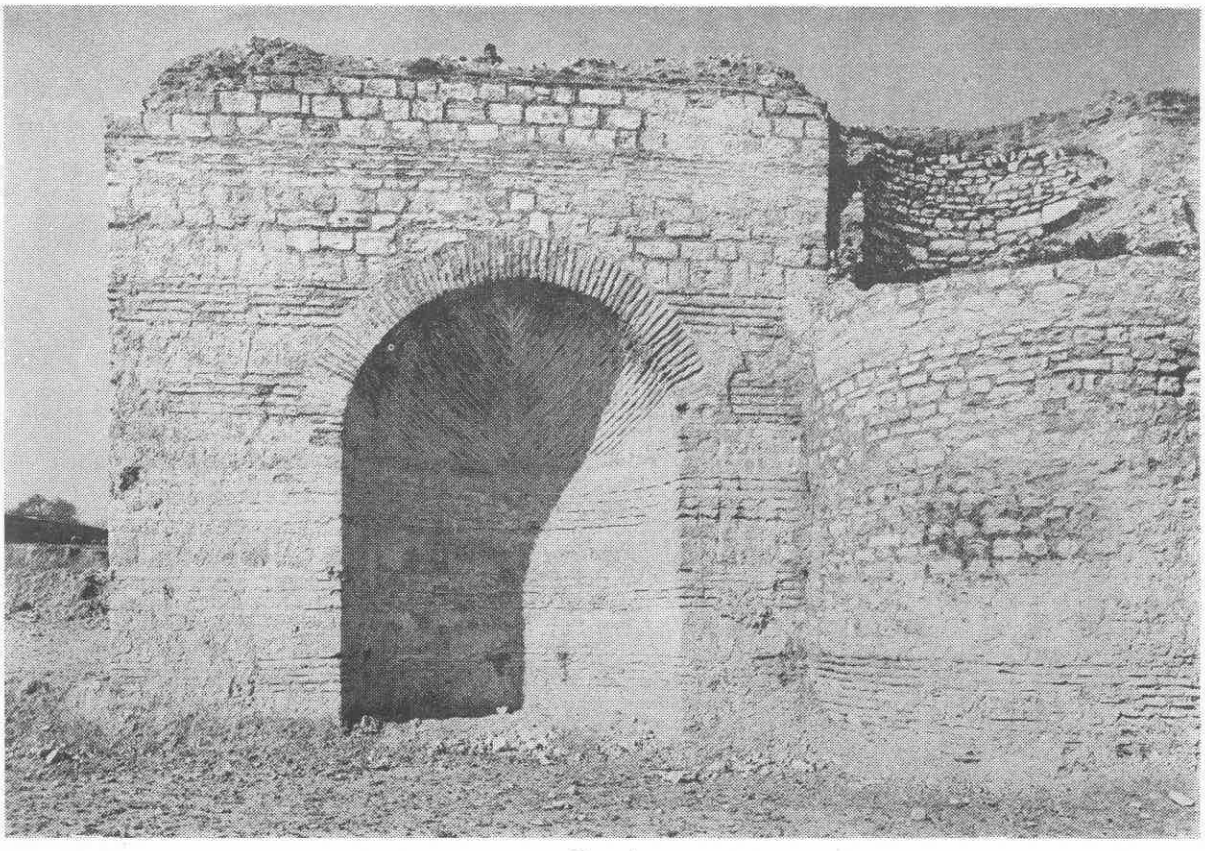
Res. 1

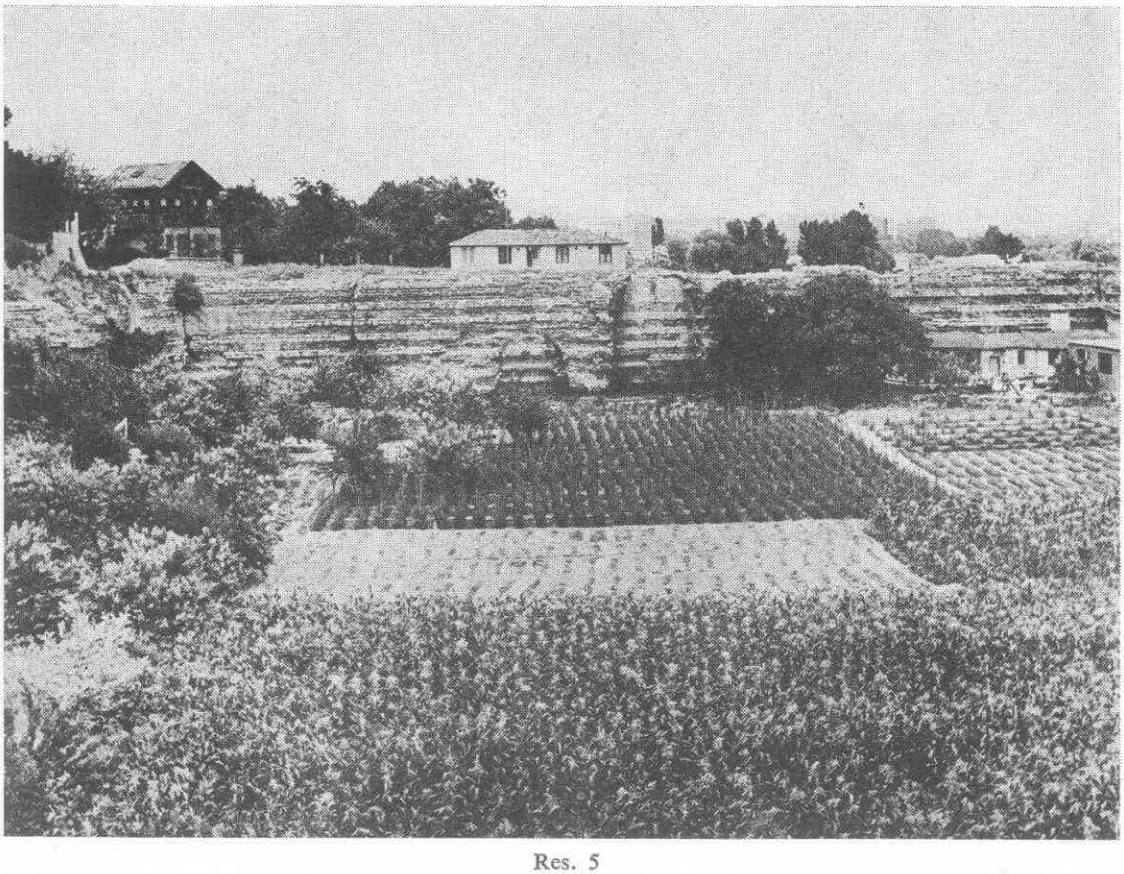
Res. 2

Res. 3

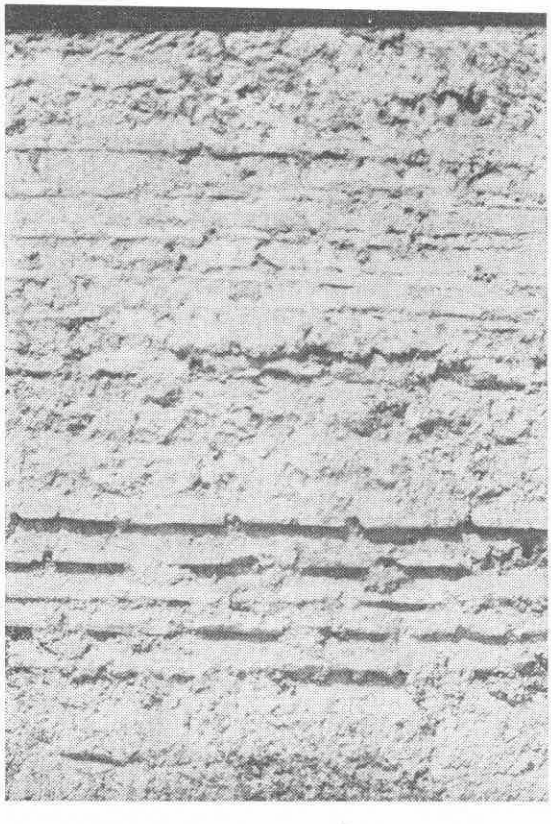
Res. 4

Res. 5

Res. 6

Res. 7

ERYTHRAE KAZISINDA BULUNAN FAYANS FİGÜRİNLER

Hakkı GÜLTEKİN

Çeşmenin Ildır köyünde Erythrae antik şehrinin arkeolojik ve turizm yönünden değerlendirilmesi gerekmekte idi. Bu hususta Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne bir rapor sunmuştum. Burada belirtilen hususların yapılması için bakanlığımız bir miktar ödenek göndermiş, 24/8/1963 de kazıya başlamıştım.

Yapılacak ilk iş yamaçtaki tiyatronun toprak altından meydana çıkarılması idi. Bu arada şehrin ilk yerleşmesine ait vesikaları bulmak için başka yerlerde sondajlar yapmayı tasarlamıştım. Böylece yerli ve yabancı ilim otoritelerinin nazarı dikkatini çekerek teşkil edilecek daha büyük bir kazı ekibile beş kilometre uzunluğunda şehir surları içinde kalan Erythrae antik şehrini Bergama ve Efes gibi toprak altından gün yüzüne çıkarmak mümkün olabilecekti. Bununla oniki İyon şehrinden biri olan bu antik yeri dünya arkeoloji literatürüne daha geniş bilgilerle katmak ve dolayısiyle önünde adalariyle deniz kenarında fevkalâde manzarası olan Erythrae'nın turistik değerini tanıtmak mühim bir kazanç olacaktı. Netekim bulmuş olduğumuz eserler sayesinde arabanın bilegeçmediği bu yere stablize bir yol yapıldı. Dahasonraki yıllarda Ankara Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi profesörlerinden ordinaryus profesör Ekrem Akurgal'ın da kazımıza katılmasiyle müşterek bir çalışma yapıldı. Böylece kazı 1966 yılına kadar kısa sürelerle devam edegeldi.

Çalışmalarımıza amaç olan yer daha ziyade akropol olmuştu. Çünkü ilk yıl Milâttan önce VII ve VI ıncı yüz yıldan bazı çanak çömlekler taş ve topraktan figürinler burada bulunmuştu. Bunlar bize Erythrae'nın yerleşmesine ait en eski delillerini veriyordu.

Şehrin diğer kısımlarında yapılan deneme sondajlarında ise bununla ilgili eserler maalesef şimdilik ele geçmemiş durumdadır.

Şimdi biz burada Erythrae'nın küçük buluntularından *sadece fayanstan yapılmış* olanlarını tetkik etmek istiyoruz. Genellikle yanmış harap olmuş bir binanın külleri arasında bulunan bu eserleri insan ve hayvan figürinleri diye *iki katagoriye* ayırmak mümkündür :

A — İNSAN FİGÜRİNLERİ

Fig.: 1 Env. No.:4860 — Bir figürin başıdır. Yüzü beyaz sırlıdır. Peruka şeklinde saçlar siyah ve yaldızlıdır. Alnını örten saçın üzerinde başı çevreleyen beş tane beyaz nokta süsü vardır. Başın yukarısı boru şeklinde yükselir. Üst kısmı kırık ve noksandır. Kenarlarda derin çizgiler vardır. İç kısmı dikey deliklidir. Boy: 3 cm.

Eig.: 2. Env. No.:4867 — Bir figürin başıdır. Yüzü beyaz sırlıdır. Peruka şeklinde saç siyah yaldızlıdır. Sakal siyah şerit halindedir. Çenede sivrilik gösterir. Kulaklar büyüktür. Başın üzeri yukarı doğru boru şeklinde devam eder. Üst kısım kırık ve noksandır. İç kısmı dikey deliklidir. Boy : 3.2 cm.

Fig.: 3. Env. No.:5374 — 4867 nin aynıdır. Boy: 2.7 cm.

Fig: 4. Env. No. 4871. 4867 nin aynıdır Sakalsızdır. 3.3 cm.

Fig: 5. Env. No. 4857. 4867 nin aynıdır. Yüzü mavi sırlıdır. Fakat aşınmıştır. Başın üzerindeki boru gibi yükseklik, kırık ve noksandır. Boy : 1.7 cm.

Fig: 6. Env. No. 4872. Bir figürinin üst kısmıdır. Vücut ve yüz mavi sırlıdır. Peruka şeklinde saç siyah yaldızlıdır. Arkada sırtta bir üçken teşkil eder. Önden kulaklar arkasından uçları kıvrık birer bukle göğüs üzerine iner. Memeler iki siyah nokta olarak gösterilmiştir. Sol omuz üzerinde bir ve arkada üç siyah noktalı benek vardır. Sol kol mevcut olup sağ kol yoktur. İç kısım dikey deliklidir. Başın üst kısmı yoktur. Boy: 3.5 cm.

Fig: 7. Env. No. 4865. 4872 nin aynıdır. Alnın üstündeki perukanın etrafında dört nokta benek vardır. Başın üstündeki boru noksandır. Sağ kol kopmuştur. Saçlar sırtta düz kesilmiştir. Sırtta altı tane siyah nokta benek vardır. İç kısmı dikey deliklidir. Boy: 4 cm.

Fig: 8. Env. No. 5368. Bir figürinin üst kısmıdır. Beyaz sırlıdır. Peruka şeklinde saç siyah yaldızlıdır. Uçlar sırtta üçken teşkil eder. Önde kulaklar arkasından uçları kıvrık birer bukle göğüs üzerine iner. Memeler siyah nokta halinde belirtilmiştir. Omuzlar üzerinde birer siyah nokta vardır. Arkada bir tanedir. Başın üst kısmına ait boru noksandır. Vücudun arka kısmı kırıktır. Sol kol noksandır. 4871 in aynıdır. Kulaklar büyüktür. İç kısmı dikey deliklidir. Boy: 5.8

Fig: 9. Env. No. 4861. Bir figürinin üst kısmıdır. Vücut sarı sırlıdır. Baş yüz kırılmıştır. Arka kısımdaki saç rengi siyah yaldızlıdır. Memeler mütabariz, uçları siyah noktalıdır. Sırt düz kesilmiştir. Boy 4 cm.

Fig: 10. Env. No. 5371. Bir figürinin üst kısmıdır. Beyaz sırlıdır. İki eliyle fülüt çalmaktadır. Arkada bir direğe dayalıdır. Peruka ve fülüt siyah yaldızlıdır. Direkte enlemesine askı deliği vardır.
Boy: 3 cm.

Fig: 11. Env. No. 4868. Bir figürindir. Kalçadan aşağısı yoktur. Beyaz sırlıdır. İki eliyle fülüt çalmaktadır. Arkada bir direğe dayalıdır. Siyah yaldızlı peruka arkada düz kesilmiştir. Fülüt ve göbeğin altı siyah boyalıdır. Direkte enlemesine askı deliği vardır. Boy: 6,7 cm.

Fig: 12. Env. No. 4864. Bir figürindir. Mavi sırlıdır. Sağ kol, baş ve dizden aşağısı yoktur. Belden, yuvarlak bir kemer geçmektedir. Arkada bir direk vardır. Boy: 5 cm.

Fig: 13. Env. No. 4869. Oturmuş figürin, beyaz sırlıdır. Arkalıklı sandalyaya oturmuş, elleri dizlerinde, siyah perukası kopmuş sadece bir tarafında aşağı inen bir bukle kalmıştır. Boy: 2.7 cm.

Fig: 14. Env. No. 5372. Oturmuş bir figürin. Arkalıklı bir sandalye üzerine oturmuştur. Mavi sırlıdır. Elleri dizlerinin üzerindedir. Çok aşınmıştır. Boy: 2,4 cm.

Fig: 15. Env. No. 4870. Bir Figürin, Ayakta bir kaide üzerinde durmaktadır. Beyaz sırlıdır. Göğsü üzerinde kavuşan kolları arasında düz başlı bir asa, önde aşağıya ayaklara kadar uzanmaktadır. Baş ve çene ucunda sivri sakalı siyah boyalıdır. Figürin bir direğe dayanmaktadır. Boynun arkasında enlemesine ip geçirmeğe mahsus bir delik vardır. Boy: 4 cm.

Fig: 16. Env. No. 5375. İlâh Bes'i temsil etmektedir. Beyaz sırlıdır. Bir direğe dayalı, başında şualı bir taç vardır. Karın ve yüz çok büyük, boy kısadır. Direkte enlemesine bir delik vardır. Boy: 3.2 cm.

B — HAYVAN FİGÜRİNLERİ

Fig: 17. Env. No. 4863. Doğan figürini, beyaz sırlıdır, kaide üzerinde dik olarak ayakta durmaktadır. Sırtında ip geçirmeye mahsus delik vardır. Çatallı kuyruğun uçları kaide ile birleşmektedir. Yükseklik: 4,7 cm. Kaide: 4,2 × 1,5 cm.

Fig: 18. Env. No. 4850 Doğan figürini, beyaz sırlıdır. 4863 ile ayni ise de ayaklar kırıktır. Sırtta ip geçirmek için delik vardır. Yükseklik: 5 cm.

Fig: 19. Env. No. 4862 Doğan figürini, mavi sırlıdır. 4850 ve 4863 ün aynıdır. Ayak ve kuyruklar kırıktır. Yükseklik 2,7 cm.

Fig: 20. Env. No. 4859 Doğan figürini, vücudun sadece ön yarısıdır. Sarı sırlıdır. Göz ve gözlerinin etrafı siyah noktalıdır. Gaga ve baş kırıktır. Yükseklik 5 cm.

Fig: 21. Env. No. 5370 Koç figürinidir. Beyaz sırlıdır. Boyun altından aşağısı düz taramalıdır. Boynuzlar yüzden aşağı sarkar, ayakların aşağı kısmı kırıktır. Sırtında ip geçirmeğe mahsus delik kırıktır. Boynuzlar siyahtır. Karında büyük siyah noktalar vardır. Uzunluk: 7 cm. ortadan yükseklik 3,5 cm.

Fig: 22. Env. No. 5376 Boğa figürini. Mavi sırlıdır. Bir kaide üzerinde yürür vaziyettedir. kuyruk, boynuz ve ayak bilekleri siyahtır. Sırtında ip geçirmeğe mahsus delik vardır. Başın üst kısmı ile kaide ve ayaklarda kırıklar mevcuttur. Uzunluk: 4 cm. ortadan yükseklik: 3,2 cm.

Görülüyor ki, Erythrae'da bulduğumuz insan ve hayvan figürinlerinin tümü beyaz ve mavi renktedir. Arkalarında görülen delikler, asmak için ip geçirmeğe mahsustur. Mısır'da fayanstan yapılmış figürinler gibi bunlarında amulet olarak kullanılmış oldukları aşikârdır. İnsan figürinleri ilâhları temsil etmektedirler[1]. Bunlarla beraber ayrıca hayvan figürinleri de bulunmaktadır. Bunlardan birisi acayipliği ile tanınan ilâh BES'tir[2]. Kıbrıs fabrikasyonu bu türlü pişmiş toprak figürinler, Luver ve British Museum'da mevcuttur[3]. Mısır'lılar bunları kötülük ve hastalıktan korunmak maksadıyla kullanırlardı[4]. Fakat aynı kalıpta değildiler. Naukratis atölyeleri de cüce BES figürinleri yapmışlardır[5]. Bunlar Lindos'ta da bulunmuştur. Fakat asıl orijini saf Mışırlı'dır. Bizim ilâh figürinleri arasında Fig: 16, eser ilâh BES'i temsil etmektedir.

Mısır'ın dışında bulunmuş olan figürinlerde bu maksatla aynı hususiyeti gösterirler[6]. Mısır'dan çıkan bu figürinler ticaretle bütün Akdeniz memleketlerine yayılmıştır. Kıbrıs'ta bir gurup Arkaik terekota figürinlerin, amulet olarak kullanıldığı bugün isbat edilmiş durumdadır. M. Ö. VII. yüz yıla tallûk eden bu figürinler zengin elbiselidir ve mücevvherler takmışlardır[7]. Henüz yayınlanmamış olan Bayraklı (Eski İzmir)dan Erythrae figürinlerine benzer fayans figürinler çıkmıştır.

Erythrae'de bulduğumuz fayans figürinlerin hepsinin bir adak eşyası olması gerekmektedir. Çünkü ip geçirmeğe mahsus delikli figürinler genellikle ex-voto = adak eşyası olarak gösterilmiştir[8]. İlâh temsilleri daima taçlıdır[9]. Bizim figürinlerde de bu türlü taçlar görülmektedir. Başın tepesindeki küçük delik ise bu atribünün bir yere asılmasına yarar. Bu, bizim figürinlerde de mevcuttur. Fig: 10, Fig: 11 nolu figürinler çift fülüt çalmaktadırlar. Bunlar Lindos'ta bulunmuş olan çift

[1] Fouilles'de l'acrope 1902 - 1914 les petit's objets LİNDOS Par Blinkenberg text sah : 336.

[2] Fouilles'de l'acrope 1902 - 1914 les petit's objets LİNDOS Par Blinkenberg text sah: 336.

[3] Brit. Mus. V. L. Heuzey, catal des figurines de terre quite 1923, P. 67 N. 199. ve B. M. C. Terrecotas no. A 151 (= excavation in Cyprus, P. 114, fig 165, n. 3).

[4] Fouilles de l'acrope 1902 - 1914 = sah: 343.

[5] Naukratis, 1, Pl, 38. 15.

[6] Cf. les images de ptah sokar-Osiris Mentionnees ci-dessous p 340 sq.

[7] Lindos sah: 336.

[8] Lindos sah: 338.

[9] Lindos sah : 339.

fülüt çalan figürin serisine uymaktadır[10]. Fig: 7, 1335 e, Fig: 11, 1279 - 1271 e benzemektedir.

Hayvan figürinlerine gelince: Mısır'da buna benzer küçük hayvan figürinleri oldukça sık görülmektedir. Bunları üzerlerinde taşımak için birer askı delikleri vardır. Mısırlı'lar temsil ettikleri ilâhlar kadar, ona kurban edilmiş hayvanlara ve onun tasvirlerine hürmet gösterirlerdi. Diğer memleketlerde bu fazlaca görülmez. Küçük Asya buna dahil değildir. Bu hayvan figürünleri Erythrae'de de bulunmuştur. Lindos buluntularında Doğanlar görülür. Erythrae'de bulunmuş olan Fig: 7, Fig: 17, Fig: 19, numaralı kuşlar, Lindos'ta 1243 ve 1244 numaralı kuşlara benzemektedir. Bunlar dört köşe bir kaide üzerinde durmaktadır. Kanatlarının uçları parlak siyah renklidir. Ayaklarda, göz, gaga ve boynun her tarafında bu siyah lekeler mevcuttur.

Stil ve tekniğe bağlı olarak Mısır menşeli olan bu insan figürinleri A, B diye iki gruba ayrılmaktadır[12]. Aralarında pek az fark olan bu iki grubun A sı, B den daha mükemmeldir. Beyaz sır, orjinal renk mavidir. Hacimleri B den daha küçüktür. B de ise hakim renk yeşildir. Bizim Erythra eparçaları renk ve teknik bakımdan A grubuna uymaktadır. Çift fülüt çalan figürinler A grubunda da mevcuttur. A, B den eskidir. A VII. yüzyıla yahut VI. yüz yılın ilk yarısına; B ise VI. yüzyılın ikinci yarısına rastlar[13].

Bu hale göre Erythare eserlerimizin daha ziyade A grubuna uygunluğuna bakılırsa bunun M. Ö. VII. yüz yıl sonu ve daha ziyade VI. yüzyılın ilk yarısına[14] aidiyetini söylemek doğru olur.

[10] Lindos Sah: 342.
[11] Lindos sah : 345.
[12] Lindos sah: 348.
[13] Lindos sah : 350.
[14] Lindos sah : 333.

FAIENCE FIGURINES FOUND AT THE EXCAVATIONS OF ERYTHRAE

Hakkı GÜLTEKİN

It became necessary to evaluate the antique town ERYTHRAE, near the village of ILDIR in the county of ÇEŞME, from the archaeological standpoint as well as for its touristic value. İ had already submitted a report to the Directorate General of Ancient Works and Museums, Ministry of National Education, covering the subject. In order to be able to carry out works mentioned in the report the Ministry had alloted some funds and I started excavations on 24 August 1963. The First work to be done was to unearth the theater on the slope. I had also planned to conduct soundings at different places in order to find some documents that might throw some light on the initial settlement. In this manner it would become possible to draw the attention of national and foreign authorities and thus the ancient town of ERYTHRAE, encircled with a defense wall 5 kilometers would be unearthed with a comparatively larger team, as was done with EPHESUS and PERGAMUM. In this way it would become possible to give more extensive information to the world of archeology about one of the twelve Inonian cities and inform the world of the touristic value and beautiful scenery of the town located by the sea-side across from the Aegean islands. As the result of the works brought to light a stabilized road was built connecting the roadless to ÇEŞME arae Later, Ord. Prof. Ekrem AKURGAL, of the Faculty of Letters in Ankara, joined our excavating group and a joint effort was conducted. With short periods of activity excavations continued until 1966.

The Acropolis constituted the objective of our excavations. The reason was that some stone and terra-cotta figurines and pottery of the VII and VI centuries B. C. were found during the first year. These were the most ancient evidences of a settlement in ERYTHRAE. (Pl),

The experimental soundings conducted in other areas did not prove fruitful for the time being.

Now we will detail here only the small faience works of ERYTHRAE. In general, it is possible to classify these figurines, found among the ashes of a building destroyed by fire, as human and animal figurines.

A. HUMAN FIGURINES

Fig : 1. Env. No. 4860 — It is the head of a figurine. The face is glazed in white. The hair, in the form of a wig, is glazed in black. The hair covering the forehead is decorated with five white dots. The upper portion of the head has the form of a cylinder. The uppermost section is broken and missing. The sides have deeply traced lines. The inside is hollow. Height: 3 cm.

Fig : 2. Env. No. 4867 — It is the head of a figurine. The hair is glazed in white. The hair, in the form of a wig, is glazed in black. The beard has the form of a black band, pointed at the chin. The ears are large. The upper portion of

the head extends in the form of a cylinder. The uppermost section is broken and missing. The inside is hollow. Height: 3.2 cm.

Fig : 3. Env. No. 5374 — Same as 4867. Height: 2.7 cm.

Fig : 4. Env. No. 4871 — Same as 4867. Without beard. Height: 3.3 cm.

Fig : 5. Env. Na. 4857 — Same as 4867. The face is glazed in blue but worn off. The upper section of the head is in the form of cylinder and missing. Height: 1.7 cm.

Fig : 6. Env. No. 4872 — The upper part of a figurine. Body and the face are blue glazed. The wig form hair is glazed in blue. It forms a triangle at the back. Form the front, two curls doming behind the ears rest on the bust. The breasts are shown with two black dots. On the left shoulder there is one dot and on the back three dots. The left arm is present but the right arm is missing. The inside is hollow. The upper part of the head is missing. Height: 3.5 cm.

Fig: 7. Env. No. 4865 — Same as 4872. Around the wig on the forehead there are four dots. The cylinder on top of the head is missing. The right arm is broken off. The hair is cut straight at the back. On the back there are six dots. The inside is hollow. Height: 4 cm.

Fig: 8. Env. No. 5368 — It is the upper part of a figurine and is glazed in white. The hair is in the form of a wig and glazed in black. The ends form a triangle on the back. In front, the curls coming behind the ears end on the bust. The breasts are shown with black dots. On each shoulder there is a black dot. On the back there is one dot. The cylinder belonging to the upper section of the head is missing. The rear part of the body is broken. The left arm is missing. Same las arm is missing. Same as 4871. The ears are large. The inside is hollow. Height: 5.8 cm.

Fig: 9. Env. No. 4861 — It is the upper part of a figurine. The body is glazed in yellow. The head and the face are broken. The color of the hair falling on the back is black and glazed. The breasts are clear and the tips are dotted in black. The back is cut straight. Height: 4 cm.

Fig : 10. Env. No. 5371 — It is the upper part of a figurine. It is glazed in white. The figurine is playing the flute with both hands and is leaning against a mast. The wig and the flute are glazed back. On the upper end of the mast there is a hole across the width for a string. Height: 3 cm.

Fig: 11. Env. No. 4868 — A figurine. The part below the hips is missing. It is glazed in white. The figure is playing a flute with both hands and is leaning against a mast at the back. The black glazed wig is cut straight at the back. The flute and the part below the navel are black. On the upper end of the mast there is a hole across the with for a string. Height: 6.7 cm.

Fig : 12. Env. No. 4864 — A figurine, glazed in blue. The righ arm, the head and the part below the knee are missing. Around the waist is a round belt. At the back there is a mast. Height: 5 cm.

Fig : 13. Env. No. 4869 — A figurine, glazed in white, sitting on a chair with a back. The hands are on the knees, the black wig is broken off and only a curl is left. Height: 2.7 cm.

Fig : 14. Env. No. 5372 — Figurine sitted on a chair with a back. Glazed in blue. The hands are resting on the knees. Badly worn out. Height 2.4 cm.

Fig : 15. Env. No. 4870 — A figurine standing on a base. It is glazed in white. The arms are crossed on the breasts. A scepter with the top between the hands reaches the feet in the front. The head and the pointed beard at the tip of the chin are black. The figurine is leaning against a mast. Behind the neck there is a hole for a string. Height: 4 cm.

Fiğ : 16. Env. No. 5375 — Represents god BES and is glazed in white. It is leaning against a mast and is wearing a rayed crown. The face and the bellow are too large and the body is short and stout. The mast has a hole for a string. Height: 3.2 cm.

ANİMAL FİGURINES

Fig: 17. Env. No.: 4863 — Figurine of a falcon, glazed in white. The bird is standing straight on a base. On the back there is a hole for a string. The ends of the double pronged tail join the base. Height is 4.7 cm. The base measures 4.2 cm × 1.5 cm.

Fig: 18. Env. No.: 4850 — Figurine of a falcon, glazed in white. Same as 4863, but the legs are broken. On the back there is a hole for a string.

Fig.: 19. Env. No,: 4862 — Figurine of a falcon, glazed in blue. Same as 4850 and 4863. Legs and tail are broken. Height is 2.7 cm.

Fig.: 20. Env. No.: 4859 — The front half of the body of a falcon figurine. It is glazed in yellow, The eyes and the sides of the eyes have black dots. The back and the head are broken. Height: 5 cm.

Fig.: 21. Env. No.: 5370 — Figurine of a ram, glazed in white. The section below the neck is combed straight. The horns extend downwards from the face. The lower part of the legs are broken. Onthe back there is a hole for a string. The horns are black. On the belly there are large black dots. Length is 7 cm, height at the middle of the back is 3.5 cm.

Fig : 22. Env. No. 376 — Figurine of a bull, glazed in blue. It is mounted on a base in walking position. Tail, horns and the hocks are black. On the back there is hole for a string. There are broken pieces at the upper part of the head, the base and legs. Length is 4 cm, height at the middle of the back is 3.2 cm.

All human and animal figurines found at ERYTHRAE are glazed in withe and blue. The holes at their back are for passing a string for hanging. Similar to the faiences found in Egypt, it is evident that these too were used as amulets. The human figurines represent the god[1]. In addition to these there also are animal figurines. One of them is BES, famous for its strangeness[2]. Such baked clay figurines produced in Cyprus are at the British Museum and the Louvre[3]. The Egyptians used them to ward off evil spirits and sickness[4]. But they are not of the same pattern. The short, stout BES figurine were cast at the shops of NAUKRATIS[5]. They were found at LINDOS. How ever the main origin of such figurines is Egypt. Our figurine, Fig : 16 represents the god BES.

The figurines found in countries other than Egypt display the same features [6]. These figurines originating from Egypt were spread to all Mediterranean countries through commerce. Today it has been proven that some archaic terracotta figurines found in Cyprus ware used as amulets. These figurines that belong to the VII century B. C. were richly dressed and carried jewels [7]. It was found similar figurines at Bayraklı.

It appears that all figurines found in ERYTHRAE must have been used as offerings figurines that have a hole for passing a string through are generally considered offering material [8]. Figurines representing gods always carry crown [9]. Our figurines display such crown. The small hole on top of the head serves for hanging this offering on to something. Such holes are also seen on our figurines. Figurines Fig. 10 and Fig. 11 are playing double flutes. These match the figurines playing double flutes found in LINDOS [10]. Figurine Fig. 7 is similar to 1535, and Fig.11 to 1279 - 1271.

As to the animal figurine: Small figruines of animals similar to ours have been encountered frequently in Egypt. They had holes for string with which to carry them [11]. The Egyptians venerated the animals offered, their figurines as well as the gods they Bwere to represent. These are not seen very much in other countries. Similar figurines were found in ERYTHRAE. Among these found in LINDOS there were some falcon figurines also. The birds Fig. 17, Fig. 7, Fig. 19 found in ERYTHRAE are similar to those found in LINDOS, Nos 1243, 1244. They are standing on a square base and the tips of the wings are glazed in black. The legs, the beak, the eyes and the neck carry black dots.

Subject to style and technique these human figurines originating from Egypt are grouped as (A) and (B) [12]. The diffeference between (A) and (B) is very slight. However group (A) is more perfect than group (B). They are white glazed. The original colour being blue. Their volume is smaller than those of (B). The dominating colour in group (B) is green. From the colour technique standpoint the ERYTHRAE pieces fall into group (A). Figurines playing the double flute are being encountered in this group. (A) is more ancient than (B). (A) belongs to the VII or fist half of the VI century, whereas (B) belongs to the second half of the VI century B. C [13].

Since our ERYTHRAE artifactsmatch those of the group (A), it will be more correct to state that they belong to the end of VII century and possibly to the first half of the VI century B. C. [14].

PLÂN
ERYTHRAE
Nekropol
Tiyatro
Akropolis
LİMAN
Herakleion

Plân — 1

Fig. 1 — 4860
Fayans figürin başı Erythrae

Fig. 2 — 4867
Fayans figürin başı Erythrae

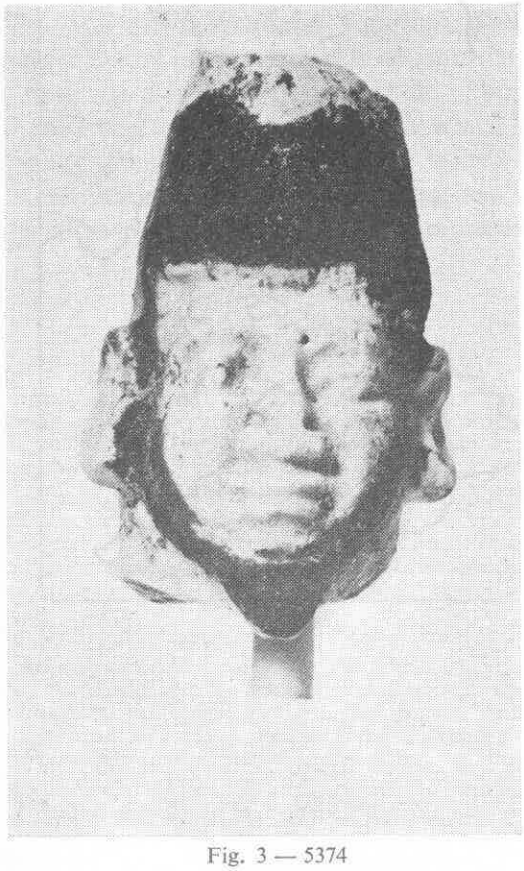

Fig. 3 — 5374
Fayans figürin başı Erythrae

Fig. 4 — 4871
Fayans figürin başı Erythrae

Fig. 5 — 4857
Fayans figürin başı Erythrae

Fig. 6 — 4872
Fayans bir figürinin üst kısmıdır. Erythrae

Fig. 8 — 5368
Fayans bir figürinin üst kısmıdır. Erythrae

Fig. 7 — 4865
Fayans bir figürinin üst kısmıdır. Erythrae

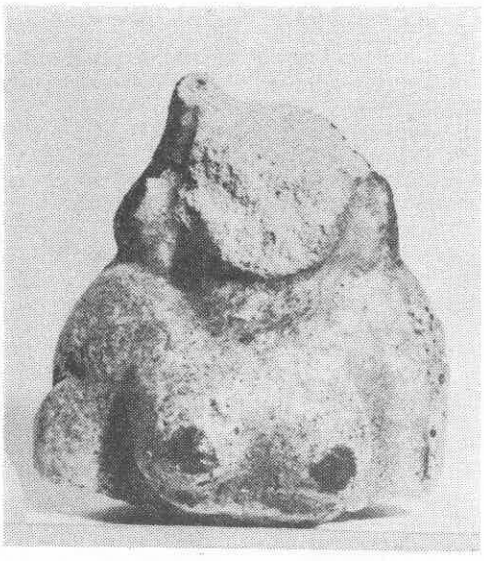

Fig. 9 — 4861
Fayans bir figürinin üst kısmıdır. Erythrae

Fig. 10 — 5371
Fayans bir figürinin üst kısmıdır. Erythrae

Fig. 11 — 4868
Fayans bir figürin. Erythrae

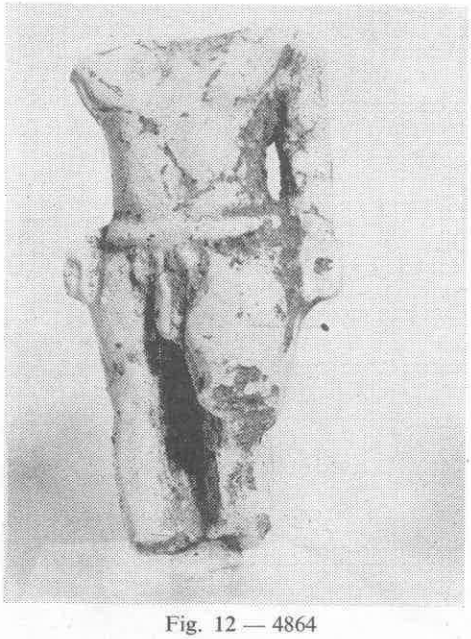

Fig. 12 — 4864
Fayans bir figürin. Erythrae

Fig. 13 — 4869
Fayans figürin. Erythrae

Fig. 14 — 5372
Fayans figürin. Erythrae

Fig. 15 — 4870
Fayans figürin. Erythrae

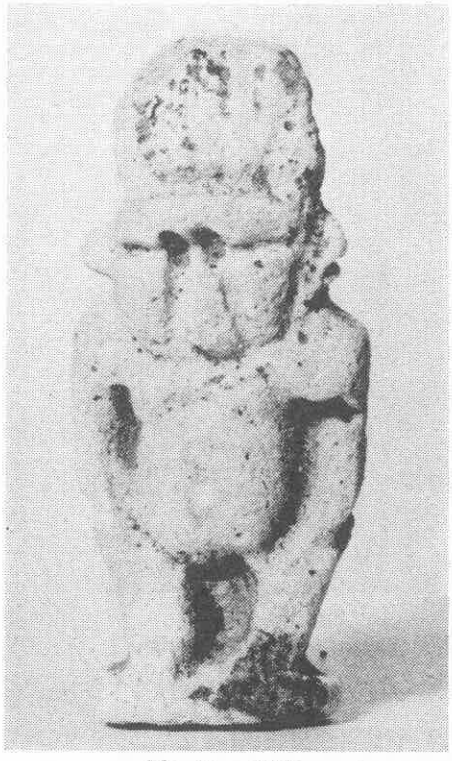

Fig. 16 — 5375
Fayans ilah BES. Erythrae

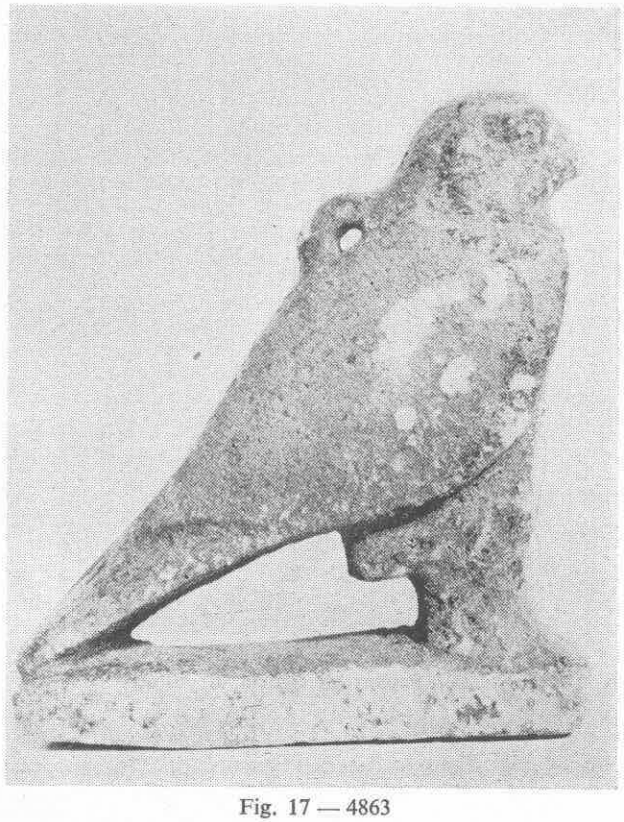

Fig. 17 — 4863
Fayans Dogan figürini, Yandan. Erythrae

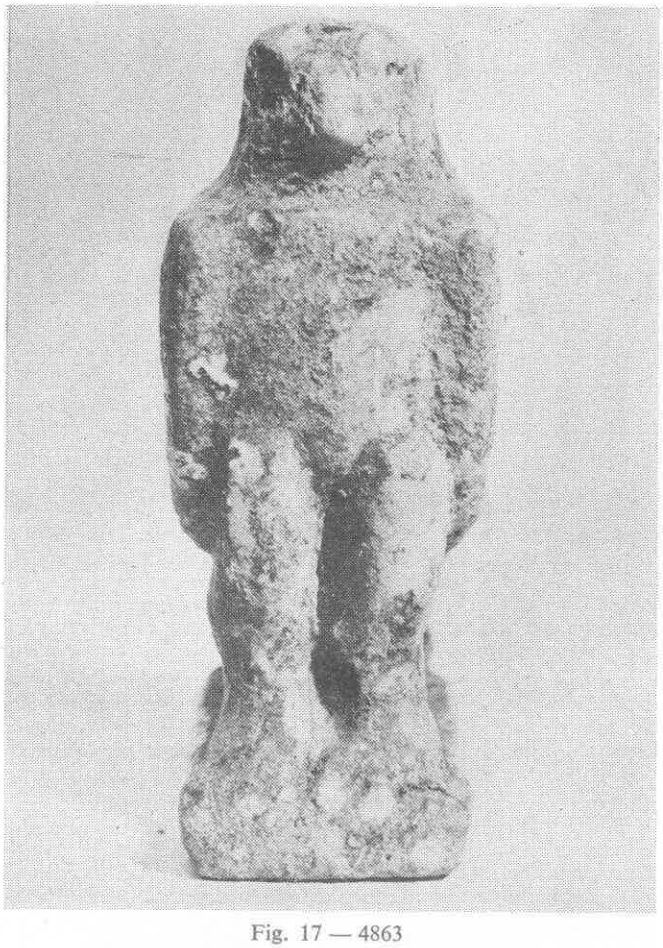

Fig. 17 — 4863
Fayans Dogan figürini cepheden. Erythrae

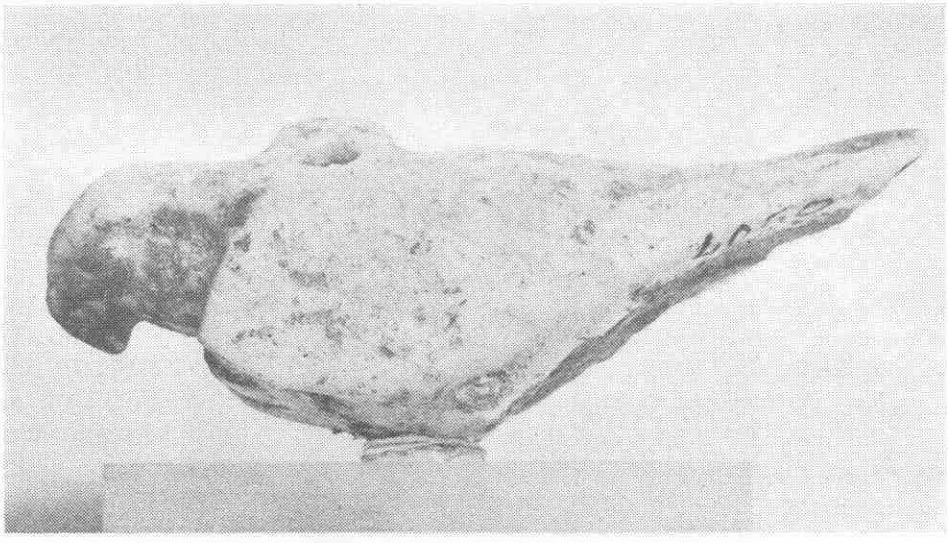

Fig. 18 — 4850 Fayans Dogan figürini. Erythrae

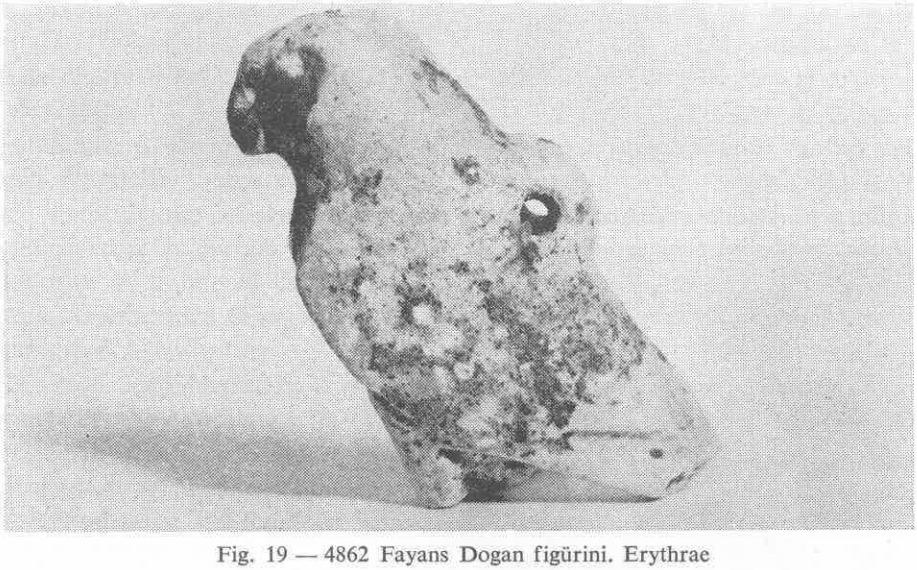

Fig. 19 — 4862 Fayans Dogan figürini. Erythrae

Fig. 20 — 4859
Fayans Dogan figürini. Erythrae

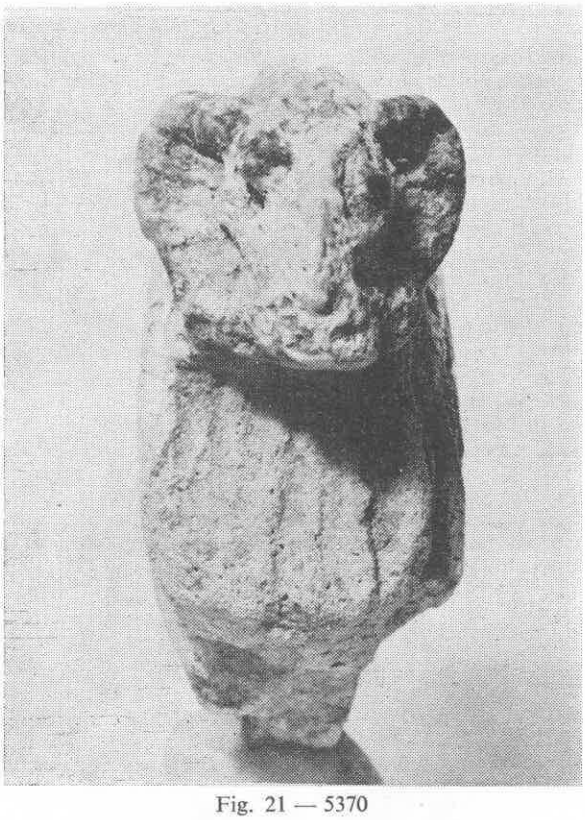

Fig. 21 — 5370
Fayans Koç figürin cepheden, Erythrae

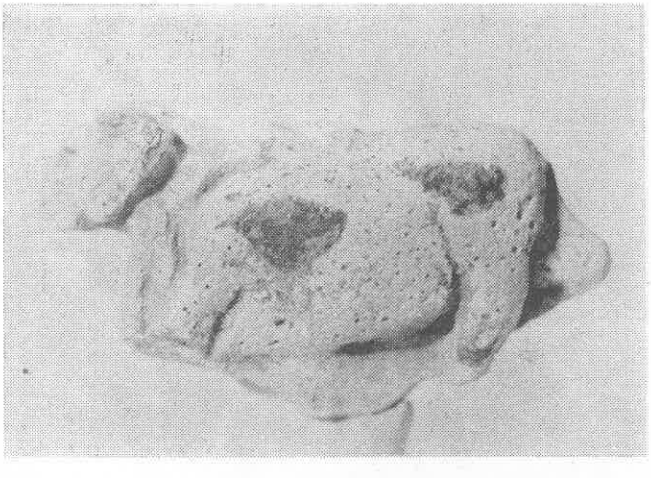

Fig. 21 — 5370
Fayans Koç figürini yandan. Erythrae

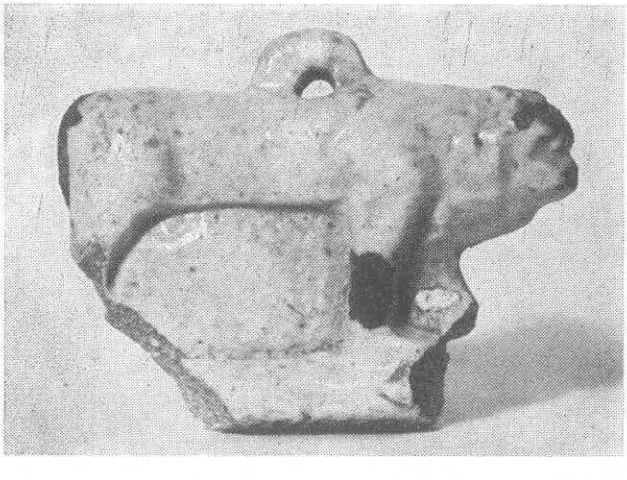

Fig. 22 — 5376
Fayans Boga figürini. Erythrae

LA MISSION ARCHEOLOGIQUE ITALIENNE DE IASOS

Prof. Doro LEVI

Ont participé à la campagne de 1968, à côté du Directeur Prof. Doro Levi, les archéologues Prof. Clelia Laviosa, Directrice près la Surintendance aux Antiquités de Florence, Prof. G. Rizza, titulaire d'Archéologie à l'Université de Catane, Dr. W. Johannowsky, Directeur près la Surintendance aux Antiquités de Naples, Dr. Sebastiana Lagona, Assistante à la chaire d'Archéologie de l'Université de Catane, Dr. F. Canciani, élève de l'Ecole italienne d'Archéologie d'Athènes, Dr. Lucia Vagnetti, membre de l'Institut d'Etudes mycéniennes et égéo-orientales de Rome, l'Arch. L. Pavan, de la Surintendance aux Monuments de Venise, le lauréat en Architecture Giorgio Loxbardi et l'étudiant d'Architecture Claudio Pagani, le Prof. de dessin E. Cotroneo, l'Assistant et Restaurateur de l'Ecole d'Athènes Ali Riza Caravella et Mr. G. Ciarnello, photographe de l'Institut central de Restauration de Rome. Commissaire du Gouvernement turc a été Mademoiselle Sevil Tunç. Après quelques semaines consacrées par Mr. Caravella à l'organisation de la mission et la préparation de la maison de fouilles, les travaux ont commencé le 15 Juillet et ont duré jusqu'aux premiers jours de Septembre.

Les recherches ont été presque entièrement consacrées aux ruines de l'île antique de Iasos; sur la terre ferme on a seulement terminé, conformément au plan de travail précédemment établi, l'anastylose du Mausolée romain situé près de l'aqueduc. On a ainsi atteint le sommet dans le coin droit au fond de la cella du petit temple funéraire en relevant trois pilastres angulaires avec leurs chapiteaux, avec le morceau correspondant d'épistyle et de frise et l'amorce du fronton postérieur.

Dans l'agora on a élargi le sondage commencé dans la campagne de 1967, près du stylobate du portique occidental en l'étendant au Nord du grand égout romain trouvé à la limite du sondage précédent. On est descendu de la couche superficielle tardive aux niveaux les plus bas jusqu'à rencontrer à -2 m. 60 de la surface du stylobate l'eau d'une abondante nappe phréatique. Sous les couches romaine et hellénistique on a mis au jour une conduite en terre cuite appartenant à un niveau classique et plus bas encore une grande conduite construite en gros blocs de pierre à canal creusé intérieurement, d'époque géométrique. A la limite de la nouvelle tranchée on a rencontré un mur également d'époque géométrique conservé sur une hauteur notable et que nous avons mis à jour jusqu'à un niveau beaucoup plus bas que la surface de l'aeu en utilisant une pompe. Dans la couche la plus basse, au pied du mur, les fragments de céramique géométrique-dont nous avons pu reconstruire presque complétement quelques vases - étaient mélangés avec des fragments de pâte préhistorique du Bronze Ancien.

Au Sud-Est de l'agora, dégagé de l'épaisse Végétation qui le couvrait intérieurement et extérieurement, un édifice de trois pièces, dont les murs sont conservés presque totalement sur toute leur hauteur, s'est révélé comme appartenant au sanctuaire d'Artémis Astias grâce à son inscription monumentale qui court encore le long de sa façade antérieure

réunissant les bases de deux arcs de ses trois portes. L'inscription a été déjà signalée par les plus anciens explorateurs de Iasos, mais l'emplacement de l'édifice vaguement indiqué par eux avait été oublié. Texier, dans son plan incomplet de la cité, avait imaginé que cet édifice faisait partie d'une vaste palestre, reliée par plusieurs longues rangées de colonnes formant cour à un second édifice identique qui était situé en face de lui. En fait l'inscription est la dédicace faite par un citoyen iasien (le nom a disparu dans la cassure finale) à Artémis Astias et à l'Empereur Commode, de "deux exèdres et de la toiture de la stoa", construites (ou restaurées) à ses frais. Comme différentes inscriptions de la cité, notamment des décrets de proxénie retrouvés par nous récemment dans le Bouleuterion, font obligation d'exposer une copie des decrets dans la Παραστάς de la stoa - et les auteurs antiques nous apprennent que Παραστάς est l'équivalent grec du mot latin *exedra* - , nous avons supposé qu'une partie du sanctuaire d'Artémis Astias pourrait avoir servi d'archives à la cité de Iasos. De fait une fouille exécutée devant l'édifice dont nous parlons a mis au jour les restes du stylobate d'une stoa qui semble être contemporain à la fois des deux exèdres d'Artémis Astias mentionnées dans l'inscription et de la troisième exèdre voisine, qu'un immense bloc inscrit trouvé en morceaux à l'intérieur nous informe avoir été consacré au culte d'Aphrodite Strateia: épithète de la déesse qui est elle aussi particulière aux villes de la Carie. Un sondage en profondeur exécuté devant cette dernière exèdre a fait apparaître les restes de diverses constructions et une série de stratifications qui là aussi, à partir des vestiges des installations industrielles établies dans l'antiquité à une époque tardive au dessus de l'édifice d'époque impériale, descendent, à travers des restes de l'époque augustéenne, puis des couches hellénistiques et classiques, jusqu'à l'époque grecque archaïque et la période orientalisante; c'est à ce niveau, à environ -2 m. 50 du pavement de l'édifice romain que nous avons dû interrompre provisoirement la fouille à cause de l'affleurement de l'eau provenant de la nappe phréatique.

Les données stratigraphiques les plus complètes, depuis le niveau byzantin jusqu'aux traces mycéniennes, nous avaient été fournies lors des campagnes précédentes par les sondages exécutés le long du côté gauche (c'est-à-dire Nord-Est) de la grande salle à abside d'une basilique protobyzantine proche de la porte Est de l'enceinte insulaire. Dans la campagne de 1968 également, nous avons poursuivi nos sondages sur ce côté et rencontré, sous une vaste pièce carrée, couverte d'un pavement en mosaïque multicolore de la fin du Ve ou du début du VIe siècle ap. J. - C., la succession stratigraphique que nous avons précédemment définie; mais dans cette dernière campagne, les recherches ont été surtout consacrées à l'exploration d'un complexe d'époque hellénistique qui s'étend le long du flanc droit (c'est-à-dire Sud-Ouest) de la salle à abside. On a découvert là une vaste place de forme légèrement trapézoïdale entourée de quatre portiques indépendants l'un de l'autre et d'époque différente. Près de l'un d'eux, sur la place pavée de belles plaques de marbre, se dressait une petite fontaine. Le portique sur le stylobate duquel a été posé ensuite le mur droit de la salle de la basilique a été détruit pour la construction de cette dernière; le portique opposé a été exploré jusqu'à son mur de fond, dont les faces présentent une alternance d'orthostates et de blocs plus bas, mais il a été en grande partie refait à l'époque romaine. Du portique latéral - quatre colonnes entre pilastres - parallèle à l'entrée de la salle à abside, deux fûts de colonnes sont restés *in situ*. Derrière le portique opposé à la salle à abside on a mis à jour un bout de rue, avec pavement à un niveau nettement supérieur à celui de la place des quatre *stoai*. La façade postérieure du portique mentionné ci-dessus conserve encore deux rangées

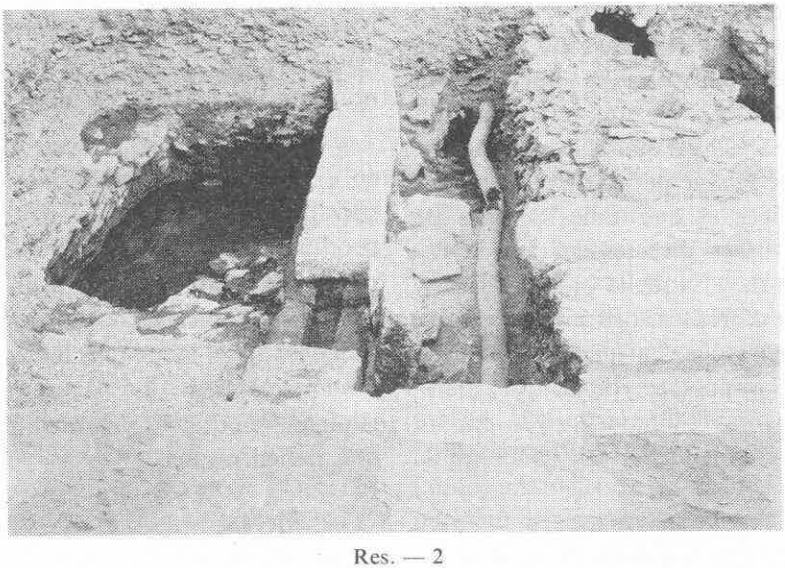
de sa structure primitive hellénistique en blocs soigneusement taillés; sous le pavement dallé de la rue courait une conduite d'eau, en tuyaux d'argile cylindrique, ainsi qu'un vaste égout construit en pierres sèches, avec des larges dalles formant le fond et la couverture.

Sur la dernière des terrasses qui descendent le long de la pente de la colline vers la pointe sud de l'île, la découverte fortuite, par des paysans locaux, de quelques statuettes en argile en surface nous avait amenés à commencer dès 1967 un sondage qui en 1968 a révélé l'existence de restes d'un sanctuaire consacré aux divinités éleusiniennes Déméter et Koré. Les restes architecturaux qui y sont conservés sont assez dispersés. Le témoignage principal de l'édifice plus ancien, qui pourrait être daté du dernier quart du VIe s. av. J. - C., est une *eschara* rectangulaire, qui se trouve parmi de petites pierres bien taillées et des dalles placées de champ et posées directement sur le rocher, *eschara* dans laquelle ont été découvertes de nombreuses offrandes votives, parmi lesquelles des masques féminins en argile et des lampes du type attique, mêlés à des ossements brûlés et noyés encore dans la terre consumée, de sorte qu'ils doivent avoir été laissés là au moment de la destruction ou de l'abandon du sanctuaire. Il est peut-être permis de reconstruire ce bâtiment, avec ses quelques tronçons de murs, comme un petit temple *in antis*, avec pronaos et entrée vers l'Est, plus tard englobé, vers la fin du Ve s. av. J. - C., dans un ensemble carré plus vaste, d'environ 20 m. de côté, avec entrée également au levant. Vers le IVe s. av. J. - C. s'est ajoutée une seconde entrée, avec corridor à escalier, du côté Nord. Près de ce passage ont été découvertes de très riches offrandes votives de ce sanctuaire agrandi, d'époque classique, comprenant outre les lampes et les masques d'argile, une quantité d'autres statuettes et d'*ex-votos*, parmi lesquels surtout de nombreuses hydries en miniature.

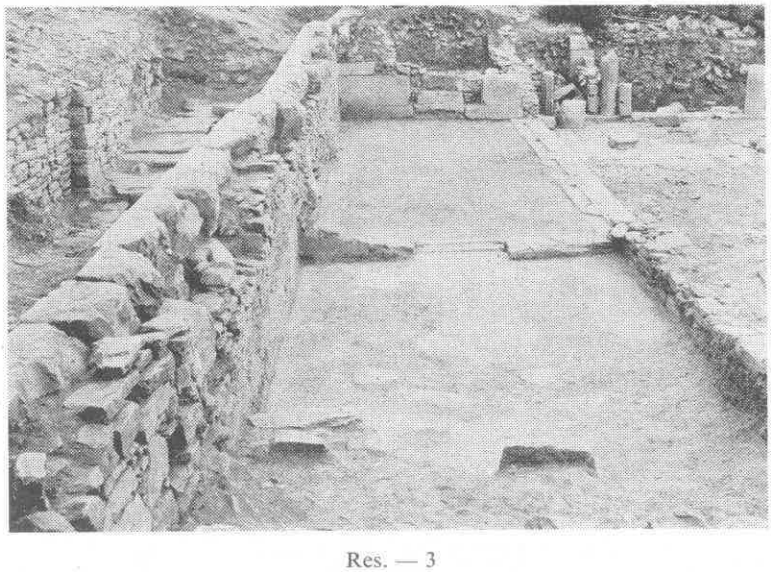
L'abondante moisson de statuettes en argile, dont quelques-unes de très bon travail, compte tenu du fait qu'il s'agit de produits artisanaux et de modestes proportions, apportera tout-de-même une précieuse contribution à notre connaissance jusqu'ici lacunaire de développement de l'art ionien sur les côtes asiatiques depuis l'époque archaïque jusqu'à l'époque hellénistique.

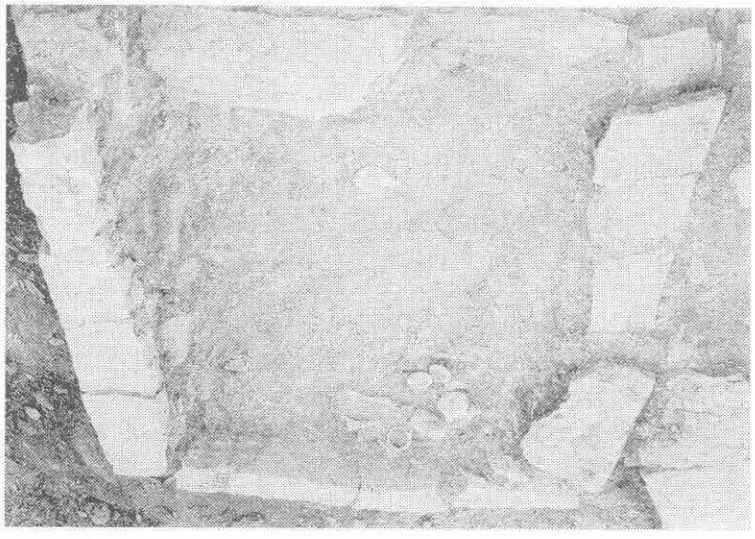
Res. — 1

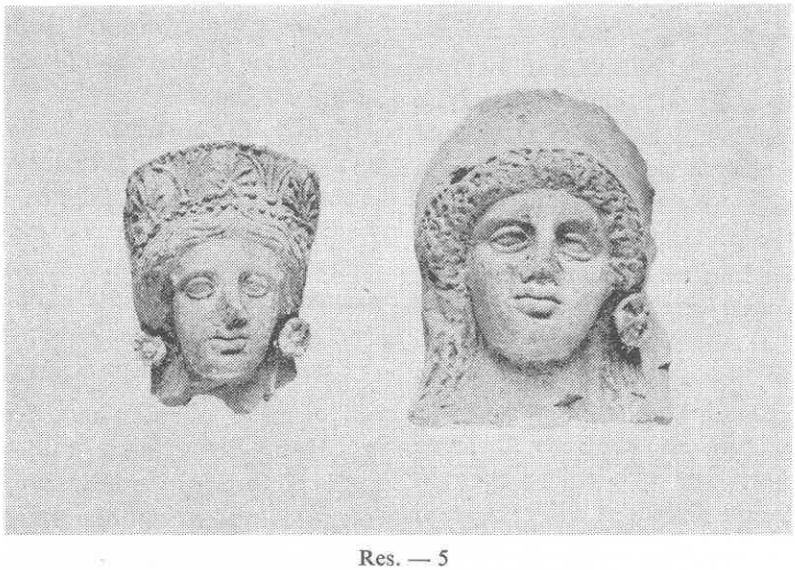
Res. — 2

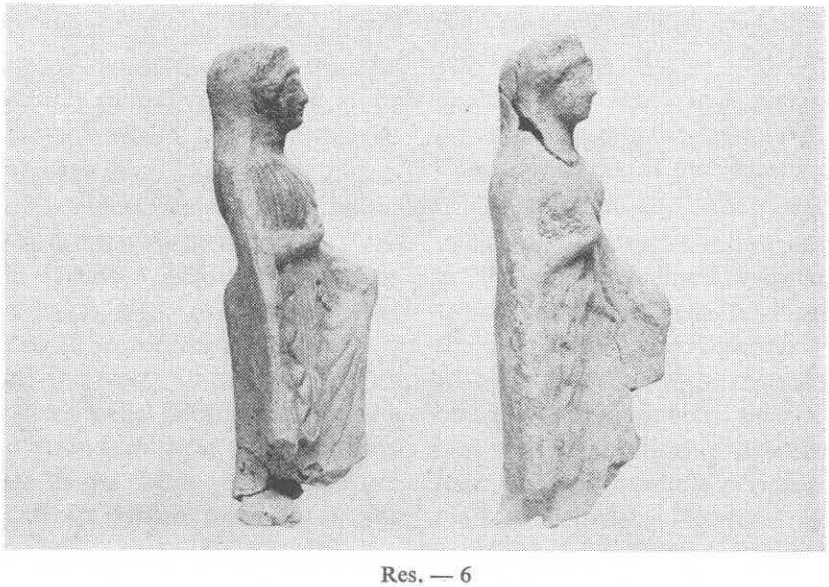
Res. — 3

Res. — 4

Res. — 5

Res. — 6

KNIDOS - EXCAVATIONS IN 1968

Prof. Iris C. LOVE

During the latter part of june, July and the first half of August 1968, excavations were continued at the ancient site of Knidos, modern Tekir, in the Vilâyet of Muğla, under the academic sponsorship of Long Island University.

During the second campaign at Knidos a detailed contour survey of the continental section of the city was begun, proving that it was constructed on a grid plan oriented on true north (fig. 1). The contour interval is two meters. The insulae are roughly 60 meters square, measured from center of street to center of street. Preliminary investigation seems to indicate that some of these square insulae are subdivided into quarters and ninths by smaller subsidiary streets.

Our 1967 plan (fig. 2) shows the construction of a number of streets, of which we have located four main East West and seven main North South streets. In 1967 we began the excavation of one of the main North South stepped streets immediately west of the theater. We found many of the steps still *in situ* and also the remains of wellconstructed stone drainage channels which, as at Priene, ran under the street paving. The street is approximately 5.50 meters wide and is bounded at least on the west by a double-faced ashlar wall. It has a gradient of one in three; that is, it rises one meter every three meters. The principal East West street which intersects it at right angles is 10.00 meters wide. Both sides of the street were found *in situ*. No stratified material has as yet been recovered from under the streets which seem to be, as far as our investgations have shown, for the most part laid on bedrock. However, we plan to lift some of the paving blocks next summer with the hope of recovering some datable evidence.

To the west of the stepped street leading up from the harbors, on a terrace bordered at the west by an odeion of the Roman period and at the south by a Hellenistic Doric portico, sat a small Roman Corinthian temple, the ruined remains of which were cleared last summer (fig. 3). The Society of Dilettanti who visited Knidos in 1811 published a plan and elevation. The temple, as they constructed it, exhibits a rare feature: although it has a prostyle pronaos, it is distyle-in-antis at the rear. The wall blocks of the side walls of the cella incorporated both engaged columns on the exterior and engaged pilasters on the interior. Excavations in 1967 and 1968 under the supervision of Miss Fredrica Wachsberger have produced new information about the building, which indicates that the reconstruction of the Dilettanti is erroneous in at least two instances. Their elevation shows the temple placed on a two-stepped crepis and having an undecorated pediment. In 1967, we excavated the packing for seven podium steps as well as the eastern central tympanum block which was decorated with a large embossed shield. These two discoveries, coupled with the recovery of the second tympanum block on the western side, confirm an east west orientation for the temple rather than the north south orientation on the plan published by Newton in 1863.

To repeat, rather than a crepis the temple stands on a podium. The foundation of the podium in turn is sunk unto a four stepped platform which will be discussed presently (fig. 4). A trench placed against the north flank of the temple revealed a marble moulding which runs around the lower portion of the podium. The concrete core of the podium was originally faced with plaster. A deep excavation below the platform fill produced numerous earlier finds, including ceramics and an important group of stamped amphora handles, and a fine polychrome terra cotta fragment of a head of Dionysus. A study of the ceramics and handles will hopefully establish a date for the Roman temple.

To return to the platform into which the podium of the temple was placed, the marble steps which retained this earth platform were found *in situ* in trenches to the north, south and west of the temple. One of last year's trenches shows the original Roman surface on which the steps sat, and an earlier pavement, built up over bedrock.

Miss Shiela Gibson produced a new plan and elevation based on our discoveries (figs. 5 and 6). To recapitulate, a comparatively small Corinthian temple was placed on a high podium. The temple was approached on the east by a flight of seven steps. Only the lowest four of these steps continued around the north, south and west sides, thus forming a marble frame or four-stepped marble retaining wall for an earth platform into which the foundation of the podium was set. We believe the platform was made of earth because in the western section or scarp of the trench placed against the north flank of the podium there is no visible foundation, either concrete or stone, to support a heavy marble platform. Fig. 7 shows Miss Gibson's fine diagram of the blocks of the temple in their present position. The style of carving of the well-preserved capitals and mouldings suggests a date in the period of Hadrian, in the second century A. D.

The same trench north of the Corinthian temple which revealed the four-stepped platform was extended and revealed a huge stepped foundation wall. It may be part of an earlier temple, and we hope to excavate it fully next summer. The fill north of the wall contained many Attic black-glazed sherds of the late fifth and fourth centuries B. C. as well as two fragmentary seated male marble statues.

South of the temple, the Doric stoa extended almost the lenght of the terrace and faced south. Again, extensive remains are visible on the surface (fig. 8) and a considerable portion could be reerected. In 1967, the lower courses of the north wall were found *in situ*, set into bedrock. Miss Gibson's plan and elevation show a row of columns facing south, with stalls or shops behind (fig. 9).

Among the new areas of excavation was a terrace in the westermost part of the continental city on which Newton had noted an oblong structure and this in my opinion seemed likely to be the podium of a temple. Various considerations indicated that it might be a temple dedicated to Aphrodite. In fact, a rectangular podium oriented east west was uncovered and excavated under the supervision of Mr. Mark Hassall (fig. 10). Three of its faces were once identical in construction while the eastern was anomalous. The podium proper consisting of three courses of finely cut marble blocks seems to rest on a foundation of five courses of coarse-grained limestone. On the south, north, and east sides, a series of aligned blocks decorated with shallow rebates may be the foundations for the cella walls. The purpose of the rebates was perhaps to insure that paving slabs and adjacent cella wall blocks should remain on the same level. Or the temple may have had sunken cella as in the Temple of Apollo at Cyrene or in the Hieron at Samothrace.

No columns or entablature were found in the immediate vicinity to define

the order, but two Doric capitals of the same pinkish-grayish marble were found on a lower terrace and hopefully future excavations will uncover more elements of the superstructure.

A pebble mosaic at the east end predating the podium was cut through for the construction of the podium. Also resting on the pebble mosaic are the remains of a post-podium construction, clearly the apse of a Byzantine church. A tiled floor overlying the eastern end of the sunken cella may represent the narthex of the church, perhaps with the side entrances to the north and south.

An inscription found among the blocks on top of the podium and of the same pinkish-gray marble may or may not be contemporary with the building of the temple. It is a dedication to Apollo Karneios, an ancient Dorian god, in honor of Gaius Julius Artemidorus, the son of Theopompus, who warned his friend, Julius Caesar, not to go to the Senate on March 15.

Just above the harbor, near the eastern city wall, are the ramains of a small structure referred to by Newton, who published it, as an odeion. In 1967 it was cleared to the condition in which Newton saw it. This year the upper part was excavated to the rear wall (fig. 11). The building is constructed on a site of sharply sloping bedrock, made up with an earth fill in the eastern half. The lack of seats or seat packing in the upper area suggests that spectators sat on the ground or on temporary wooden seats. Postholes in a wall which runs down the center to where the seats and steps begin indicate that the building was at least partially roofed. Trenches laid to the south and east revealed another noth-south stepped street with a large covered drain, incorporated in a platform of massive blocks which predates the odeion. Three upright slabs of stone in the center of the orchestra, perhaps the core of a speaker's box or of an altar, lead one to tentavively identify the structure as a bouleterion, especially as Knidos has another odeion. Other unusual features are the three circular steps leading into the orchestra as well as the isolated drum-like pedestal.

Another building, the smaller theater near the commercial harbor, was cleaned and partially excavated under the supervision of Mr. John Brewer (fig. 12).

The theater is oriented toward the south facing the sea. Not only were the spectators given a splendid backdrop but perhaps naval spectacles could be produced in their natural surroundings.

The theater, althought it is the small theater at Knidos, is of considerable size. The capacity is estimated at 4,500 people. The theater had eight vertical aisles and two horizontal ones. Four of the vertical aisles ran the entire distance from the orchestra floor to the top tow, while the remaining four traversed only the section above the highest horizontal aisle. Our architect's calculations reveal that the plan of the theater conforms to the Vitruvian canon for a Hellenistic theater.

Many of the seats, particularly in the easternmost upper section are remarkably well preserved. The western half of the theater is less well preservded and shows areas of extensive repair. Where possible, we restored the seats in their original positions.

The western vomitorium had been visible when we arrived in Knidos but the eastern one was almost entirely concealed by earth and brush. Excavation revealed it to be in perfect condition. Oriented northwest southeast, it opened on to a stepped street bordered on the east by a later colonnade of which two columns are still *in situ*. An enormous drain runs along the street for probably its entire length.

Preliminary excavations were begun in the orchestra of the theater and uncovered a section of nearly perfectly preserved seat blocks with traces of graffiti, as well as two sima blocks with a dummy lion's head waterspout. A Roman amphora and relief lamp depicting two fighting

gladiators were among the numerous ceramic finds from the theater.

Next year we hope to complete the excavation of the orchestra and continue the restoration of the seats of the theater.

North and west of the odeion, another stepped street was partially cleared and excavations were begun on three terraces to the east of it (fig. 13). On the northernmost of these terraces was a Roman structure, of which we excavated part of a room with plastered walls and applied stucco pilasters (figs. 14 and 15). At the north end of the floor was a platform covered in mosaic, which was badly ruined in the fire which obviously accompanied the destruction of this building. The room opens to the south into a small chamber with lead and terracotta pipes above and below the floor level, suggesting a bath or an industrial establishment (figs. 16 and 17). A large pithos, just outside the south wall, may have served a producer of olive oil. It was, sadly empty.

The terrace below this establishment revealed a deep cistern, in which was stored possibly the water used by the proprietor in processing his olive oil. But the lowest of the three terraces produced the most exciting find of the summer. Here a house had been built against the original wall of the stepped street. Part of two rooms were uncovered, separated by a plastered and painted partition wall, with a niche in the east side (fig. 18). Masses of painted wall plaster and architectural stucco had fallen into these rooms, and have proved to be extremely unusual and important (fig. 19). A water-colour reconstruction illustrates the trompe l'oeil painting of a system of traditional architectural mouldings: a lesbian cymation, meander pattern and egg-and-dart moulding above and a guilloche below, framing alternating panels of figural representations and imitation marble (fig. 20). The whole is surmounted by a continuous frieze showing putti chasing birds or playing musical instruments. Not only are these among the first frescoes of the Hellenistic period found in Turkey, but the system of decoration, which belongs to the first or international style of wall painting, is apparently unique. The frescoes might date anywhere between the fourth century B. C. and the second century A. D., but they are most probably of the late Hellenistic period, II - I B. C.

From the same area and evidently belonging to the decorative system of the rooms are stucco architecturral entablatures, Doric triglyuphs and metopes with lion's head waterspouts (fig. 21) and Ionic columns and capitals (fig. 22). Similar architectural stuccoes are known from the Greek island of Delos, but they are less well preserved than these. Dr. Homer Thompson has kindly brought to my attention similar fragments from the Agora and Kerameikos.

From this area, but not from the room, came fragments of an exquisite Arretine krater showing satyrs in vintage scenes. This may be a product of the workshop of the well-known potter, Perennius.

Also from the area is a fragmentary base of a Roman relief bowl showing a lion attacking a goat, a common theme in Near Eastern art but rare in classical art. The back of the relief is decorated plastically with a rosette (fig. 23). The fragment dates from the end of the 1 st to 2nd century A. D. Among the several fragments of such bowls which we found is one representing a gladiator.

Another area which we continued to investigate at Knidos was the vast necropolis, one of the largest in the ancient world, which stretches over three miles beyond the city walls to the east. The tombs are impressive structures clearly visible from the road and, therefore, unfortunately have attracted the attention of looters probably for centuries.

The necropolis of Knidos is impressive not only for its size but for the variety of its tombs types. The most typical Kni-

dian tomb consists of an open temenos entered by two lateral entrances and surrounded by four enclosure walls topped by a capping course, which, in some cases, bears an inscription. Many tombs combine both polygonal and ashlar masonry. One of these tombs was excavated in 1967 under the supervision of Miss Marie Keith and had six individual burial chambers built into a podium-like structure (See pages 13 and 14 of 1967 Report).

A number of altars and inscriptions were found in the vicinity of the tomb which we excavated in 1967 and perhaps had originally been placed on the podia in the interior of various tombs. Texier made a drawing in 1833 of one of the tombs at Knidos showing such an altar which he saw in place on the podium.

During the 1968 season, we found one of these monumental altars which may be *in situ* (fig. 24). It stood on base with a low plaster-faced podium in front of it, in an area which may be bounded on the north and south by low enclosure walls. Two inscribed funerary plaques were found within this area and to the west of the altar, two clay incineration vessels of a type new for Knidos were uncovered.

My fortunate discoverey in 1968 of a large marble sarcophagus partially visible above the ground led to the inves - tigation of an interesting complex of tombs of different types in the necropolis to the north of the modern road (fig. 25).

On the west, the facade of a tomb is visible partially cut into the rock on the side of the hill. The tomb was presumably arched. The blocks of the arch and the sides were removed and noted and we hope to be able to make a reconstruction drawing of the tomb next season. A flight of steps led up to the tomb. The original incineration burial may have been in the niche in the lower part of the facade with later inhumation burials in the rectangular sarcophagi inserted in the center of the tomb. We hope to complete investigation of this tomb next season and to determine its relationship to the other tombs in the area.

To the east of the rock cut facade is a square funerary chamber resting on a large podium of well cut stones and having an imposing entrance on the north and another doorway possibly of later date on the east (fig. 26). In the center was a two-stepped podium on which presumably the sarcophagus rested. A portion of the cover of a sarcophagus which appears to be the right size for the podium was found in the area. The interior of the tomb chamber was embellished with marble pavements and revetments. During excavation of this chamber, we found fragments of two draped marble statuettes. They may date from the mid- 2nd century B. C. (fig. 27).

The beautiful marble sarcophagus which originally drew our attention to this site was added to the funerary complex after the completion of the tomb chamber. The sarcophagus, which is decorated on three sides only, is particularly interesting because it is the first such type found *in situ* in the east. The blank face was placed against the rear enclosure wall. The sarcophagus probably dates from the 1st century A. D. The long side facing south was decorated with a nicely modelled Medusa head (fig. 28).

At a still later date another interesting burial was added to the complex (fig. 29). The tomb of Chrysios, roughly rectangular in shape, was constructed of stones and mortar covered with plaster. The interior was faced with large bricks. The inscribed funerary stele was still mortared in the plaster *in situ*, although the tomb had been robbed, possibly in antiquity (fig. 30). The inscription reads: χρυσιου μνιας χαριν.

In the southern area of the necropolis, we laid a trench in the large pottery dump which was discovered in 1967. Masses of Megarian bowl sherds and mold fragments showing both figural designs and floral patterns were unco-

vered. A terracotta plaque decorated with inhabited scrolls with a mouse and cricket and a portion of an altar in the lower register also was found in the sherd dump (fig. 31). The presence of numerous moulds and wasters indicated the possibility that a kiln was located in the area. Samples from a nearby clay bed, along with Knidian sherds, are being examined spectographically to determine their respective physical properties in the hope of eventually establishing the nature of some types of Knidian fabric.

Perhaps the most attractive surface find was a slightly-under-lifesize marble head of a young woman or female deity (fig. 32). We do not know whom she was meant to represent, whether a lovely mortal, an historical personnage or a divinity. A peculiar rectangular cutting exists on the top of the head which at first suggested to us that she might have been a caryatid. However, the cutting was perhaps for a meniscus, a spike which was meant to keep birds from settling on the statuary. Traces of the original paint are visible on the eyes and hair. The date of the head is as yet uncertain; there is some similarity in style to portraits of Ptolemaic princesses of the first half of the third century B. C.; there is a faint afterglow of Praxitellian style in the features, but the vapid expression also reminds one of an eclectic Roman work, perhaps of the Augustan period.

In 1969 we would like to continue the excavation of the areas begun in 1967 and 1968 that is, the Corinthian temple and terrace, the temple of Apollo Karneios, the lower theater, the "odeion", the area to the east of Street 7, and the necropolis.

We would like to make trial trenches: on the island (which has never been studied or excavated); around the rim of the trireme harbor; and, if time permits, on the acropolis. We would like to survey the commercial and trireme harbors and the area to the east and west of the entrances in preparation for more intense study of these harbors in the future, with the idea of ultimately draining the trireme harbor and excavating it.

SURVEY · KNIDOS
SCALE IN METERS
HARBOR
HARBOR
MOLE
CORINTHIAN TEMPLE
DORIC STOA
ODEION
PERMANENT MODERN STRUCTURES
TRUE NORTH
AUGUST 1968

Fig. 1

SKETCH PLAN
KNIDOS 1967
APPROX. SCALE IN METERS
0 100 200
AUGUST, 1967 H. RICHMOND
ACROPOLIS
GATE
GATE
GATE
MOLE
MOLE
SOUTH HARBOR
NORTH HARBOR
1. ROMAN TOMB
2. TERRACED BUILDING
3. LIGHT HOUSE
4. TOWER
5. AGORA
6. DORIC REMAINS
7. BUILDING PODIUM
8. ROMAN COMPLEX
9. FOUNDATIONS
10. CISTERN
11. FOUNDATIONS
12. ROMAN COMPLEX
13. SUNKEN COURT
14. CORINTHIAN TEMPLE
15. DORIC PORTICO
16.17.18. TERRACES
19. BRIDGE ABUTMENT
20. TERRACE
21. HOUSE COMPLEX
22. TEMPLE OF MUSES
23. STEPS
24. ODEION
25. TEMENOS OF DEMETER
26.27.28. THEATERS

Fig. 2

Fig. 3

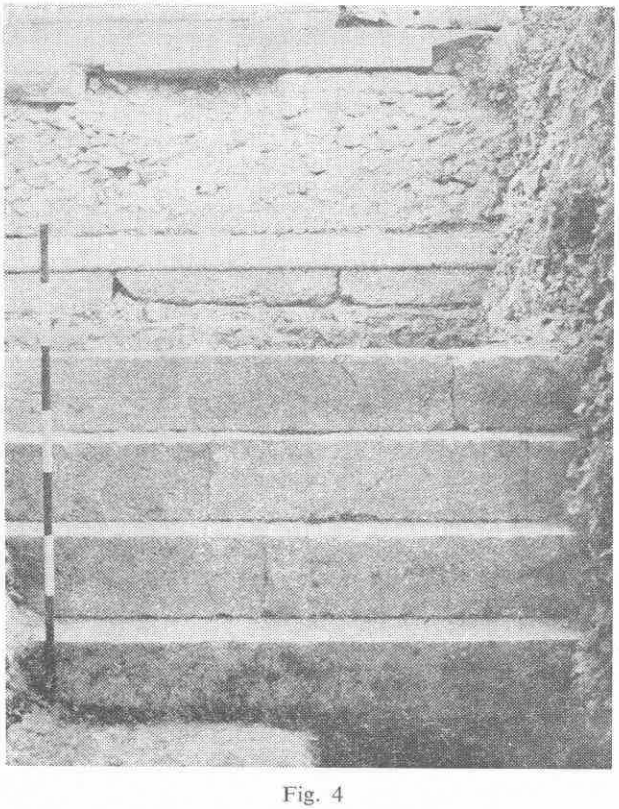

Fig. 4

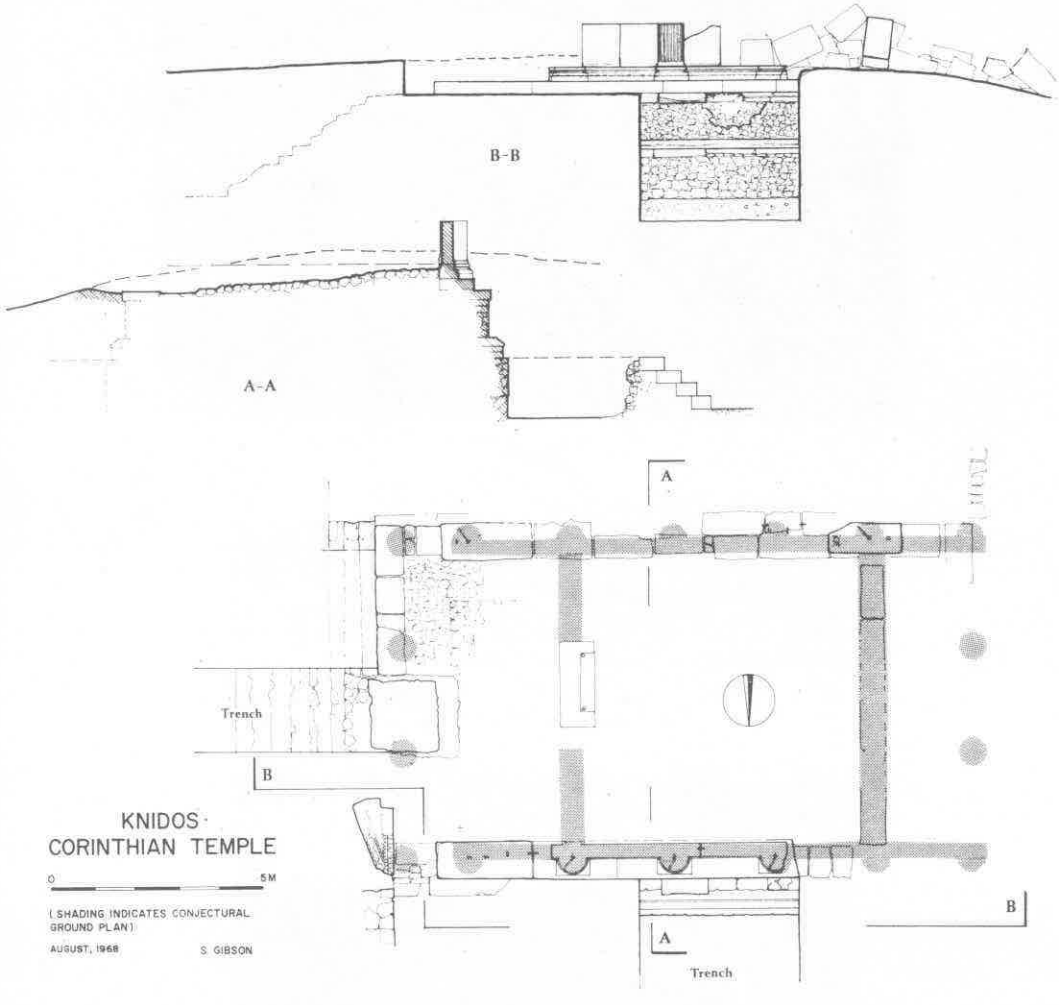

B-B
A-A
A
Trench
B
KNIDOS·
CORINTHIAN TEMPLE
0
5M
(SHADING INDICATES CONJECTURAL GROUND PLAN)
AUGUST, 1968
S. GIBSON
A
Trench
B

Fig. 5

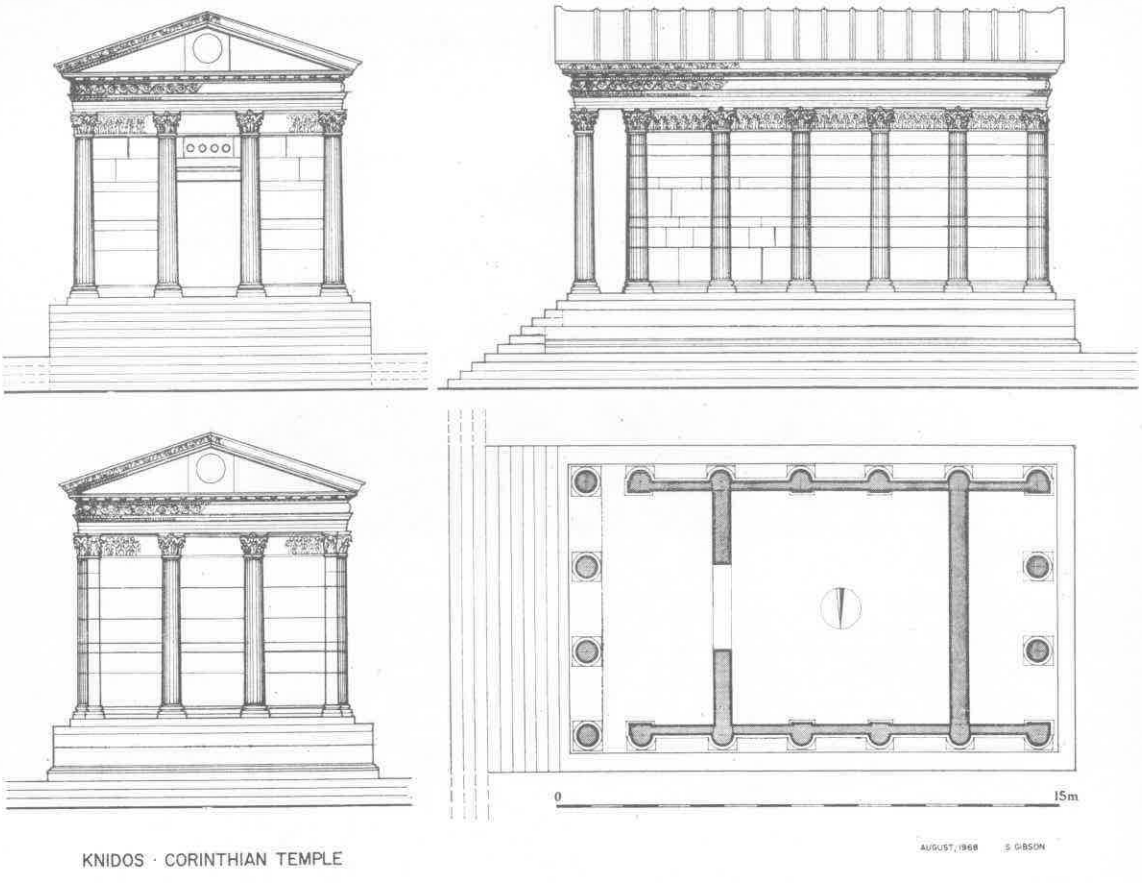

0
15m
KNIDOS · CORINTHIAN TEMPLE
AUGUST, 1968 S. GIBSON

Fig. 6

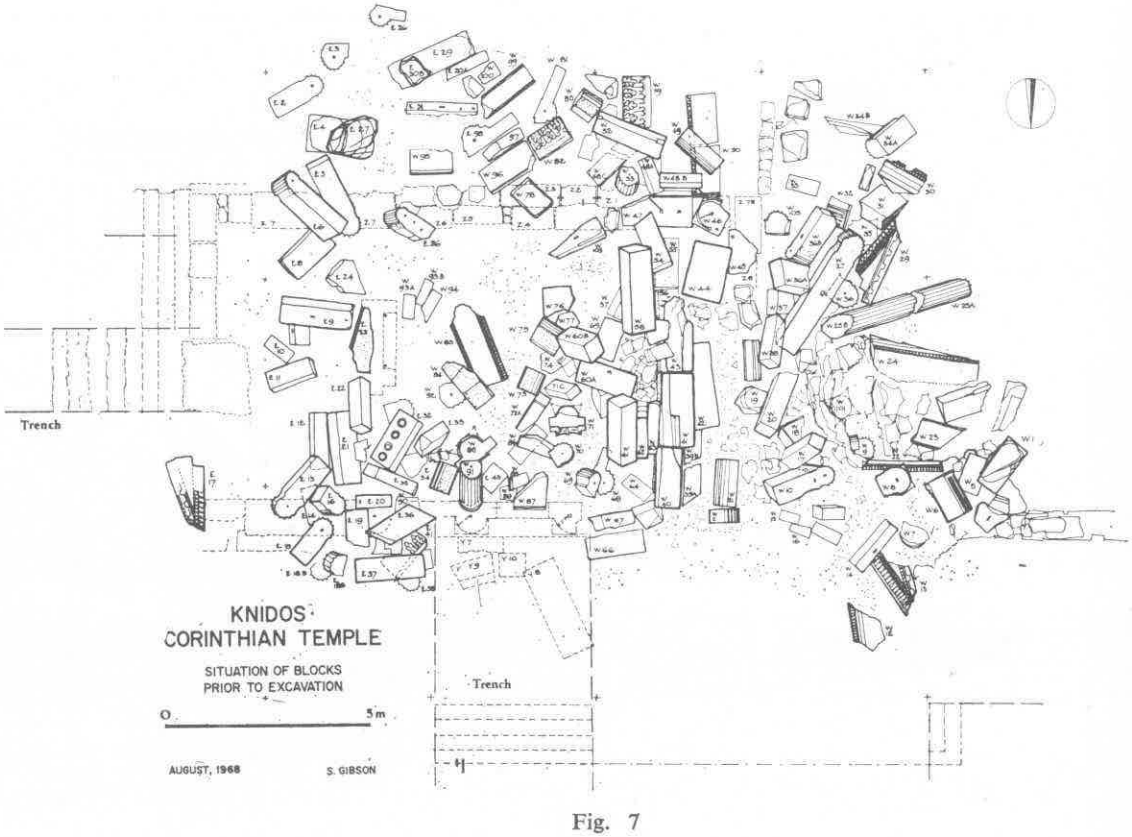

Trench
KNIDOS
CORINTHIAN TEMPLE
SITUATION OF BLOCKS
PRIOR TO EXCAVATION
0
5m
AUGUST, 1968
S. GIBSON
Trench

Fig. 7

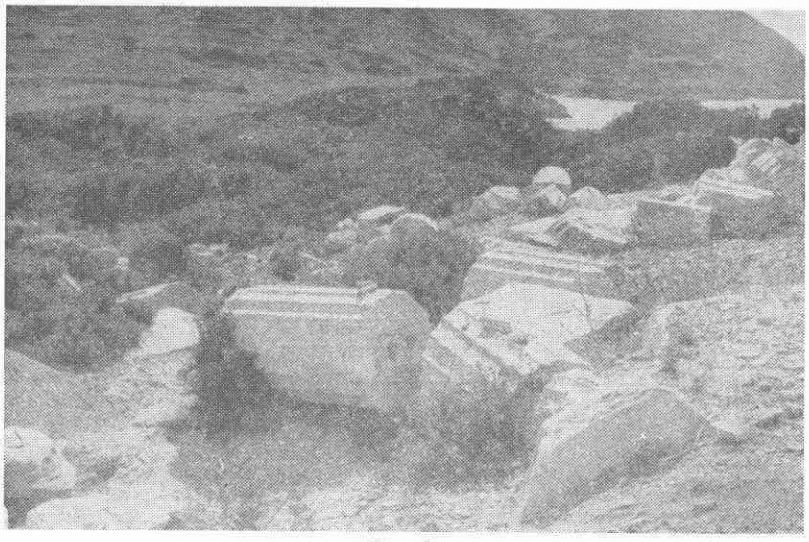

Fig. 8

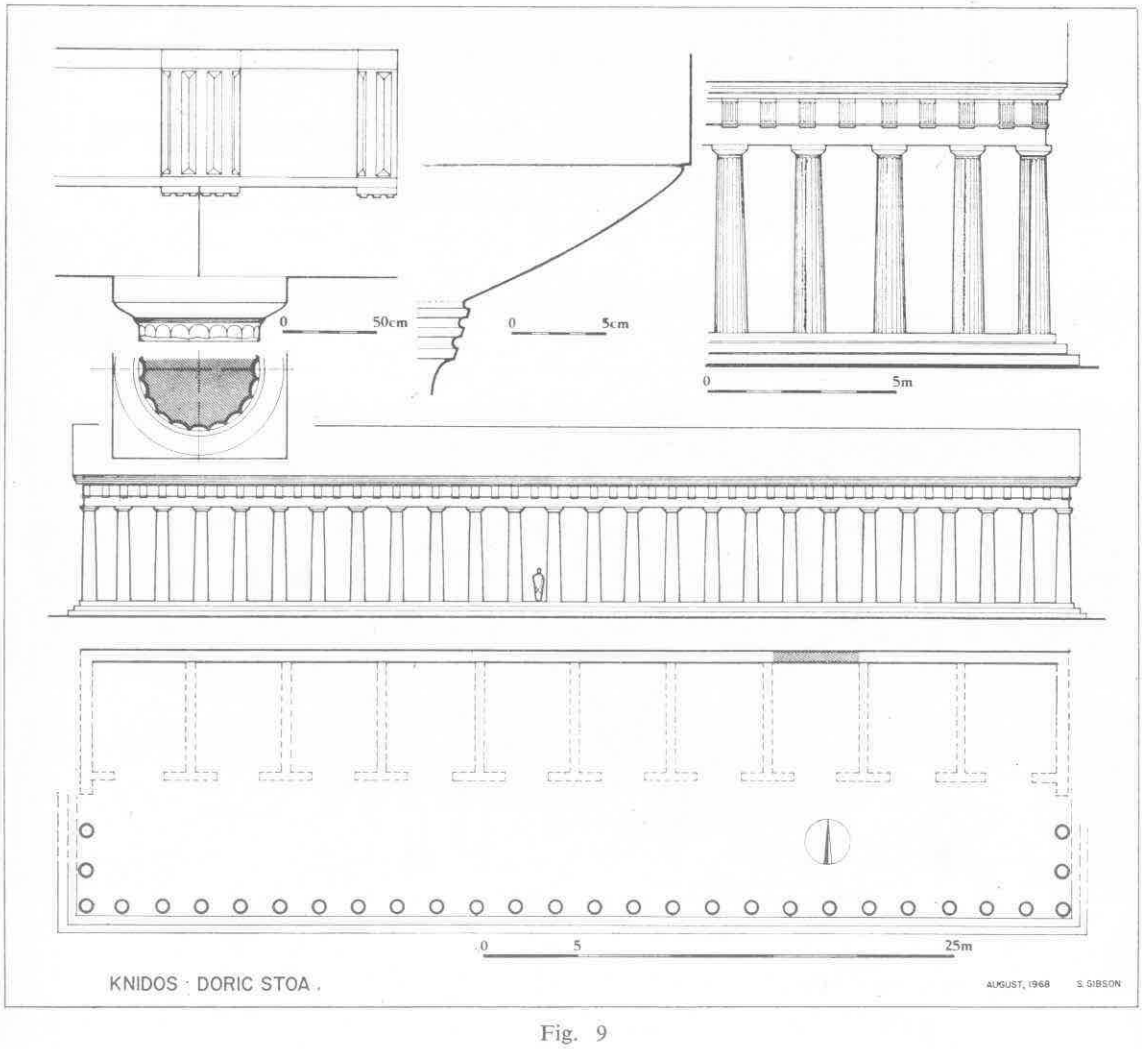

Fig. 9

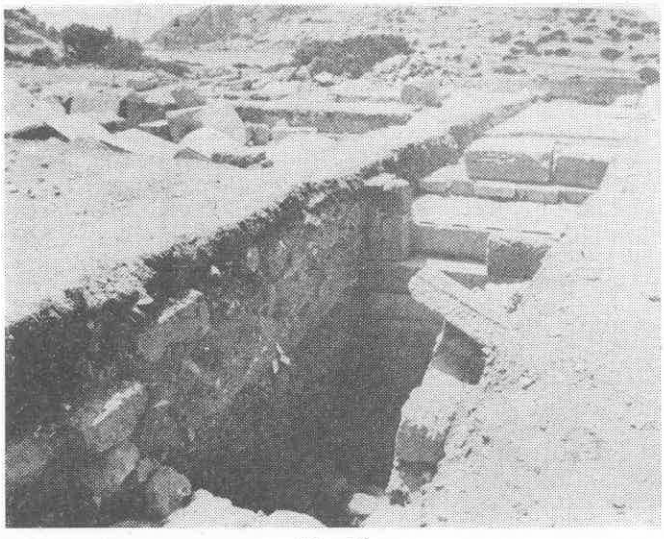

Fig. 10

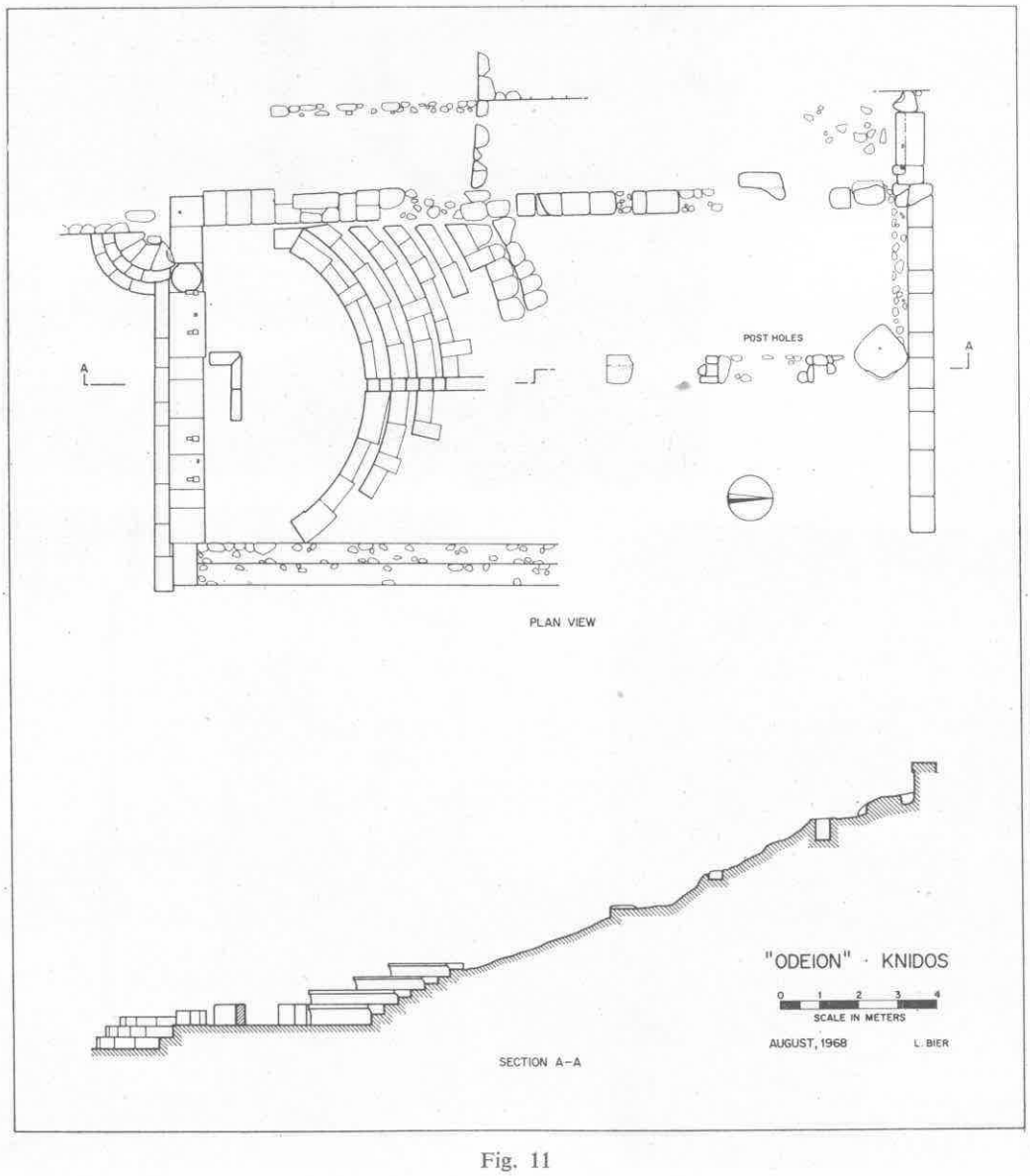

POST HOLES
A
A
PLAN VIEW
"ODEION" · KNIDOS
0 1 2 3 4
SCALE IN METERS
AUGUST, 1968
L. BIER
SECTION A-A

Fig. 11

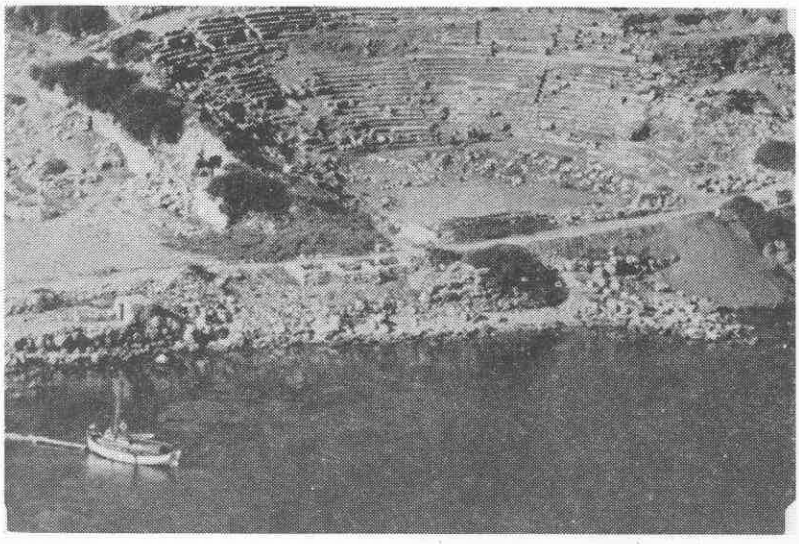

Fig. 12

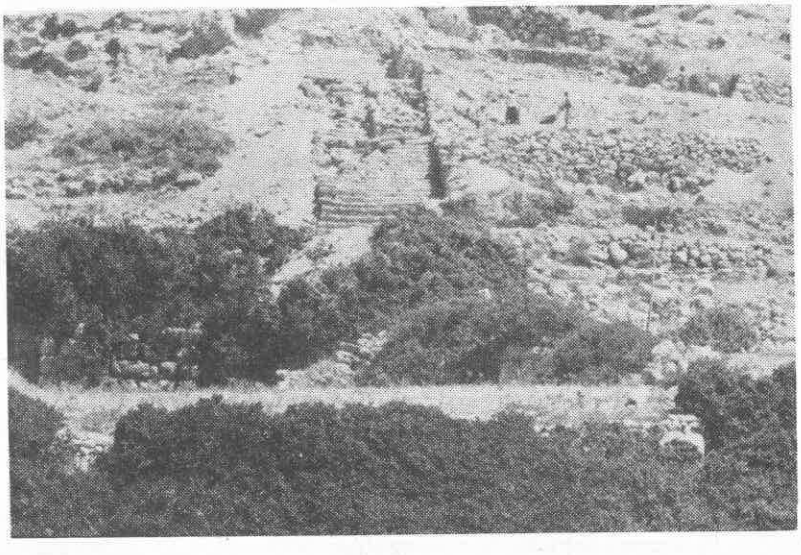

Fig. 13

Fig. 14

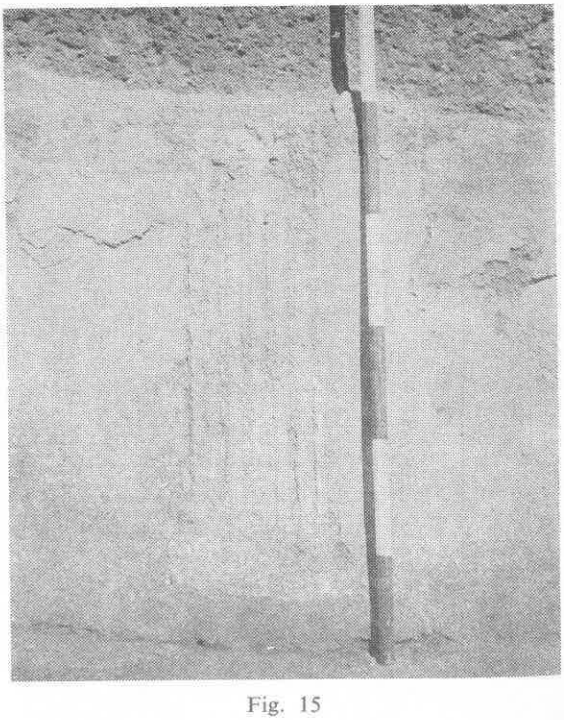

Fig. 15

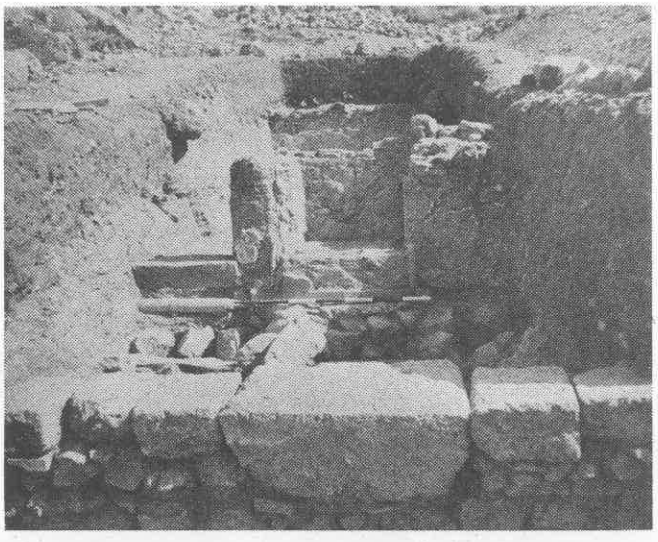

Fig. 16

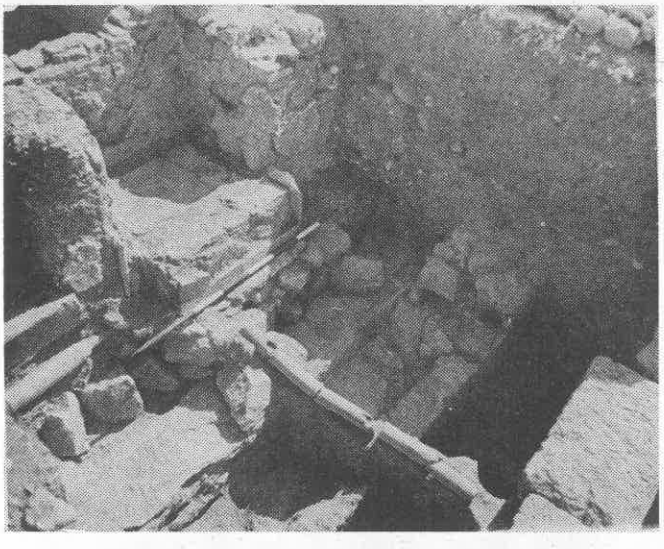

Fig. 17

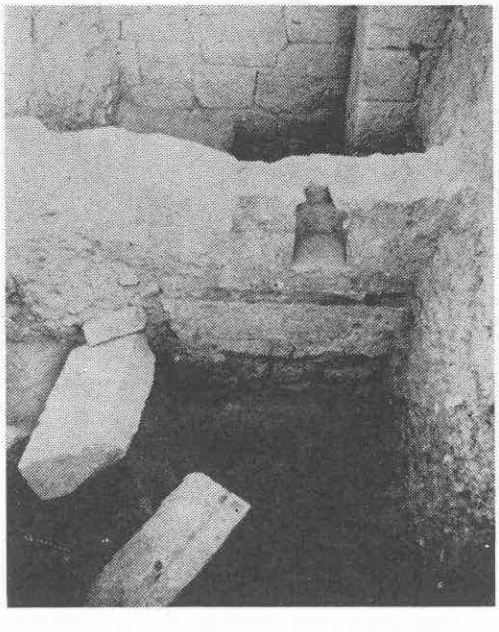

Fig. 18

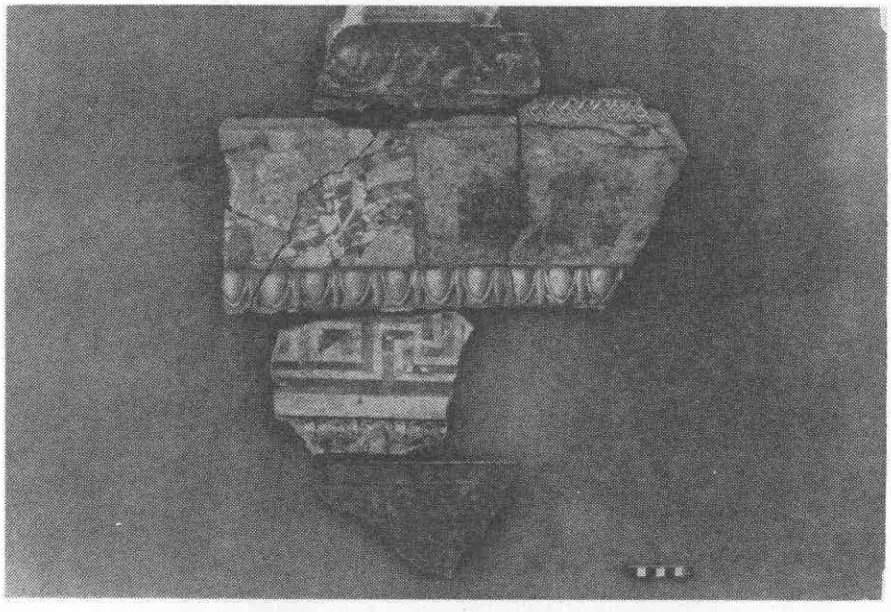

Fig. 19

Fig. 20

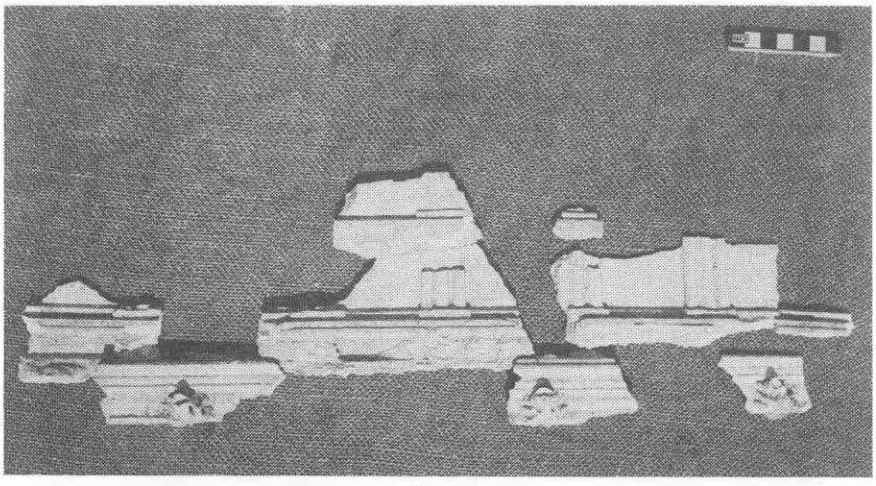

Fig. 21

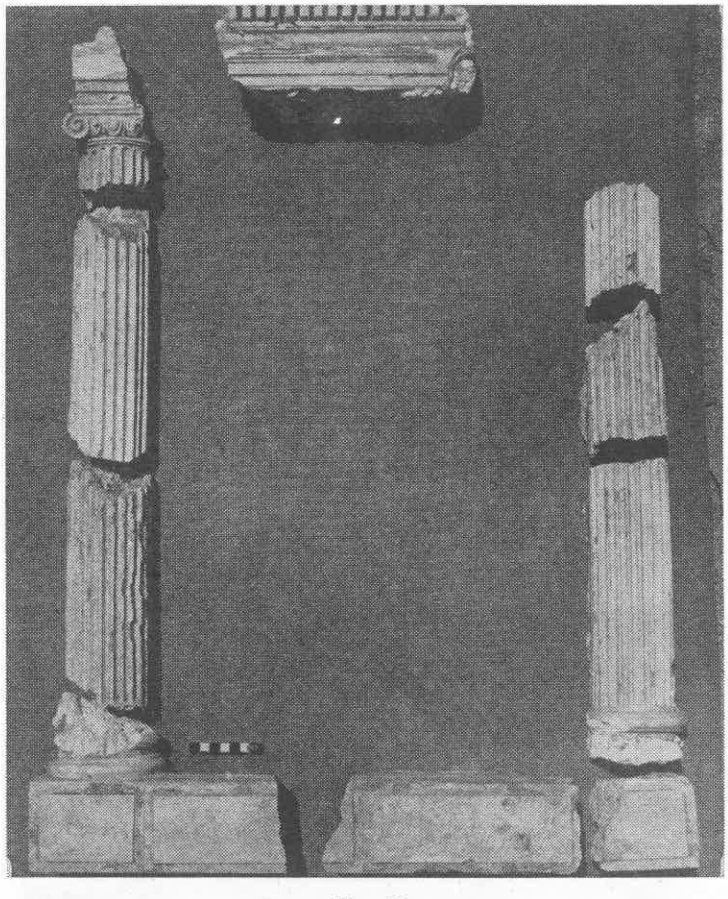

Fig. 22

Fig. 23

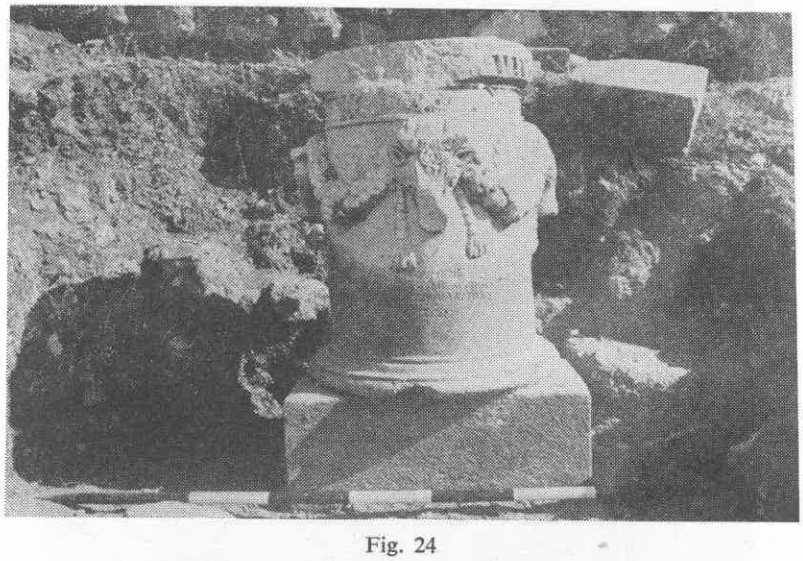

Fig. 24

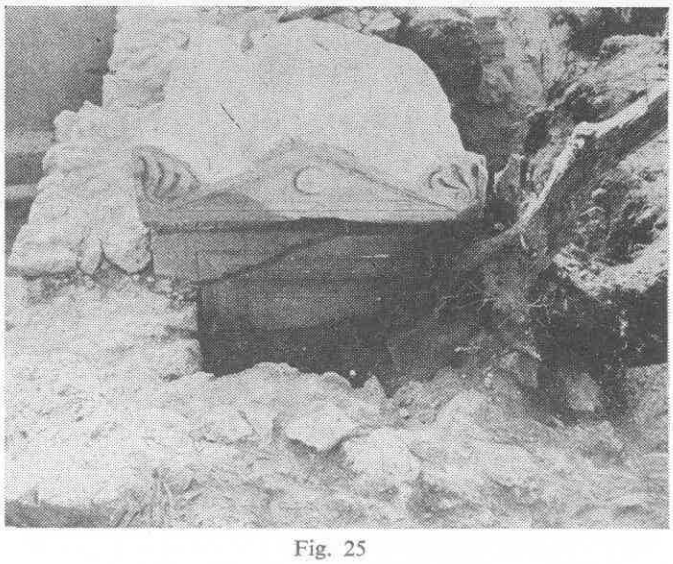

Fig. 25

Fig. 26

Fig. 27

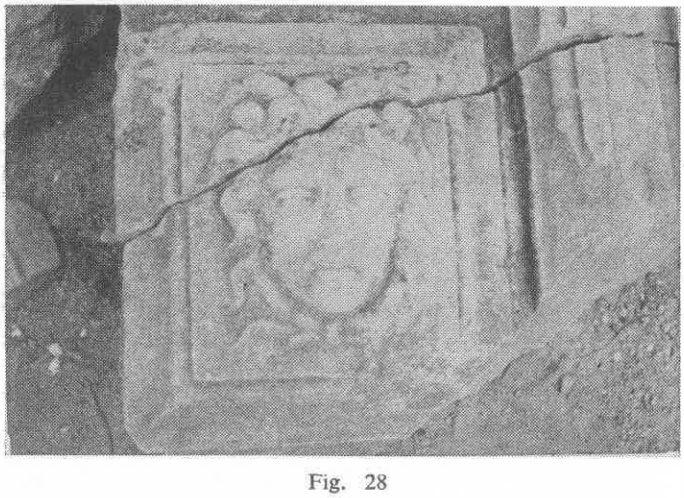

Fig. 28

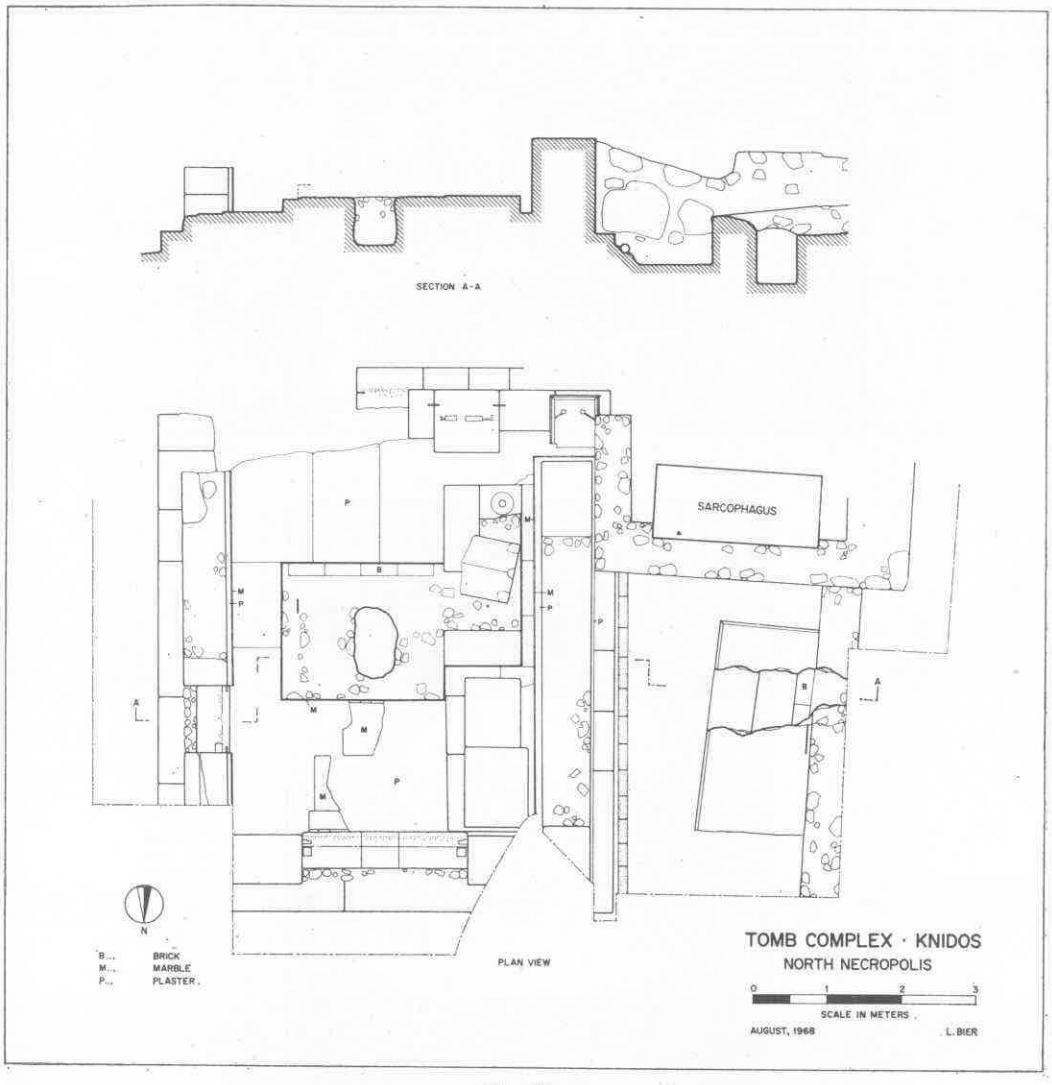

SECTION A-A
SARCOPHAGUS
PLAN VIEW
N
B... BRICK
M... MARBLE
P... PLASTER
TOMB COMPLEX · KNIDOS
NORTH NECROPOLIS
0 1 2 3
SCALE IN METERS
AUGUST, 1968
L. BIER

Fig. 29

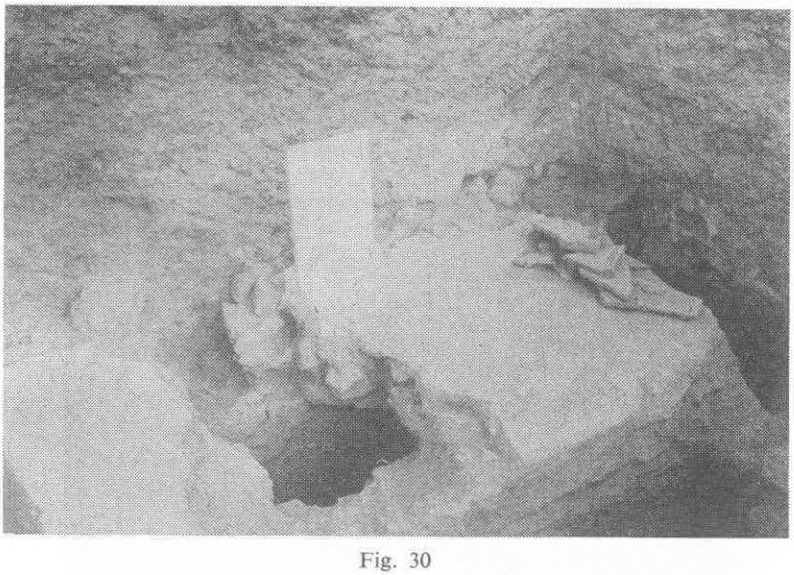

Fig. 30

Fig. 31

Fig. 32

EXCAVATIONS AT KARATAŞ - SEMAYÜK 1968

Prof. MACHTELD J. MELLINK

The Bryn Mawr College expedition to Karataş in the plain of Elmalı completed its 6th season in the fall of 1968. The main results of this season are :

I. Excavation of large part of the Early Bronze Age cemetery in Trench 98, where in 1967 about forty surface markers, consisting of circular walls of field stones, c. 1 - 6.50 m. in diameter, had been excavated. The clearance of the pithos burials under these circles established the complete burial parttern for third millennium tombs in the plain of Elmalı. The burial (and additional burials) were put in large jars (fig. 1), set aslant in bedrock or subsoil. The tomb was closed with a stone slab, a large jar fragment, or a complete basin or bowl and covered with a number of smaller stones. At ancient surface level, about 25 - 75 cm. above the rim of the jar, a circular stone wall was built to mark the location of the tomb. The entrance to the rim was about in the middle of the circle. In some instances, retaining walls of field stones were built on the necks of the burial jars (fig. 2) to allow part of the circle fill to remain in place when the tomb was reopened.

About 110 burials were excavated in trench 98. The tombs of children sometime had circles, but often were just set at a shallow level among the more important circle burials. One of the smaller jars used for a child burial again had relief decoration on the shoulder in typical Elmalı fashion: chevron ribbing on the four handles and concentric circles as double medallions between each pair of handles (fig. 3). The tomb gifts were red polished, white painted pitchers (fig. 4) and jugs of the Early Bronze II period; black and grey jugs, mostly of local fabric; and some black polished incised ware of Pisidian type. Metal tomb gifts included a special type of leaf-shaped razor, two daggers, a macehead, a spindle, many pins and toggle-pins. One child burial had gold and silver beads of tubular disc-shape, like beads from Troy IIg, and gold earstuds resembling those known from Alaca Hüyük, Karayavşan and Koçumbeli.

The largest circle in Trench 98 (fig. 5) contained a rectangular tomb built in the shape of a gabled cover over a türbe of earth. The tomb was reused. It may have been disturbed in antiquity and patched up in modified shape. The skeleton was in secondary position (fig. 6) and the tomb gifts were incomplete (fragments of silver casings, silver rivets, a razor, a gold button, a grey pitcher). In spite of the dearth of finds, this tomb is a good example of special burial customs observed for local chiefs or kings as opposed to pithos graves for commoners.

II. More houses of megaroid plan and of pisé-and-timber construction were excavated in the area to the southeast of the small mound of Karataş. These houses belong to the Early Bronze II period. The level is burnt; in some cases the inventory of wooden houses remains in situ, although the walls have left no traces except a general blanket of ashes over the inventory. A lead stamp-seal with geometric design came from one of these houses.

III. The western zone of Karataş, nicknamed Bağbaşı, yielded fragmentary houses of the beginning of the third millennium B. C. (Early Bronze I, tentatively). Here too wood was extensively used in the architecture, but the Early Bronze I system differed from that of Early Bronze II. Layers of carefully shaped pisé, resembling manufactured kerpiç, were used in conjunction with horizontal logs and mud mortar. One house was built of stacked logs, coated on the outside with mud plaster. Its west wall had fallen into the house and when turned over by us, yielded the pattern of horizontal logs superposed, with the bark still visible in the impressions (fig. 7). Remnants of the east wall footing were left on bedrock. The log-cabin was nearly 4×4 m. large.

The pottery of the Early Bronze I period consists principally of grey ware, of simple shapes: straightrimmed jugs, globular jars, small twin jars, one-handled cups. Metal was known at this level.

IV. A few second millennium burials were found on the south slope of the mound at Karataş and in the area of Bağbaşı (figs. 9 - 10). The tombs consist of wheelmade, ribbed pithoi, oriented north rather than east. The tomb gifts are bowls and jars of wheelmade buff ware. Similar second millennium pottery was found in fields of the Bağbaşı area as a residue of otherwise vanished habitation. The houses were probably of timber. The pottery resembles central Anatolian, but also Cilician wares of the developed Middle Bronze Age, perhaps indicating Lycian contacts with the southeast coast of Anatolia.

The study of the archaeological material and of the anthropological evidence is continuing. Dr. J. Lawrence Angel will analyze the greatly increased series of Early Bronze Age skeletons from Karataş in the study campaign planned for 1969. Some supplementary digging is planned for the mound and the Bağbaşı area.

Fig. 1

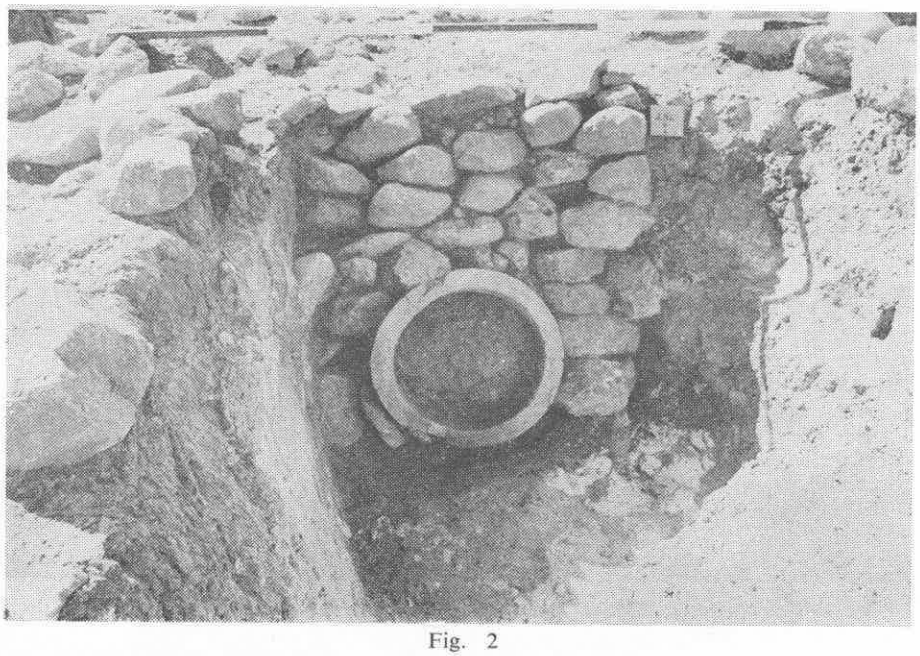

Fig. 2

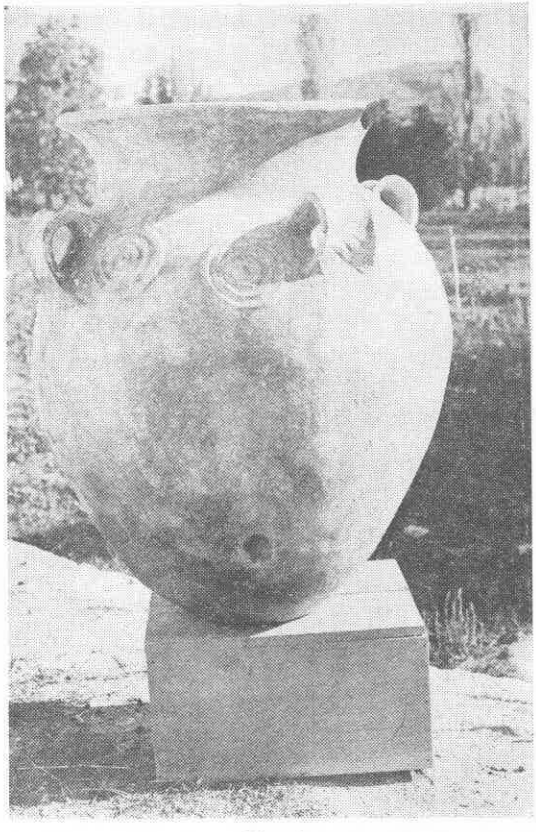

Fig. 3

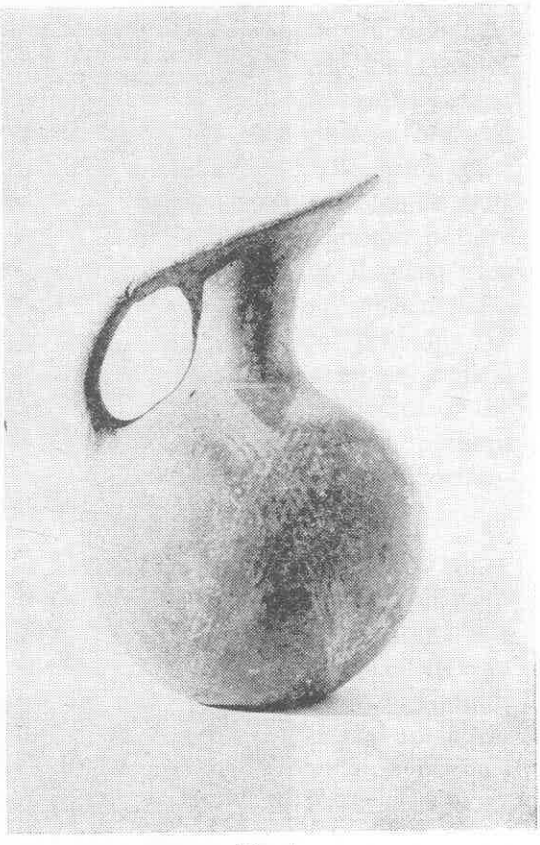

Fig. 4

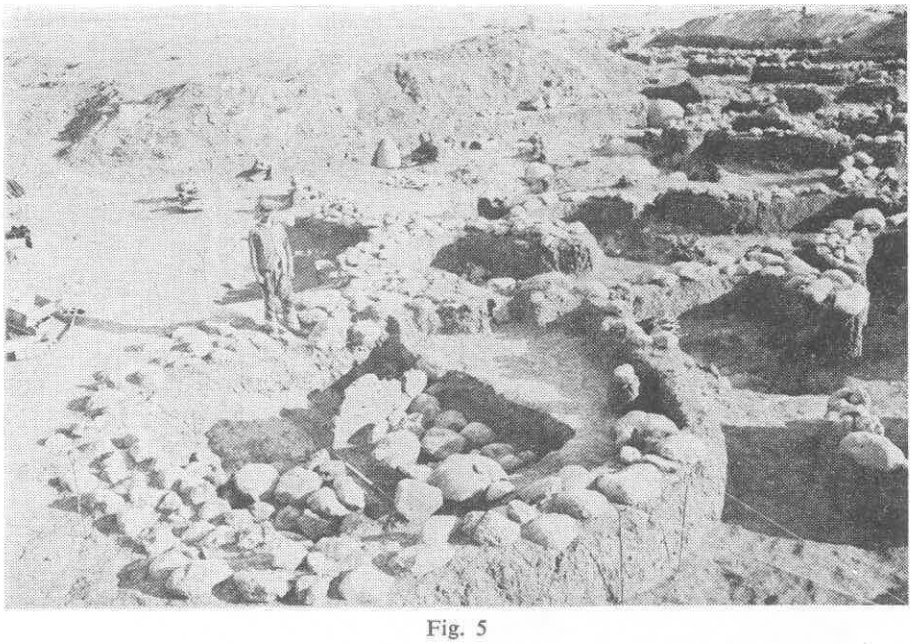

Fig. 5

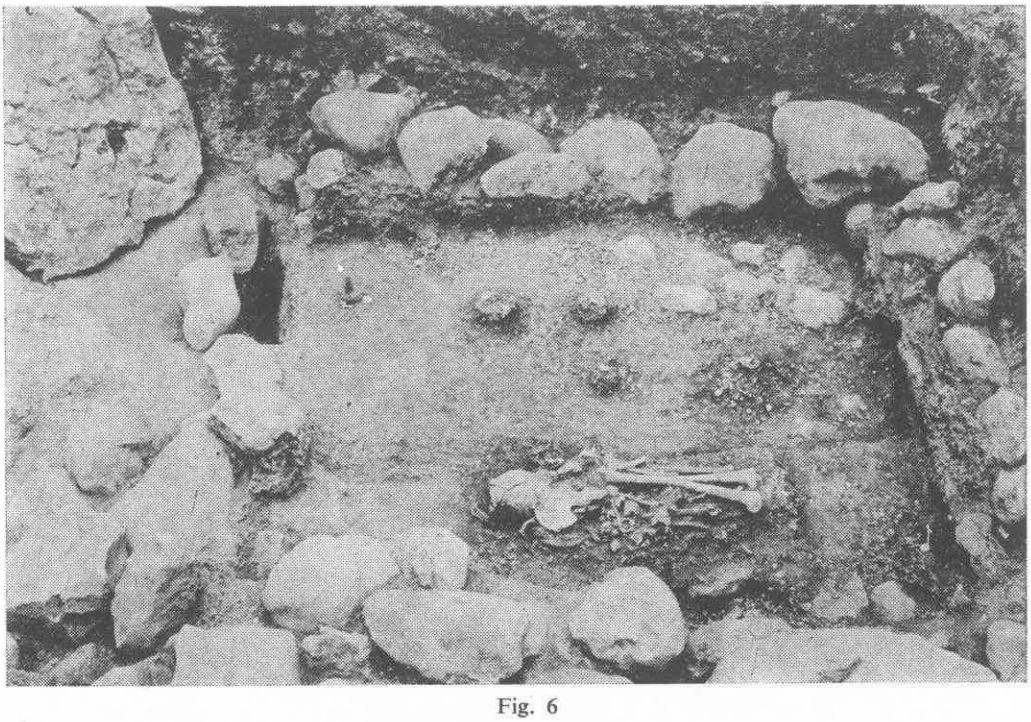

Fig. 6

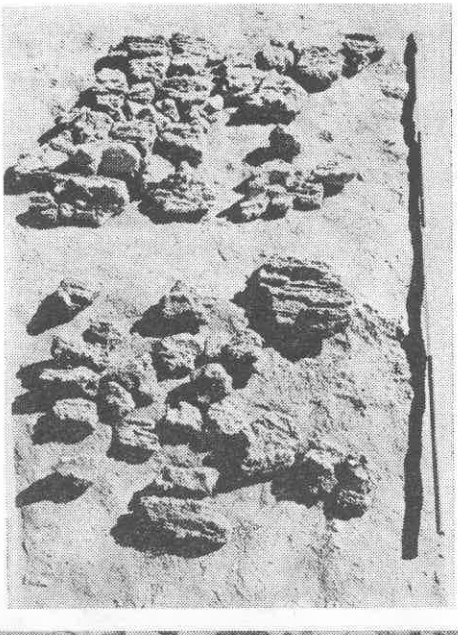

Fig. 7

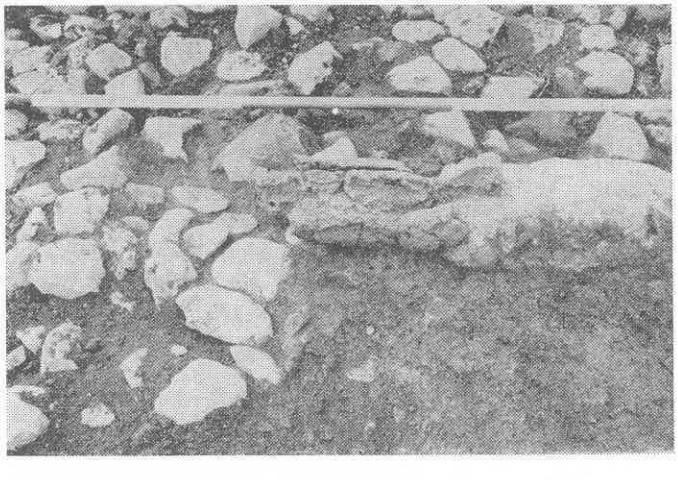

Fig. 8

Fig. 9

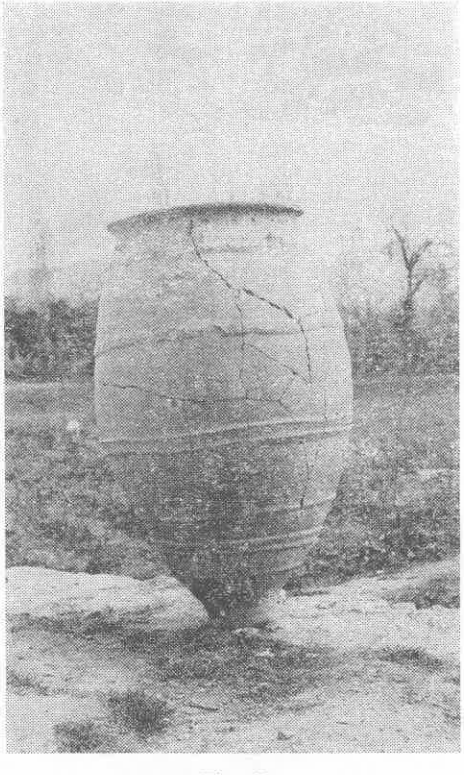

Fig. 10

DIE AUSGRABUNGEN DER DEUTSCHEN BOĞAZKÖY-EXPEDITION IM JAHRE 1968

Peter NEVE

Das Arbeitsprogramm war im Wesentlichen durch die im Vorjahre erzielten Ergebnisse bestimmt. Es umfasste im Einzelnen folgende Punkte :

1. Grosser Tempel :

a) Endgültige Freilegung des Tempelbezirks, das heisst vor allem der südwestlich und westlich gelegenen Magazintrakte und Tempelstrassen,

b) Tiefgrabungen in den Nordostmagazinen (19 - 32).

c) Untersuchung der in den Nordwestmagazinen (33 - 39, 41 - 48) stationierten Pithoi.

d) Restaurationsarbeiten.

2. Südareal :

a) Freilegung der zwischen dem Tempelbezirk und dem Südareal verlaufenden Strasse,

b) Fortsetzung der Grabungen im sog. Komplex 1, das heisst Ausdehnung der Grabungen nach Norden und Westen,

c) Nachuntersuchungen im Bereiche des Komplexes 2 und des westlich daran anschliessenden Terrains,

d) Restaurationsarbeiten.

Für die Durchführung des Grabungsprogramms stand eine Mannschaft von 75 Arbeitern unter Leitung des nach wie vor bewährten Vorarbeiters Ahmet Akay zur Verfügung. Dem Grabungsstab gehörten folgende Mitarbeiter an: Professor Dr. K. Bittel. Präsident des DAI, Berlin, und H. Kühne, Berlin, als Archäologen, Professor H. G. Güterbock, Chicago, Professor Dr. H. Otten, Marburg, und Fräulein Chr. Werner, Marburg, als Hethitologen, Dipl. Ing. P. Neve, Malente, als Architekt, Fräulein B. Grunewald, Berlin, als Fotografin, K. Beck, Berlin. als Zeichner und P. Röhe-Hansen, Berlin, als Restaurator. Als Vertreterin der türkischen Generaldirektion der Altertümer und Museen fungierte Fräulein Fatma Yıldız, Archäologisches Museum, Istanbul. Die Leitung der Grabung lag in den Händen von Professor Dr. K. Bittel; für die Ausführung der Arbeiten zeichnet Dipl. Ing. P. Neve verantwortlich.

Die Grabungen begannen am 26. Juli und endeten nach mehr als 16 Wochen am 17. November. Trotz der für anatolische Verhältnisse ungewöhnlich wechselhaften, von häufigen Schlechtwettereinbrüchen beeinflussten Witterung gelang es, dank der Energie und Ausdauer aller Mitwirkenden, das nicht nur inhaltsmässig sondern auch räumlich umfangreiche - die Grabungsfläche umfasste fast 10.000 qm - Arbeitsprogramm zu bewältigen und zu einem erfolgreichen Abschluss zu bringen.

1. Nachhethitische Siedlungsreste im Tempelbezirk und im Südareal.

Hinsichtlich der hellenistischen, römischen und byzantinischen Periode zeigten sich auch in den neu untersuchten Bereichen keinerlei Anzeichen einer eindeutig diesem Zeitabschnitt zuweisbaren Bebauung. Das demnach unbesiedelte Gebiet wurde nur in spätantiker Zeit von einer teils aus Tonrohren, teils in Form einer gemörtelten Rinne mit Decksteinen erstellten Wasserleitung durchkreuzt, die von einer damals offenbar vorhandenen Quelle am Fusse des Kesikkaya quer durch das Südareal bis vor die Westecke des Tempelbezirks führte und sich von dort vor dessen Nordwestfront bis zu den Magazinen

48/49 fortsetzete, um hier an die im Vorjahre festgestellte, auch von Puchstein notierte Wasserleitung anzuschliessen. Im Übrigen aber scheint das gesamte Gebiet als Steinbruch, wie nicht nur die ausgeraubten Mauern im Westen des Tempels sondern auch verschiedene unvollendete Werkstücke bezeugen, und als Nekropole gedient zu haben. Zu den verschiedenen, bisher bekannten Bestattungsarten tritt ein weitere Variante in Form dachziegelplattenüberdeckter Erdgräber, von denen insgesamt drei Beispiele in den Tempelmagazinen vorgefunden wurden Die verwendeten Dachziegel, aber auch die Beigaben[1] lassen keinen Zweifel daran, dass dieser Grabtypus der römischen Kaiserzeit angehört und offenbar als Sonderform der vor allem durch Münzfunde in die nämliche Periode zu datierenden, einfachen Erdgräber zu gelten hat

Bezüglich der chronologischen Einordnung der Steinkistengräber ist mit der Entdeckung von zwei reich ausgestatteten Exemplaren auf der Strasse zwischen dem Tempelbezirk und dem Südareal (Steinkiste 3/68) und im Raumkomplex XII des Südareals (St. K. 4/68) ein neuer, wertvoller Hinweis gegeben. Vor allem der Fund einer datierbaren Silbermünze und einer eisernen Fibel in der Steinkiste 4 bestätigt, dass diese Grabform, soweit mit Beigaben versehen, noch der hellenistisch-galatischen Periode zuzurechnen ist. damit aber den Pithos-Kindergräbern zeitlich entspricht.

Auf Grund der neu gewonnenen Erkenntnisse ergibt sich diese chronoloische Abfolge :

Zeit	Bestattungsart	Beigaben
Hellenistisch-galatisch	Steinkisten· Pithosgräber mit galat. Deckschalen	Münzen,Schmuck. Waffen, Gefässe. Fibeln
röm.Kaiserzeit	Erdgäber, z.T.m. Ziegelüberdeckung	(Kleid.) Münzen, Schmuck. Gerät, Gefässe
spüte röm. Kaiserzeit bis byzantinisch	Steinkisten mit u. ohne Steinkreis.	keine
	Larnax m. Steinkreis. Pithossärge.	,,
		,,

Der phrygischen, und zwar, nach der Konstruktionsweise der Mauern und nach der Keramik zu urteilen, der älterphrygischen Periode gehören verschiedene Gebäudereste an, die sich weit über das Grabungsareal verstreut anfanden, in keinem Falle aber so gut erhalten sind, dass sich ihr Grundriss, geschweige denn ein Plan der Gesamtbesiedlung gewinnen lässt. Immerhin ist damit die beachtliche Ausdehnung der demnach garnicht unbedeutenden, ersten nachhethitischen Stadtanlage auf den Trümmern Hattusa's erwiesen.

2. Die Grabungen in den hethitischen Tempelmagazinen. (Abb. 6) Die Westmagazine (Raum 50 - 64)

An diesem, 16 Räume umfassenden Trakt wird deutlich offenbar, dass sich die hethitischen Baumeister bei Anlage der Magazine, vielleicht aus Gründen der Materialersparniss, tunlichst an die vorhandene Geländeoberfläche hielten, wodurch in unserem Falle die Fussböden der Räume um halbe Geschossdifferenz unter dem Niveau der Tempelstrassen zu liegen kommen, das Erdgeschoss also zu einer Art Halbkeller wird. Eben auf Grund dieses Umstandes, aber auch angesichts der über 2 m starken Fundamentmauern ist anzunahmen, dass mindestens noch ein weiteres Obergeschoss existiert hat.

Die Konstruktionsweise entspricht im Prinzip den bei den übrigen Tempelmagazinen gemachten Beobachtungen, mit der Ausnahme, dass die Steinpackungen in den Räumen bis auf 30 cm unter die Fussbodenoberflächen aufgeführt sind. Der Grund hierfür wird zum Teil in dem stärker bewegten Gelände zu suchen sein, was sogar häufig dazu zwang, hoch anstehende Felskuppen nach entsprechender Abarbeitung in die Fussböden und Mauersockel mit einzubeziehen Ausserdem aber waren die Räume einem anderen

Verwendungszweck bestimmt, woraufhin, soweit erhalten, die auffallend schmalen Türöffnungen (1,0 - 1,1 m) und steinerne Stützenbasen in den Räumen 58 und 59 verweisen, und zwar der Unterbringung kleinerer Gegenstände, die man, der Verteilung der Stützenbasen nach zu schliessen, auf hölzernen Regalen entlang der Längswände stapeln konnte.

Die grundrissliche Gestaltung der Westmagazine weicht von der Krencker'schen Rekonstruktion weniger in den äusseren Abmessungen, wo sich nur geringfügige Verschiebungen ergeben, als in der inneren Organisation ab. Nahezu sicher erscheint es nunmehr, dass dieser Trakt über dem - im Tiefgeschoss neu-gelegenen Raum 45 vor der Westecke des Tempels betreten wurde. Von hier aus waren die Räume 57 bis 60 durch jeweils an den Nordwestenden vorgesehenen Türen, wie die noch vorhandenen Türkschwellen beziehungsweise deren Bettungen bezeugen, zu erreichen. Eine zweite Gruppe, nämlich die Räume 51 bis 56 b und 61 bis 64, wurde von einem gesonderten, in Verlängerung des Raumes 45 gelegenen Korridor50 erschlossen, der gleichzeitig auch die Verbindung zu den nördlich benachbarten Räumen 41 bis 49 herstellte.

Bezeichnend ist, dass man nicht nur in diesem Fall, sondern auch bei den übrigen Magazintrakten, vielleicht aus Kontrollgründen, nur wenige Ausseneingänge vorgesehen hat, diese aber zu regelrechten Verkehrsknoten ausbildete, sonst allerdings auf raumverschwendende Korridore verzichtete und stattdessen die Magazine direkt untereinander verband, auch auf die Gefahr hin, wie am Beispiel der Räume 51 bis 64 ersichtlich, dass zum Teil erhebliche Verkehrswege entstanden. Bei den Westmagazinen entsprach dieser extrem lange Verkehrsweg offenbar nicht dem ursprünglichen Planungsgedanken; denn Ansätze von nordwestsüdost verlaufenden, später durch die Fussbodensubstruktionen überdeckten Fundamenten lehren, dass sich die mit den Räumen 57 bis 60 begonnene Reihe eigentlich bis an die Südwestfront des Tempelbezirks fortsetzen sollte.

Die Südwestmagazine (Raum 65-74).

Dieser, von den Westmagazinen durch eine 5 m breite Pflasterstrasse getrennte, aus 17 Räumen bestehende Trakt fällt zunächst durch seine merkwürdig schräg gegen die Eingangsfassade des Tempels geführte, nordöstliche Aussenwand auf. Welche Gründe die Erbauer zu dieser Lösung bewegte, wird uns wohl wohl fürs erste verbergen bleinen; eine bestimmte Absicht ist ihnen jedoch' vor allem angesichts der übrigen regelmässig geführten Strassenbegrenzungen, nicht abzuleugnen. Erschlossen wurden die Südwestmagazine über ein Raumgefüge (72-74)an der Südostseite, das von Krencker noch als eine einzige grosse Eingangshalle rekonstruiert wird, sich nunmehr aber zu einem, der Raumgruppe 44 - 45, 49 - 50 bei den Westmagazinen vergleichbaren Verkehrsknoten entpuppte. Es bestand aus zwei Reihen von drei schmalen, unterschiedlich langen Räumen, die alle etwa zu ebener Erde lagen (72a - c, 73a-c), sowie einem breitgelagerten Raum 74 auf höherem Niveau am Südwestende.

Der Eingang befand sich, Auflagerspuren für die Türschwelle nach zu urteilen, vor dem kleinen, vestibülartigen Gelass 72a. Von hier aus konnte man zu den gleichfalls zu ebener Erde angeordneten, teils trapezförmig verzogenen Magazinen 65 bis 70 gelangen, die mit Ausnahme des Durchgangzimmers 65 mit je zwei Reihen von Pithoi vollgestellt waren. Die Türen lagen am Nordwestende der Räume; denn hier zeigten sich deutlich die Lücken der ausgeraubten Schwellsteine. Eine Verbindung zu den südwestlich anschliessenden Zimmern 71a bis d, die etwa um halbe Geschossdifferenz höher gelegen haben mögen, gab es von hier aus nicht, sie dürfte über den Raum 74herges tellt worden sein, von dem ausserdem noch der Raum 75, sowie vielleicht auch das Obergeschoss der Südmagazine (76 - 82) erschlossen

werden konnten. Der auffallend langgestreckte Raum 72b diente wahrscheinlich zur Unterbringung einer Treppe oder Rampe, die zu einem über den Südwestmagazinen zu ergänzenden, oberen Stockwerk führte.

Ausser den Pithosresten in den Magazinen 66 bis 70 gab es keine weiteren in-situ-Funde, denn dafür war der allgemeine Erhaltungszustand dieses exponiert gelenen Traktes zu schlecht. Doch müssen die Bruchstücke mehrerer Tontafeln erwähnt werden, die sich in der hethitischen Erdauffüllung des Vestibüls 72a anfanden, also sekundär umgelagert waren, in dieser Situation aber den unter gleichen Umständen gemachten Tafelfunden in den Süd - und Südostmagazinen entsprechen.

Das Südwest-Propylon und die Tempelstrassen.

Die zwischen dem westlichen und südwestlichen Magazintrakt verlaufende Pflasterstrasse ist an ihrem Südende, das heisst an der der grossen, öffentlichen Verkehrsstrasse zugewandten Aussenfront des Tempelbezirks, durch die Fundamente eines seitlich an die Magazine anschliessenden Bauwerks unterbrochen, das wir, auf Grund der noch nachweisbaren Lagerflächen für das aufgehende Mauerwerk, zu einem Propylon mit zwifachem, hintereinandergestaffeltem Durchgang ergänzen möchten. Zweifellos ist diese Anlage in einem bestimmten Zusammenhang mit dem geradewegs gegenüberliegenden Torbau des Südareals zu verstehen.

Auffallend ist, wenn auch offensichtlich durch die höher gelegene Hauptverkehrsstrasse bedingt, dass das Gefälle des Zuweges nicht auf das Propylon zuführt, sondern genau entgegengesetzt ausgerichtet ist, während man bei allen übrigen Innenstrassen des Tempelbezirks tunlichst bedacht hat, sie auf die jeweils nächstgelegenen Ausgänge hin zu entwässern. Diese Massnahme aber war unbedingt notwendig, da das interne Strassennetz nicht, wie etwa auf Büyükkale, mit einem Entwässerungssystem ausgestattet war, lange Wege also, gerade im Hinblick auf die von den ausgedehnten Dachflächen anfallenden Wassermassen, vermieden werden mussten.

Umso merkwürdiger erscheint es daher, dass man zwar am Orthostatensockel des Tempels das Gefälle der Strassen, wie ein entsprechender Randschlag bezeugt, berücksichtigt hat, bei den Magazinen aber nicht. Stattdessen wurde hier, wie die Nivellements ergaben, der Pflasteranschluss jeweils von den höchsten Punkten der Strasse ausgehend horizontal durchgeführt, womit sich zwangsläufig ergab, dass die Strassenoberflächen in Richtung auf die Tempelecken zunehmend windschief werden mussten, sich im Bereiche zwischen den Südwestmagazinen und dem Tempel sogar mit Gefälle gegen dessen Eingangsfront absenkten, sodass das Tempeltor bereits 1 m unter dem Eingangsniveau des Magazintraktes zu liegen kam.

Die zweifellos nicht einkalkulierten Folgen, die sich daraus ergaben, werden gerade an dieser Stelle offenbar: der durch die Wasseransammlungen aufgeweichte Untergrund gab unter dem Druck der gewaltigen Pflastersteine nach, das heisst die Pflasterdecke sackte allmählich ein, vermutlich schon in hethitischer Zeit, zu einem Zeitpunkt also, wo die Bauwerke noch erhalten waren.

Nachgrabungen in den Nordost-Magazinen.

Diese Untersuchungen hatten zum Ziel, die Fussböden der einzelnen Räume (19 - 32) endgültig freizulegen, ihren Aufbau durch Sondagen zu klären; denn die ersten Ergebnisse des Vorjahres zeigten, dass hier, trotz der späteren Einbauten ein guter Erhaltungszustand und damit ein nützlicher Befund zu erwarten war.

In der Tat besassen noch sämtliche Räume mit Ausnahme der Eckzimmer 19/20 und 32 noch vollkommen intakte Fussböden. Sie bestanden in der Regel aus einer 60 cm bis 1,80 m starken Lehmauffüllung, die, wie bei den übrigen Magazinen, über einer Steinpackung aufgebracht

worden war. Die durch die zerstörende Feuersbrunst tonhart gebrannten Oberflächen sind unter den darüberlagernden Schuttmassen besonders zu den Raummitten hin tief eingesunken; ihr ursprüngliches Niveau entsprach etwa der Höhe der Türschwellen.

Diese Feststellung ist gerade im Hinblick auf die Angaben von Curtius interessant[9], soweit sie sich auf die Lagerung der Tontafeln in Raum 11 der Südost-Magazine beziehen. Denn zweifellos werden wir dort einen entsprechenden Befund rekonstruieren müssen, zumal die tiefgelegene Steinpackung auch dort keinerlei Spuren einer direkten Feuereinwirkung zeigt. Die Bemerkung Curtius' über das Kellergeschoss kann sich also nur auf den von ihm irrtümlich gedeuteten, abgesunkenen Fussboden stützen.

Sämtliche Räume der Nordost-Magazine scheinen vor der Brandlegung systematisch geplündert worden zu sein, denn ausser den im Vorjahre vorgefundenen Tonbullae, die-wie die Tontafeln-für den Plünderer sicherlich ohne jeglichen Wert waren, konnte nur noch je ein bronzener Wandhaken aus den Räumen 26 und 28 geborgen werden (Abb. 10). Statt weiterer in-situ-Funde liessen sich nur noch die Überreste der eingestürzten Wand –und Deckenkonstruktionen feststellen werden– verkohlte Balken und zum Teil mehrschichtig übereinandergelagerte Deckenaufschüttungen aus blaugrünem Lehm (Abb. 11).

Die Pithoi in den Nordwest - Magazinen.

Ein in dieser Beziehung nicht günstigeres Ergebnis erbrachte auch die Untersuchung von über 120 Pithoi in den westlich benachbarten Magazinen 33 bis 48. Der Inhalt dieser Gefässe bestand nur noch aus Schutterde, Steinen und Holzbrand, sowie vereinzelten Bruchstücken grösserer Gefässe, auffallenderweise meistens von Henkelkrügen, wie wir sie auf den Inschriften an den Mündungsrändern der Pithoi kennenlernten. Über das, was die Gefässe wirklich enthielten, hoffen wir durch die Analyse von Bodenproben, die jeweils vom Gefässgrund entnommen wurden, einigen Aufschluss zu gewinnen.

Die Pithos-Inschriften konnten durch weitere Bruchstücke vermehrt werden. Angesichts der Vielzahl an nunmehr vorhandenen Beispielen ist es interessant festzustellen, wie sie sich über die einzelnen Magazinräume verteilen. Inschriften, die nur aus Zahlzeichen bestehen und auf den Topfrändern angebracht waren, fanden sich nur in den Räumen 33 und 34, jedoch nicht auf allen Töpfen, und in einem Falle auch in Raum 37. In den Magazinen 38 und 39 gibt es dagegen nur Inschriften, die aus Zahlen und dem Krugsymbol kombiniert sind, wobei die Zahlen rechts, die Krugzeichen links, nach Lesart der Hieroglyphen also am Ende der Zeile, angebracht werden. Im Gegensatz zu den zuvor erwähnten Inschriften erscheinen diese Zeilen, in zweifacher Ausführung, immer am Gefässhals. Genauso verhält es sich auch mit den Vermerken an den Pithoi der Räume 46 bis 48. Nur sind sie hier anstelle des Henkelkruges mit dem Zeichen ..... 1 kombiniert; doch scheint es auch noch andere Zusätze zu geben, die allerdings nur in Fragmenten vorhanden sind, in keinem Falle aber dem Krugsymbol entsprechen. Ein einziger Pithos im Raum 44 trägt in Dreiergruppen zusammengestellte Siegelabdrücke während die übrigen in diesem Flügel untergebrachten Gefässe offenbar ohne Inschriften sind.

Aus dem Befund ergibt sich offensichtlich, dass die Pithoi nach bestimmten Grundsätzen in gesonderten Abteilungen untergebracht waren. Welche Richtlinien die Magazinverwalter dabei befolgten, wird sich allenfalls erst aus dem Studium der diesbezüglichen Tontafeltexte ergeben.

2. Das Südareal

Der Gebäudekomplex 1

Diese Anlage wird vom Tempelbezirk durch die 8 m breite und auf über 100 m Länge freigelegte, gepflasterte Strasse

getrennt, die das Teilstück eines einst von Büyükkale in die Unterstadt und vielleicht weiter nach Yazilikaya führenden Verkehrsweges bildete. Von dieser Strasse aus betrat man über einen engen, dem Südwestpropylon des Tempelbezirks gegenüberliegenden Durchgang eine 4 m breite Gasse, die auf einen trapezförmigen Hof von 30 m Länge in nordwest-südöstlicher und 10 resp. 16 m Breite in nordost-südwestlicher Richtung mündete. Sie setzte sich von der Ostecke des Hofes nach Südosten fort, um als Sackgasse unmittelbar vor der Aussenmauer zu enden, hier allerdings, das heisst im Bereiche des im Vorjahre noch als Korridor gedeuteten Raum 1 der Gruppe IV, auf die Hälfte ihrer ursprünglichen Breite reduziert. Der schmale gepflasterte Raum 2 wird damit zu einem selbstständigen, isolierten Bauglied innerhalb des gesamten Raumgefüges.

Der Hofplatz und die Gassen waren gepflastert, wie stark abgesunkene Reste in der Sackgasse und im Südteil des Hofes bezeugen, und über einen internen Anwässerkanal an die Hauptkanalisation der grossen Verkehrsstrasse angeschlossen.

Zu den bisher bekannten zehn Raumgruppen im Osten und Süden des Gebäudekomplexes treten nunmehr noch weitere sechs, die sich mit Ausnahme des Magazintraktes XVI allesamt um den Hof und die Eingangsgasse gruppieren und von hier aus direkt zugängig waren.

Gruppe X ist noch durch zwei weitere Räume zu ergänzen, die an die nordwestliche Längswand der Eingangshalle 1 anschliessen: ein 5 m breiter und 4 m tiefer Raum mit den Spuren eines Wandpilasters an der dem Eingang gegenüberliegenden Breitseite, also wieder ein "Staatszimmer", sowie ein kaum 3 qm grosses, geflastertes Gelass 5, über das der benachbarte Raumtrakt XI zu erreichen war.

Diese aus fünf Zimmern bestehende Gruppe muss, der Lücke des ausgeraubten Schwellsteines, aber auch der Anordnung der beiden noch erhalten Türöffnungen nach zu urteilen, einen zweiten direkten Zugang vom Hofe her besessen haben. Er führte in ein kleines Vestibül (XI/1). das sich zu einem gleichbreiten, mit auffallend grossen steinblöcken gepflasterten Langraum (XI/2) hin öffnete; dieser stellte seinerseits die Verbindung zu den Räumen 3 und 4 im Süden und, über Raum 5, die Verbindung zur Gruppe X im Osten her.

Die nordwestlich anschliessende Raumgruppe XII besteht aus einem verhältnismässig regelmässigen Gefüge von 5 Zimmern mit seitlich vorgelagertem Korridor. Durch ihre exponierte Lage ist sie jedoch so schlecht erhalten, dass nicht für alle Zimmer der Standort der Türen eindeutig gesichert ist. Das gilt vor allem für den Zugang vom Hofe und die Verbindung der Räume 1 und 2. Gewisse Entsprechungen zu dem Raumtrakt IX an der Südostseite des Hofes lassen jedoch annehmen, dass sich dieser Zugang zm Korridor 6 hin aufftat. Denn von hier aus existierte nachweislich eine Verbindung zu dem Raum 4, der damit dem Eingangsraum 1/IX entsprechen würde. In der Tat zweigen von hier aus, wie wieder an den Fundamentlücken erkenntlieh ist, Durchgänge zu den Räumen 5 im Südwesten und 3 und 1 im Nordosten ab.

Im auffallenden Kontrast zu diesen verhältnismässig kleinen, zum Teil fast kümmerlich wirkenden und verschachtelten Raumgebilden stehen die nicht nur ungleich grösseren sondern auch grosszügiger konzipierten Gruppen XIII und XIV. Sie mögen, wie auch ihre Lage an bevorzugter Stelle, das heisst in Nähe des Eingangstores, bezeugt, den gewichtigsten Teil des Gebäudekomplexes dargestellt haben.

Den flächenmässig umfangreichsten Trakt bildet hier zweifellos die Raumgruppe XIII mit insgesamt 16 Zimmern, deren horizontal abgeglichenes Fundamentmauerwerk gegenüber der Gruppe

XII, aber auch gegenüber dem aus kyklopischen Steinblöcken aufgeführten Aussenzingel nahezu 2 m tief abgesenkt ist, demzufolge aber auch fast einen Meter unter das nach Nordwesten zu abschüssige Hofterrain zu liegen kommt. Wie jedoch noch zwei in situ vorhandene, mit Dübellöchern an der Oberseite versehene Werksteine auf den Südostmauern der Räume 1 und 7 bezeugen, besassen die Fundamente ursprünglich einen steinernen Sockelaufbau von über 1 m Höhe, was besagen will, dass das ursprüngliche Nireau der Räume dem Horplatz angeg'ichen war. Reste des Werksteinaufbaus fanden sich ausserdem noch in der bis zu 3 m dicken, ungewöhnlich festen, die Fundamente überlagernden Schuttschicht. Holzbrand, sowie Reste von teils verkohlten, teils verrotteten Balken auf den Fundamenten des Raumes 9 bestätigen überdies die Verwendung hölzerner Konstruktionselemente in den Fundamenten.

Mit dem Fehlen eines Fundamentsockels erklärt sich auch das Fehlen jeglicher Türschwellen, die hier sicherlich einmal, analog zu den übrigen Raumtrakten, vorhanden waren. Immerhin lässt sich noch am Grundriss der Anlage deutlich erkennen, dass die dem Aussentor gegenüberliegenden, symmetrisch gruppierten drei Räume 1 bis 3 vermutlich die 4,5 m tiefe Eingangshalle gebildet haben, mit einem 3,5 m breiten Hauptraum in der Mitte, sowie zwei schmalen, 1,5 bis 1,7 m breiten Kammern zur Seite, die zudem nur durch knapp 1 m dicke Mauern von dem Mittelraum abgetrennt sind, während hier sonst die allgemein übliche Fundamentstärke 1,6 m und mehr beträgt. Das Arrangement zeigt damit eine auffallende Ähnlichkeit mit den Kernräumen der nach gleichem Schema gestalteten Torbauten des Grossen Tempels, in Yazilikaya und auf Büyükkale.

Störend erscheint aber dann die achsial an den Mittelraum 2 anschliessende Trennwand zwischen den 3,3 m breiten Räumen 4 und 5. Bildete sie etwa nur das Fundament von Deckenstützen in einem beide Räume umfassenden grossen Saal? Möglich, wenn nicht gar wahrscheinlich ist, dass die in gleichem Niveau gelegenen Räume 6 bis 13 von diesem Saal aus zugängig waren. Auch hier ist man auf Grund der regelmässigen Gruppierung der Zimmer zu zwei Reihen mit je vier 4 × 10 m grossen Zellen versucht. an die Substruktion einer grossen, säulengetragenen Halle zu denken.

Die 3,9 m tiefen, 5,5 bis 6,5 m breiten Räume 14 bis 16, die den Beschluss dieser Raumgruppe bilden, liegen um etwa 1 m höher, das heisst in der gleichen Ebene wie die nordwestlich vorgelagerten Magazine. Doch weisen sie nach dorthin keinerlei Verbindung auf, ebensowenig nach dem langen, zum Magazintrakt führenden Korridor (XVI/6); denn in beiden Fällen stehen die Fundamente zu hoch an, als dass Türschwellen untergebracht werden könnten. Sie können also nur von den Räumen 12/13 über Treppen zugängig gewesen sein.

Mindestens 1,3 m in seinem nordöstlichen Teil und 2 m in seinem südwestlichen Teil gegenüber dem Hofniveau abgesenkt lag die Raumgruppe XIV, die mit insgesamt 13 Räumen ein regelmässiges Rechteck von 26 × 23 m äusserer Kantenlänge bildet und von XIII durch die schmale "Korridorstrasse" (XVI/6) getrennt war. Entsprechend ihrer Niveaulage konnte sie nur über ein Treppenhaus zugängig gemacht werden, das wir nach Lage und Anordnung der sämtlich erhaltenen Türschwellen zu urteilen, über dem kleinen Gelass 1 in der Ostecke des Traktes in Form einer hölzernen Stiege ergänzen können, und dadurch direkt mit dem Toreingang in Verbindung stand. Über diese Treppe gelangte man in den noch bescheideneren, kaum 3 qm grossen Vorraum 9, der sich in Richtung Südwesten auf eine "enfilade" von sieben hintereinandergereihten, durch kaum 1 m dicke Wände getrennte Zimmer öffnete.

Je drei schmale, etwa 2 m breite und 5,2 m tiefe Zimmer im Nordosten (2 - 4)

und Südwesten (6 - 8) waren hier um einen gleich tiefen, aber 3,1 m breiten Mitteraum 5 gruppiert, der nicht nur durch seine Lage und Abmessungen sondern auch durch seine Ausstattung auffällt; am Nordwestende des Raumes steht noch ein mächtiger, quaderartig zugerichteter Kalksteinblock von über 1 m Kantenlänge bei einer Höhe von 60 cm über dem durch Randschlag deutlich markierten Fussbodenniveau. Der Block ist genau in das symmetrische Bild des Raumes eingefügt, das heisst auf dessen Längsachse abgestimmt, sodass an den Seiten ein jeweils 1 m breiter Durchgang verbleibt, ausserdem aber noch mit seiner Rückseite auf die Flucht der inneren Türleibungen ausyerichtet. In Verlängerung der Längsachse des Raumes deutet sich an der südöstlichen Schmalwand ein knapp 10 cm vorspringender, 30 cm breiter Pilaster an.

Angesichts der bescheidenen Abmessungen des Zimmers ist es klar, dass beiden Gegenständen keinerlei Bedeutung als statische Konstruktionselemente zukommen kann. Stattdessen mögen sie, vor allem wenn wir uns der ähnlich eingerichteten Räume IV/5 und 7 erinnern, auf den besonderen Zweck des Raumes, nämlich wieder als "Staatszimmer" verweisen.

Aber auch die benachbarten Schmalräume sind bemerkenswert ausgestattet: in den Fussboden des Raumes 8 fandesich zwei oblonge, gelbe Sandsteinbasen eingelassen und zwar so, dass zwei jeweils in die Oberfläche eingetiefte Dübellöcher in der Längsachse des Zimmers zu liegen kommen. Die südöstliche Basis stand in 50 cm Abstand vor der Aussensand, die nordwestliche war wieder, entsprechend dem übrigens mit je zwei Reihen zu drei Bohrlochern nahe den Seitenkanten versehenen Quaderblock in Raum 5, bündig mit den inneren Türleibungen angeordnet. In den Räumen 6 und 7 existierte noch die vor der Südostwand gelegene, hier allerdings aus Kalkstein erstellte Basis. Doch besteht kein Zweifel daran, dass dergleichen Basen auch in den nördlichen Teilen dieser Zimmer, aber aueh in den Räumen 2,3 und 4 vorhanden waren.

Beim Präparieren der Wandsockel stellte sich ausserdem heraus, dass sie Reste eines gelbfarbenen, sandigen Verputzes trugen, der zum Teil auch abgebröckelt auf den Fussböden davor lag, so vor allem in den besser erhaltenen Räumen Räumen 6 und 7. Die Zimmer waren also demnach, zumindest in der Sockelzone, mit einem gelben Wandverputz versehen.

Durch eine weitere, in der Nordwestwand des Vorraums 9 gelegene Tür wurde ein schmaler Korridor betreten. Hieran schlossen im Südwesten zwei hintereinander gestaffelte, jeweils 7 × 7 m grosse Säle (11, 12) mit auffallend dicken (2,1 m) Umfassungsmauern, sowie im Nordwesten ein schmales, über die ganze Breite der Raumgruppe reichendes Depot, das mit zwei Reihen dicht gedrängt stehender Pithoi vollgestellt war.

Bemerkenswert ist die Anordnung des Türanschlages am Durchgang zu dem Raum 11; denn sie ist eindeutig für Passanten vorgesehen, die aus dem Raum 11 in dem Raum 10 eintreten, was aber heisst, dass sich in Raum 11 oder 12 ein weiterer Treppenabgang, vielleicht die eigentliche Haupttreppe befunden haben muss, die die Verbindung zum Obergeschoss herstellte.

Dass wir aber über den Räumen ein Obergeschoss ergänzen dürfen, ist nicht nur mit dem kellerartig eingetieften Erdgeschoss begründet, sondern auch mit zahlreichen in Sturzlage über den Fussböden der "Kellerräume" vorgefundenen Spolien von Türschwellen und Stützenbasen, für die sich hier keine Unterbringungsmöglichkeit bietet. Wie das Obergeschoss im einzelnen ausgesehen haben mag, bleibt nur Mutmassungen überlassen, da ausser den Substruktionen im Kellergeschoss keine weiteren Anhaltspunkte gegeben sind.

Nicht viel besser steht es um die Rekonstruktion der Raumgruppe XV;

denn auch hier sind nur die Kellerzimmer erhalten, die zudem weniger sinnvoll angeordnet erscheinen als die Räume der Gruppe XIV.

Überraschend ist vor allem, und mit den verbrannten Ziegelaufbauten und geschwärztan Fussböden hinreichend erwiesen, dass dieser, im Keller 14 Räume enthaltende Trakt in einer Feuersbrunst zugrundegegangen ist, die merkwürdigerweise nicht auf die benachbarten Gebäudeteile übergegriffen zu haben scheint, denn keine der anderen Raumgruppen - mit Ausnahme des Raumes XIII/9 - zeigt auch nur die geringsten Spuren von Feuereinwirkung.

Dank der Feuersbrungst, aber auch der Kellerlage ist dieser Trakt in seinen Konstruktionselementen so gut erhalten, dass es sich lohnt, ihn in dieser Hinsicht genauer zu betrachten, wobei wir annehmen dürfen, wie auch einige Überreste von Aufbauten der Gruppe XIV bestätigen, dass die Konstruktionsweise im allgemeiner für sämtliche Teile des Gebäudekomplexes verbindlich ist.

Das hier in der Regel 1 m breite (sonst auch 1,6 bis 2,1 m Sockelmauerwerk steht 50 cm bis 1 m hoch über dem Fussboden an und ist an seinen Oberflächen sauber abgeglichen, wobei diese wieder jeweils an den Kreuzungspunkten um Holzstärke versetzt angeordnet sind, um das Uberschneiden der Schwellhölzer in einer Ebene zu vermeiden. Der Wandaubau ist im Wechsel von tragenden Stein-Holzkonstruktionen, das heisst senkrechte Holzpfosten mit Schotterhinterfüllung, und Ziegel - "pfeilern" (Format der Ziegel 48/48/10) erstellt.

Tragende Konstruktionen finden sich immer über don Kreuzungspunkten der Mauersockel und sind im übrigen bei Abständen von 1 bis 1/2 Ziegelbreiten und 25 bis 50 cm Dicke (= 1 bis 2 Pfostenstärken) in den Wänden verteilt. Dort, wo der Mauersockel nicht bis an die Geländeoberfläche heranreicht, das heisst am Hof und am Torweg, aber auch vor dem benachbarten Raumtrakt I, sind die Ziegel "pfeiler" zusätzlich - wie wir es schon an den Nordost - und Nordwest-Magazinen des Grossen Tempels kennenlernten - durch entsprechend breite Werksteinverbrämungen geschützt. Eine im Bereiche des Hofes und des Torweges davorgelegte, durchgehende Bruchsteinschale sollte ausserdem eindringende Erdfeuchtigkeit abhalten und findet sich infolgedessen an allen entsprechend gefährdeten Stellen wieder, so vor der Raumgruppe XIV (Hofseite) und entlang der Aussenseite der südlichen und südwestlichen Aussenmauer.

Dübellöcher zur Verankerung des Wandaufbaus auf den Steinsockeln waren hier nicht festzustellen. Sie fehlen auch bei allen übrigen Mauersockeln, soweit diese nicht ungewöhnlich stark oder besonders beansprucht sind. In der Regel kommen sie daher nur bei den Aussenmauern und ausserdem bei allen Türschwellen vor. Die Breite der Türdurchgänge in der Raumgruppe XV ist bei durchweg 1,05 m lichter Weite einheitlich ausgebildet. Nicht fertig ausgearbeitete Schwellsteine - zum Teil auch bei der Raumgruppe XIV - bezeugen, dass zwar Türen vorgesehen waren, aber vielfach nicht eingesetzt, die Räume also in unfertigem Zustand im Betrieb genommen wurden.

Die grossenteils erhaltenen Fussböden liegen gewöhnlich um 10 bis 15 cm unter dem Türschwellenniveau und sind entweder als Lehmböden oder als Bruchsteinpflasterungen ausgebildet, so z. B. in den Räumen 1 bis 5, 6 und 10. Allerdings füllt das Pflaster nicht alle Teile der Räume aus, sondern ist stellenweise, vor allem im Bereich der Durchgangzonen, durch Lehmestrich ersetzt. Da gerade die Oberfläche der Pflasters keine Spuren stärkerer Brandeinwirkung aufweisst, ausserdem in der Regel nur grob abgeglichen ist, sollte man annehmen, dass sie zusätzlich mit einem Belag aus Bohlen oder Brettern abgedeckt war, also, wie in Magazin 31 des Grossen Tempels, den Untergrund für einen Holzfussboden bildeten.

Der Grundriss des Kellergeschosses zeigt eine Vielzahl unterschiedlich grosser, ohne besonderen Korridor direkt untereinander verbundener Zimmer, die, nach Anordnung der Türschwellen zu schliessen, über einen hölzernen Treppenabgang im Raum 8 zu erreichen waren Lediglich Raum 13 besass trotz seines tiefgelegenen Fussbodens keinerlei Verbindung zu einem der benachbarten Zimmer, sodass er wohl gesondert vom Obergeschoss her begehbar war.

Ein eigentliches Schema in der Anordnung der Räume zu erkennen, vor allem auch hinsichtlich der Gestaltung des Obergeschosses, ist vorerst, das heisst vor endgültigem Abschluss der Planaufnahme, nicht möglich. Auffallend erscheint zunächst nur eine gewisse Diskrepanz zwischen grösseren Räumen im Westen und kleineren Kammern im Osten des Traktes, die zum Teil so bescheiden dimensioniert sind, dass sie praktisch nur als Durchgangsflure dienen konnten.

Das Labyrinth der Zimmer wird umso unverständlicher, als keinerlei, ihre Zweckbestimmung deutende Ausstattung, geschweige denn irgendwelche insitu-Funde nachweisbar waren. Nur im Brandschutt fanden sich verschiedene Objekte, die vermutlich vom Obergeschoss hierhergeraten sind: einige Tontafelbrucgstücke, eine Tonbulla mit Abdruck eines Stempelsiegels, das Fragment eines Werksteines mit Hieroglyphenzeichen, sowie Spolien weiterer Werkstücke, vor allem Stützenbasen aus den Räumen 8 und 13, und schliesslich noch ein kleines Bruchstück eines Reliefgefässes vom sogenannten Bitik-Stil.

Die 16. und letzte Raumgruppe wird von einem 11 Räume umfassenden Magazintrakt im Nordwesten des Gebäudekomplexes eingenommen der unabhängig von den benachbarten Raumtrakten über einen langgestreckten, kaum 2 m breiten Korridor (6a, b) von der Westecke des Hofes aus zu erreichen war. Zwei Türen an seinem äussersten Nordwestende führten zu den Räumen 5 bis 1 im Nordosten, die jeweils mit zwei Reihen von Pithoi vollgestellt waren, sowie zu den Räumen 7 bis 11 im Südwesten, von denen das korridorartige, mit einer weiteren Tür am Südostende ausgestattete Gelass 7 wohlmöglich eine hölzerne Treppe zum Obergeschoss beherbergt haben könnte.

Entsprechend dem Hanggefälle von Süden nach Norden waren die Fussböden der einzelnen Räume um jeweils eine oder zwei Stufen Differenz versetzt angeordnet, was sicherlich nicht ohne Einfluss auf die äussere Erscheinung des Magazintraktes blieb, sondern auch eine entsprechende Abstufung der Dachflächen erforderte.

Vorhandene oder aber gleichzeitig errichtete Bauten zwangen offenbar zu den merkwürdigen Vor-und Rücksprüngen in der nordwestlichen Aussenmauer, denn von der inneren Organisation der Magazinräume her gesehen gibt es für sie keine Erklärung. Damit aber entspricht der Mauerzug der Nordwestfront des Tempelbezirks, für deren unregelmässige Führung, ganz im Gegenzatz zu der geraden Nordost-oder Südostfront, ähnliche Grün de geltend zu machen sind.

Zusammenfassend ist festzustellen, dass das im Vorjahre nur in Ansätzen gewonnene Bild des Gebäudekomplexes durch die neu gewonnen Ergebnisse vervollständigt und abgerundet werden konnte.

Der Komplex, zu dem nunmehr insgesamt 16 völlig unterschiedlich gestaltete Raumgruppen gehören, bildete ein in sich abgeschlossenes Areal, das nur über einen schmalen, dem Südwestpropylon des Tempelbezirks gegenüberliegenden Torweg mit der Aussenwelt in Verbindung stand.

Ein internes Verkehrsnetz, bestehend bestehend aus dem zentral gelegenen Hof und davon ausstrahlenden Gassen oder Korridoren, sorgte für die Erschliessung der einzelnen Raumgruppen.

Diese sind deutlich in zwei Abteilungen geschieden, eine grosszügig konzipi-

und weiträumig angelegte im Nordwesten, das heisst nahe dem Eingang (XIII, XIV, XVI), sowie ein kleinräumige und verschachtelte im südöstlichen, offenbar durch vorhandene Bebauung bestimmten Zwickel. Danach besteht kein Zweifel, dass die Gruppen XIII und XIV eine besondere Stellung einnahmen.

Trotz aller Uneinheitlichkeit in der grundrisslichen Gestaltung ist es auffallend, dass allein 8 der Raumgruppen mit den sogenannten Staatzimmern ausgestattet sind, deren Einrichtung immer aus einem Wandpilaster, häufig in Verbindung mit einem steinernen Postament, besteht.

Die im Nordwesten gelegenen, über gesondertem Zugang erreichbaren Magazine, können, will man deren gleichberechtigte Stellung zueinander annehmen, den platzmässig beengten Raumgruppen des Südostflügels als Sammeldepot gedient haben.

Für die Deutung des Gebäudekomplexes ergibt sich praktisch nur der eine Hinweis, dass, wie die gegenüberliegenden Torwege bezeugen, ein Zusammenhang zwischen dem Tempelbezirk und dem Südareal bestanden haben muss, der sicherlich nicht nur rein äusserlich zu verstehen ist. Das bestätigen, abgesehen von den früher aufgezeigten Parallelen in gewissen architektonischen Details. Weitere interessante Funde, die allerdings nicht in situ gemacht wurden, sondern dem Verfallsschutt der Ruine entstammen, jedoch, was ihre Häufung und ihr Erhaltungszustand anbetrifft, nicht von weither umgelagert sein können.

Neben verschiedenen, verstreut aufgefundenen Bruchstücken sind dies vor allem grössere, zusammenhängende Teile von insgesamt 3 Libationsarmen des sog. langen Typus, die nahe beieinander im Lehmschutt über den Fundamenten der Räume XIII/13 und 14 lagerten Der gleichen Raumgruppe, und zwar dem Südostflügel, entstammen mehrere, spatelähnliche Bronzegeräte verschiedener Grösse, aber volkommen gleichen Aussehen. Ritzverzierte, beinerne Plättchen, vielleicht als Einlegearbeiten von Möbeln oder sonstigem Gerät zu erklären, fanden sich im Schutt der benachbarten Raumgruppe XIV. Ebenda, allerdings aus weniger günstiger Fundlage, das heisst aus den sekundär durchwühlten Trümmern des Raumes 12, konnte das Fragment einer Tontafel geborgen werden, die nach H. Otten, eine Aufzählung von "Kindern" des "Hauses der Arbeit" bringt: Priester, Schreiber, Sänger, Tänzerinen, alles offenbar für den Kultdienst bereitgestelltes Personel. Zu erwähnen sind ausserdem weitere, jedoch nur verstreut vorgefundene Votivschälchen und -fläschen.

Eine gewisse kultische Funktion unseres Gebäudekomplexes scheint mit allen diesen Funden angezeigt. Sie lässt sich im Hinblick auf das Tontafelfragment und die Bronzespatel dahingehend präzisieren dass vielleicht bestimmte Gebäudeteile als "Haus der Arbeit". i.e. als Werkstatt dienten. Doch sollte diese Mutmassung, gerade anbetrachts der meisten für handwerkliche Tätigkeit völlig ungeeigneten und ausserdem viel zu individuell zugeschnittenen Räume, nicht für das gesamte Areal verallgemeinert werden. Angesichts des grundrisslichen Arrangements aber bleibt weiterhin der Gedanke an ein Sammelheiligtum oder gar an eine Medreseähnliche Anlage diskutabel.

Nachgrabungen im Bereiche des Komplexes 2.

Mit diesen Arbeiten sollten die hier im Vorjahre begonnenen Untersuchungen, die bis zur Freilegung der älterphrygischen Schichten und Teile des Komplexes 2 führten, fortgesetzt werden. Da sie noch nicht endgültig abgeschlossen sind, beschränken wir uns auf die Schilderung der wichtigsten Ergebnisse.

Das Areal vor der Südfront des Komplexes 1 und der Westfront des Komlexes 2 war in der hethitischen Grossreichszeit unbebaut; es existierte hier ein freier Platz, der von verschiedenzeitlichen Kanalsystemen durchzogen war.

Die älteste Anlage bildete offenbar der gleichzeitig mit der gepflasterten Seitengasse und dem Komplex 1 entstandene grosse, kragsteingewölbte Kanal[1]. Er begann vor der Westecke des Komplexes 1, wo sich noch eine in den Felsen eingetiefte Rinne zeigt, und führte entlang seiner Südfront in die Seitengasse, um sich dann unter der Hauptstrasse in nordwestlicher Richtung auf das Stadttor hin fortzusetzen. Dieser Kanal wurde in späterer Zeit, bei Errichtung der terrassenartigen Substruktion eines grossen Neubaus südwestlich oberhalb des Komplexes 1 aufgelassen, muss aber, wie eine bis an die Scheitelsteine heranreichende Füllung aus feinschichtig abgelagertem Schwemmsand lehrt, zu diesem Zeitpunkt bereits ausser Betrieb gewesen sein. Eine zweite, unabhängig davon errichtete Anlage[2] führte von dem Massiv des Geschnittenen Felsens her kommend bis auf kanpp 6 m an die Südzingel des Komplexes 1 heran, um hier mitsenkrechtem Mauerabschluss zu enden. Auch diese Anlage besteht aus einem kragsteingewölbten Tunnel mit einer lichten Höhe von 1,50 m. macht jedoch einen weniger soliden Eindruck als sein nördlicher Nachbar.

An den Kanal 2, das heisst an das Kopfende von dessen Westwange, schliesst, ohne einzubinden, eine kaum 50 cm starke, aus kleinformatigem, wenig sortierten Steinmaterial gefügte Mauer an. Sie führt geradenwegs bis vor den den Mantel des Kanals 1. Eine zweite, gleichstarke Mauer setzte seitlich und bündig an dem Kopf der östlichen Kanalwandug an; sie lässt sich noch auf aa. 4 m in Richtung auf den Komplex 2 verfolgen. Als infolge einer vielleicht durch die Verstopfung des Kanals 1 ausgelösten Ünerschwemmung nicht nur die die Pflasterdecke der Seitengasse, sondern auch Teile dieses Kanals und der oben beschriebenen Mauern zerstört wurden, arrangierte man - unter Beibehaltung des Kanals 2 - ein neues Entwässerungssystem und plaieerte das gesamte, durch eine tiefe Rinne aufgerissene Terrain mit Brandschutt und Lehm im Wechsel von mehreren Schichten, deren oberste die Überreste des zerstörten Strassenpflasters überlagern. Der Kanalkopf 2 erhielt, unter Einbeziehung des noch vorhandenen Mauerstumpfes auf der Westseite, einen etwas weiter nach Norden vorgezogenen Vorbau mit einem Treppenabgang.

Von den sieben noch erhaltenen Stufen der besonders zur Mitte hin stark abgesunkenen Treppe sind die oberen fünf aus einfachen Bruchsteinen, die beiden unteren hingegen, die bis unter das Gewölbe reichen und hier über einem 60 cm hohen Fundamentsatz enden, aus Sandsteinplatten hergerichtet. Die Ostwange des Treppenabgandges biegt vor der obersten Stufe im rechten Winkel nach Osten um.

Sie überlagert an dieser Stelle einen neugebauten, ebenfalls kragsteinüber wölbten Kanal [3], der offenbar als Ersatz des alten Entwässerungssystems[1] dienen sollte, sich zumindest mit diesem in Höhe der Westecke des Komplexes 2 vereinigt. Den bisherigen Umtersuchungsergebnissen zufolge scheint der Neubau unter dem Treppenabgang zu enden, ohne dass, wie man auf Grund seines Verlaufes erwarten sollte, eine Verbindung zu dem Kanal (2) nachgewiesen werden konnte. Woher er dann sein Wasser bezog, bleibt unklar. Nicht viel besser steht es damit aber auch um eine Deutungsmöglichkeit für den Kanal (2), zumal die Schürfungen in seinem Innern keinerlei Spuren von Schwemsandablagerungen ergaben, womit seine Funktion als Wasserleitung überhaupt in Frage gestellt wird. Statt der Schwemmschicht war sowohl das Kanalinnere als auch der Treppenabgang mit einer Erdmasse aufgefüllt, die neben zahlreichen Steinbrocken massenhaft Fragmente ausschliesslich hethitischer Keramik enthielt und, der Struktur nach zu ureteilen, zu irgendeinem Zeitpunkt absichtlich eingebracht worden sein muss. In die Oberfläche dieser Schuttschicht

eingedrückt lagerte nahe vor der Westwange des Kanalkopfes eine schlanke Kalksteinstele in Form eines rechteckigen Prismas von 38 × 30 cm Grundfläche und einer Höhe von 75 cm. Die nach oben gekehrte Frontseite der offensichtlich verstürzt liegenden Stelob in originaler Fallage oder sekundär verlagert ist nicht zu entscheiden - weist eine mit dem Spitzhammer eingemeisselte Inschrift in hethitischen Hieroglyphen auf. Ein Zusamnenhang der Stele mit dem Kanalkopf könnte bestehen, bedarf aber noch eingehender Prüfung.

Fassen wir dieser ersten Untersuchungsergebnisse zusammen, so zeigt sich der in chronologischer Hinsicht interessante Befund, dass wir zwischen zwei jüngergrossreichszeitlichen Bauperioden zu unterscheiden haben. In die ältere Periode fällt die Entstehung des Komplexes 1, der Kanäle 1 und 2 sowie die Anlage der zugehörigen Pflasterstrassen, Diese Periode scheint, den Ablagerungsschichten im Kanal nach zu urteilen, einen nicht unbedeutenden Zeitraum eingenommen zu haben. Die zweite, jüngere phase wird durch lokal begrenzte Zerstörungen eingeleitet und führt zur Neuanlage des Kanals 3, sowie zu Umbauten am Kanalkopf 2 und Reparaturen an der Seitenstrasse. Zur gleichen Zeit könnte auch das von mächtigen Terrassen gestützte, oberhalb des Komplexes 1 gelegene Bauwerk entstanden sein. Die Versuchung liegt nahe, diese jüngere Periode mit den ebenfalls durch Reparaturen und Neubauten gekennzeichneten Spätphasen der Grossreichszeit in der Unterstadt - Schicht 1 b - und auf Büyükkale - Schicht IIIa gleichzusetzen, das umso mehr, als in beiden Fällen offensichtlich ähnliche, durch umfangreiche Zerstörungen geschaffene Voraussetzungen vorhanden waren.

Die ältere Periode aber könnte jenem bedeutsamen Abschnitt in der hethitischen Baugeschichte entsprechen, in dessen Verlauf die Stadt Hattuša - mit dem monumentalen Ausbau der Burg und der Oberstadt 26 und, wie wir sahen, mit der Entwicklung des Tempelbezirks zu einen ausgedehnten Kultzentrum - ihr Gepräge als grosskönigliche Residenz erhielt.

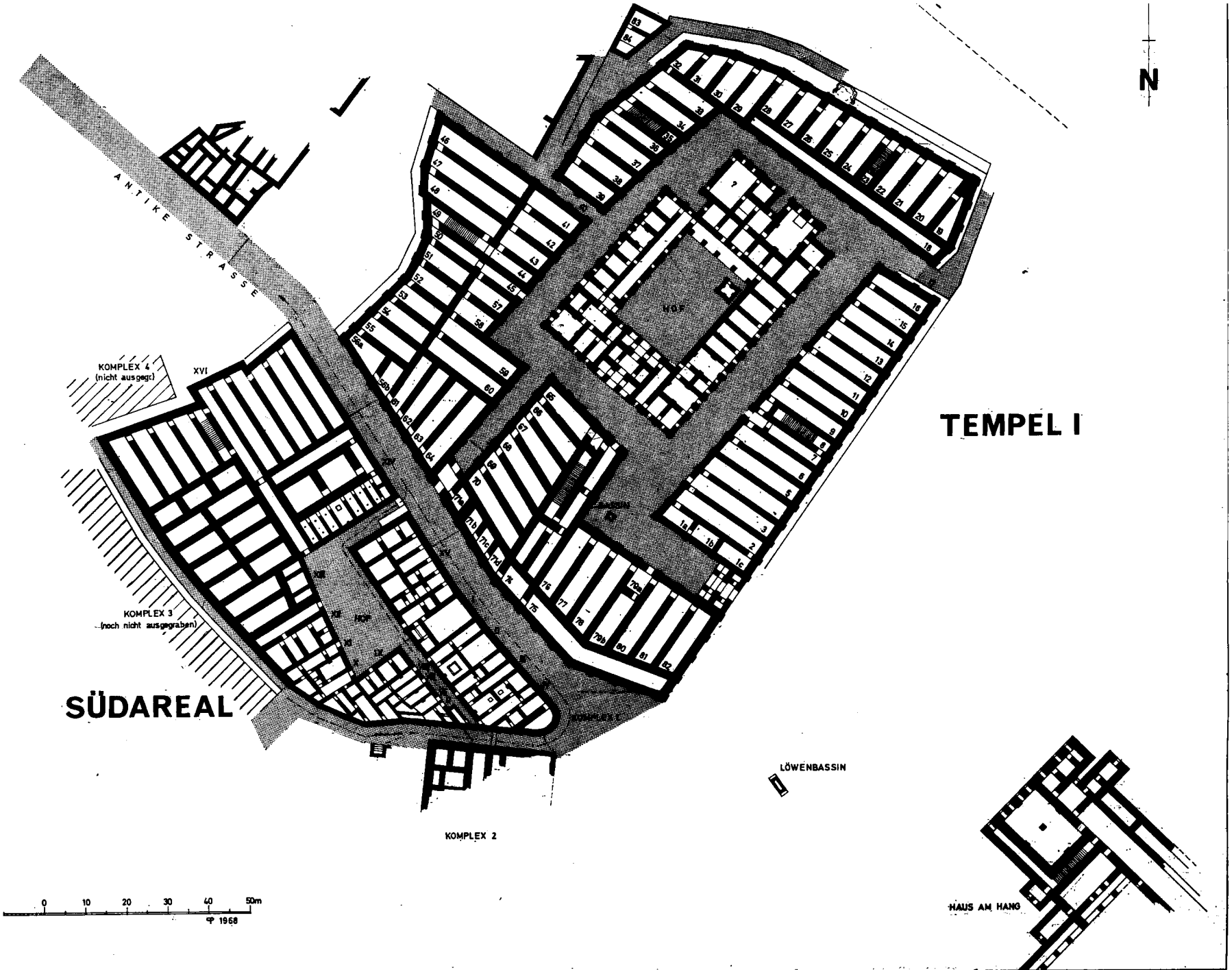
3. Die Restaurationsarbeiten im Tempelbezirk und im Südareal.

Die Arbeiten bezwecken die Instandsetzung und Sicherung der Mauern und Strassen dieser Architekturmonumente. Sie konzentrierten sich zunächst auf die besonders gefährdeten Teile des Tempelbezirks das heisst auf die einsturzbedrohten Terrassenmauern oberhalb der Nordwestmagazine (33 - 39, 41 - 45), die von Grund auf erneuert wurden, und auf das stark zerstörte Gebiet der Südwest-Magazine mit den angrenzenden Tempelstrassen. Ausserdem wurden im Südareal die ausgeraubten Teile des Aussenzingels, vornehmlich in seinem nordöstlichen und nordwestlichen Bereich, wie auch die durch rezente Grabungen zerstörten Abschnitte der grossen Pflasterstrasse zwischen dem Tempelbezirk und dem Südareal ergänzt.

In den Nordwestmagazinen des Grossen Tempels sind die besser erhaltenen Pithoi restauriert und in zwei Räumen (38 und 47) aufgestellt; das vor allem im Hinblick darauf, dem Besucher nicht nur einen Eindruck von der Grösse der Fässer zu vermitteln, sondern auch einen Masstab zum besseren Verständnis der Architektur und ihrer Nutzbarkeit zu bieten.

Ankara, den 30. November 1968

Peter Neve

N
ANTIKE STRASSE
TEMPEL I
KOMPLEX 4
(nicht ausgegr.)
XVI
KOMPLEX 3
(noch nicht ausgegraben)
SÜDAREAL
LÖWENBASSIN
KOMPLEX 2
HAUS AM HANG
0 10 20 30 40 50m
© 1968

TOPAKLI: CAMPAIGN OF EXCAVATION 1968

Prof. Luigi POLACCO

The 1968 campaign of excavation in the hüyük of Topaklı (Turkey) took place between 26th April and 8th July. The first fortnight was taken up with the journey and transfer, in going through the usual formalities with the Turkish Authorities and in setting up the base camp, which this year was to have the use of a different and more spacious house than the one we had last year.

We payed particular attention to resolving the problem of dumping the soil removed during the excavations. An attempted solution by constructing two long galvanized iron slips placed along the E and W slopes of the hüyük turned out to be a good one but still insufficient given the vast quantity of material excavated and the difficulty of giving these slips sufficient incline above all for the descent of wet soil (a not infrequent event). It will probably be necessary to provide for the construction of scaffolding with Innocenti poles.

The last fortnight was spent on closing the excavation, in arranging the material in store-rooms, in handing over some of the most noteworthy objects to the Turkish Authorities namely the Nevşehir Museum, and of course on the return journey.

To the excavation itself 43 days (including Sundays) were devoted. This period however was upset by rain and above all by a disastrous flood, which, having flooded our house (thus making it to a large extent uninhabitable) prevented us from working for almost a week. Following this event the Expedition was compelled to return to last year's small house while using a few rooms of the other for storage purposes only. The two trailers which we had bought last year turned out to be invaluable in the circumstances. Nevertheless if the enterprise is to continue successfully, a radical solution must be found to the problem of accomodation for the Expedition.

Since Prof. Meriggi was unable to be present, I myself directed the Expedition; with me as Assistants on the dig were Dr. L. Capuis, Dr. I. Favaretto, Dr. G. Lucchi, Mr. G. Leonardi, Miss F. Ghedini, the technicians geom. D. Gerlini (surveyor), Mr. G. B. Frescura (repairer), Mr. A. Perissinotto (photographer), Mr. G. Penello (draughtsman); Mr. S. Ton with the help of a turkish cook looked after the house.

Şemsettin Köksal was this year also the representative for the Turkish Authorities. The Turkish personnel employed on the dig and in collateral operations numbered between 35 and 45 Individuals.

The excavation which extended over an area of about 130 sq. mts. covered, in addition to the trenches opened last year (Fig. 1), eight complete squares according to the squaring of the complete hüyük which was one of the first things I asked geom. Gerlini to do.

1 — We proceeded to the cleaning, verification and completion of the survey and to a careful examination of the building (Figs. 2,3) appeared last year (ex sector II; which now covers part of the squares G. 15-16, H 15-16), ascertaining its form and type. We are certainly dealing with a Protobyzantine martyrion with a greek cross in square. The presence

outside the work of a large column base is quite unjustified, given its size, on the summit of the hüyük and leads one to think that in the neighbourhood of the martyrion there must also be the ruin of a related basilica. So far however the soundings carried out to the S of the Martyrion have shown no positive results.

2 — In the big trench (Fig. 4) traced out last year (which now covers part of the squares H 13 - 14, I 13 - 14, G 14 - 15, M 16 - 17, N 16 - 17) we went deper with the intention of establishing by means of this trench a basic diachronic scale. In so doing we brought to light another three architectural layers, which however do not go back further than the Hellenistic period.

3 — The excavation of the complete squares M 16, N 15 - 16, O 15 - 16 and and the completion of the excavation of the square M 15 are at an early stage (figs. 5, 6, 7). A large cemetery came to light here which provided 81 graves (some with two scheletons) though on the whole rather poor; about ten tombs however did show a careful structure. The cemetery is Christian of the early Byzantine period and it belongs to level A. Among the stones in re-use a few inscription have been found and architectural blocks that have been carved; among the offerings some objects of glass paste or bronze of which a perforated bronze disk is particularly noteworthy. Going deeper below the cemetery, some structures of buildings (corresponding to level C) have appeared. (fig. 8). As yet they are not recongnizable but they do show a certain architectural intention (courtyard and a colonnade).

4 — At the W extremity of the uppermost platform of the hüyük the squares T 15-16 were excavated. So far three architectural levels have come to light of Byzantine and Roman periods. Here the dig was particularly fortunate in finds; a beautiful inscribed gem, vases of various shapes in yellow-brown clay or painted, a bronze lantern with three lamps, a complete horse's harness with three large bells with the decoration incised on them and their relative chains, etc..

On the whole the 1968 campaign of excavation, although it has remained at the superficial strata, given the relatively limited time available, has none the less confirmed through the abundance and interest of both the architectural and removable finds that the settlement corresponds to that of a locality of considerable importance. We can therefore hope for even better results in the future especially if, as we trust, we can employ an even bigger team for the purpose, can dedicate a longer period of time to the excavation and can count on some what less uncomfortable living conditions.

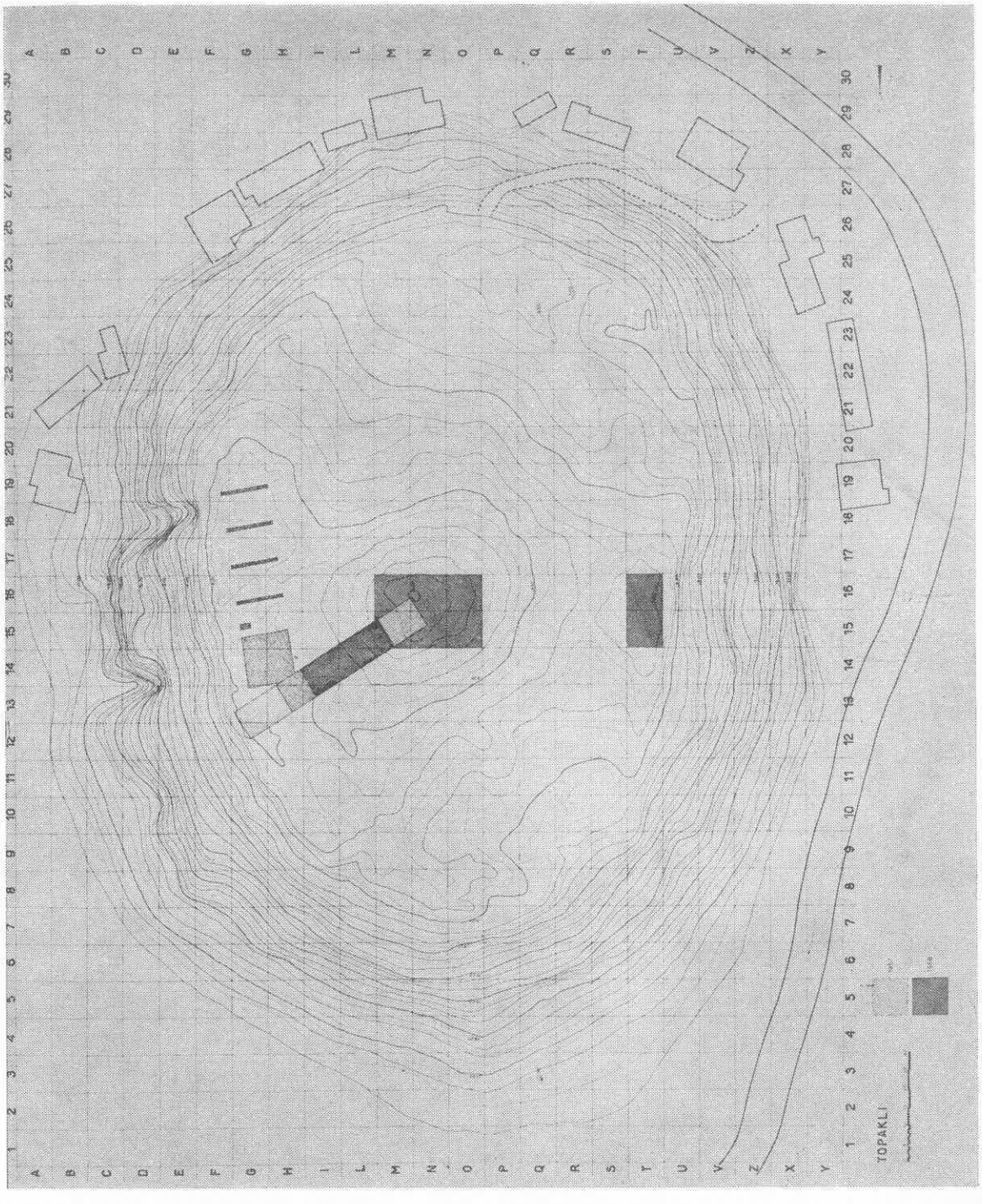

Fig. 1

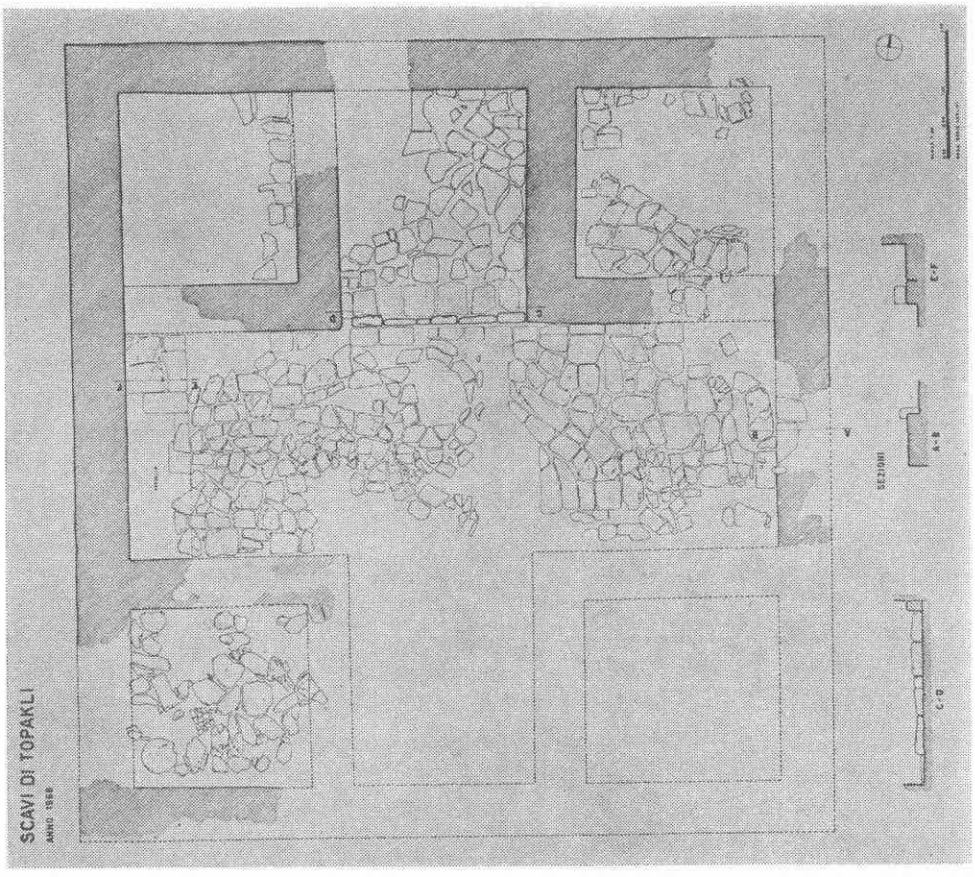

SCAVI DI TOPAKLI
ANNO 1968
SEZIONI
C-D
E-F
G-H

Fig. 3

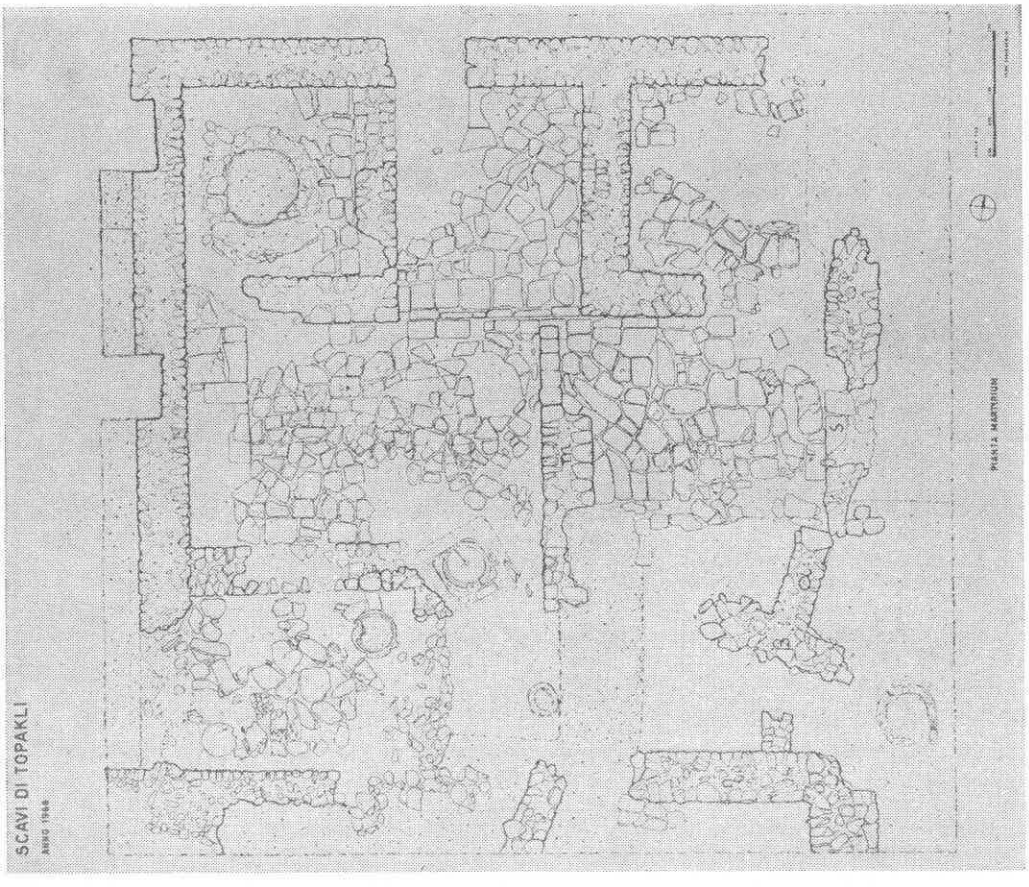

SCAVI DI TOPAKLI
ANNO 1968
PIANTA MARTYRIUM

Fig. 2

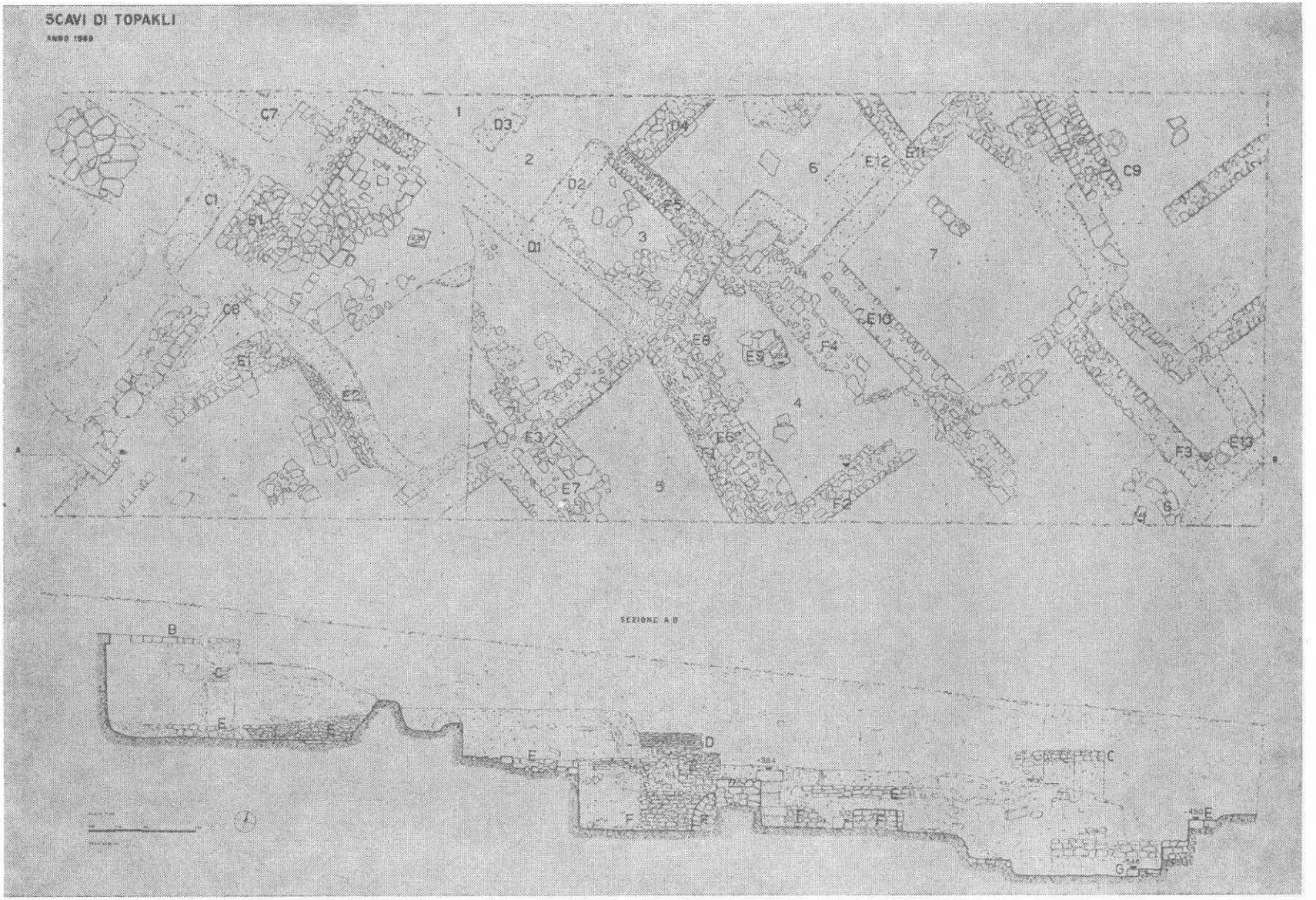

SCAVI DI TOPAKLI
ANNO 1969
C7
C1
B1
C8
E1
E2
D3
D4
D2
D1
E5
E8
E9
F4
E3
E6
F1
E7
F2
E12
E11
C9
E10
F3
E13
G
SEZIONE A-B
B
C
D
E
F
G

Fig. 4

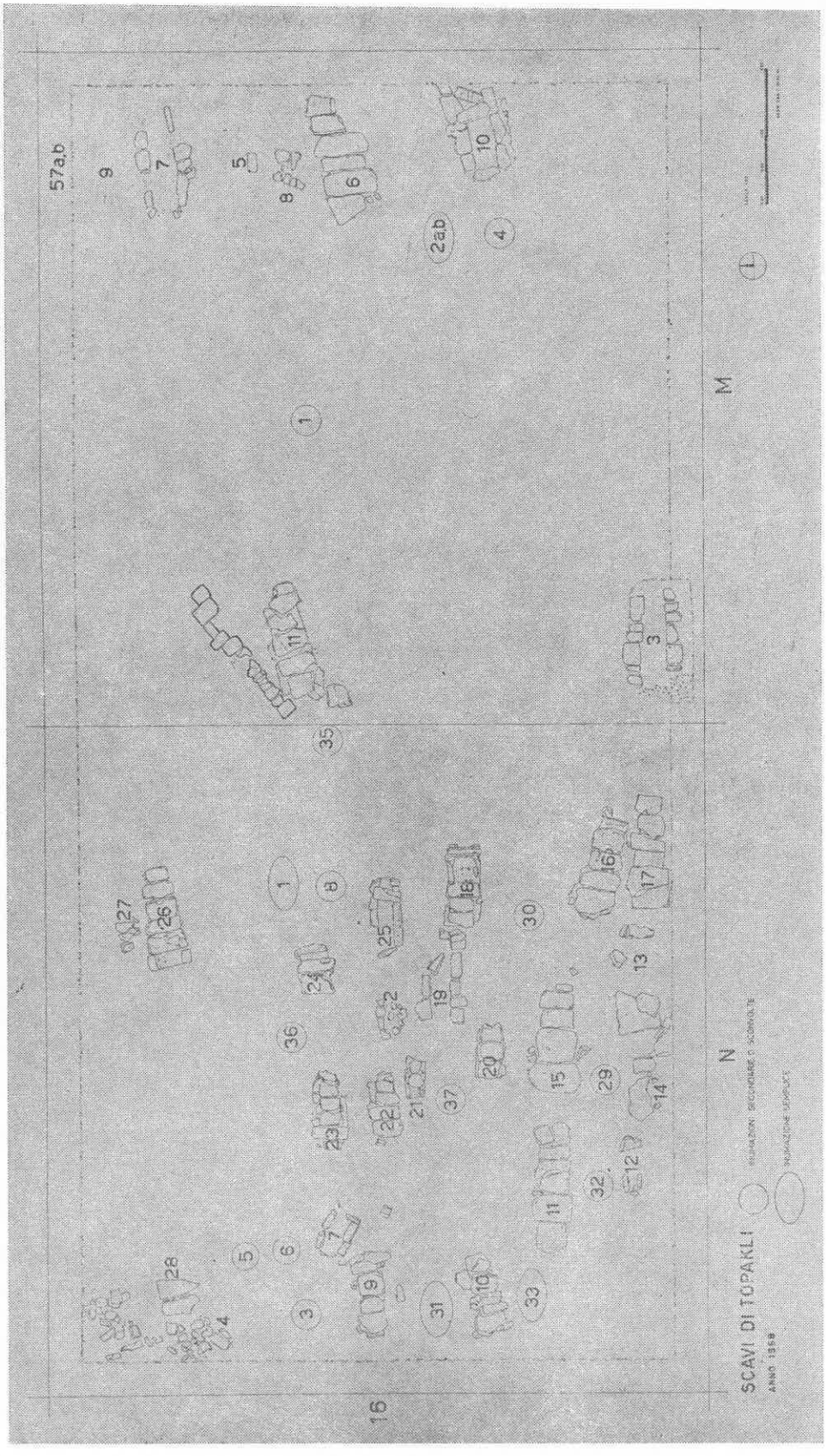

SCAVI DI TOPAKLI
ANNO 1958
N
M
16
57a,b
9
7
5
8
6
10
2ab
4
1
11
35
3
27
26
1
8
24
25
18
36
2
19
30
16
17
20
15
29
13
37
21
22
23
14
12
32
11
31
10
33
28
4
5
6
3
7
9

Fig. 5

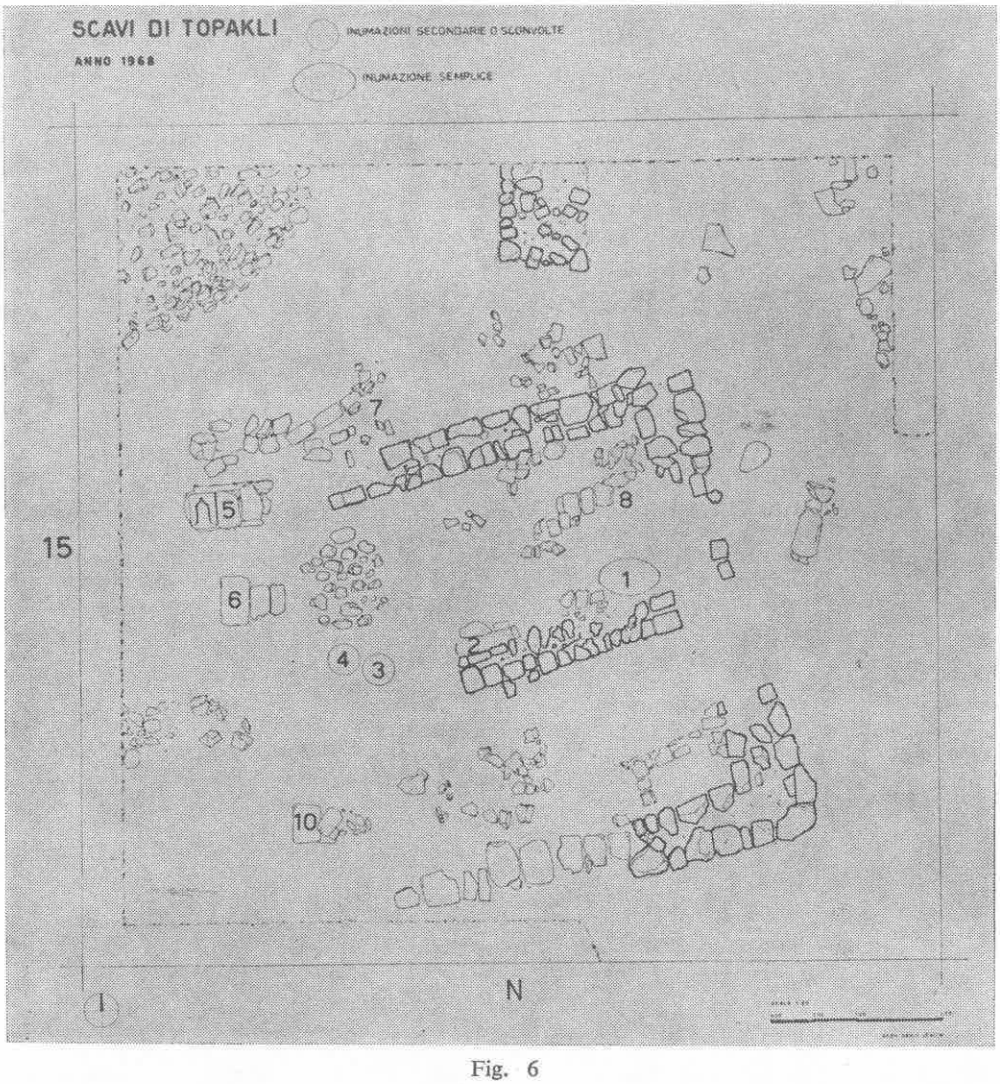

SCAVI DI TOPAKLI
ANNO 1968
INUMAZIONI SECONDARIE O SCONVOLTE
INUMAZIONE SEMPLICE
15
N
1
2
3
4
5
6
7
8
10

Fig. 6

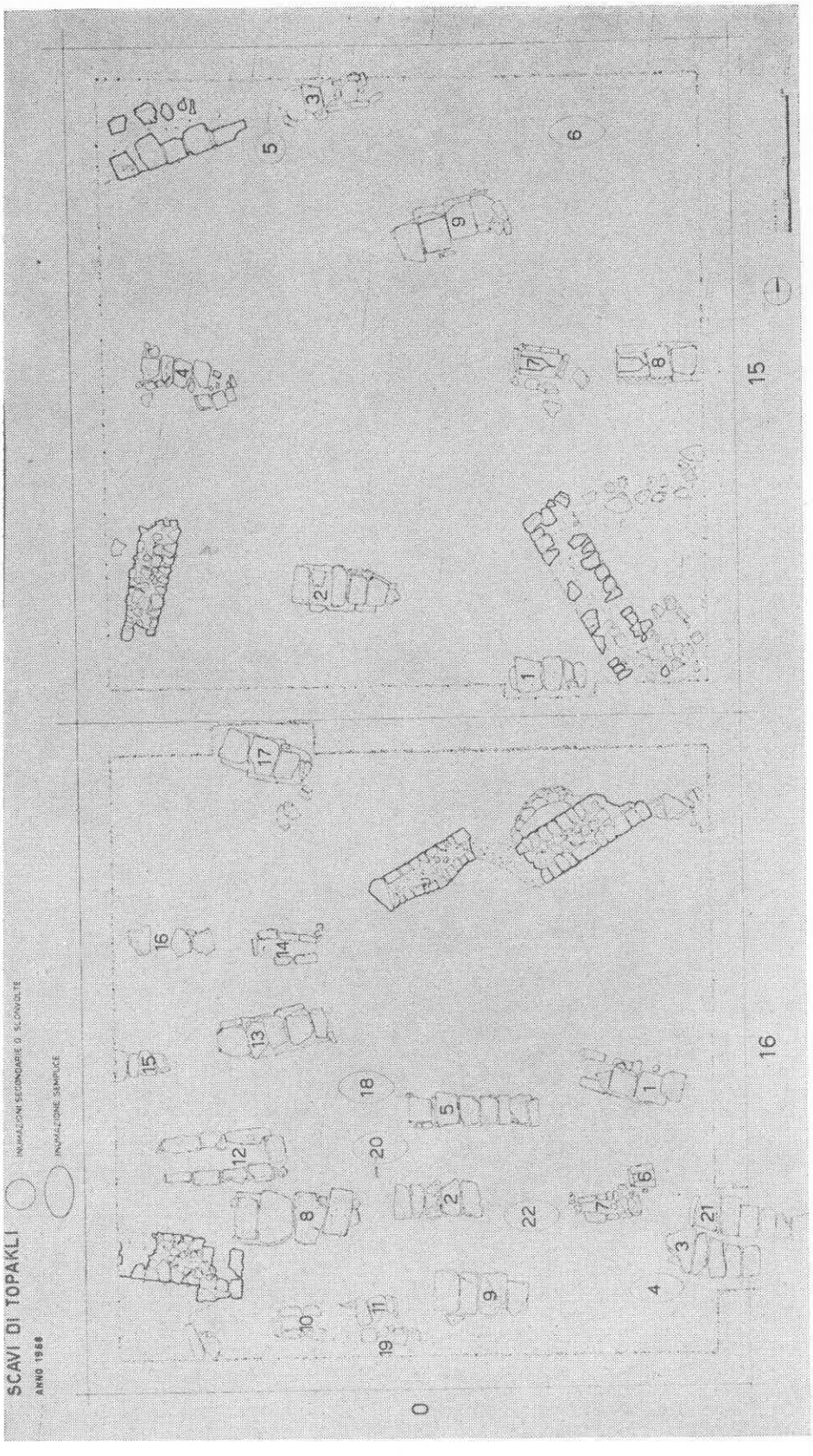

SCAVI DI TOPAKLI
ANNO 1968
INUMAZIONI SECONDARIE O SCONVOLTE
INUMAZIONE SEMPLICE
0
15
16

Fig. 7

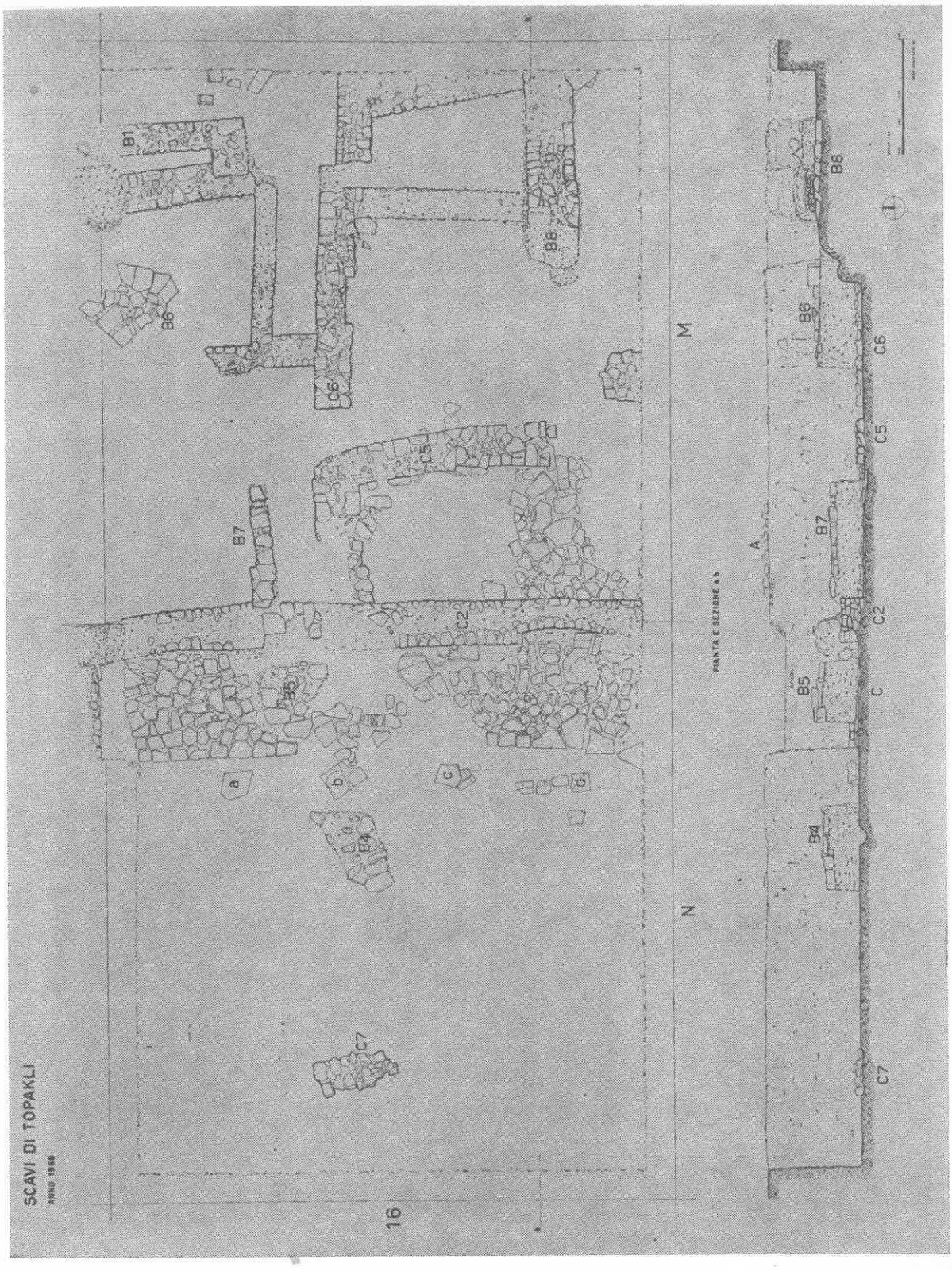

Fig. 8

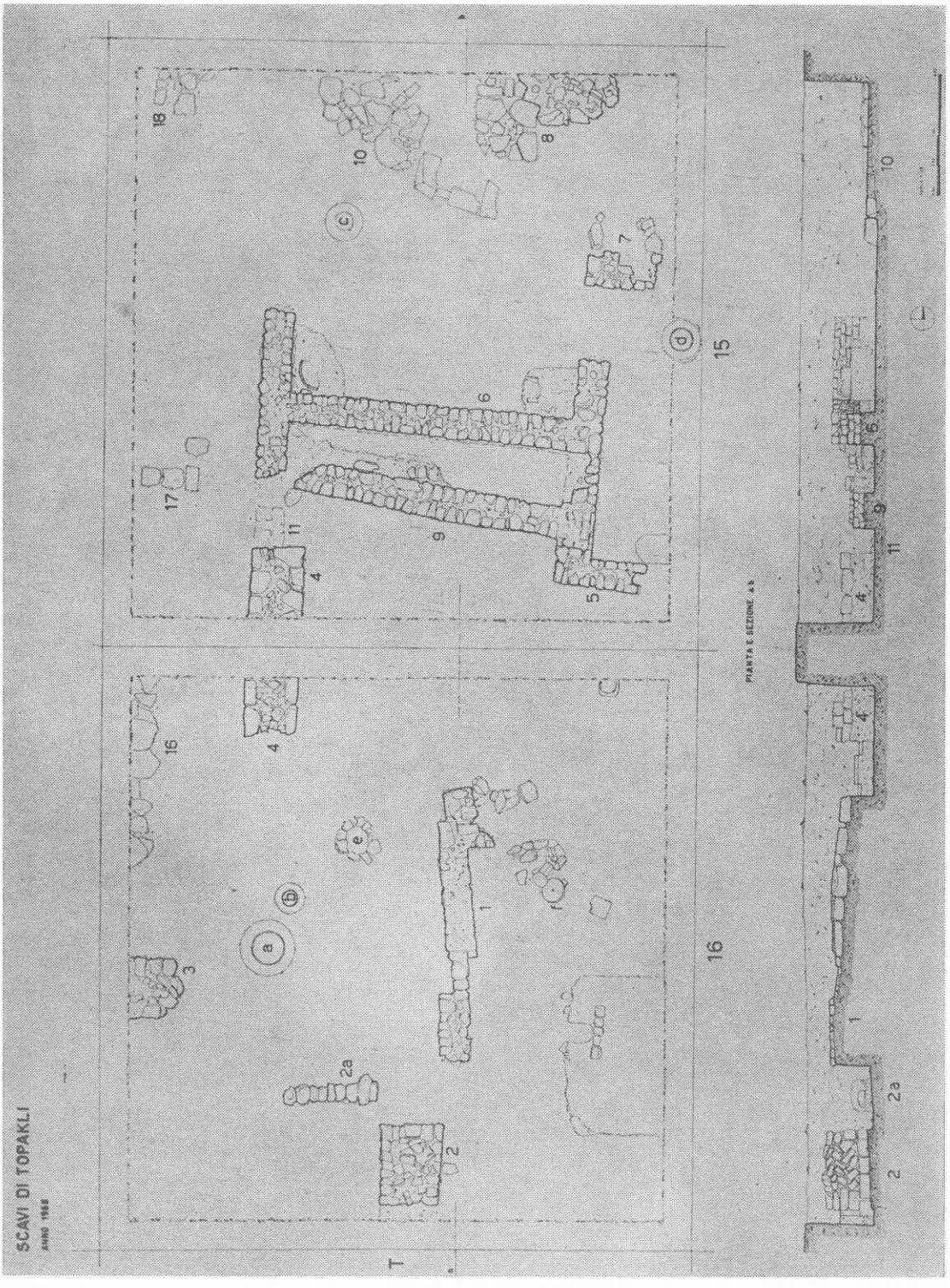

SCAVI DI TOPAKLI
ANNO 1968
PIANTA E SEZIONE A-B
a
b
c
d
e
1
2
2a
3
4
5
6
7
8
9
10
11
15
16
17
18

Fig. 9

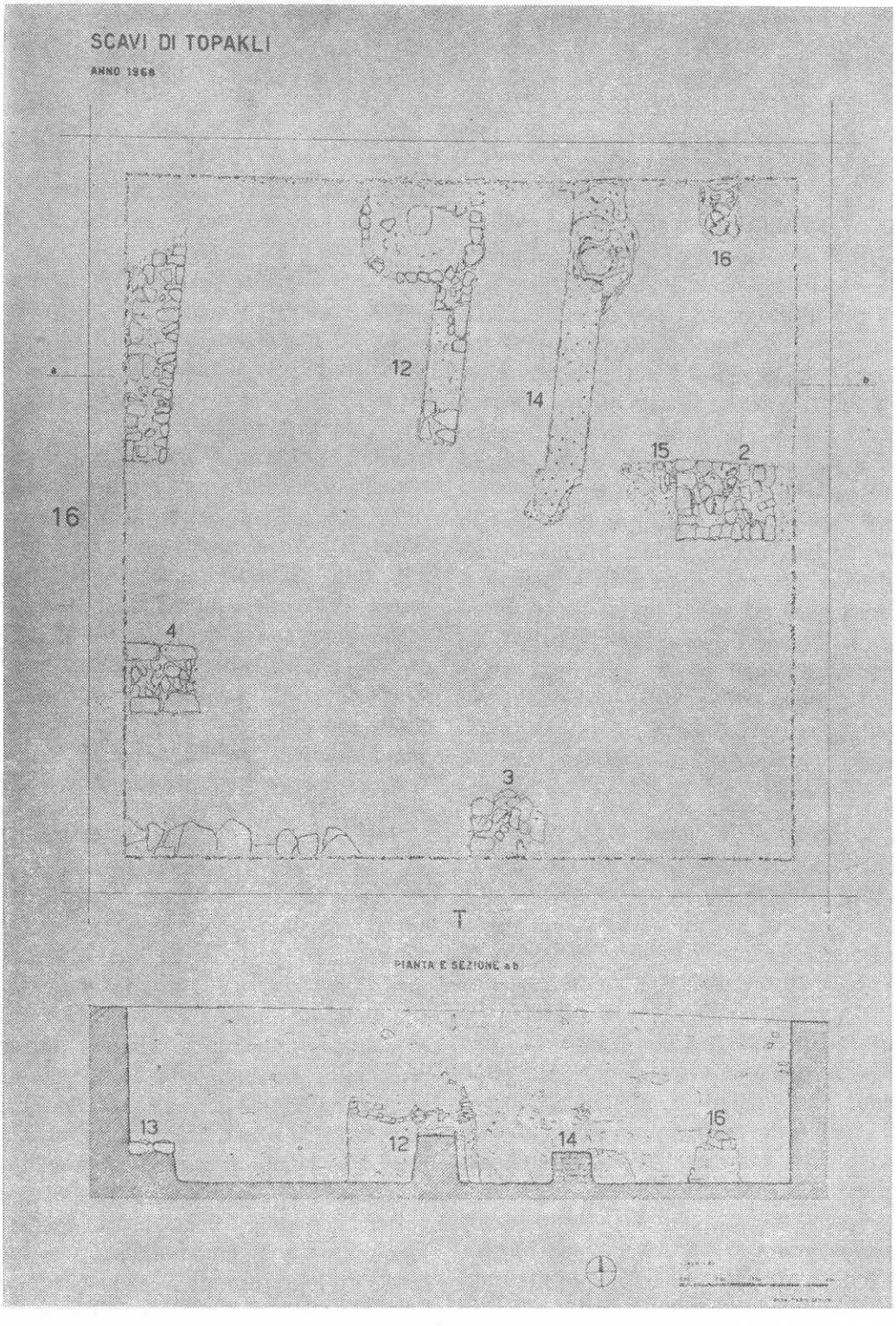

SCAVI DI TOPAKLI
ANNO 1968
16
12
14
16
15
2
4
3
T
PIANTA E SEZIONE a b
13
12
14
16
1

Fig. 10

EXCAVATION REPORT, ESKİ ANAMUR (ANEMURIUM), 1968

Prof. Leonard C. SMITH

Work on the site in 1968 began on July 4th with a labour force of 36 men hired locally, plus supervisory staff consisting of the field director, Professor L. C. Smith of the University of New Brunswick, the Turkish Government representative, Mr Orhan Gürman of Alanya Museum, one Canadian student, Mr. Peter B. Taylor and two Turkish students, Mr. Sabahattin Kulakli and Miss Perihan Gökçen. Once again financial support was forthcoming from the Turkish Ministry of Education (Department of Antiquities), the Canada Council, and the Universities of Toronto and New Brunswick, to all of which a continuing debt of gratitude is acknowledged, as well as to the British Institute of Archaeology at Ankara and the local authorities of the town of Anamur. During the season the following results were achieved :

a) *Quaywall:*

As a consequence of the partial exposure by a severe winter storm of the frontage of the ancient quaywall at the extreme S. end of the site, some 40 m. of the seaward face was cleared, to an average depth of 1 1/2 m., revealing the original massive foundation course of carefully fitted and squared stonework. Higher levels of the wall embodying reused architectural material, and a slight change in alignment, indicate a period of rebuilding, to which also probably belongs a free-lying stone block 2 1/2 m. long bearing a 4-line inscription in Greek lettering of late rustic style. Publication of this will be deferred to a later date along with the remainder of the inscriptions from the site. Small finds were meagre, consisting only of fragments of coarse pottery and glassware, an acanthus pattern column head and one coin, apparently Armenian.

b) *Seawall:*

In continuation of the clearance begun last year (see 1967 report, section c), *Türk Arkeoloji Dergisi* 16 (1967) p. 139) a 50 m. length of the city wall facing the sea was excavated down to foundation level, revealing the massive stepped construction of the original footing. Along the whole frontage buried in the sand and shingle left by the receding shoreline lay very large fragments, considerably eroded, of fallen column bases, drums, and building blocks. Clearing of the arched tunnel running back under the wall revealed in its stratification loose dirt and rubble fill to roof level overlying a thick silt layer containing much decayed organic material mixed with broken pottery fragments, chiefly of Roman date, and would indicate use as a main drain or sewer serving the S. end of the ancient city.

c) *Building II 7 A:*

In this building, which was originally a large bath-house at the extreme S. end of the site near the theatre, rooms C and D (see plan) were excavated and freed of collapsed material which had been consolidated into a crude floor replacing the early hypocaust and associated pavement. Some 35 - 40 pillars of round clay plaques, averaging 1.20 m. in height were found *in situ*, while in addition twin pairs of circulating tunnels, averaging a little over 1 m. high, opened out under the adjoining rooms B and G. Special care had also been paid to the construction of a marble-lined footbath at the NE entrance to Room C, ensuring a continuous circulation of warm water.

To the south the area beyond the main wall between the projecting chambers R and K was excavated, revealing a furnace room 2.10 m. × 2.70 m. connected

by a horizontal flue running into the building under Room D. It was in this area that the chief finds of the season were made, consisting of a deposit of more than 700 unused clay handlamps in 7 main types of decoration, including crosses, human faces and stylized animal and foliage patterns. Comparison with specimens elsewhere would indicate a 6th/7th century A. D. date of manufacture. Perhaps still more significant for dating purposes, there appeared in the lowest levels of the excavation in the stoke-hole, 20 - 25 cm. below the threshold level of the flue amid burnt matter and clinker 10 fragments of fine *terra sigillata* ware, one piece figured with the representation of a goat (?); the earliest construction of the bath-house as a working entity would then appear to belong to the late Republican - early Imperial Roman period, an indication in harmony with orher evidence of building activity on the site at this time in particular.

d) Building II 9 D (Odeon):

The interior of this small rectangular building, 31 m. × 20. m (see plan), was completely cleared, revealing the bottom 6 tiers of seats, the orchestra (with a radius of 4.70 m.) with substantial traces of the original blue and white geometrical mosaic paving and the stage structure with its two retaining walls of well-dressed stone, finished on the orchestra side with a very fine stone curb 11.80 m. long. The 2 m. wide space between the walls had been filled with mixed earth and rubble and topped off, to a depth of 25 cm., with a layer of densely compacted lime mortar, giving a total height for the stage structure above the orchestra floor level of 1.15 m. The major part of the stage after clearing down to the lime mortar was left intact, information as to the rear wall and stratification of the fill being derived from a 2 m. wide cut between the two walls down to original ground level. This also revealed a drainage system with traces of lead piping piercing both walls and masked on the orchestra side by a large stone step (74 × 66 × 30 cm.) laid on top of the mosaic. Other features post-dating the original construction were a circular basin of stone work lined with cement abutting the bottom step of the seating at its N corner, 1.25 m. in diameter; and two column shafts, one, 2.25 m. long, lying free against the N end of the stage, the other incorporated into what appeared to be a crude stair up to stage level at the S end.

Work was also done inside the N and covered galleries supporting the top tiers and superstructure of the building. Trenching along the inner walls of both galleries, and clearance of the N archway into the orchestra showed that the entire circuit had been paved with blue and white tesserae, marred only by a number of shallow drainage channels picked out of the original mosaic, and the whole complex being level with that of the orchestra. The remains of a massive stone gateway blocking off the external access to the N gallery were also excavated and belonged to the original period of construction, superseded later by a permanent rought-built stone barrier closing off half the gallery's width. Apart from copious fragments of cheap glassware and coarse pottery, the chief find here was an apparent tinker's hoard of miscellaneous metal artifacts, the best of them being a wrought iron tripodal lampstand 46 cm. high.

General Conclusions

Indications of architectural style, finds and coins derived from the area of public buildings at the S end of the site, between the inner city wall and the perimeter wall of the citadel, imply there were at least two periods of considerable building activity at Eski Anamur, the most elaborate belonging to the early imperial Roman period (1st - 2nd centuries A. D), when no doubt Anamur shared in the general prosperity of the *Pax Romana*, and the second, involving very considerable reconstruction and conversion, to the early Byzantine epoch, perhaps ca. 6th or 7th centuries A. D. Further excavation, particularly within the inner areas of the city, will do much to confirm or deny this tentative chronology.

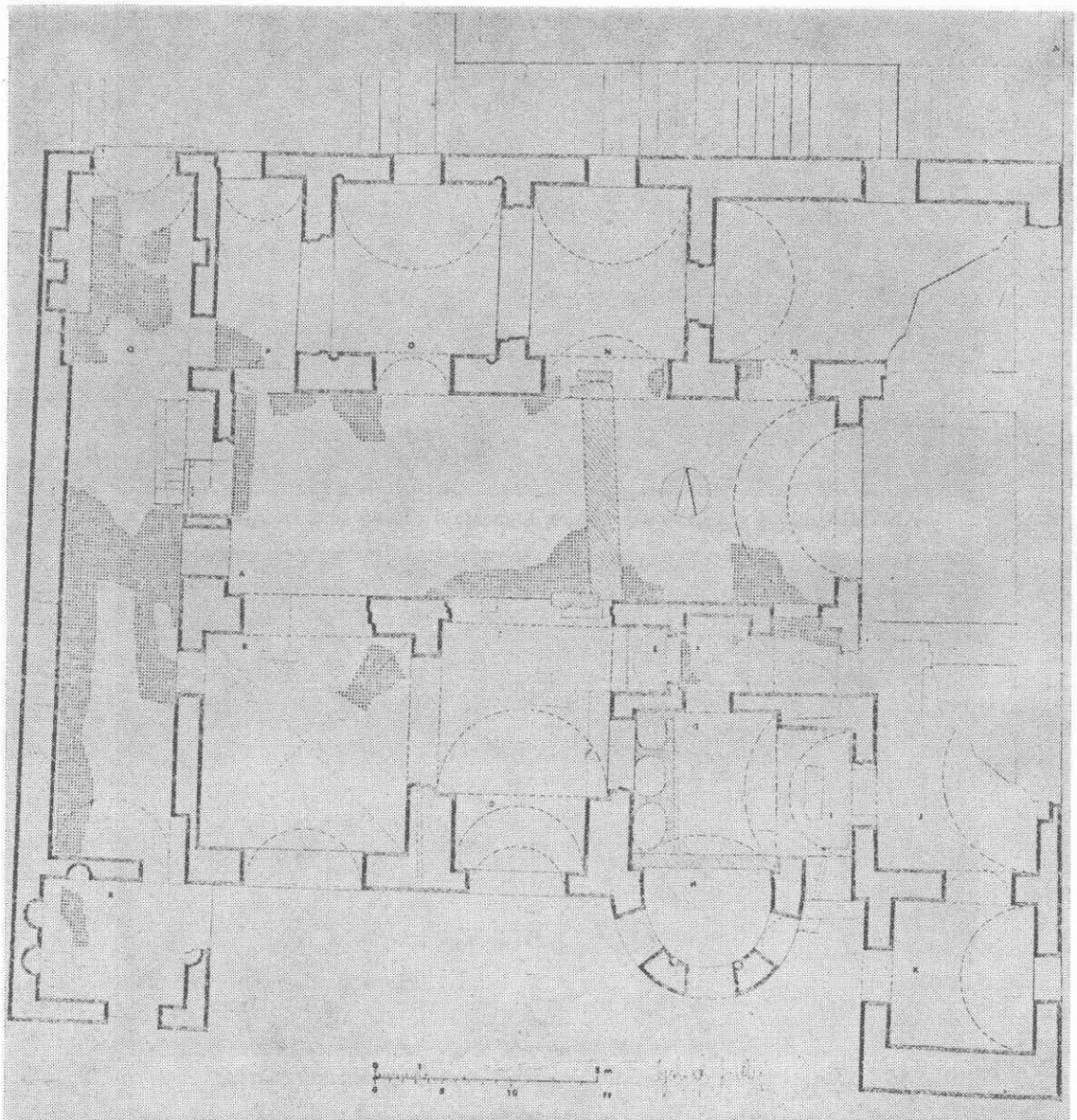
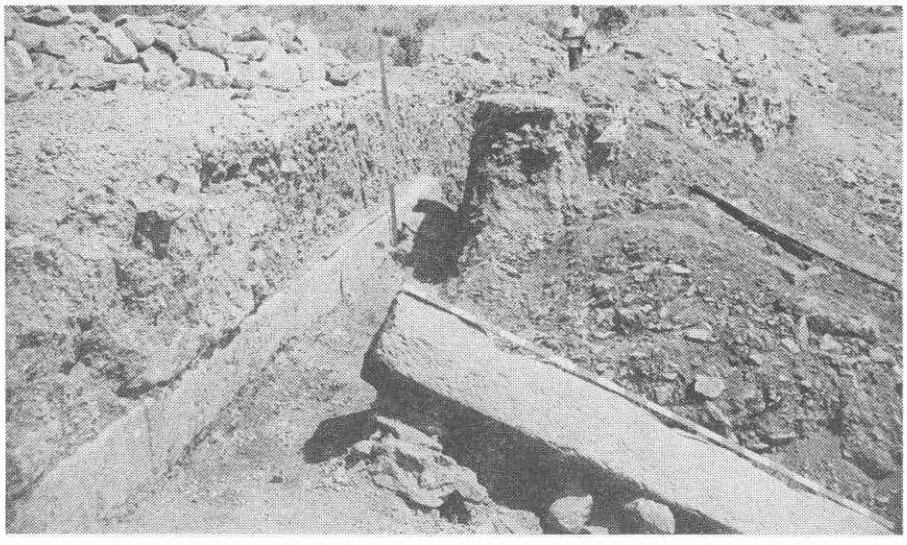
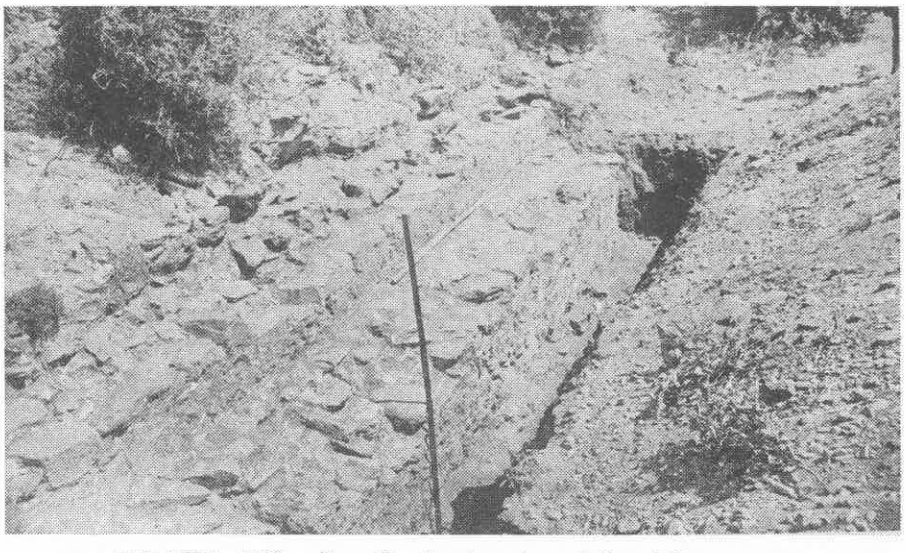

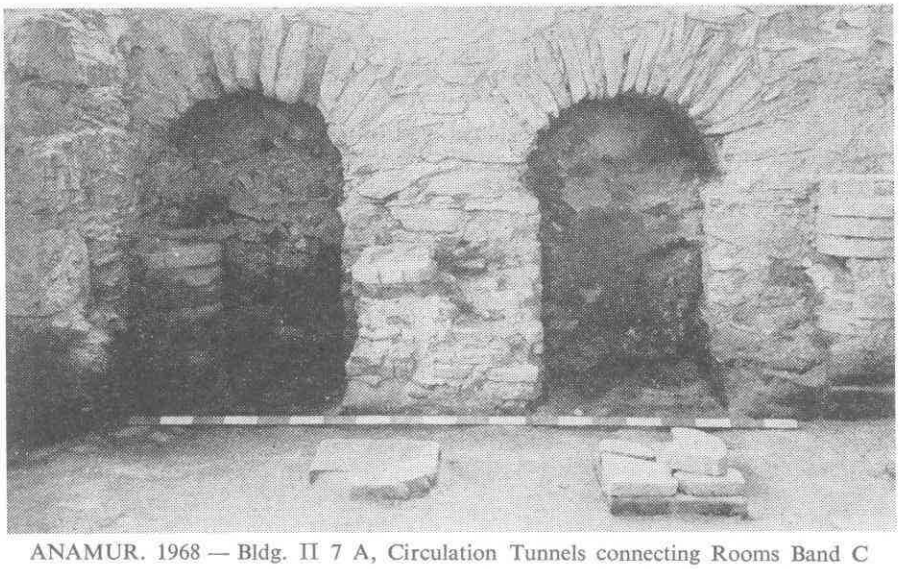
Fig. 3. Anemurium, Baths (II 7 A).

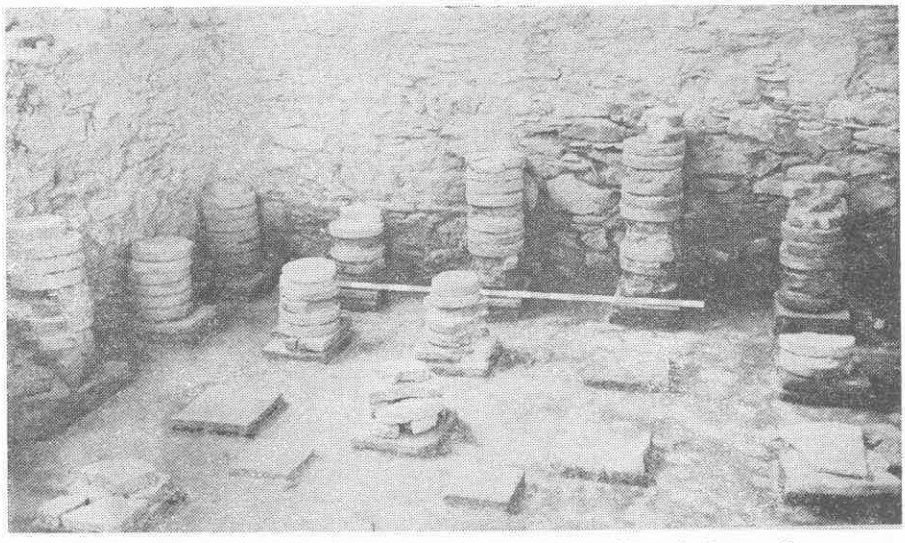
ANAMUR. 1968 — Quaywall, skowing foundation courses and inseriled stone

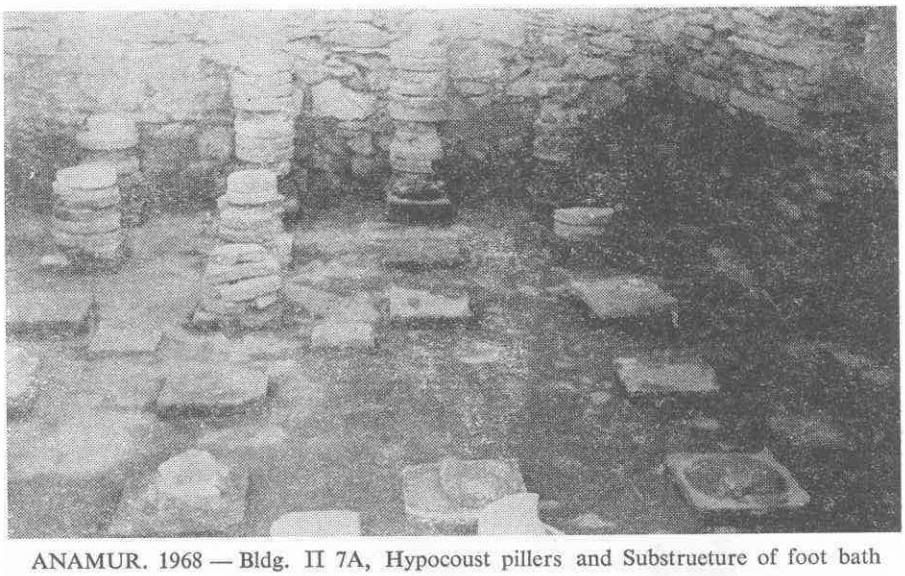
ANAMUR. 1968 — Seawall, skowing stepped foundation courses

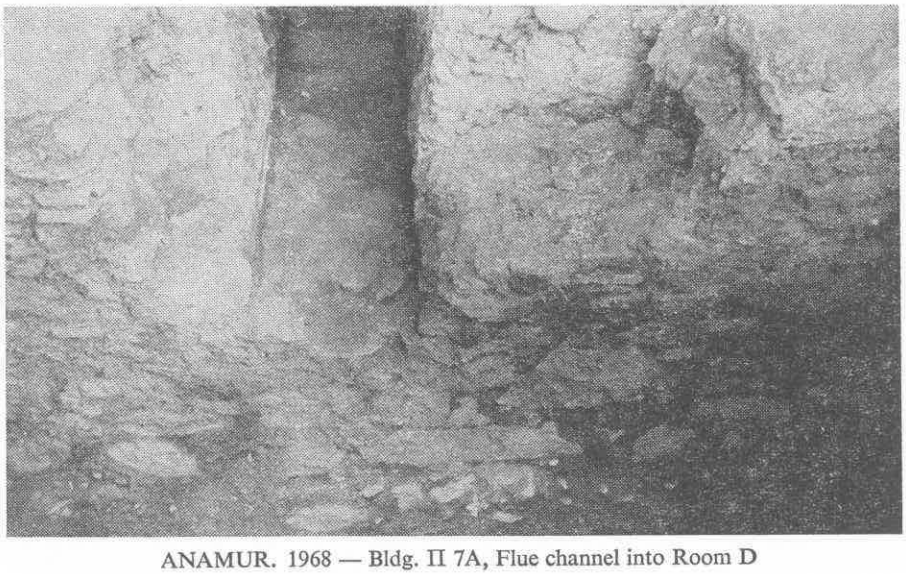
ANAMUR. 1968 — Bldg. II 7 A, Circulation Tunnels connecting Rooms Band C

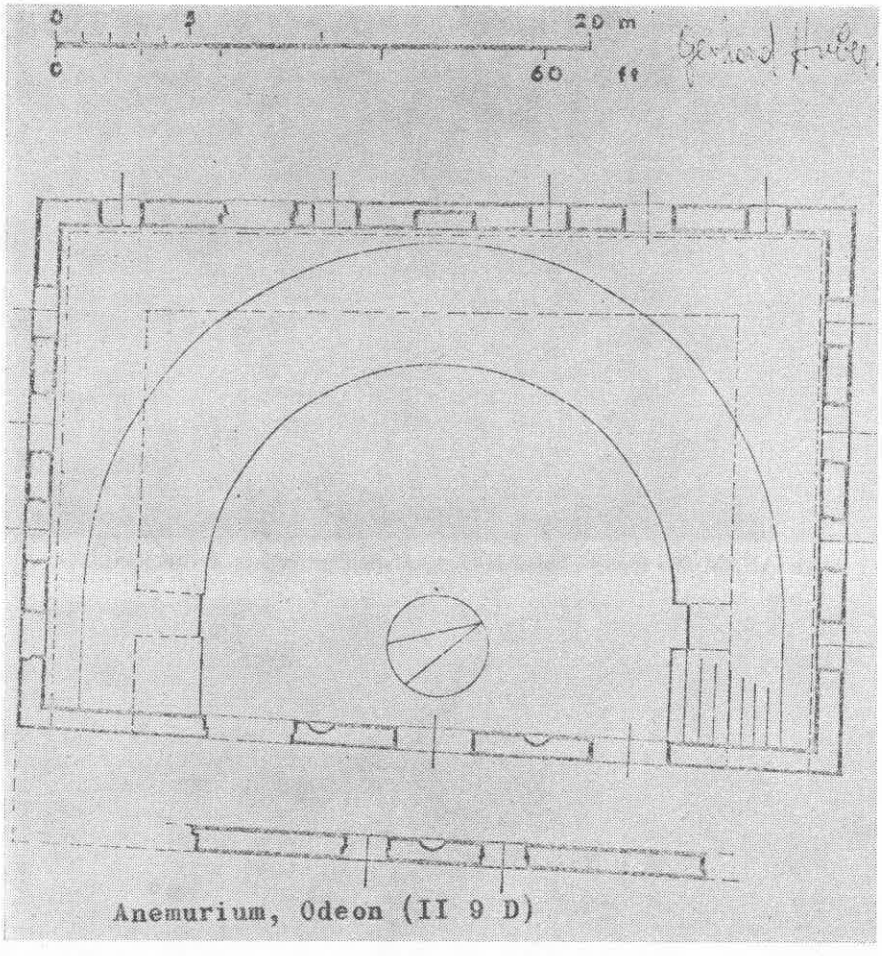
ANAMUR. 1968 — Bldg. II 7 A, Hypocoust pillars in Room C

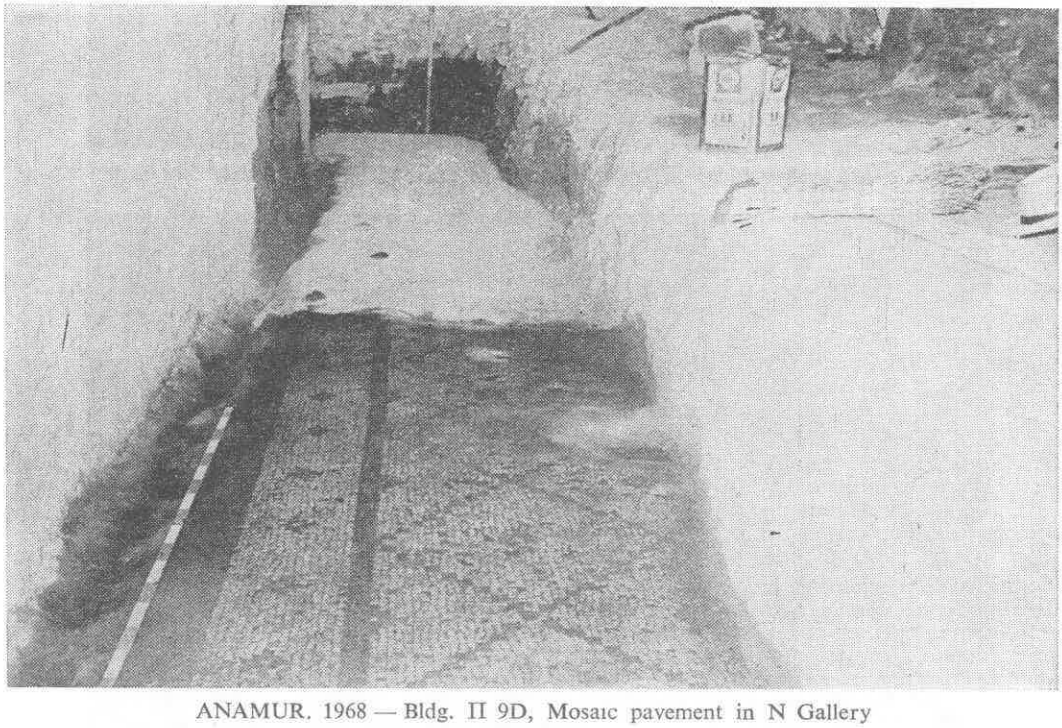

ANAMUR. 1968 — Bldg. II 7A, Hypocoust pillers and Substrueture of foot bath

ANAMUR. 1968 — Bldg. II 7A, Flue channel into Room D

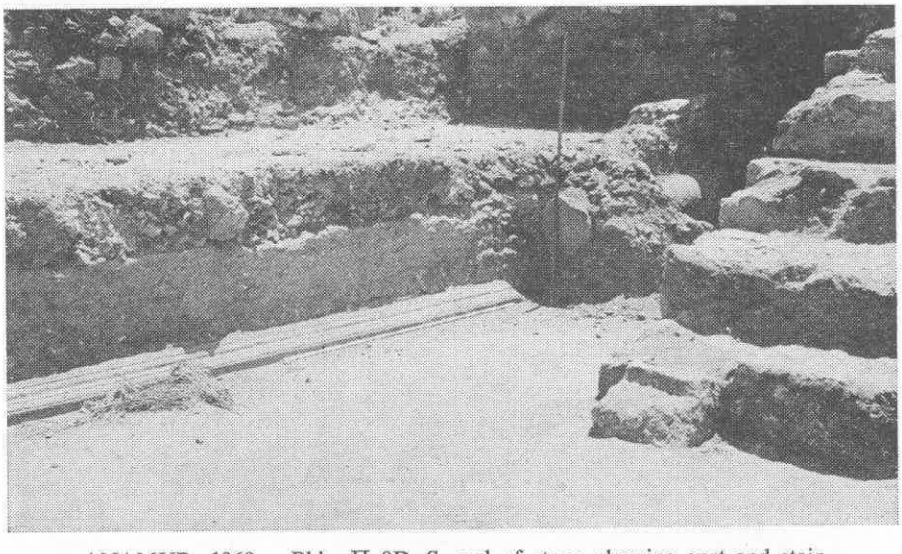

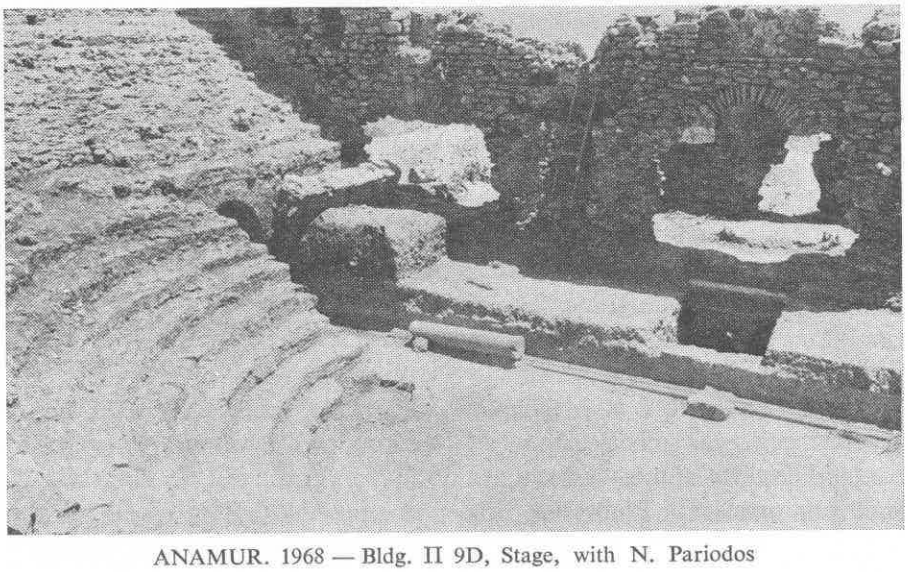
ANAMUR. 1968 — Bldg. II 9D, Mosaic pavement in N Gallery

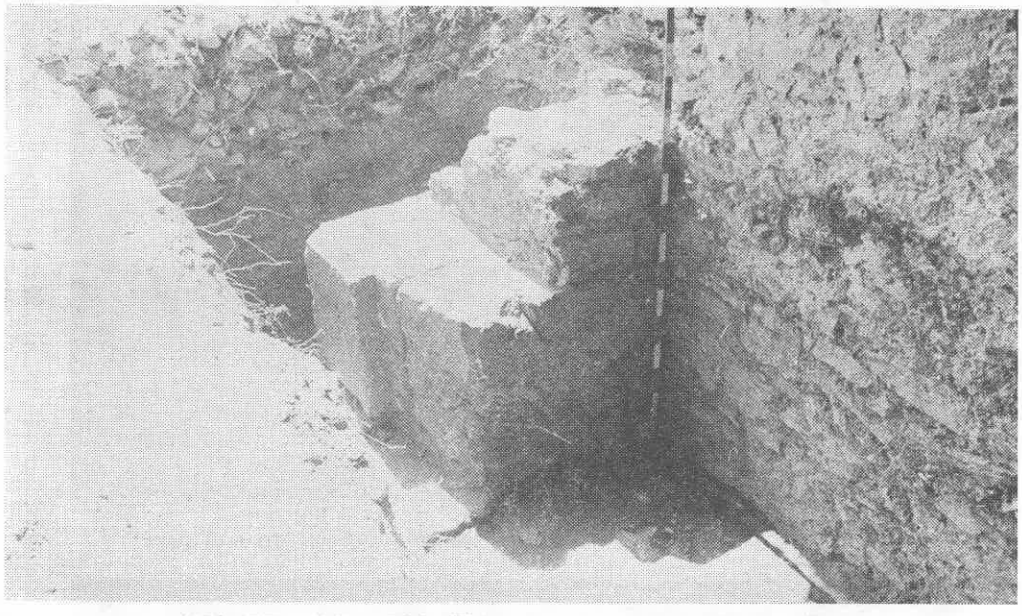
ANAMUR. 1968 — Bldg. II 9D, Back retaining wall and drain of stage

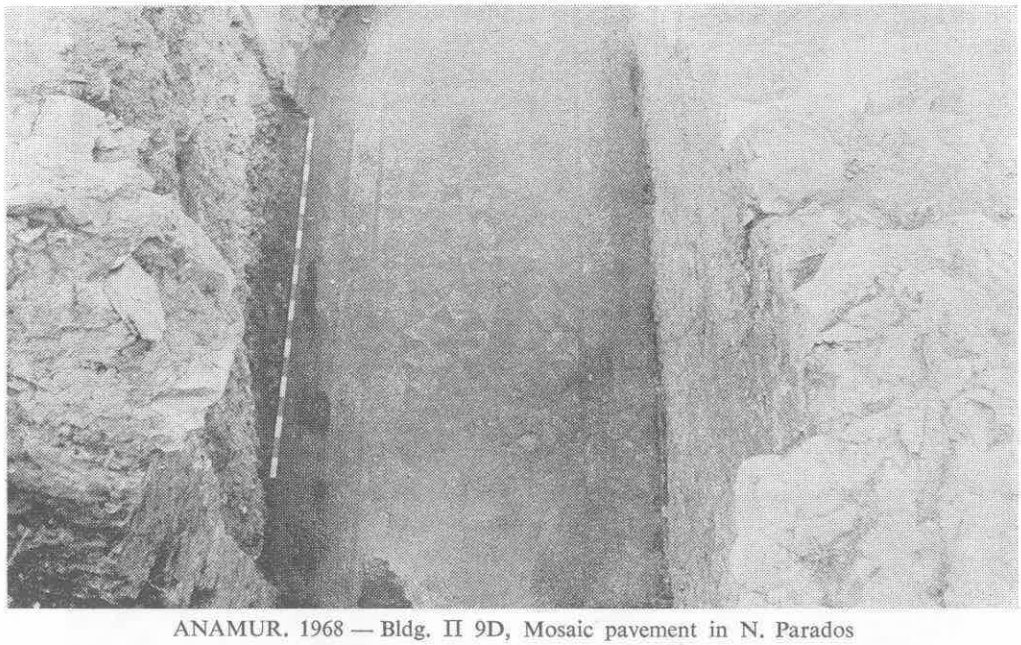
ANAMUR. 1968 — Bldg. II 9D, S. end of stage, showing curt and stair

ANAMUR. 1968 — Bldg. II 9D, Stage, with N. Pariodos

ANAMUR. 1968 — Bldg. II 9D, Gateway at w. end of N. Gallery

ANAMUR. 1968 — Bldg. II 9D, Mosaic pavement in N. Parados

1969 AĞIN VE KALAYCIK KAZILARI

Dr. ÜMİT SERDAROĞLU

Keban'da baraj gölü altında kalacak arkeolojik değerleri araştırma ve kurtarma projesine, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi'nin Klâsik Arkeoloji Bölümü'nü temsilen başkanlığımızda katılan ekip, 1968 yaz döneminde, Keban'ın 27 Km. kadar kuzeyinde Ağın ve çevresi ile Kalaycık Tepe Höyüğü olmak üzere iki ayrı yerde çalışmıştır. Aşağıda sunduğumuz rapor 1968 yılı çalışmalarının sonuçlarını kısaca belirtmek üzere hazırlanmıştır.

Kazı Grubu:

1968 yılı kazı grubumuzda, daha önce uzun yıllar Konya Karahöyük kazılarında çalışan Hititolog Dr. Hayri Ertem ikinci başkan olarak görev almıştır. Filolog Dr. Attilâ Tolun, Aysel Tolun, Arkeolog Yılmaz İzmirlier, Eser Erkmen, Fikret Tek, Arkeoloji öğrencilerinden Rıdvan İşler, Erçin Ersoy, Çelik Topçu, Güray Yasa, Nurettin Çelem, Ahmet Topbaş, Taner Gönen, Mine Timur, Serpil Çimecioğlu, Seher Altınel, Saniye Kiremıtçi, Mustafa Süer, Kemâl Somgür, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi öğrencilerinden Mustafa Akpolat ve Eyüp Temeltaş, Topoğraf Mustafa Muradoğlu, kazı fotoğrafçısı Hasan Demir, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya kürsüsü öğrencilerinden Mahmut Mutlak ve Doğan Kovancılar, Temmuz - Eylül aylarında devam eden kazı çalışmalarının başarısında olumlu çabaları ile büyük rol oynamışlardır.

1968 yılı 2 Temmuz günü kazı yerinde kampı kuran grubumuz 9 Temmuz'da A ve B alanlarında ilk araştırma açmalarına başladı. Kazı işi 15 Eylül'de sona erdikten sonra geri kalan zamanda envanter, planlama ve depolama işleri tamamlandı. İkibuçuk aylık süre içinde kazı çalışmalarına ek olarak Ağın ve Kalaycık çevreleri dolaşılarak yüzey toplamaları ve tesbitler yapıldı. Ayrıca fazla sayıdaki mahalli seramik ve halen faaliyette olan çömlekçi atölyeleri gözönüne alınarak, Ağınlı bir çömlekçi ustasının yönetiminde çevrenin çömleğe elverişli çeşitli toprakları toplandı ve bunlar değişik karakterde hamurlar haline getirildikten sonra Ağın'da tesis ettiğimiz bir çömlekçi atölyesinde öğrencilerimiz tarafından, arazi çaiışmalarının dışındaki saatlerde işlendi ve pişirildi. Bu suretle büyüklükleri, şekilleri farklı kapların nasıl ve kaç parçada yapıldığını öğrenmeleri ve kazıda bulunan çanak - çömleği değerlendirmelerinde, çeşitli açılardan bakmaları yönünden bu atölye çalışmalarının büyük faydaları oldu.

Bu arada İstanbul Üniversitesi'nin Tepecik Kazısından Asistan Sönmez Kantman'ın kazı grubumuz üyelerine verdiği sistematik yüzey toplamaları ve ıstatistiki metod adlı ilginç ve yararlı konferanstan özellikle söz etmek isteriz.

Plânların okunması:

Gerek Ağın ve gerekse Kalaycık Tepe höyüğü üzerindeki çalışmalarımızda kazı açmalarını 4 X 4 m. esası üzerinden düzenledik ve yanyana kazmak zorunluluğunda olduğumuz zaman her iki açma arasında 1 m. lik köprü bıraktık. Gerektiğinde bu köprüler kaldırılmak suretiyle açmalar 5 X 5 ölçüsüne çıkmakta ve birbirleri ile çizim ve yerleştirme kolaylığı sağlayacak şekilde birleşebilmektedir. Çeşitli yerlerdeki açmaların meydana getir-

dikleri gruplaşmaları da alan olarak adlandırmak yoluyla biribirlerinden ayırdık ve alfabe sırasına göre harflendirdik. Açmaları genel bir kareleme sistemi içine oturtarak apsis ve ordinat düzeninden hareket etmek suretiyle sıfır noktasından başlayarak sağa doğru romen rakkamları ile işaretlendirdik. Ayrıca her açmayı kendi içinde 1 X 1 m. lik karelere bölmek suretiyle daha küçük bir kareleme sistemi uyguladık ve bunları büyük karelemedeki gibi; fakat küçük harfler ve arap sayıları ile işaretledik. Böylece A alanı B II açması a 3 karesi şeklinde bir yer tesbit etme usulü tatbik edilmiş oldu. 1 m^2 alan içinde, gerektiği hallerde daha kesin tesbitler için koordinat sistemi tatbik ederek ve buna derinlik veya yükseklik sayısını ekleyerek, bulunan bir eser ya da parça için kesin ve hatasız yer belirlemesi mümkün oldu. (A, B II a 3, 25 X 37, —3.45 gibi). Bu düzeni parçaların üzerinin yazımında, plan ve topografya haritalarında aynen uygulamak suretiyle ifade birliğini sağladık.

Arazi ve höyükler üzerinde seviye alımında memleket nirengisi belli en yüksek noktayı sıfır olarak kabul edip, alanlar içindeki diğer bütün noktaları bu sıfır noktasına göre tesbit ettik. Bu sebepten açmalar içindeki noktaların, memleket nirengisine göre gerçek seviyelerini öğrenmek için sıfır noktasındaki hakiki yüksekliği hesaba katmak gerekmektedir.

Kazı bölgesi:

Daha önce İstanbul ve Michigan Üniversiteleri tarafından ortaklaşa yapılan ön araştırma ve sistematik yüzey toplamalarının değerlendirilmesi yoluyla tanınan Kalaycık Tepe Höyüğünün yanı sıra, özellikle klâsik bir yerleşme bulmak amacı ile 1968 yılı Mayıs ayında, Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsünden Mr. Richard Harper ile birlikte Ağın ve çevresinde ayrıca arama yaptık. İncelemelerimiz bize, oldukça geniş gibi görünen bir vâdi içi yerleşmesi tanıttı. Ağınlıların, tarlalarda bulunan çanak-çömlek kırıklarından, duvar yıkıntıları ve kaya yüzüne oyulmuş bir mezardan söz etmeleri bu yerleşmeyi keşfedişimizdeki ip ucunu teşkil etti ve söylenilenlere ek olarak ayrıca Kalecikler kesiminde bir höyük, vâdinin Karasu'ya birleştiği noktaya yakın yerde bir nekropol tesbit ettik. Böylece Kalaycık ve Ağın, Müzeler ve Eski Eserler Genel Müdürlüğünün izni ile başlayan kazı çalışmalarımızın hareket noktası oldu.

Kalaycık Tepe Höyüğü:

Höyük, kuzeyden güneye inen ve Murat Suyu ile birleşerek Fırat Nehri'ni meydana getiren Karasu'nun doğu kenarındadır. Nehir tepenin eteklerini yalayarak geçmektedir. Höyüğün en yüksek noktası, memleket nirengisine göre, kuzey kısımda 782 metredir. Güneyde bu yükseklik teraslarla azalmakta ve 741 metreye kadar düşmektedir. Höyük tepesi nehir kenarından 60-65 m. yüksekliğindedir. Höyüğün kuzeyden güneye uzunluğu terasları ile beraber tabanda yaklaşık olarak 260 m. genişliği 180 m. dir. Höyüğün tamamı sun'i yükselme olmayıp, tepeden itibaren aşağı yukarı 32 m. lik kısmı yığılma yoluyla meydana gelmiştir. Tabii kısmın birinci tabakası konglomera dır ki, bu yapıya bütün akarsu vadisinde rastlanmaktadır (Res. 1). Alt yapıyı ise kalkerli tabakalar meydana getirmekte ve Ağın çevresi ile birlik göstermektedir. Tarih çağlarında, yapılar için gerekli taş malzemenin, tepenin hemen güney eteğinde ve nehir kenarında, öğrencilerden Ahmet Topbaş'ın tesbit ettiği kalker taşı ocağından temin edildiği anlaşılmaktadır.

Höyük üzerinde yapılan ilk yüzey gözlemlerinde, teraslarda bazı moloz-taş duvar yıkıntılarının dağılmış haldeki kalıntıları görülmekte idi. Ayrıca tepenin kuzey ucunda, en yüksek noktadan 9-10 m. kadar mevcut, bazalt ve andezit cinsinden büyük bloklarla harçsız olarak örülmüş bir çevre duvarı höyüğün bu tabakasında tahkimata sahip bir yerleşmenin varlığına işaret etmekte idi. Yüzey çanak-çömlek buluntuları da, höyük yapı katlarının İslâm çağından, Kalkolitik çağa kadar inen çeşitlikte olduğunu gösteriyordu.

Çalışmalarımıza önce, I. yapı katı olarak adlandırdığımız mimari kalıntılara sasahip yüzeyi temizlemekle başladık. Höyük tepesi ve I. terası kapsayan 2000 m2 lik yüzeyde yapılan kazılar, üçgen biçimli genel plan veren bir yerleşme yerini gün ışığına çıkarttı (Plan 1, 3). Yapılar genel olarak moloz taşlı temel duvarları üzerine kerpiç kesme tuğladan yapılmış olup düz damlı idiler. Ortak duvarlı, bir veya iki mekânlı evlerden meydana gelen bu kale içi yerleşmesinin Milâttan sonra 11. ve 12. yüzyıllarda kuvvetli bir iskân gördüğü, bulunan çanak çömlek, küçük eşya ve madeni malzemenin sayıca fazlalığından anlaşılmaktadır. Höyüğün tepesindeki 35 no. lu odada bulunan islâmı kapkacak (Res. 6) ve bir adet matra (Res. 10) ile, doğu terasında duvar dibinde ele geçen, Artukoğullarına ait bronz paranın (es. 8a,b) yanı sıra, odaların tabanları üzerinde bulduğumuz Bizans devri mutbak çanak-çömleği, 3 no. lu odanın döşemesi üzerinde ele geçen bronz II. Basilius (M. S. 976-1025) parası (Res. 9 a, b), yukarıda belirttiğimiz tarihlerde höyük üzerindeki Bizans iskânını hemen İslâm iskânının izlediğini göstermesi yönünden çok ilgi çekicidir. Burada bir başka önemli nokta da, terasta islâm seramiğinin yanı sıra çok fazla Bizans malzemesinin bulunuşuna karşılık, tepede 34, 35 ve 36 no. lu odalarda sadece İslâm çanak çömleğin in situ ve çok az zarar görmüş olarak ele geçişidir (Res. 6) Tepe ve aşağı kısımlar arasında iskân yönünden tarih farkı olup olmadığı ancak bulunan islâm seramiğinin sınıflandırma ve incelemesinden sonra anlaşılacaktır.

Höyük üzerinde tabakalaşmayı tesbit etmek amacı ile H-I XIV ve L VI-VII de yaptığımız sondaj açmalarından (Plan 1) tepeye rastlayan 2 m. genişliğindeki birincisi, resimde de görüleceği gibi tabakalaşmanın tepe eğimine pek bağlı olmadan, oldukça yatay düzenlenmiş yapı katlarından meydana geldiğini ortaya koydu (Res. 4). Öyle anlaşılıyor ki üst kısımlarda, evler tepenin yamacındaki eğime göre değil, sun'i olarak inşa edilen teraslar üzerine yerleştirilmek yoluyla düzenlenmişlerdi. Bu sondaj açmasından 1968 mevsiminde inebildiğimiz taban derinliği, tepe sıfır noktasına göre 8.25 m. dir. Sayıca pek fazla çanak çömlek buluntusu elde edemediğimiz bu yarmada 7.30 m. de bulunan kırık ve eksik parçalı bir boğa rhytonu (Res. 7) gerek gri rengi, gerekse hamurunun karakteri yönünden, ait olduğu tabakanın çanak-çömleğine yakınlık gösteriyorsa da stili yönünden daha çok batılı bir menşei düşünmeye bizi zorlamaktadır. Bu açmanın taban buluntusu yanık gri renkli, üzeri siyah perdahlı ve çarkta yapılmış M. Ö. birinci bin çanak çömleğidir.

Terastaki sondaj açmasının (Plan 2) şimdilik gösterdiğine göre höyükte klâsik devir yerleşmesi çok zayıftır. Buna karşılık M. Ö. 1. bin yerleşmesi oldukça kuvvetli bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Yukarıdan aşağı doğru yaptığımız tabaka sıralamasına göre İslâmi olan I. tabakanın altındaki oldukça kalın II. ve III. tabakalı Bizans yapı katları doğrudan doğruya IV. tabakanın M. Ö. birinci bin kültürü üzerindedir. Bu sebepten höyüğün bu kısmında Bizans ve M. Ö. birinci bin kültür katları arasında iskân edilmeyen bir devrenin varlığı ortaya çıkmaktadır. IV. tabaka çanak-çömleği başlıca dört tip vermektedir. Birinci tip ince taneli hamurlu, hamurunda kireç birikmesi olan ve açık kırmızı renkteki kaba, çarkta yapılmış mutbak çanak çömleğidir. İkinci tip açık gri hamurlu üstü hamurun renginde perdahlı ve çarkta yapılmış ince çeperli olanlarıdır. Bunların yanında perdah için siyah rengin kullanılmış olduğu mat yüzeyli ince çeperli ve işçilik bakımından daha kaliteli çanak-çömlek üçüncü tipi meydana getirmektedir. Bunların yüzeylerinde içindeki kum tanelerinin sebep olduğu noktalı görünüş vardır. Dördüncü tip, çanak çömleğin iyi elenmiş topraktan yapılmış açık kırmızı renkte hamuru vardır. İçinde kum tanesi azdır. Kesitlerinde gözenekli oldukları görülebilmektedir. Astar renkleri koyuca et kırmızısından devetüyü ve parlak siyaha

kadar değişmektedir. Çarkta yapılma keskin konturlu bu grup seramiğin perdahının kemik veya tahta aletlerle sonradan yapıldığı birbirini kesen çapraz âlet darbelerinden belli olmaktadır. Karakteri pek belli olmayan önceki üç tipin tersine olarak bu örnekler gerek renkleri, gerekse profilleri bakımından, halen Van müzesinde bulunan Toprakkale Urartu açık kap ve tabaklarına çok benzemektedirler.

Bunların dışında, 19 no. lu odada bulunan, bir kapalı kabın omuz parçası olması gereken örnek (Res. 14), üzerindeki 2 adet iç içe daire bezemesi ile çok ilgi çekicidir. Frig sanatının erken ve olgun devirlerinde (Akurgal, Phrygische Kunst S. 10 Taf. 6 a, b, 7, 15) sevilen bir süsleme ve doldurma motifi olan iç içe dairelerin genel olarak içiçe iki halka ile bir merkez noktasından meydana gelişine karşılık, bizim örneğimizde iç içe üç daire ve bir merkez noktası vardır. Buna en çok benzeyen örnek ise Boğazköyde bulunmuş bir frig kabıdır (Bossert, Altanatolien 1062).

Daha önce de belirttiğimiz gibi höyükte, I. teras sondaj açmasının şimdilik gösterdiğine göre klâsik devir yerleşmesi çok zayıftır. Buna karşılık I. bin oldukça kuvvetli bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. I. bin yerleşmesinin alttaki II ve III. bin tabakalarını tahrip etmiş ve karıştırmış olduğu V. tabakanın üst kısmında, bronz çağ seramiğinin I. bin seramiği ile beraber çıkışından ve 20 X 10 m. ölçüsündeki sondajda V. tabakaya kadar hiç döşeme bulamayışımızdan anlaşılmaktadır. Halihazırdaki taban (Res. 5) yalnız erken bronz çağın son safhasının bej astarlı kahverengi ve kırmızı boya ile yapılmış bezekleri olan çanak çömleğini vermektedir (Res. 11-13). Bu çanak çömleğin yanı sıra saman karıştırılmış hamuru olan açık kırmızı ve siyah hamurlu üzerleri perdahlı örneklere de sayıca fazla olmamakta beraber rastlanılmaktadır.

H ö y ü ğ ü n M i m a r i s i :

Höyüğün üzerinin plân yönünden düzenlenişinde tepe merkez noktası olarak alınmıştır. Tepe yüzeyinin biçimine uyularak yerleşme ünitelerinin plânlaması yelpaze görünüşündedir. Tepe, arkada oval olan uca karşılık (No. 38), ön batı yüzde düzdür. 33 no. ile gösterdiğimiz yer bir alandır ve önde bir teras duvarı ile takviye edilmiştir. Bu ayırıcı alandan sonra diğer yaşama mekânları başlamaktadır. H ve I VII açmalarına rastlayan yerde moloztaş döşeli sokak iyice bellidir. Evler, 7 ve 14 no. larda olduğu gibi bazan bir mekânlı ve birkaç tâli bölüklü, bazan da 4, 5, 8, 22, 24 no. lu odaların meydana getirdiği gibi birkaç mekânlıdır. Yapıların belirli bir düzene sahip olmayıp organik olarak teşekkül ettikleri görülmektedir. Duvarların biribirlerini keşişlerinde dik açı veya keskin köşe yapma yoluna gidilmediği görülüyor ki bu, evlerin biribiri üzerine yığıldığı bir yerleşme yerinde dar aralıklardan geçişte bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Geçitler araba geçmesine elverişli olamayacak kadar dar olduğundan höyüğe ancak hayvanla çıkış olduğunu düşünmek gerekiyor. Bulduğumuz fazlaca eşek ve at nalı bu fikrimizi desteklemektedir.

Evlerin hepsi, moloz taşlarla 0,70-1 m. kadar yükseltilen temeller üzerine kerpiç tuğla ile inşa edilmişlerdir. 21 no. ile K XVII açmasındaki sarnıçlar hariç duvarlar dış yüzlerinde, büyüklükleri aşağı yukarı aynı olan taşlardan çamur harcı ile örülmüş içleri küçük molozlarla doldurulmuştur. Bu duvarların ortalama yükseklikleri 0,70 m. dir. Mevcut taban ile duvarların en alt seviyesi bazan aynı hizada, bazan da I no. lu odada kuzey doğu duvarında olduğu gibi tabandan 0.20 m. yukarıda kalmaktadır. Genişçe odaların ortalarında 9, 25, 35, 36 no. larda olduğu gibi oldukça dört köşe üstü düz direk taşı var. 35 ve 36 no. lu odalarda in situ olarak üzerindeki ahşap kalıntısı ile beraber bu taş kaideler çok iyi durumda ele geçti. Genel olarak, odalarda duvarların diplerinde bir ocak ve depo veya çöp çukuru mevcuttur. İçindeki buluntulardan dolayı çöp çukuru dediğimiz bunların aslında tandır

olması daha çok muhtemeldir. Evlerin tabanları samanlı kerpiçle sıvanmış ve bu sıvama duvarların eteğinden 10-15 cm. kadar yukarı çıkarılmıştır. Kapı aralıkları iki yanlardaki köşeli büyük taşlarla belirlenmiş durumdadır. Köşeli, büyük taşlar yalnız I, J, K XV deki teras duvarında kullanılmıştır. Höyükte I. tabakanın en ilgi çekici mimari eleman buluntularını K VII ve J XI e 5 teki kireçtaşı sütun kaideleri teşkil etmektedir (Res. 15). Bu kaidelerin kullanış yerleri, bulunuş şekilleri dolayısıyla meçhulümüzdür. Bir plinthos ve üzerindeki topuk ile beraber oyulmuşlardır. Topuk şişkin görünüşü ile bilhassa Zincirli kaidelerine çok benzemektedir. Kalite bakımından hayli düşük mimariye sahip evlerde bu tip bir kaidenin kullanılmak üzere yapılmış olmasını pek mümkün görmediğimizden, daha eski olmaları ve belki de tahrip edilen alttaki yapı katlarından gelmesi ihtimalinin kuvvetli olduğunu düşünüyoruz.

AĞIN

Bugünkü 1700 nüfuslu Ağın ilçesi çevre bağlantısı oldukça iyi olan bir vadi başlangıcında kurulmuştur. Çevre köylerden ve güneyde Keban, batıda Arapgir yönünden gelen yolların birleştiği ilçeden, doğuya doğru inen ince bir akarsu vadisi, Pağnikköy'de Karasu'ya birleşmektedir. Daha önce söz ettiğimiz höyük, nekropol bu vadi boyunca sıralanmışlardır. Akarsu boyunca ancak orta kısma kadar motorlu vasıtalara geçit veren ince bir yol Ağın'ı Pağnikköy'e bağlamaktadır. 1968 yılı kazıları sırasında çalışmalarımızı başlıca üç noktada topladık. 1) Halk arasında Hoşrik denilen yerde (Plan 4) yolun iki yanına gelecek şekilde sondaj açmaları yapıldı. 2) Vadinin hemen hemen ortasına rastlayan höyüğün üzerinde çalışıldı, 3) Vadinin bitimindeki nekropol açıldı.

Hoşrik Mevkiindeki Kazılar.

Bu mevkide, biri yolun kuzey yakasında diğer dördü güneyinde olmak üzere A, B, C, D, E alanları olarak adlandırdığımız beş ayrı yerde ve bunlardan E alanının yanında, Doç Dr. Ali Yaramancı yönetimindeki İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Jeofizik grubunun tesbit ettiği bir bizans nekropolünde çalıştık.

A Alandaki çalışmalar.

Toprak üzerindeki bir duvar ucundan yararlanarak açmalarımızı düzenlediğimiz bu alanda rektogonal planlı bir yapı ortaya çıkarıldı (Plan 5). Yapının uzun kenarları güneybatı kuzeydoğu doğrultusunda uzanmaktadır. Uzun kenarlardan kuzey yönde olanının 19.25 güneyde ise 16 m. lik kısımları sağlam kalmıştır. Yapının genişliği 7 m. dir. Halen üç bölmesi meydandadır. Doğu yöndeki, en büyük bölme olup içten içe 4.5 X 10.5 m. dir. İkinci kısım bir ara bölme gibi görülmektedir ve 4.20 X 4. m. dir. Üçüncü için birşey söylemek imkânını sahip değiliz; çünkü bir tarafı eriyip gitmiştir. Bütün bu mekânlara dışarıdan ayrı giriş yoktur, biribirlerinden geçilmektedir. Ortadakinden uzun kısma geçişte bir basamak merdiven vardır.

Yapıdan, ortalama 1 m. yüksekliğindeki temel duvarları ve döşemeden başka bir şey kalmamıştır. Üst yapının taştan olduğu kuzey ve doğu yönlerde duvarların dışında ve hemen dibine devrilmiş bulunan diş sıralı friz bloklarından anlaşılmaktadır (Resim 16) Bu bloklardan başka çok mikdardaki dam kiremiti çatının yapısı hakkında da fikir vermektedir. Binanın en ilgi çekici yönü temel yapısıdır. Planda da görüleceği gibi biribirini çapraz kesen kanallardan ibaret bir sistem tatbik edilmiştir (Plan 5 ve resim 17). Kanal genişlikleri azami 0.25 m. dir. Üzerleri genişçe taşlarla kapatılmış, ondan sonra irice taşlı ve kireçharçlı bir tabaka ile dolgu yapılmıştır. Bu tabakanın üzerine serilen kireç harcına da 0.04 metre karelik ve yapının çevresindeki kayalardan kesilme mozayık döşeme yerleştirilmiştir. Kanalların, yapının her üç yanında dışarıya açıldıklarından hava akımını temin etmek ve akıntı suları yapı altında tutmamak suretiyle rutubeti önlemek amacı ile yapılmış oldukları kanısına vardık. Orta mekanda

GII açmasında mozayık döşeme üzerinde bulunan bir gümüş Diokletianus (M. S. 284-305) parası yapının M. S. 3. yüzyıl sonları ya da 4. yüzyıl başlarında var olduğunu göstermesi yönünden çok önemlidir. Yapının ne gibi bir fonksiyonu olduğunu kesinlikle tesbit edemiyorsak da bir granarium'u andırdığını düşünüyoruz. Kesin bilgi sahibi olmadığımız için şimdilik sadece mozayıklı yapı demekle yetinmek zorunda kaldık.

B Alanı çalışmaları.

B alanında yanyana 4 açma yapıldı ve AII ile BII deki moloztaşlı iki ayrı temel kalıntısının dışında mimari bulguya rastlamak mümkün olmadı (Plan 6). Ortalama 0.50 m. yüksekliğindeki bu temel duvarlarının altında 0.25 m. kalınlığı olan bir tabaka içinde gri hamurlu ve parlak siyah astarlı M. Ö. birinci bin seramiğine rastlandı. Altındaki tabakanın kalınlığı ise yer yer biraz değişiklik göstermekle beraber 0.30 m. kadardı. B alanında genel olarak üst tabakalar fazla buluntu vermediler. Kaya üzerindeki son tabakada bir yapı katından gelmediğini sandığımız, hepsi parça halinde bronz çağ çanak - çömleğine rastlandı. Buluntular gerek hamurları ve renkleri gerekse bezemeleri yönünden Kalaycık I. teras sondaj açmalarındaki V tabaka çanak - çömleği ile aynıdırlar. B alanı buluntuları hernekadar bir yapı katından gelmiyor iseler de, bu çevrede Bronz Çağ'da mevcut kültür birliğine işaret etmeleri yönünden çok önemlidirler.

B alanının güney batısına doğru aranılan C ve D alanları buluntu yönünden pek verimli olmadığı gibi vadi tabanına rastlayışları yüzünden su çıktığından terkedildi.

E Alanı.

Biraz daha yukarıda ve yola yakın açtığımız E alanı açmalarında bir bizans kilisesinin kalıntıları gün ışığına çıkarıldı. Daha sonraları yıkıntısının mesken olarak kullanıldığı, duvarlarına binen ve dayanan ince ve düzgün olmayan başka duvarlardan ve B IV, C I, D II, E III açmalarındaki ocak ve tandırlardan anlaşılan kilise iki safha geçirmiştir. Bu durumu plandan da kolayca anlaşılmaktadır (Plan 7).

Kilise, girişi batıya dönük, dışta sekiz kenarlı bir çokgen içte yarım daire biçimli bir apsise sahip üç sahınlı bir yapıdır. Apsis kısmının duvarları düzgün kesimli taş bloklarla, yan duvarlar ise iri moloztaşlarla inşa edilmişlerdir (Resim 18). Kilisenin birinci inşa safhasındaki dıştan dışa 12 m. olan genişliğinin daha sonra 16.30 m. çıkartıldığı anlaşılıyor. Yapının uzunluğunu henüz tespit edemedik ise de A I, B I ve C I açmalarında seviyenin çok aşağıya düşüşü dolayısıyla D I deki duvar ucunun takip edilebileceğinden pek ümitvar değiliz. Yapının birinci safhasında kullanılmış olması ya da başka bir yapıya ait olması muhtemel 2 adet sütun kaidesi, son safhadaki büyük kilisenin döşeme seviyesi altında bulundu. Bunların dışında A alanındaki mozayıklı yapıdan bir diş sırası blokunun duvarların birinde taş örgü malzemesi olarak kullanıldığını tesbit ettik.

Kilisenin kuzey duvarı dibinde bulunan VIII. Konstantinus (M. S. 1025-1028) parası ve E alanının yanındaki bizans nekropolunun bizi götürdüğü yargı, kilisenin uzunca bir süre, belki de M. S. XI yüzyıl sonuna kadar kullanılmış olabileceğidir.

Modern Ağın'ın günümüzden 150 yıl kadar önce birkaç evlik bir mezradan gelişip büyüdüğünü ifade eden yerlilerin sözlerinde resmi belgelerin de doğruladığı bir gerçek vardır. Henüz çevrede daha geç yerleşme kalıntılarına rastlanmadığından Ağın'ın M. S. XI. yüzyıldan sonra büyük bir iskana sahne olmadığını düşünmek mümkündür.

Kalecikler Höyüğü.

Vadinin güney tarafında hem Ağın hem de Pağnikköy yönlerini kontrol edebilecek konumda, vadi tabanından 40 m. yükseklikte bir höyüktür. Tepe yarı yüksekliğe kadar kalkerli anakayadan ibarettir. Kuzey yönü, zaman zaman inen sel suları sebebi ile aşınmış, vadiye uçmuş ve üzerindeki yerleşmenin yarısını da beraberinde götürmüştür. Yer yer görülen ke-

sitlerdeki duvar kalıntıları kabaca da olsa tabakalaşması hakkında bir fikir vermektedir. Tepenin memleket nirengisine göre yüksekliği 820 m. dir. Yanında bulunduğu tepeye, büyük kısmı erozyonla yükselmiş bir boyunla bağlanmıştır (Res. 19).

Höyük Üzerindeki çalışmalar.

1968 yılı Mayıs ayındaki ilk gelişimizde satıh toplaması yaptık. Buluntuları, bulunuş yerlerine göre tasnif ettiğimizde, Höyüğün en üst noktasını teşkil eden 45 m. uzunluktaki düzlükte roma devri çanak çömleğinin yaygınlığı

b) Kuzey tarafa düşen boyun üzerindeki çanak çömleğin tepe üzerindeki ile aynı olduğu

c) Tepenin batı eteklerindeki toprak akmaları dolayısı ile yer yer ortaya çıkan kesitlerde kalkolitik karakterli çanak-çömleğin kesif olduğu tespit edildi.

Satıh buluntularının verdiği bilgileri kabaca değerlendirdiğimizde, höyükte, bir kalkolitik iskandan başlayan ve bizans devri ile sona eren bir tabakalaşma olduğu sonucuna vardık.

Tepenin üst kısmını doğu batı yönünde uzayan yay biçiminde ve yer yer kireç harçlı olduğunu tespit ettiğimiz kalın bir duvar çevirmekte idi. Bütün bu araştırma ve değerlendirmelerin sonunda höyük alanında önce en tepeyi açmaya karar verdik, 0.25 m. lik yatay kesitler almak suretiyle çalışmalara başladık.

20 X 45 m. lik alanı 5 er m. lik parçalara ayırarak meydana getirdiğimiz dörtgen örgü içindeki açmalarda yay biçimi kalın duvarın yüzeyinden 025 ile 050 arasında değişen derinlikte yayın kenarından çıkıp bir merkeze doğru giden ikinci derecedeki bölme duvarları meydana çıkarıldı (Res. 20) Bu duvarlar, yaydan yana olan tarafları daha geniş, iç kenarı daha dar yamuk biçimi mekanları sınırlamaktadırlar. Bu mekanlar yan yana yerleştirilmişlerdir (Plan 8). Muhtemelen temelden yukarı kısımlarda kerpiç duvarlı idiler. Damlarının düz olduğu kesin şekilde bellidir; çünkü ahşap direklerin üzerine çöken kesitlerde tespit etmek mümkün oldu.

Yay biçimi devam eden duvarın dış yüzündeki temizleme sonucu temel halinde kalmış 4 adet kule ortaya çıkarıldı (Res. 21) Odaların içinde in situ bulunan çanak - çömlek dolayısı ile yapının devrinin de tespiti yapılabildi. Bu suretle 45 m. uzunluğundaki tepe düzlüğüne kurulmuş yapının bir bizans devri kalesi olduğu ve kale içinde taş temelli kerpiç duvarlı ve düz damlı evlerin bulunduğu belirlendi. Dam toprağı içindeki bol roma seramiği, höyük çevresindeki roma iskanının kesafetini göstermesi yönünden ayrıca önem taşımaktadır. Duvarın uzunca süre kullanıldığı bazı yerlerdeki altyapı tamirlerinden anlaşılmaktadır. Doğu ucunda yaptığımız yarmada ise duvarın ait olduğu safhadan önce de buranın kale olarak kullanıldığını gösteren değişik aksta başka duvarlar ortaya çıktı. Mevsimin sona erişi dolayısı ile devamına imkân bulamadığımız bu uçta 1969 yılında yapılacak çalışmaların, höyüğün daha önceki devirleri ile ilgili önemli çözümler getireceğini ümit ediyoruz.

Duvarların Örgü Tekniği.

Sur duvarından bugün 0.94 m. lik bir yükseklik ayaktadır. Bu yükseklik 4 taş sırasını ihtiva etmektedir. Örgüde dış ve iç yüzlerde büyük taşlar kullanılmış ve genellikle çamur harcı ile tutturulmuş, duvar ortaları ise küçük moloztaş ile doldurulmuştur. Duvarlardaki örgü sistemi kulelerde de uygulanmıştır. Kullanılan taş, çevrenin kumtaşı ve kalker taşıdır. Duvar genişliği çok az değişme ile 2.00 m. dir.

Çevre duvarına dik bitişen bölme duvarları, balık pulu tabir edilen şekilde örülmüş olup, ortalama duvar kalınlığı 0.60 m. dir. İç ve dışta iki sıra halindeki örgünün ortası küçük kırma taş ile doldurulmuştur. Hemen bütün bölmelerde orijinal taban üzerinde gördüğümüz şiddetli yangın izleri, bizans devrinde kalenin yangın sonucu tahrip gördüğünü ortaya koymaktadır. Odaların, herbiri bir ev olacak şekilde düzenlendiği anlaşılıyor. Her ev genel

olarak üç bölmeye ayrılmakta ve en arka bölme en küçük mekânı teşkil etmekte, orta mekânda ise tandır bulunmaktadır.

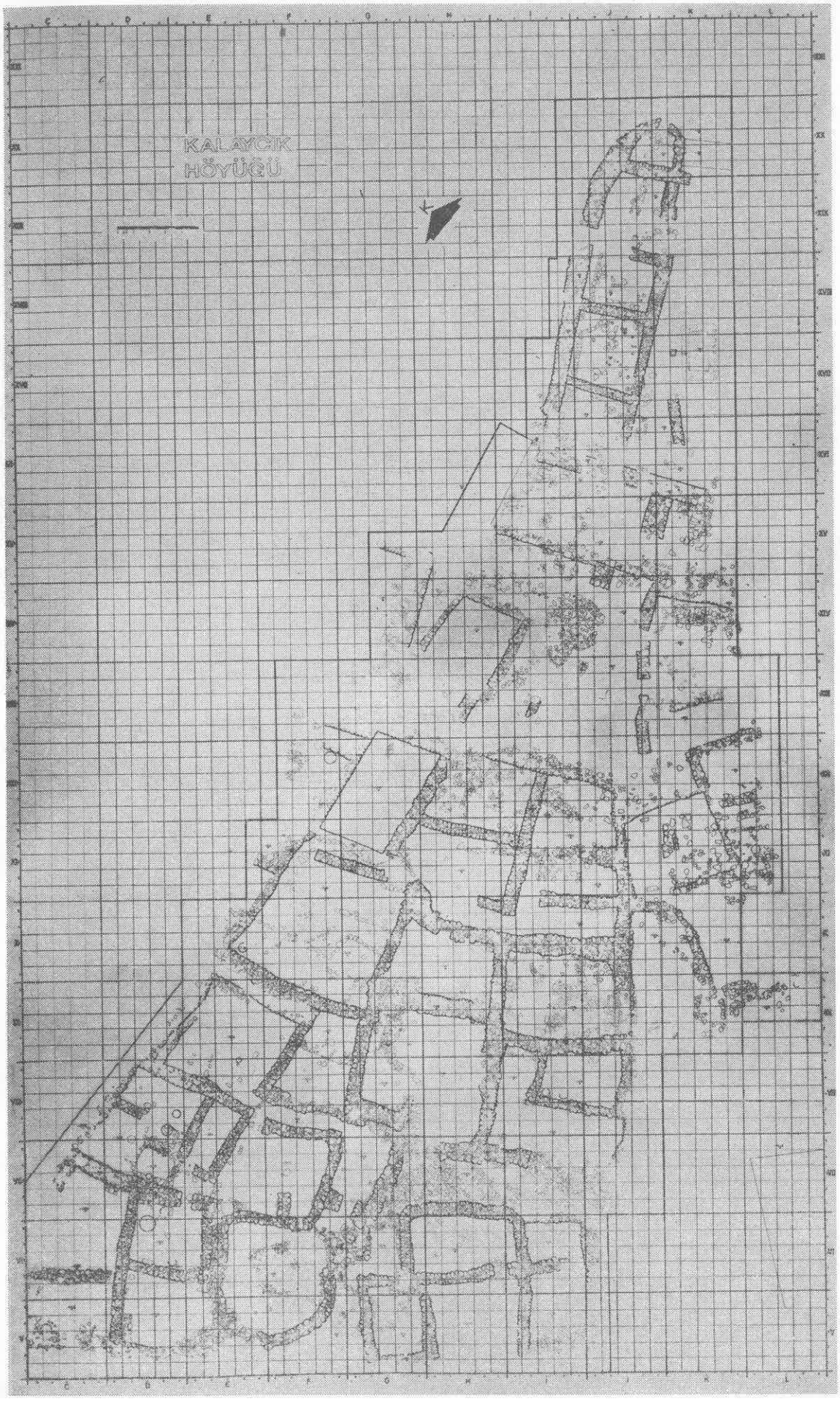
Halen görünen kısımlar, öyle anlaşılıyor ki kalenin ancak yarısıdır. Diğer yarı yukarıda da bahsettiğimiz gibi aşağı vadiye akmıştır.

Nekropol.

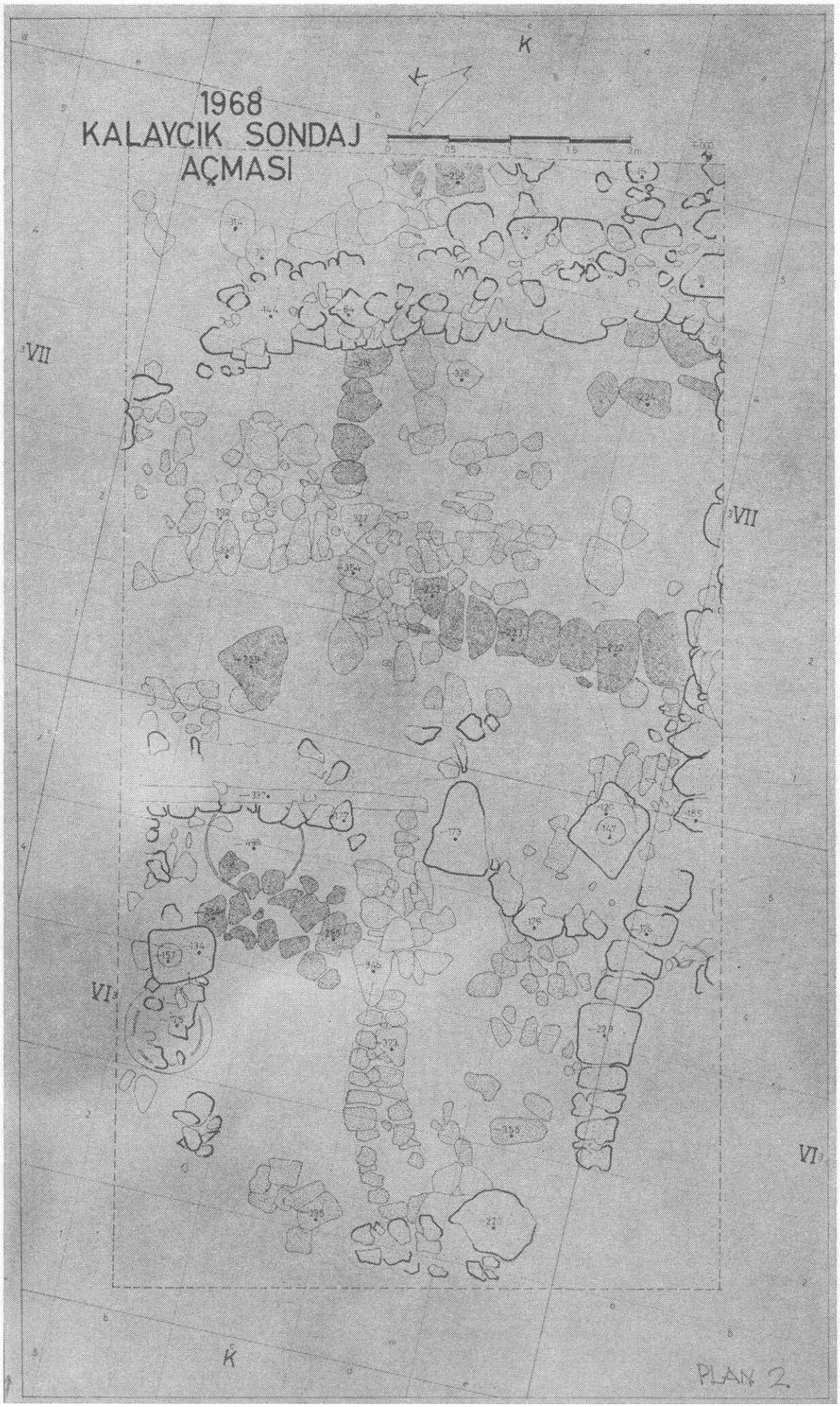
Vadinin ucundaki son çalışma alanımız olan nekropol, yola inen bir yamacın kalkerli yüzeyine oyulmuş tekli, ikili ve üçlü mezarlardan ibarettir (Resim 22, 23). Şimdiye kadar açılan sahanın ortasında yoğun olarak toplanan mezarların batıkuzeye doğru azaldığı, mevsim sonuna doğru belirmeye başladı. Buluntulara göre, mezarların uzun süre kullanıldığı anlaşılmaktadır. Mezarlar kayaya oyulduktan sonra üzerlerine ayrıca plâka taşlardan parçalı kapaklar yapılmış, öylece örtülmüşlerdir. Mezar buluntusu olarak değişik tipteki gözyaşı şişelerinin yanısıra oval karınlı, ince boyunlu gözboyası şişeleri oldukça ilgi çekicidir. Bunlardan iki tanesi, içlerinde boya sürmek için kullanılan ucu sivri ince kemik çubukları ve siyah boyaları ile birlikte 145 A mezarında bulunmuştur. Mezar buluntuları içinde en ilgi çekici olanları hiç şüphesiz altın eşyalar, önemlilerini de çeşitli paralar teşkil etmektedir. Bilezik, küpe ve yüzük gibi süs eşyalarının yanısıra altın diadem yaprakları da mevcuttur (Resim 24, 25, 26, 27). 7 no. lu Traianus (M. S. 98-117), 47 no. lu mezardan Antoninus Pius (M. S. 138-161) ve 24 no. lu mezardan Commodus (M. S. 177-192) paraları aşağı yukarı mezarlığın kullanılışındaki alt ve üst sınırları vermeleri yönünden büyük bir önem taşımakta bu suretle ele geçen altın süs eşyasının tarihlenmesi mümkün olmaktadır.

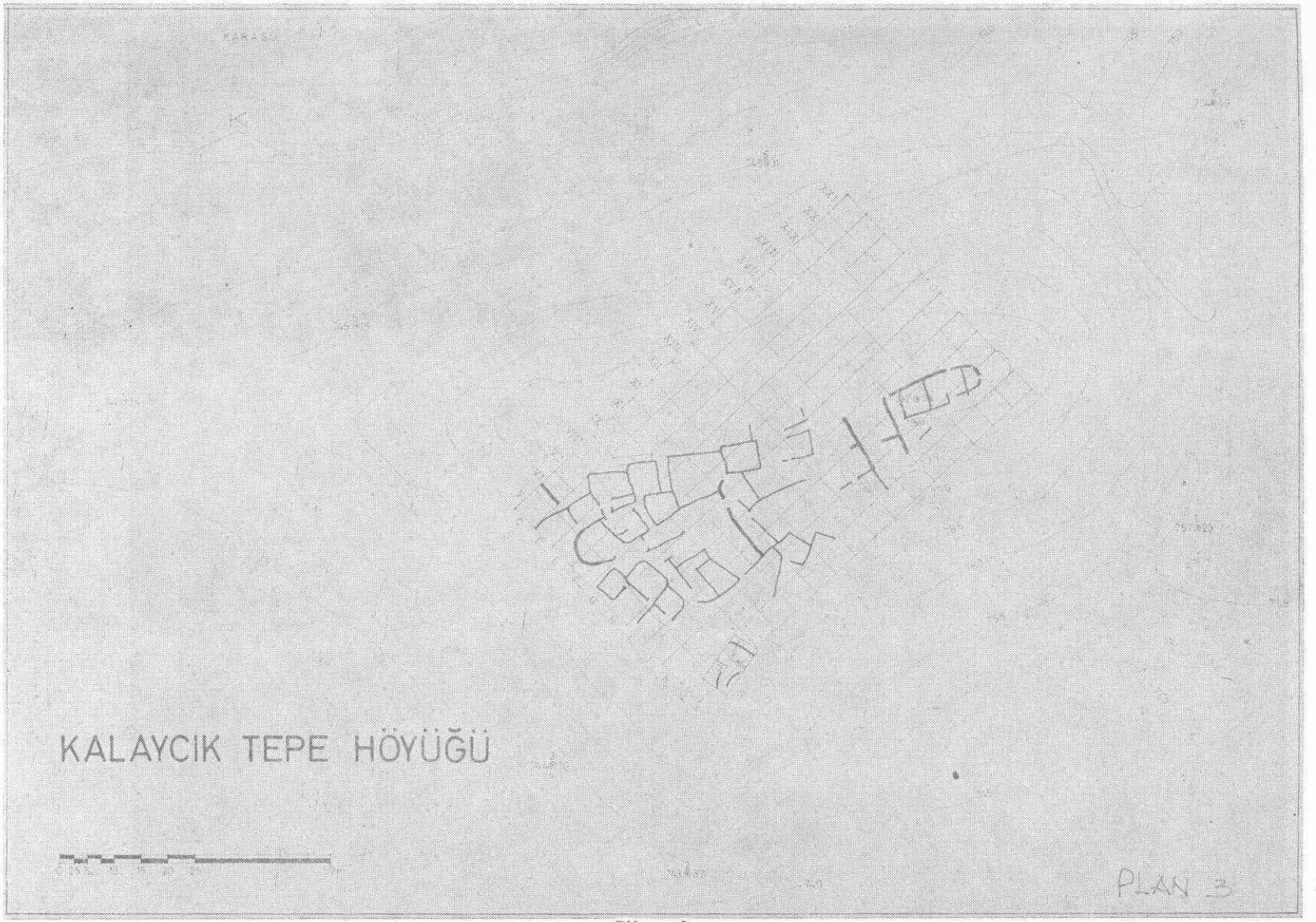
Gerek vadi boyunca uzanan yerleşme yerinin ölçüsü gerek nekropolun zenginliği Ağın'ın basit bir roma devri yerleşmesi olmadığını göstermektedir. Ağın, merkezi Daskousa olan (Plinius V) II. Ala Ulpia Auriana'nın (Auriana alayı) faaliyet alanına dahildir. Dascousa'nın yeri, hernekadar Ağın'ın çok yakınındaki Denizli olarak gösteriliyorsa da doğruluk derecesi malum değildir ve araştırmalarımız Denizlide bir merkez olduğunu gösteren hiçbir kalıntıyı bize tanıtmamıştır.

Gelecekteki araştırmalar, umulur ki Ağın'ın antik devri ile ilgili çeşitli sorunlara olumlu cevaplar getirecektir.

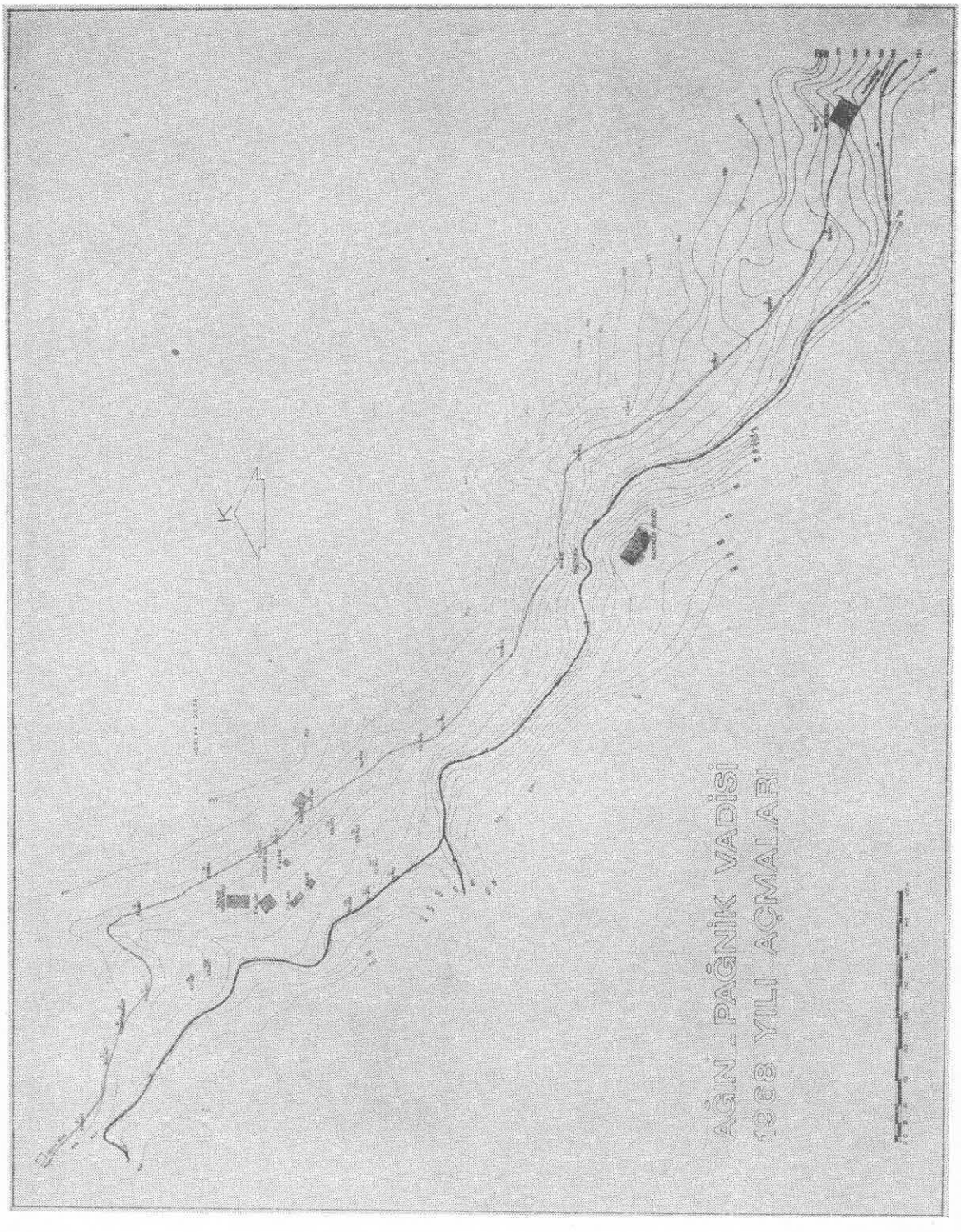

Plân — 1

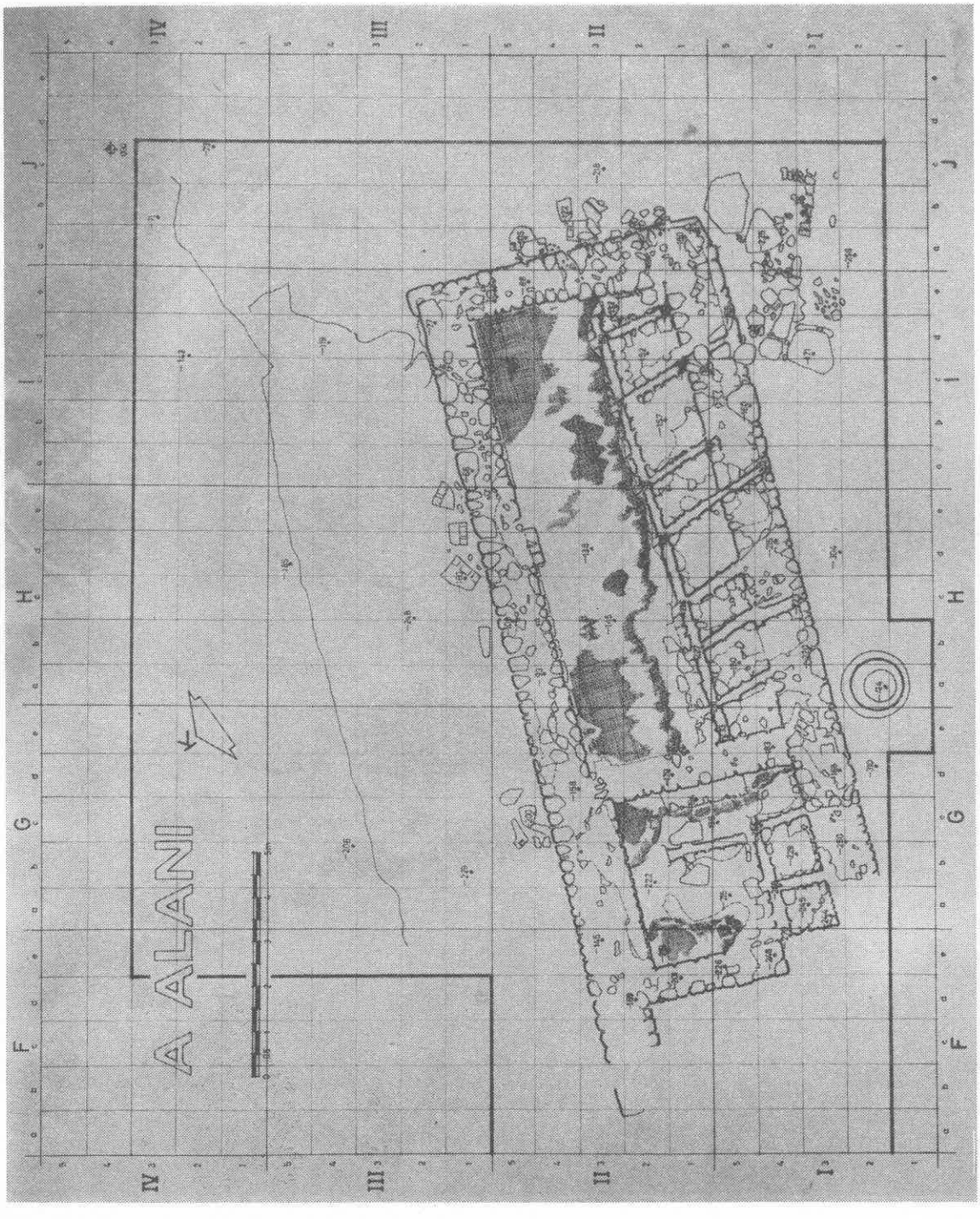

1968
KALAYCIK SONDAJ
AÇMASI
K
K
K
VII
VII
VI
VI
PLAN 2

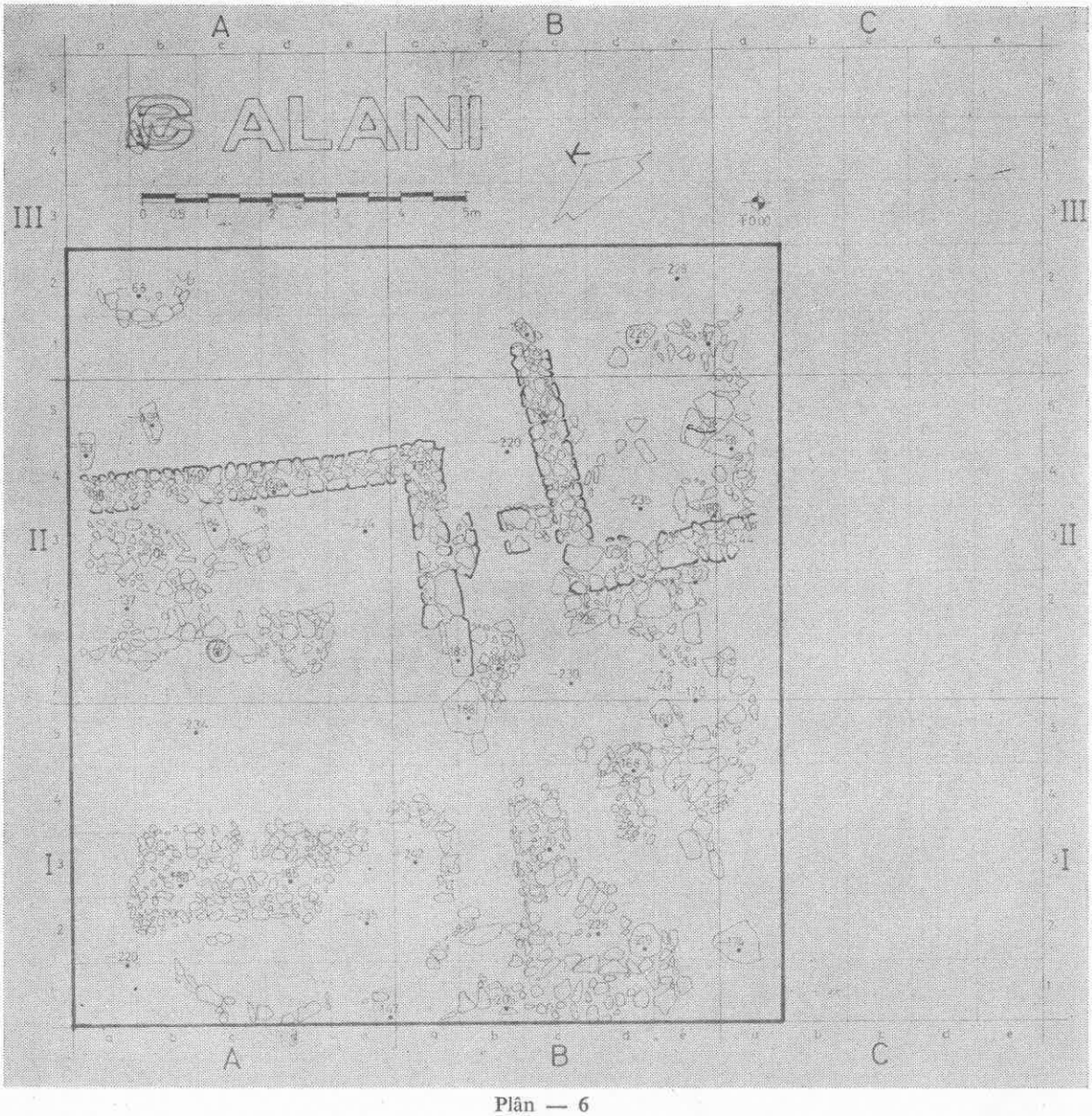
Plân — 3

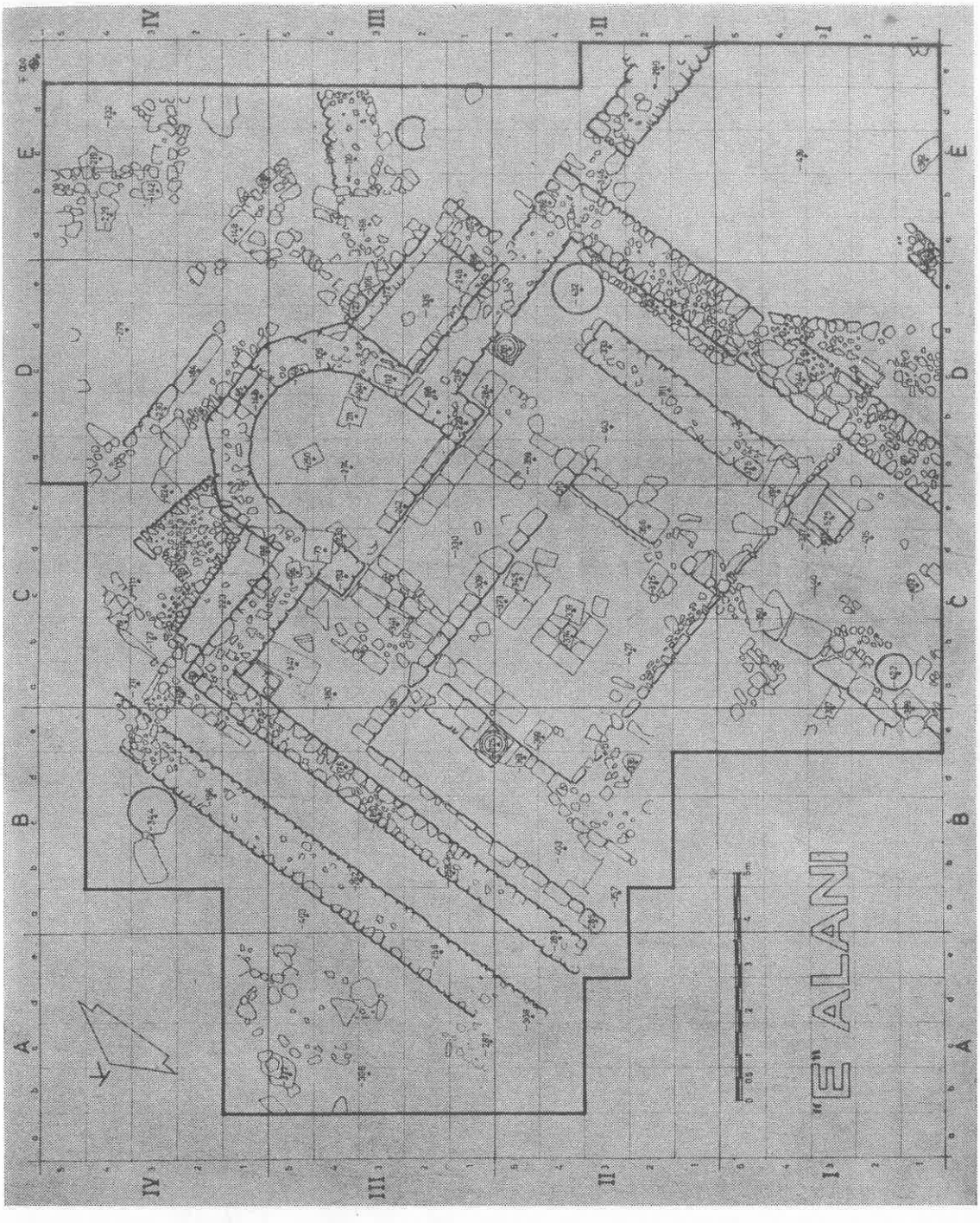
Plân — 4

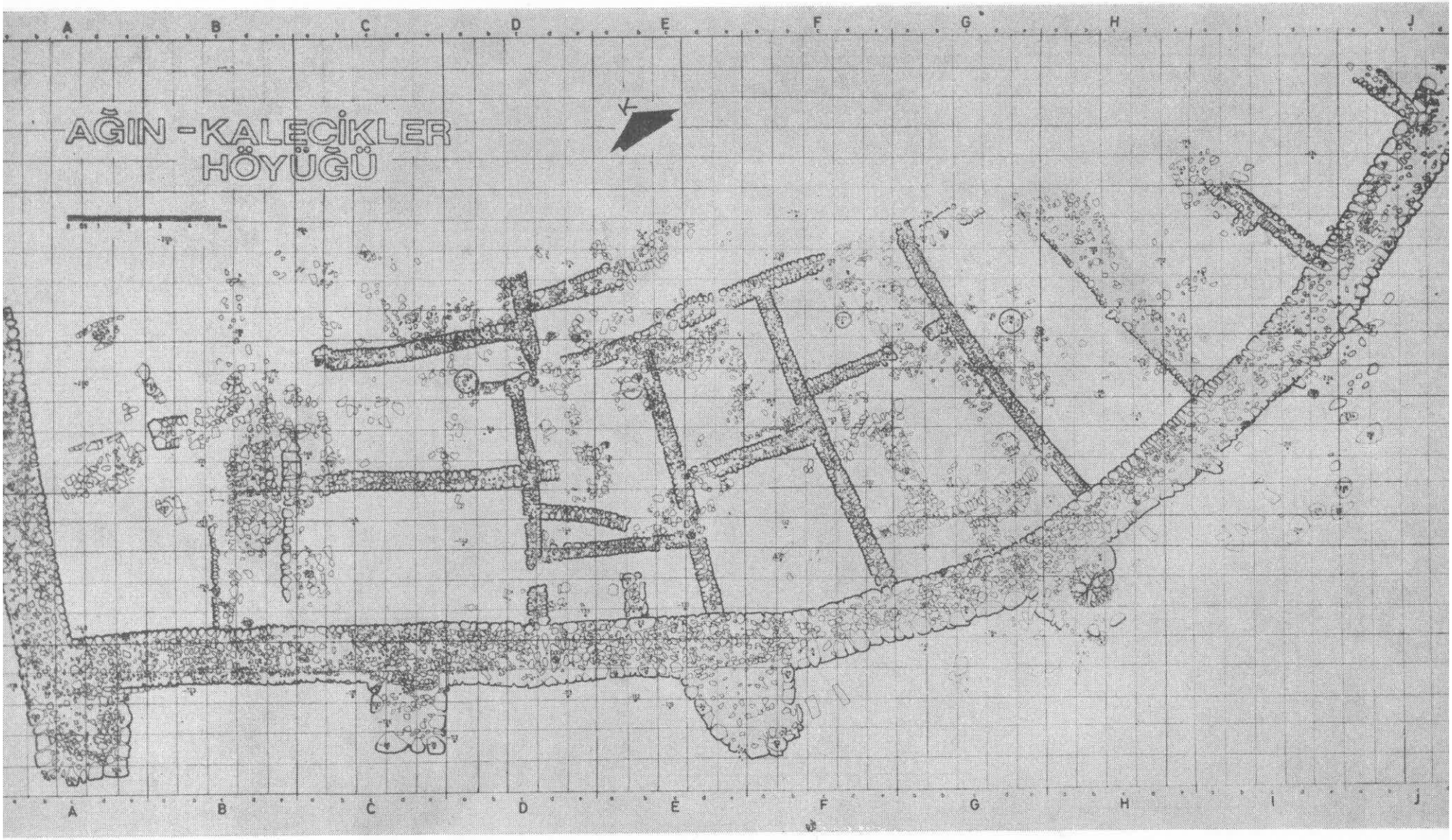
Plân — 5

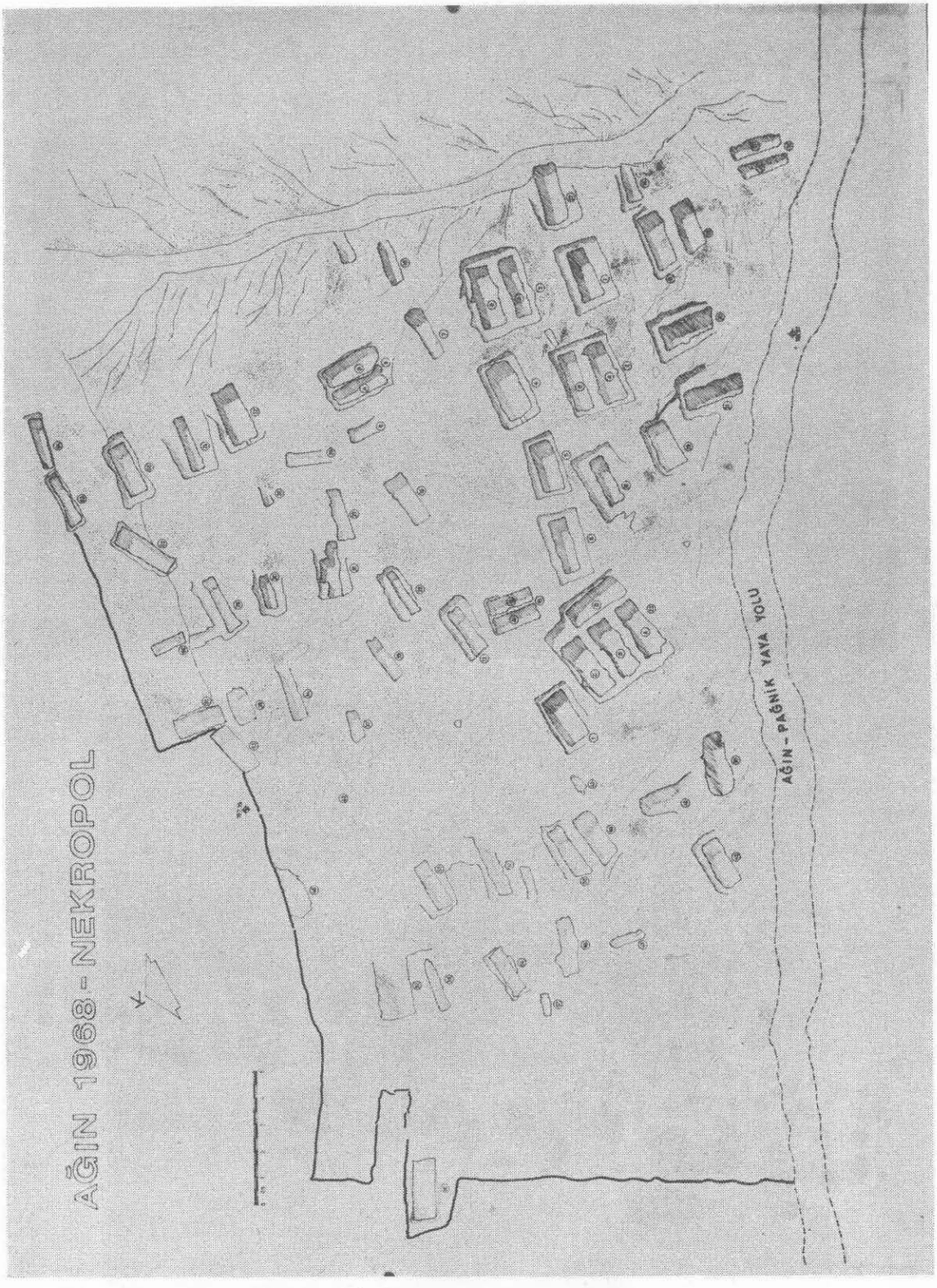
Plân — 6

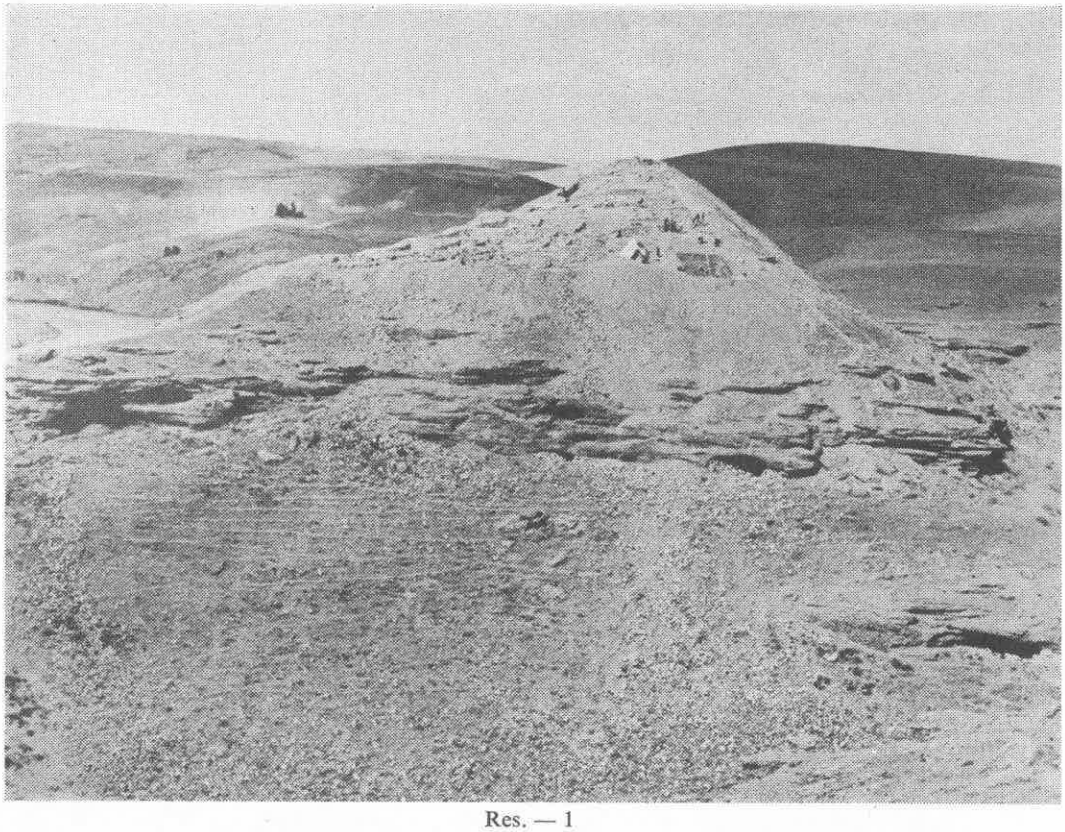
Plân — 7

Plân — 8

Plân — 9

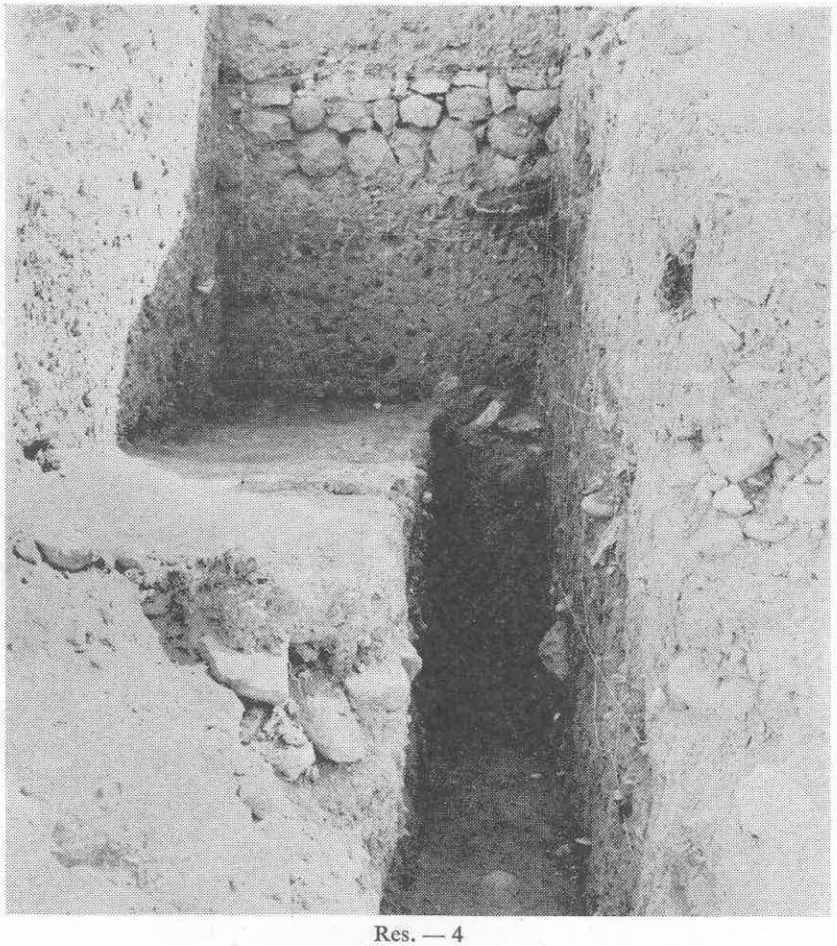
Res. — 1

Res. — 2

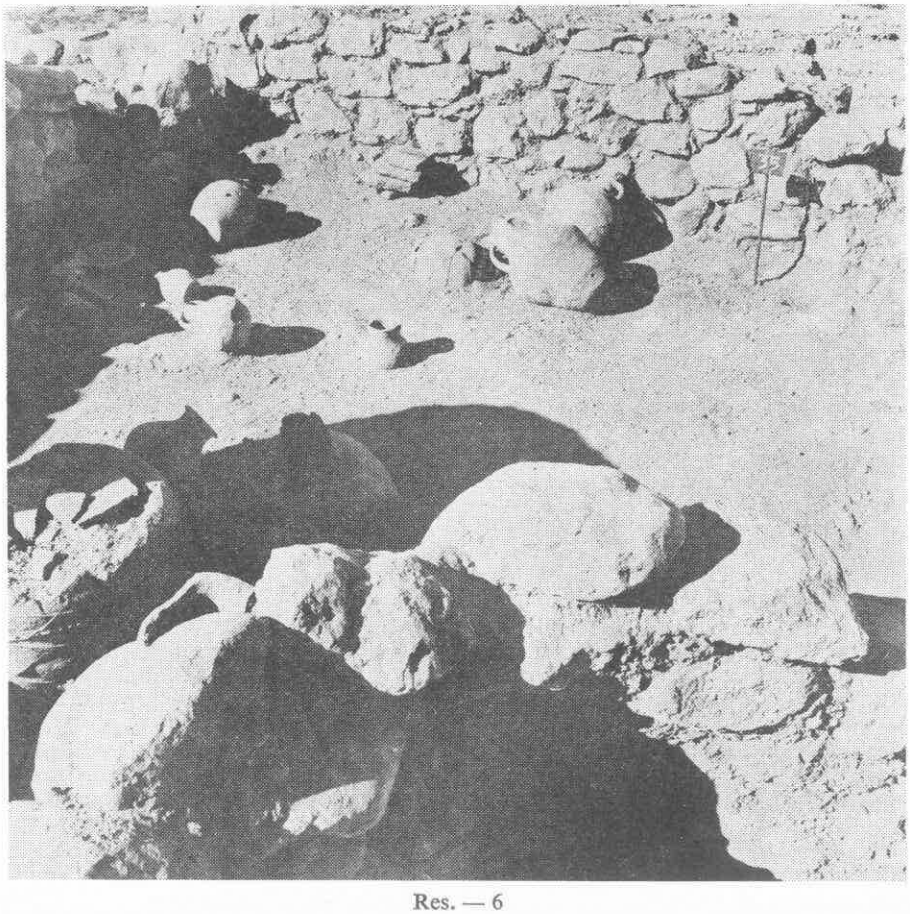
Res. — 3

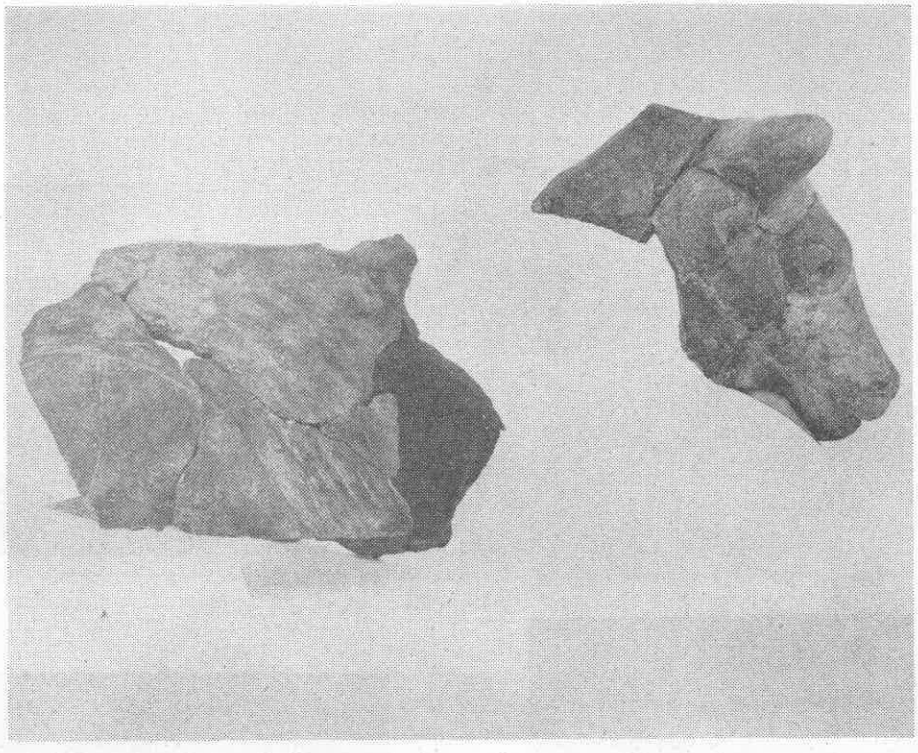
Res. — 4

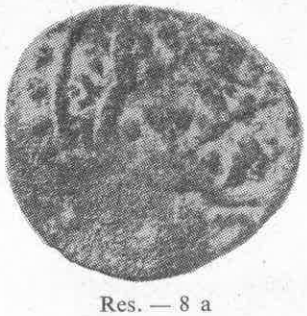
Res. — 5

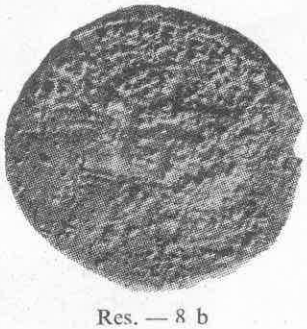
Res. — 6

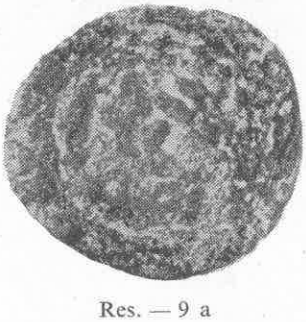
Res. — 7

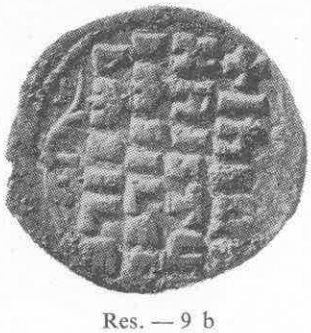
Res. — 8 a

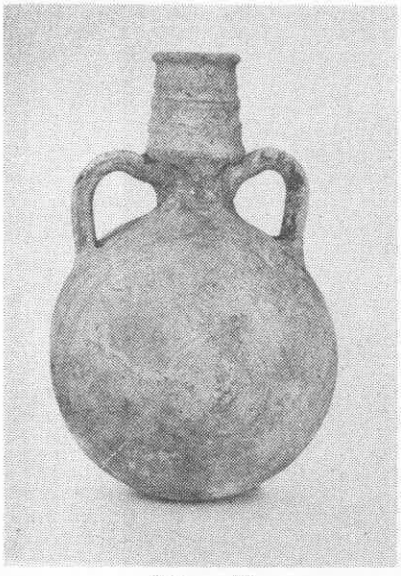
Res. — 8 b

Res. — 9 a

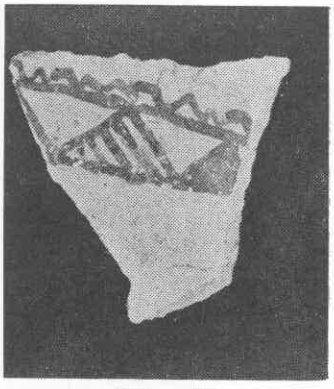
Res. — 9 b

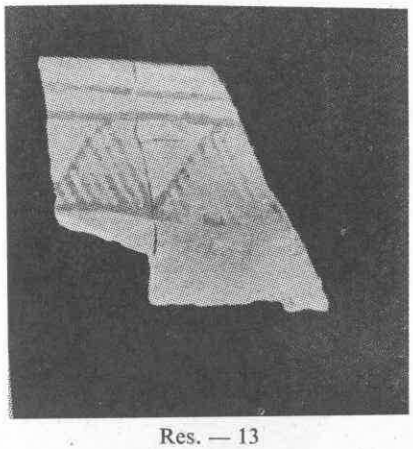
Res. — 10

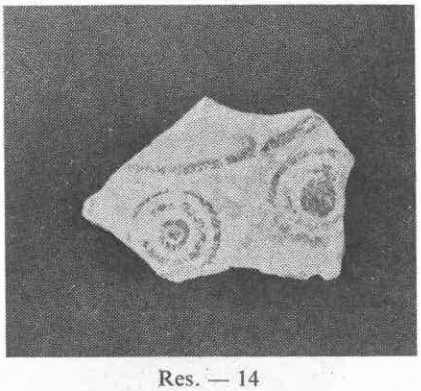
Res. — 11

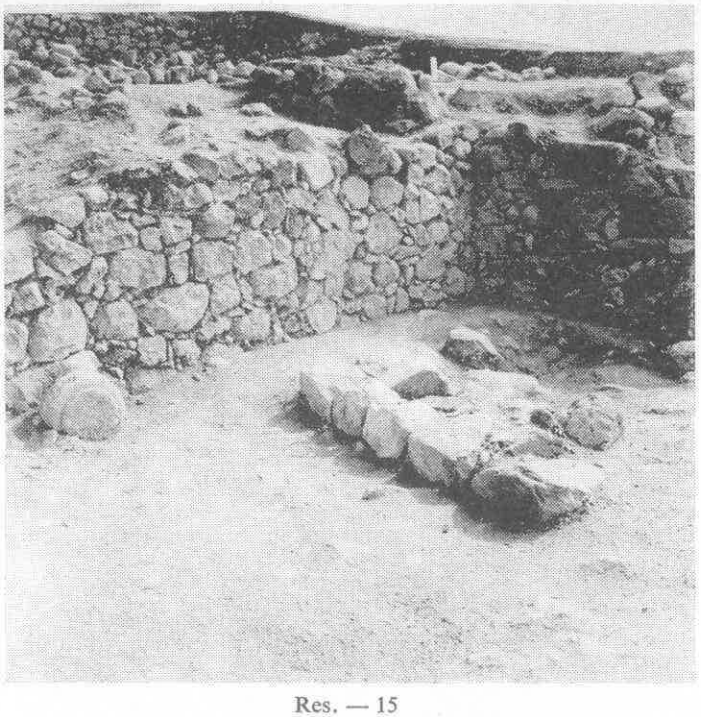
Res. — 12

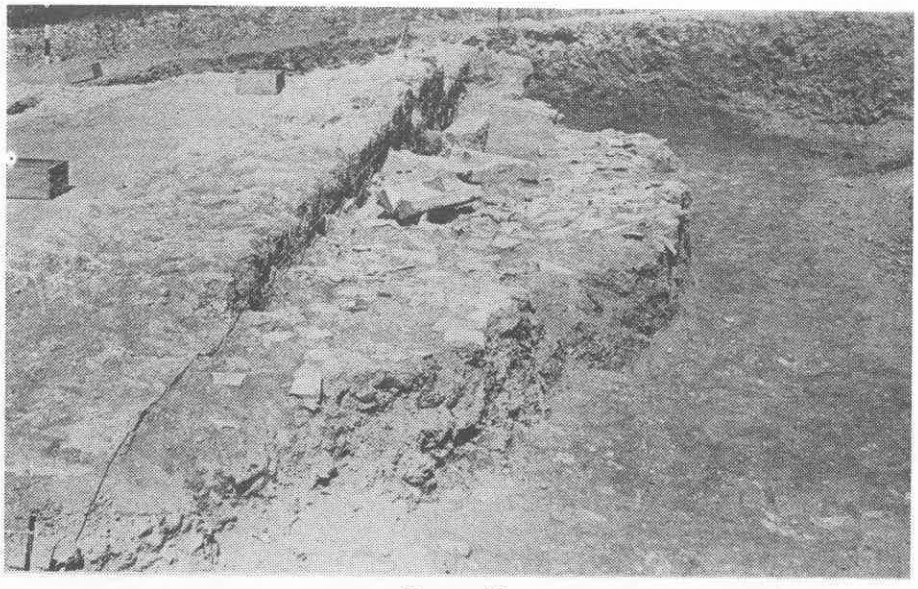
Res. — 13

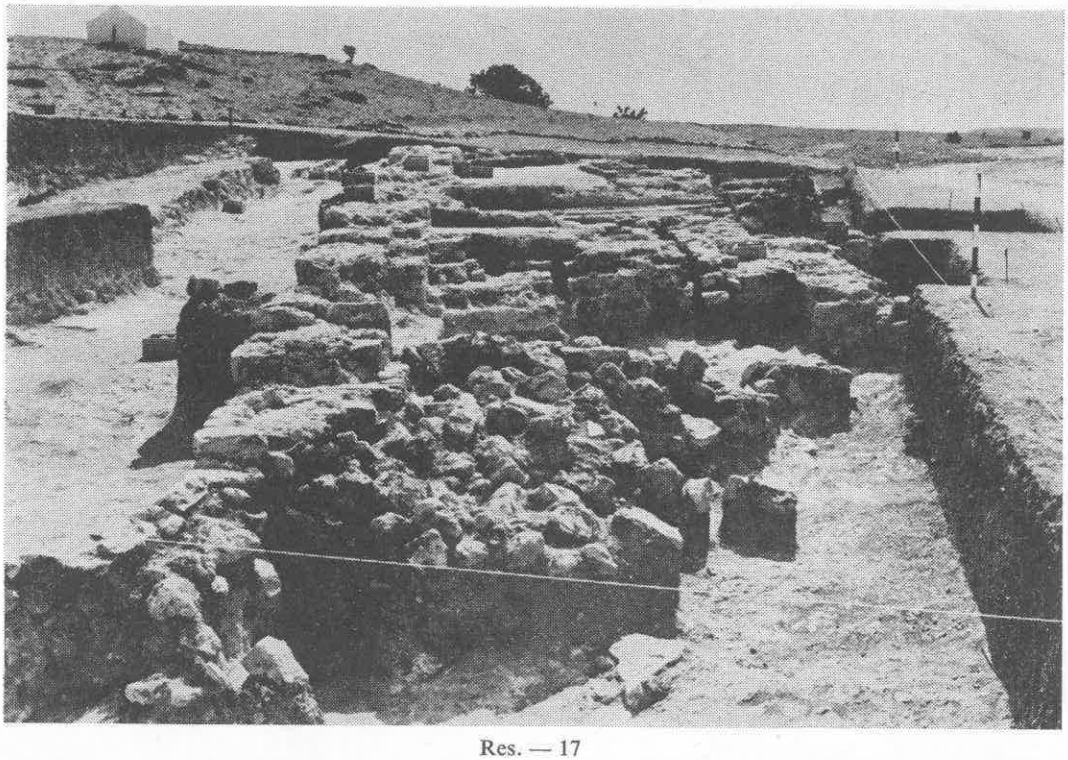
Res. — 14

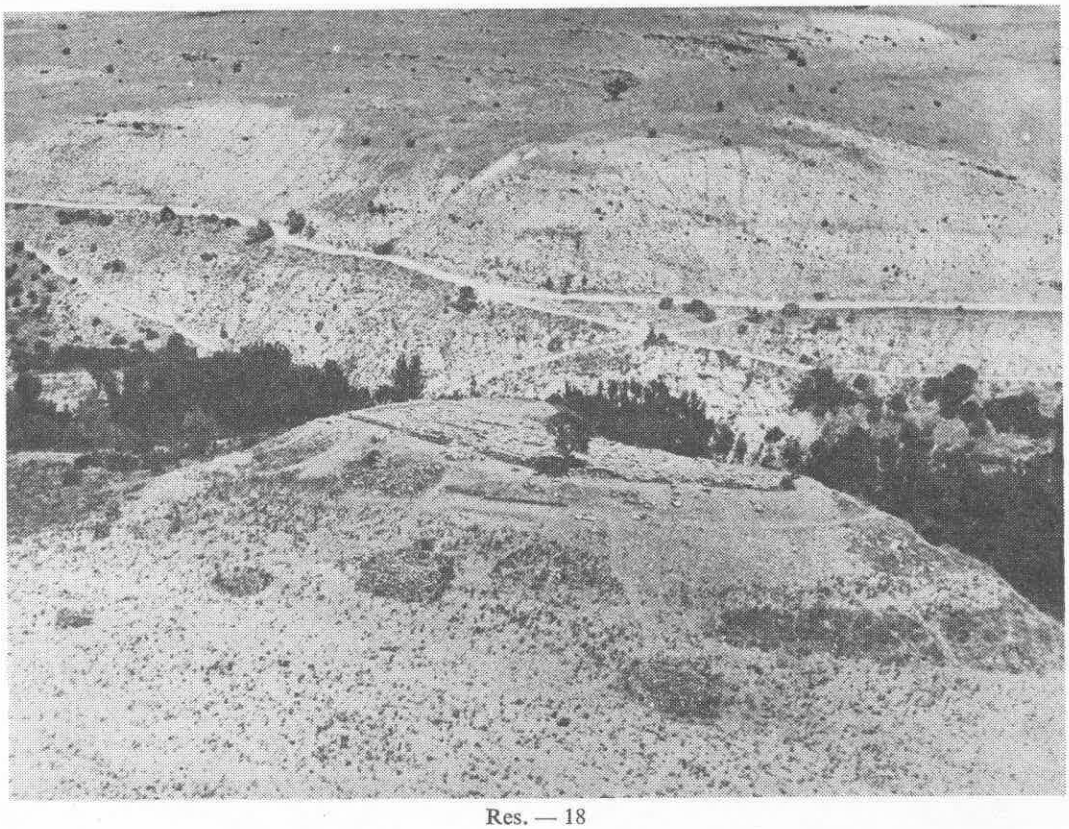
Res. — 15

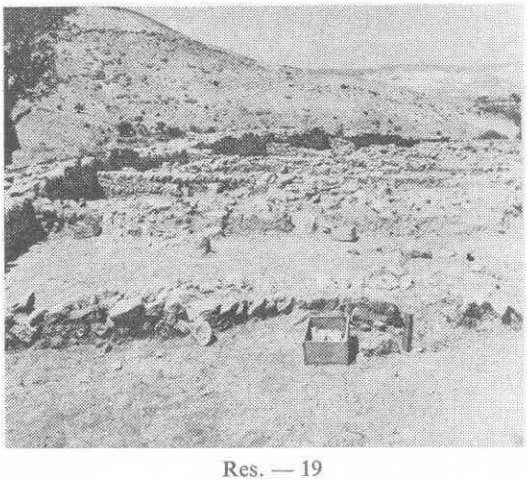
Res. — 16

Res. — 17

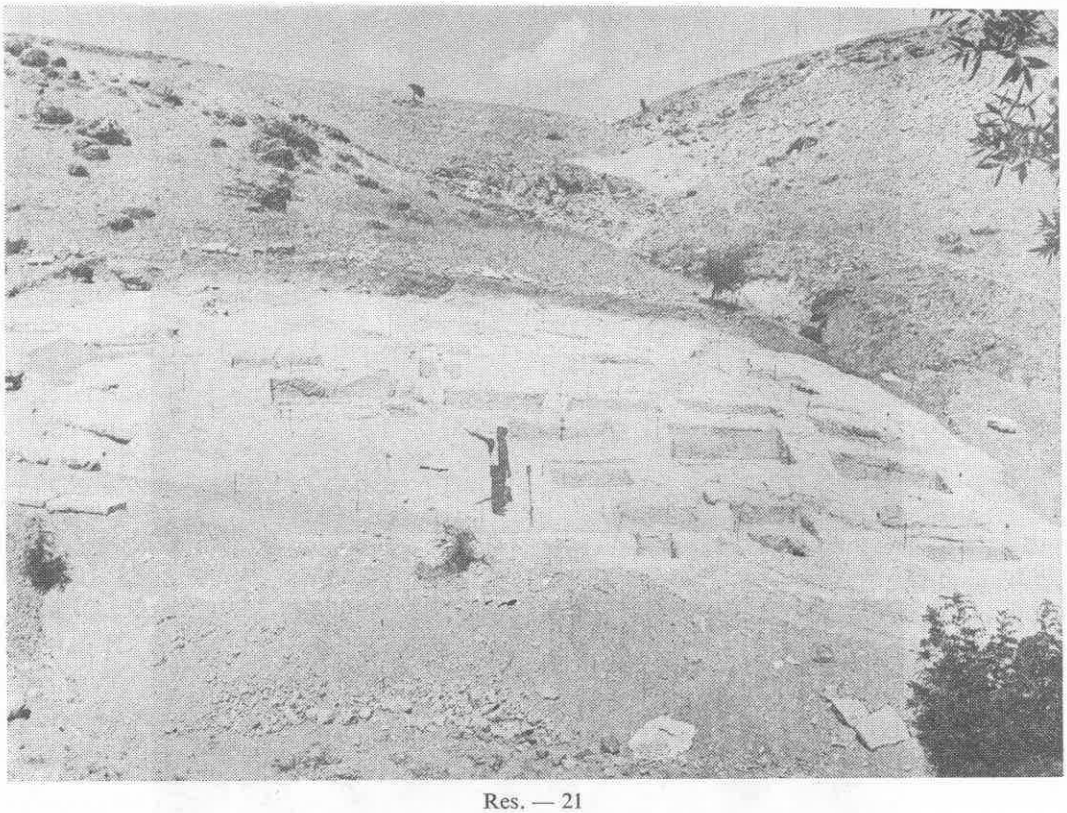
Res. — 18

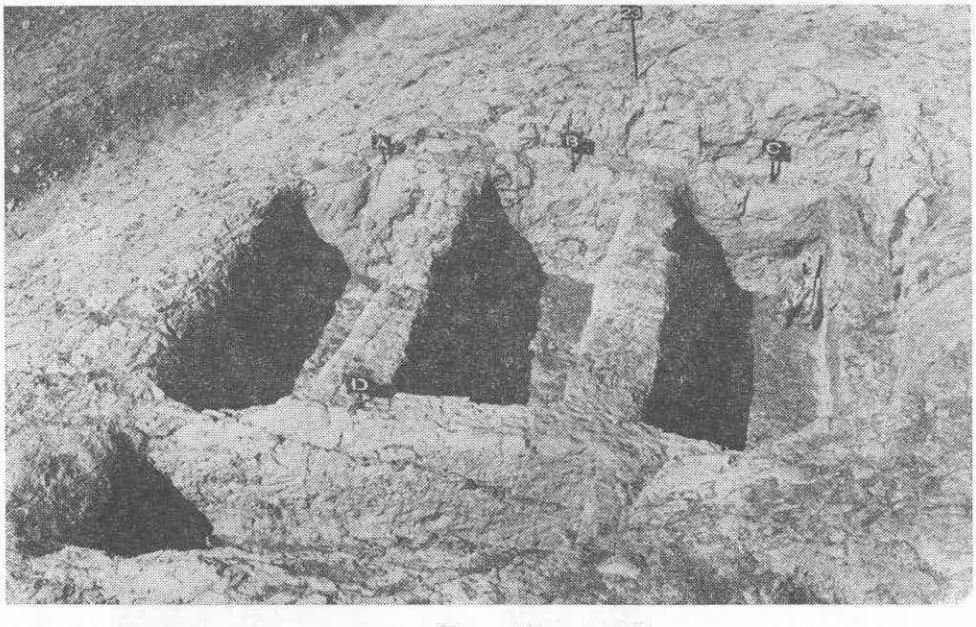
Res. — 19

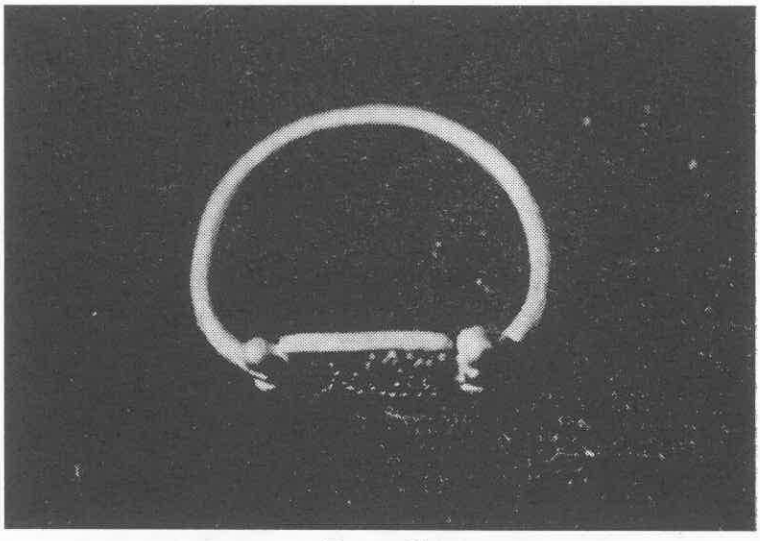
Res. — 20

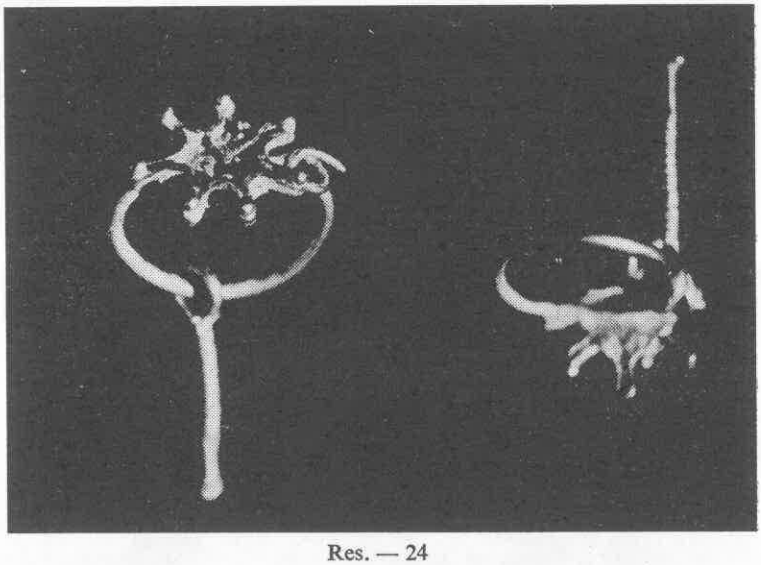
Res. — 21

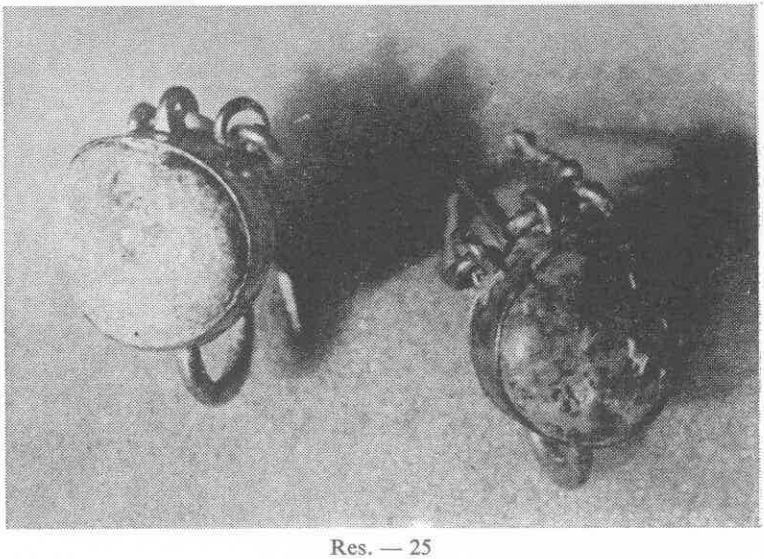
Res. — 22

Res. — 23

Res. — 24

Res. — 25

1968 GÖLLÜDAĞ KAZISI

BURHAN TEZCAN

Göllüdağ'da bizden önce yapılan çalışmaları ve tarafımızdan yürütülen 1968 kazısını ele almadan önce Niğde ve çevresi üzerinde kısaca durmak isteriz :

Niğde deniz seviyesinden 1190 m. yüksekliğinde bir vilâyet merkezidir. Niğde kalesinin deniz seviyesinden olan yüksekliği ise 1250 m. dir; Kayseri, Nevşehir, Ankara, Konya ve Adana'ya muntazam kara yolları ile bağlıdır; eski ve yeni yollara hakim bir yerdedir.

Niğde ilk defa Mc. Donald Kinner tarafından 1813 de ziyaret edilmiştir. Kinner, Niğde Kalesi için, surların ayakta kalan kısımlarının eski olabileceğini, yıkıntılar arasında ve sokaklarda mermer sütunlar, sütun başlıkları, kaideler gördüğünü söyler. Texier, Niğde'yi 1834 de yâni Kinner'den daha sonra görmüş olmasına rağmen eski çağ şehir kalıntılarına ait arkeolojik eserlerin bulunmadığını bildirmiştir[1]. Besim Darkot, İslâm Ansiklopedisinin Niğde maddesinde : Niğde'nin Kayseri ve Kayseri'nin hinterlandı olan Amasya ve Sivas'ı, Toros Dağları, Külek Boğazı üzerinden Adana ve Akdeniz'e, ayrıca Suriye'ye bağlıyan ana yol üzerinde kurulmuş olmasını nazarı itibare alarak daha eski çağlarda da burada bir şehrin mevcut olması lâzım geleceğini açıklar ve eski Niğde'nin ise Kemerhisar'da aranması gerektiğini belirtir. Kemerhisar, Niğde'nin 23 km. Güneyindedir. Arap kaynaklarında Tavana, Klasik şehirler arasında Tyana, Hitit metinlerinde ise Tuwanu olarak geçmektedir. Tyana'da bu güne kadar bir kazı yapılmadığından bu bilgimiz ancak yazılı kaynaklara dayanmaktadır[2].

Niğde'nin adı ilk defa İbn Bibi'de Nâkidâ olarak geçer. Nâkidâ, Nekide (K) ve (G) harflerinin eski Türkçedeki okunuşu dolayısiyle Nikde, Nigde şeklini almaktadır. Vital Cuinet Akdeniz'deki Nakidos'luların İç Anadolu'da kurdukları şehre kendi adlarını verdiklerini ve Niğde'nin adının da buradan geldiğini ileri sürmüştür[3].

Niğde'nin Selçuklular devrinde askerî bir merkez olduğunu biliyoruz. Kaledeki surlar Alâ al-Din Kaykubâd zamanına kadar inmektedir. Yine eski kaynaklardan Niğdede 84 cami ve mescit, 36 medrese, 1 kütüphane, 3 kilise, 6 hamam olduğunu ve kalenin o zaman üç surla çevrili olduğunu biliyoruz.

Niğde ve çevresi hakkında bunların dışında kalan bilgimiz ise bu çevrede bulunmuş olan Hitit devri kabartmalarına ve kitâbelerine dayanmaktadır. (Bk. plan 1).

Tuwana'da ele geçen kitâbeler kısa olmasına ve parçalar halinde bulunmasına rağmen tarihî bilgi bakımından oldukça zengindir. Bolkar madenindeki kitâbe, Tuwana kıralı Warpalawas'ın vasalı Tarhunasis'e aittir. Tarhunasis'in yaşadığı şehrin, 1968 ve 1969 dan beri Oliver Pelon tarafından kazı yapılan Porsuk-Zeyve Höyük olması muhtemeldir.

Bor kitâbesinde de Bolkar madeni, İvriz ve Andaval kitâbelerinde olduğu gibi Tuwana kıralı Warpalawas'ın ismi geçer.

[1] Texier, Description de L'Asie Mineure. Paris 1833-1837. II. s. 106 v.d.

[2] Belleten, Cilt X Sayı 39. s. 387.

[3] Vital Cuinet, La Turquie d'Asie. Paris 1892. S. 835.

Asur annellerinde Tiglath-Pleser III. e (M.Ö. 738) vergi veren Tabal kırallarından Urballa olduğu tesbit edilmiştir.

Andaval kitâbesi Niğde'nin isminin geçmesi bakımından önemlidir[4]. Niğde kitabesi ise, Niğdede Hititler'in yerleştiklerine işaret eder. Eski devirlerde Kilikya kapısına hakim olan Porsuk Zeyvede bulunan kitâbe Warpalawas zamanına ait olup, M.Ö. VIII. asrın sonlarına aittir. Asur annellerinde isimleri geçen ve bu güne kadar ismini tanımadığımız Masaurhisas gibi kırallardan bahseder. Çiftlik kitabesinin Niğde'ye bağlı olan Çiftlik nahiyesine değil, Kayseri'ye bağlı Çiftlik köyüne ait olması gerekeceği nazarı itibare alınırsa Tabal ülkesi ile ilgili bir hiyeroglif kitabesi olması kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Kitabede ismi geçen Tuwatis Topada kitabesinde ismi geçen Wasusarmas'ın babası olmalıdır. Tiglath-Pleser III. annellerinde (M.Ö. 738) Warpalawas ile çağdaş olarak ismi geçmektedir.

E. Bilgiç, Aura şehrinin Niğde-Aksaray, Uşhania'nın Ürgüp-İncesu arasında aranması gerektiğini açıklar ve Uluma'nın Aksaray-Sultanhan Güneyinde, Puruşhatum'un Sultanhan Konya arasında, Lallita'nın Ürgüp-Niğde, Vahşuşana'nın ise yine Ürgüp-Niğde arasında olabileceğini ileri sürer[5].

Bu bölgenin önemine Acemhöyük buluntuları ile ilgili makalemizde de işaret etmiştik[6]. Ayrıca Lansberger[7] ve K. Tansuğ yazılarında Tabal ile ilgili önemli bilgiler vermektedirler[8].

S. Alp, M.Ö. II. binde Luvi dilinin daha ziyade Batı ve Güney Anadolu'da konuşulduğunu belirterek, hiyeroglif kitabelerinde de kullanılan dile Bossert'in Resim Luvicesi, bazı müelliflerin ise Doğu Luvice dediklerini açıklar[9].

Görüldüğü gibi Niğde-Nevşehir-Aksaray arasında kalan ve yazılı kaynaklarda ismi geçen Hitit şehirlerinden şimdilik hiç birisi Göllüdağ'ın kıymetlendirilmesi bakımından faydalı olamamaktadır. Her nekadar Aura, Mallita ve Vahşuşana Niğde-Aksaray-Nevşehir arasında kalan bölgeye isabet etmekte ise de bu günkü bilgilere göre Göllüdağ ile bir bağlantı kurmamıza imkân vermez.

Kitabe ve kabartma bakımından buluntu yerlerini sıra ile takib ettiğimiz taktirde (Plan: 1) Göllüdağ, Bor-Niğde-Andaval-Veliisa-Çiftlik-Karapınar-Topada-Suvasa-Karaburna üzerinden Boğazköy'e ve Alacahöyüğe, Bohça-Kayseri-Erkilet-Kültepe-Sultanhan üzerinden Sivas'a, Bohça - Kayseri - Erkilet -Kültepe-Eğrek-Karakuyu- Gürün - Darende üzerinden Malatya'ya, Fraktin-Taşçı-İmamkulu-Izgın-Karahöyük üzerinden Elbistana bağlanan yollar üzerindedir. Göllüdağ aynı zamanda Gelveri-Ihlara-Selime üzerinden Acemhöyük ve Aksaray'a da bağlanır. Yeni açılan bu yol bugün Niğdeyi Aksaray'a bağlıyan en kısa yol olup Göllüdağ'ın hemen Güneyinden geçer.

Göllüdağ Niğde'nin 60 km. kuzeyindedir. Niğde-Nevşehir şosesinden Gölcük Nahiyesine gelince, Çiftlik Nahiyesine giden yol takib edilmek suretiyle Kömürcü Köyüne gelinebilir. Aksaray-Gelveri Niğde yolundan gelindiği takdirde Çiftlik nahiyesini geçtikten sonra Kömürcü Köyüne giden yol takib edilerek de Kömürcü Köyüne ulaşılabilir. Kömürcü köyünden Göllüdağ'a bir vasıtanın çıkabileceği yol yoktur. Yaz aylarında Kömürcü Köyüne vasıta ile gidilebilir. Kömürcüden Göllüdağ'a yayan olarak veyahutta hayvanla çıkış 1,5 saat kadar sürer. Yol dik ve sarptır. Göllüdağ'a ayrıca Kömürcü Köyüne sapan yol ile Çiftlik Nahiyesi arasında kalan ve yolun orta kısmına isabet eden köprünün bulunduğu yerden de çıkmak mümkündür; fakat, buradan çıkış hem daha uzun ve hemde yakında köy olmadığından yolu bilmiyenlere tavsiye edilemez.

[4] Gelb, H. H. M. S. 23.

[5] Belleten, Cilt X. Sayı 39 s. 395, 401-402.

[6] Belleten, Cilt XXII Sayı 88 s. 518.

[7] Landsberger, Samal.

[8] Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi. Cilt VII. Sayı 4. 1949. S. 539 v.d.

[9] S. Alp, Eski Anadolu yazısının Menşeleri. T. T. K. S. 61.

Göllüdağ bu gün Kömürcü Köyünün arazisi içindedir. Etrafı yayla ve otlak olarak kullanılmakta olup sürüler şehir suru içerisinde kalan krater gölünden sulanır. Göllüdağ, ismini bu gölden alır.

Göllüdağ 2143 m. râkımlı dağ üzerine kurulmuş müstahkem bir şehirdir (Resim 1). Dört tarafı yüksek ve çıkılması güç bir yerdir. Doğu tarafda, surların altına isabet eden kısım ise daha da sarptır. Yüksek kayalıkların bulunduğu bu yerde ovaya bakan Bizans çağına ait kaya mezarları vardır (Resim 2). R.O. Arık'ın da açıkladığı gibi şehir kapılarından birisi buradadır[10]. Arık'ın mezar olmasını düşündüğü mağara dolmuş ve kapanmış olduğundan tetkik edemedik[11].

Dağın dört tarafını çeviren şehir suru dağın tabiî yüksekliklerine inşa edilmiştir (Resim 3). Şehir kapılarından ikincisi Kuzey-Batıda, üçüncüsü ise Güneydedir. Şehir içindeki yapılar gibi şehir suru da çökmüş, yıkılmış ve iki metre yüksekliğe kadar korunan duvarlar bu çöküntü ve yıkıntı altında kalmıştır. Şehir suru içinde kalan krater gölü Batıda olup, etrafı yüksek ve kayalıktır. Yağmur ve kar sularının getirdiği yığıntılarla etrafı dolarak göl küçülmüştür. Gölün Kuzey ve Güneyindeki yüksek kayalıklara Boğazköy Büyük kalesinde olduğu gibi yapılar inşa edilmiştir. Batı şehir kapısından gelen yol yapılar arasından geçer ve gölün Güneyinden şehrin ortasına doğru uzanır. Gölün etrafında da bazı yapıların bulunduğu kalıntılardan anlaşılmaktadır. Gölün Doğusundaki yamaç kayalıktır. Burada da büyük, kesme blok taşlara rastlanır[12] (Resim 4).

Kesif iskân ve yapılar R.O. Arık'ın Akropol diye adlandırdığı[13] şehir surunun ortasında, bunun Güneyinde, Güney-Doğusunda, Doğusunda ve Kuzey-Doğusundadır. Yapılar arasında birbirini dikey olarak kesen yollar vardır (Resim 3).

Surun Doğu-Batı kuşuçumu uzunluğu 3 Km. Kuzey-Güney istikametindeki eni ise 1 Km. ye yakındır. Sur elips şeklindedir.

Göllüdağ harabelerinin bulunduğu dağda ve etrafındaki dağlarda mebzul obsidien damarları vardır. Buralardan çıkarılan ve işlenen taşlarda da obsidien kalıntıları görülür. İlerde üzerinde duracağımız aslan heykelinin arka ayaklarının bulunduğu taşın köşesinde de obsidien izleri vardır.

Ulaşım imkânsızlıkları Göllüdağ'ın tahrip edilmeden sağlam olarak kalmasını sağlamıştır. Fakat bunun yanında kazı imkânları çok zor olan bir yerdir. Kazı malzemesinin dağa nakli bir problemdir. Kazı yerinde kalmak, kazı evi inşaası, su ve yiyecek temini ise çok daha zordur. Kömürcü Köyünde kalarak her gün kazı yerine çıkıp inmek ise yorucu ve büyük zaman kaybına sebep olur. Bu durumda Kazının ilerki yıllarda devamı için yol ve kazı evi yapılması şart olmaktadır.

Çalışmalarımız sırasında satıhta M.Ö. I. binin 2. yarısını işaret edecek kalıntılara ve çanak-çömleğe rastlıyamadık. Yalnız, ortostadlı yapıya ait bir taşın üzerine oyma olarak bir haç kazınmıştır. Bunu da bir mezarla irtibatlandıracak hiç bir kalıntıya rastlıyamadık. Bu bakımdan şehir yakılıp yıkıldıktan sonra yeniden kayda değer bir iskân görmemiş olmalıdır.

Gölün Kuzeyinde ve kayalıklar üzerindeki yapı kalıntıları arasında bulunan iki obsidien âlet hariç (Resim 5) Göllüdağ'da ilk iskâna işaret edecek bir kalıntıyı 1968 çalışmalarımızda bulamadık.

Göllüdağ Arkeoloji âlemine ilk defa 1933 yılında Kömürcü Köyünden Cıvan Ali'nin Ali Candar'a verdiği bilgi ve Ali Candar'ın da Ankara'da Nevşehir adlı broşüre verdiği haberle tanıtılmıştır[14].

Millî Eğitim Bakanlığı'na yapılan müracaat üzerine, o zamanki Eski Eserler ve

[10] Türk Tarih Arkeologya ve Etnoğrafya Dergisi, III. S. 4-5. Kısaltılışı : (T. T. A. E. D.).

[11] T. T. A. E. D. III. S. 6.

[12] T. T. A. E. D. III. S. 5.

[13] T. T. A. E. D. III. S. 5.

[14] T. T. A. E. D. III. S. 1 v.d.

Müzeler Genel Müdürü Dr. Hâmit Z. Koşay Göllüdağ'a gitmiş ve hâlen Kayseri Müzesinde bulunan aslanın ele geçtiği yerde ve buna ait yapının kuzey kısmında bir günlük kazı ve araştırma yapmıştır. Daha sonra Kayseri Müzesine verilen emirle aslanın Kayseri Müzesine nakli istenmiş ve Nuh Naci Bey bu işle görevlendirilmiştir. Dr. Koşay 19.7.1934 tarihinde Millî Eğitim Bakanlığı'na verdiği raporda burasının büyük bir Geç Hitit merkezi olduğunu açıklamıştır.

Millî Eğitim Bakanlığı adına 1934 te Remzi Oğuz Arık başkanlığındaki hey'etin yaptığı kazının neticeleri yayınlanmıştır[15].

1935 Yılında da kazıya devam edilmesi istenmiş ise de Türk Tarih Kurumu adına Alacahöyük kazısının başlaması sebebiyle Bakanlıktan gerekli izin temin edilememiş ve bu suretle de 1968 yılına kadar ikinci bir kazı yapmak mümkün olmamıştır. Ulaşım zorlukları yüzünden Göllüdağı inceliyebilen ve gezenlerin adedi de çok azdır.

1950-1952 yılları arasında Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünde vazifeli bulunduğumuz zaman eski eser sahalarının tesbit ve tescili ile ilgili olarak yaptığımız çalışmalar sırasında Göllüdağ dosyasını da tetkik ettik. Dosyalardaki malûmat bize Göllüdağın yeniden ele alınmasının faydalı olacağı kanaatini vermiştir. Fakat kazıya çeşitli nedenlerle ancak 1968 yılında başlıyabildik 1934 de Millî Eğitim Bakanlığı adına yapılan Göllüdağ kazısı 1968 yılında da yine aynı Bakanlık adına ele alınarak Ağustos sonu ile Eylül aylarında çalışılmıştır. Hey'et Burhan Tezcan başkanlığında Cengiz Erol, Selâhattin Öztartan, Abdurrahman Çulha ve Şoför Abdurrahman Temiz'den teşekkül etmiştir. 1968 kazısına Aslan Torun'da kısa bir süre katılmıştır. Bu ağır ve yorucu çalışmada hey'ete dahil arkadaşların büyük yardımları kazının yürütülmesinde bana büyük destek olmuştur. 1968 çalışmalarımızda gerek idari gerek maddî yönden imkânlar sağlıyan Millî Eğitim Bakanlığı Kültür Müsteşar Yardımcısı Sayın M. Önder'e, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Sayın H. Gürçay'a, Niğde Valisi Sayın Enver Kazanoğlu'na ve Millî Eğitim Müdürü Sayın Abdülkadir Işık'a, Ankara Turizmini, Eski Eserlerini ve Müzelerini Sevenler Derneğine teşekkürlerimi sunmayı yerine getirilmesi gereken zevkli bir borç sayarım.

Çeşitli nedenlerden ötürü R. O. Arık gibi biz de kazıya bu bölge için geç olan bir tarihte başlıyabildik. 1968 kazısı 24 ağustos ile 24 eylül 1968 tarihleri arasında devam etmiştir. 1968 çalışmalarımız R. O. Arık'ın Akrapol olarak adlandırdığı yerdeki yapı kompleksinin kapı kısmına inhisar etmiştir. Bunun sebebleri zaman, malzeme, heyet üyelerinin eksikliği ve 1933 de aslanların bulunduğu yapı hakkında ileriki senelere hazırlık olmak üzere bilgi edinmek istememizdendir. Saray veya mabed olması muhtemel olan bu yapı şehir suru içerisinde en yüksek yer olan orta kısma inşa edilmiştir. Doğu-Batı istikametindeki eni 112 m., Kuzey-Güney istikametindeki boyu 268 m. dir. R. O. Arık bu ölçüleri 98.90×216 m. olarak vermektedir[16]. Kat'î ölçüler yapının iç ve dış duvarları açığa çıkarıldıktan sonra ileridekı kazılarda belli olabilecektir.

Bu yapıya ait esas büyük kapı Güneydedir (Resim 6). Kapıdan yapının Güney-Doğu dış köşesine kadar olan uzunluk 34.60 m. olup güney dış yüzü tamamen açığa çıkarıldı. Doğu köşeden 10.60 m., kapıdan ise 20.10 m. uzaklıkta 3.90X3.90 m. ölçüsünde bir kule vardır. Kule dışa, yâni Güneye doğru çıkıntılıdır (Plân 2). Bütün duvarlarda olduğu gibi kulede de dış yüzler düzgün iri taşlarla örülmüş, orta kısmı ise taş ve toprakla doldurulmuştur. Bu teknik Alişar, Alacahöyük ve Boğazköy'de görülen sanduka tarzını hatırlatır.

[15] T. T. A. E. D. III. S. 3 v.d. Ülkü. Sayı 28. 1935. S. 279-287; Foulles de Göllüdağ. RHA. 3. 1934-36. 140; RA. 6. 1937; AA. 1940 s. 59. Bittel, Kl. St. s. 54-55 alt not 4. ve s. 80, 115.

[16] Ülkü. Cilt 5. Sayı 28. S. 283.

Batıya doğru kapının dış kenarından ancak 9.60 m. lik bir kısmını açabildik. Gerek kapıda ve gerekse iç kısımda yapılan kazılar duvar temellerinin bazan ana kayaya, bazan kum üzerine oturduğunu göstermiştir. Kapının batı kenarının dış temelleri altında ise 50-60 cm. kalınlığında bir toprak tabakası vardır. 1968 kazı neticeleri ile dış duvar temellerinin neden sağlam toprağa veya ana kayaya oturmadığını açıklayamıyoruz.

Esas kapı, Güney dar kenarın tam ortasında deyildir. Güney-Doğu köşeye daha yakındır. Dış kapı aslanlarla, iç kapı ise sfenkslerle süslenmiştir (plan 2). Dış kapı genişliği 14.50 m. dir. Ortadaki aslanlı kaideler arasındaki mesafe 3.75 m., kapı antelerinden kaidelere kadar olan uzaklık ise 4.25 m. dir. Doğu ve Batıdaki ante duvarları 1.60 m. boyunda ve 1.50 m. enindedir. Kayseri Müzesine götürülen aslan, antenin batı kenarına aittir. Bu heykele ait kaide taşlarından kırık bir parça yerinde, diğeri ise yapının güneyinde ve zeminde bulundu. R. O. Arık'ın plânında A ile gösterilen kaide taşı bugün yerinde değildir[17]. Dört aslanla süslü sütun kaidelerinde Batıdaki Kayseri Müzesine götürülmüştür. Kapının sağ yanı, Doğu kenarını süsliyen ve Batıdakinin eşi olan çift başlı aslan heykeline ait iki parçayı hemen hemen orijinal yerinde bulduk. Bunlar Batıdaki gibi bir kaide üzerinde deyildir. Kabartmanın altında işlenmemiş kısmı yüksek bırakılmıştır. Gövdenin üst ve baş kısmına ait parçaları bulamadık. İkinci sütun kaidesi ise orijinal yerinde ve fakat alt kısmı oyulduğundan güneye doğru hafifce kaymıştır. (resim 6). R. O. Arık'ta kapıda ve kapının güney kısmında çalışmıştır. Kapının Güney kenarı tamamen ana toprağa kadar kazıldığından, yolun kapıya merdivenlemi yoksa rampa şeklindemi bağlandığını bilemiyoruz. 1934 yılına ait raporun 1 nolu planında[18] kapının batı dış kenarı, ante ve içten Kuzey-Güney istikametinde uzanan duvarın 6.5 m. lik kısmı görülür. E ile gösterilen kısma kadar olan duvar bizdeki üç no. lı odanın kapısına kadar uzanan yere tekabül eder. Arık, tabana kadar inmediğinden dış duvar ölçüleri, 3 no. lı odaya ait kapı ve kapının Güney kenarının ölçüleri bizimkilerden farklı ve yanlıştır. Aynı plânda üçüncü ocak diye adlandırılan kısım ise iki sütün kaidesinden Kuzeye, iç kapıya doğru uzanan yerdir. L ve H harfleri ile gösterilen kısımda ise biz, baş kısmı hafifce fark edilebilen kırık bir aslan heykeli bulduk. R. O. Arık'ın raporunda bu aslana ait bilgi yoktur. Yerini ve esas şeklini bilemiyoruz.

Bizden evvel ve tarafımızdan bulunan aslan ve kaidelere göre kapıyı esas şekline göre restore edebilecek durumdayız (Plân 2). 160X1.50 m. lik anteleri süsliyen çift başlı iki aslan ve bunların arasında dört köşesi yatmış aslanlarla süslü iki kaide vardır. Buradan, geniş dikdörtgen kısma gelinir. Bunun Kuzey-Güney istikametindeki uzunlukları Doğuda 7.20 m. dir. Batıda ise 7.50 m. Her iki taraftada birer oda vardır (Resim 7). Odalara girilen kapı genişlikleri ikisinde de aynı olup, 1.50 m. dir. Odaların ebadları değişiktir. Doğudaki odada kapıya ait duvarlar 1.70 m. buna mukabil Güney duvarı ise 2.25 m. kalınlıktadır. Oda 11.75X3.30 m. ölçüsündedir. İnce uzun bir dikdörtgen şeklindedir (Resim 8). Kapı geçidi taş döşelidir. Odanın taban seviyesi kapı eşiğinden aşağıdadır. Odanın içinde ve kapı yakınında işlenmiş bir kaide bulduk. Yan yatmış olup orijinal yerinde deyildir. Odanın tabanı sıkıştırılmış topraktır. Büyük bir yangın geçirdiği taban üzerindeki yanık ve kömür kalıntılarından anlaşılmaktadır. Taban üzerinde boyalı kaplara ait parçalar bulduk, fakat hiç birisi tam değildir. Aynı kaba ait diğer parçaları ise odanın dışında bulduk.

Bu odaya ait kapının kuzey dış köşesinde, baş kısmı kapının köşesine isabet edecek şekilde yan yatmış ve gri bir taştan yapılmış iki taraflı, baş kısmı protom olarak işlenmiş bir aslan heykeli bulduk (Resim 9). Ön ayaklarının alt kısmı ve

[17] T. T. A. E. D. III. Plan 1.
[18] T. T. A. E. D. III. Plan 1.

sol yan arka kısmı kırık ve eksiktir. Bulunduğu yerde bu arslana ait olabilecek bir kaide elimize geçmedi. Odanın içinde bulunan kaide ile de ilgili olabileceği şüphelidir. Bu bakımdan arslanın orijinal yerini bilemiyoruz. Yalnız arslanın işlendiği taş, dört arslanla süslü kaidelerin aynıdır. Çift başlı arslanlar buranın yerli taşındandır.

Batıda 3 no. lı odaya (Resim 10) açılan kapı Güneydeki köşeden kuzeye doğru 2.90 m. de başlar. Kapı, duvarın orta kısmında değildir. 30 cm. lik bir fark vardır. Kapı genişliği 1.50 m., kapı eşiği taş döşeli, taban eşiğe nazaran daha aşağıdadır. Odanın içten içe ölçüsü 7.50 X 12.90 m. dir. Bu odanın kapıdan itibaren ancak yarısını temizliyebildik. Taban, sıkıştırılmış topraktan yapılmış olup büyük bir yangın geçirmiştir. 3 no. lı oda tabanında ve 1 no. lı kısımda bulunan çanak-çömlekler aynı kaba ait parçalardır. Dış duvar kalınlıkları kapının iki yanında 1.85 m., dış güney duvarda ise 1.60 m. dir. Kuzey duvarıda güney duvarı gibi aynı kalınlıktadır.

1 no. lı kısmın Kuzeyindeki 5 no. lı avluya açılan sfenksli kapı (Plân 2) Doğu köşeden 6.20 m., Batı köşeden 5.30 m. ve kapı genişliği 6.10 m. dir. Kapının Doğu ve Batı iç kenarları 1.25 m. genişliğinde duvar kalınlığınca devam eden yassı taşlarla döşelidir. Geçide doğru olan kısmında büyük kesme taşlar döşenmiş duvar ile arada kalan kısımlar ise ufak taşlarla doldurulmuştur. Her iki tarafta, avluya bakan kısımda kırık söğe yerleri vardır. Bunlar yassı taşlara oyuk açılmak suretiyle meydana getirilmiştir (Resim 11). Kapının iki kenarında ve Güney kısmındaki yassı kesme taşlar daha itinalı olarak hazırlanmış ve sfenkslere kaidelik vazifesini görmüştür. Bu kapının iki Güney köşesinde birbirinin aynı iki sfenks kabartması bulduk (Resim 11). Her ikiside iki taraflı olarak işlenmiş, önden protomdur. Kabartmalar tamamlanmamış, sadece konturları belirtilmiştir. Sfenkslerin kaide ölçüleri kapının iki yanındaki yassı taşların tamamen aynısıdır. Sfenkslerin bu kaideler üzerine oturduğundan şüphe etmiyoruz.

1 nolu kısımda iki taban seviyesi tesbit ettik. Her iki taban da sıkıştırılmış topraktan yapılmış olup çok serttir. Üstteki birinci taban üzerinde profil ve desen verebilen çanak çömlek bulamadık. Ele geçenler kaba kaplara aittir. İkinci taban birincinin 10-15 cm. altındadır. Büyük bir yangın geçirdiği kül ve kömür kalıntılarından belli olmaktadır. Bu taban üzerinde geometrik ve hayvan motifli boyalı kap parçaları bulduk.

1 nolu kısımdaki duvarların iç ve dış yüzleri, 2, 3, 4 nolu odaların iç ve dış yüzleri (Plan 2) 5-7 cm arasında değişen kalın bir sıva ile kaplıdır. Hepsi yangın geçirmiş ve kırmızı bir renk almıştır. Yer yer ele geçen kalıntılar sıvanın üzerinin beyaz bir boya ile kaplı olduğuna işaret eder.

Şehrin topografik haritasını yapamadığımızdan belirli röper noktası tesbit edemedik. Sfenksli kapının doğusundaki yassı kesme taşın üst seviyesini — 0.00 olarak kabul ettik. Planın tetkikinden de anlaşılacağı üzere Sfenksli kapıdan güneye aslanlı kapıya doğru arazi alçalmaktadır. 2 ve 3 no. lı odaların taban seviyeleri 1 no. lı kısma ve sfenksli kapıya nazaran daha aşağıdadır. Duvarlar hemen hemen her tarafta 1.50 ile 2.50 m. yüksekliğe kadar korunmuştur. Duvar teknikleri aynıdır. İç ve dış yüzler nisbeten iri ve düzgün taşlardan muntazam bir duvar olarak örülmüş, orta kısmı ise irili ufaklı taşlarla doldurulmuştur.

2 no. lı odada bir, 1 no. lı kısımda ise iki adet düzgün yontulmuş dikdörtgen kaide taşları bulduk. Fakat hiç birisi orijinal yerinde değildir.

Sfenksli kapı Kuzeyde daha büyük bir avluya açılır. Bu avlunun Sfenksli kapıdan itibaren Güney duvarlarını iki taraftan açmaya başladık. Doğu kısımda aynı aralıklarla kesme düzgün taşlardan dikdörtgen üç kaide bulduk (Resim 12). Üst taban seviyesinden daha aşağıya in-

medik. Kaidelerin avlunun Güney duvarından açıklıkları 3.70 m. dir. Batıdan Doğuya aralarındaki açıklıklar 3.30 ve 2.65 m. dir. Kaidelerin ölçüleri birbirinden farklıdır. Batıdan itibaren birincisi 1.10 X 0.49, ikincisi 1.36 X 0.56, üçüncüsü 0.95 X 0.60 m. dir. Kaideler tabana gömülü olduklarından kesin yüksekliklerini alamadık. Kaideler ile duvar arasında kalan kısımda taş ve kerpiç yıkıntılarına rastladık. Duvara yakın kısımda kerpiç yıkıntıları daha fazladır. Sfenksli kapının Doğu kenarından itibaren 8.10 m. mesafede 4 no. lı odaya açılan kapıya rastladık (Plan 2). Kapının Doğu kenarı eskiden yıkıldığından kapı genişliğini kesin olarak bilemiyoruz. 1968 kazısında odanın ancak yarısını temizliyebildik. Burada da taban kömür ve külle kaplıdır. Büyük bir yangın geçirmiştir. Yağmur suları tabanda birikerek burayı çamur haline getirmiştir. Kazılan kısmın orta yerine yakın ve her iki taraftan eşit uzaklıkta, toprakta anormal bir yumuşaklığa rastlayınca burada biraz derinleştik. Önce yassı bir kapak taşı bulundu. Bunu kaldırınca bu yassı taşın etrafını destekliyen ufak taşlar elimize geçti. Bunları da kaldırınca taban içerisinde, ana kayaya oyulmuş 80 cm. çapında ve 80 cm. derinliğinde kuyuya rastladık. İçinde çamurlaşmış halde ve çok çürümüş, yanık kerpiç, yanık odun, ve yanmış ufak bir kaç kemik parçası bulduk. Bunun yakılmış bir ölünün gömüldüğü mezar olabileceğini düşünüyoruz. R.O. Arık'ta VI. ocakta içi külle dolu olarak bulduğu kalıntının mezar olabileceğinden şüphelenmiştir[19]. Bu iki kalıntı bize Göllüdağ halkının ölülerini yaktıklarını ve taban altına gömdüklerini göstermektedir.

Sfenksli kapıdan Batıya doğru yapılan kazıda İki kaide bulundu (Resim 12). Avlunun Güney duvarından açıklığı 3.90 m. dir. Kaideler arasındaki açıklık 3.50 m. dir. Doğudaki daha büyük olup, 1.10 X 0.40, Batıdaki 0.50 X 0.80 cm. dir. Birinci kaidenin güneyinde ve kapı ile kaide arasında üçüncü bir kaide vardır. Daha Batıda bulunan üç iri taşın mânâsını anlıyamadık. Burada taban üzerinde pembe astarlı, perdahlı, yanmadan dolayı astar ve perdahı çok bozulmuş, iki kulplu bir kap bulduk. Kaideler ± 0.00 a göre Doğu ve Batıya doğru yükselir. Bu kaidelerin revak kaideleri olduğu açıktır.

Bu sene kazanabildiğimiz yapılardan biri de Plânda 6 numara ile gösterilen Orthostadlı bina diye adlandırabileceğimiz yapıdır (Plan 2-3; Resim 13). Bu yapı sfenksli kapıdan 32.40 m. Kuzeydedir. Sfenksli kapının aksına tesadüf eder. Bu uzaklık aynı zamanda avlunun Kuzey-Güney istikametindeki açıklığıdır. Avlunun Doğu-Batı istikametindeki uzunluğunu henüz tesbit edemedik.

Bu yapı dikdörtgen bir oda ve bunun önündeki revaktan meydana gelmiştir (Plan 3). Dikdörtgen şeklindeki odanın uzun kenarı doğu-batı istikametindedir. İçten içe ölçüsü 12.20 X 7.75 m. dir. 1.40 yüksekliğinde, 1.00 m. eninde ve 25 ile 45 cm kalınlığındaki taşlardan inşa edilmiştir. Kırmızı andezit taşlar düzgün işlenmiş ve birbirine alıştırılmıştır. Taşların birleşme noktalarında U ve V şekilleri meydana getirecek şekilde dikine oluklar vardır. Kuzey uzun duvarda üç tanesi eksiktir. Güney kenara ait olanların bir kısmı yıkılmış olup yerlerine tarafımızdan yerleştirilmiştir. Güney uzun duvara ait en doğudakini iki parça halinde bulduk. Yerine dikmek üzere kaldırdığımızda arkasında oyma olarak yapılmış bir haç bulduk. Taş, haç altta kalacak şekilde yıkılmıştır. Mezar ile ilgili hiç bir kalıntıya rastlıyamadık. Kapısı Güney-Doğu köşededir. Kapının Doğu kenarı in-situ olarak elimize geçti. Batı kenarının taşları yan yatmıştır. Bunlardan küçüğünü eski yerine koyduk fakat büyüğünü vinç olmadığından yerine koyamadık. Kapının iç kenarındaki blokların ölçüleri bir birinin aynıdır. Yükseklik 1.40, eni 1.00, kalınlık 0.45 m. dır. Bunlarla irtibatlı ve dıştaki daha büyük blokların ise ölçüleri,

[19] T. T. A. E. D. III. S. 14.

yükseklik 1.40 en 1.70 ve kalınlık 0.65 m. dir. Kapı genişliği aşağı yukarı 1.75 m. kadardır. Kapının Güney kısmında yıkık vaziyette üç blok daha vardır. Revaklı kısmın batısında dört taş dizisi görülür. Kuzeydeki istikamet bakımından değişiktir. Oda ile revaklı kısım arasındaki boşluk bir geçiş hissini vermekte ise de batı kısmı tam kazılmadığından kati bir şey söyliyecek durumda değiliz. Bu yapıya ait taşların bir kısmı avluya ve hatta aslanlı kapının dış kısmına taşınmıştır. Bilhassa revaklı kısım çok tahrib edilmiştir. Hem revaklı kısımda hemde odada kat'î bir tabana rastlıyamadık. Yer yer sıkıştırılmış toprak taban bulduk. Odada siyah astarlı perdahlı bir kaba ait bazı parçalar ve kaba bir kaba ait parçalar bulduk. Bunların dışında başka bir buluntu ele geçmemiştir. Odanın Doğu ve Batısında kesme taşlar, arkadaki büyük duvarlara yaslanmıştır. Yapının buraya sonradan ilâve edildiğini ve bitirilemeden bırakıldığını zannediyoruz. Blokların ön yüzlerindeki çıkıntılar ise işlenecek kabartmalara ait olup, işlenmeden bırakılmış ve bu yüzden de birleşme noktalarında U ve V şekilleri meydana gelmiştir.

BULUNTULAR :

A — *Kabartma ve Heykeller :*

1933 ve 1934 de Kayseri Müzesine götürülenler de dahil olmak üzere Göllüdağ'da bu güne kadar iki çift başlı aslan, iki aslan, iki sfenks ve iki sütun kaidesi olmak üzere sekiz plastik eser bulunmuştur. Ayrıca biri aslanlı kapının güneyinde kırık ve eksik, diğeri Güney-Batı şehir kapısına ait iki aslan başı parçası vardır. Şehir kapısına ait parçalar kapının aslanlarla süslü olduğuna işaret etmektedir. Çift başlı aslanlara ait olanlar beyaz andezitten diğerleri ise gri taştandır.

Kapı Aslanları :

Kayseri Müzesindeki çift başlı aslandan (Resim 14) dıştakinin ölçüleri şöyledir. Yükseklik 1.50, uzunluk 1.96, başından ayağına kadar olan yükseklik 1.28, burnu ile alt çene 0.35, ağız açıklığı 0.19, kaide ile genişliği 0.30, göğüs genişliği 0.39, kafa genişliği 0.36, ön ayak uzunluğu 0.46 m. dir. İçe gelen aslanın ise uzunluğu 0.69, genişliği 0.41, yüksekliği 1.40, göğüs genişliği 0.43, ön ayak yüksekliği 0.47 m. dir.

Yeni bulunan ve kapının Doğu kenarına ait olan çift başlı aslana ait iki parçanın ölçüleri ise şöyledir (Resim 15-16). Ayaklara ait parça $1.03 \times 0.97 \times 0.73$ m. lik bir taşa işlenmiştir. Altta 56 cm. lik bir kısım işlenmeden boş bırakılmış ve üst kısma iki sağ iki sol ayak yüksek kabartma olarak işlenmiştir. Ayaklara ait işlenen kısmın yüksekliği 49 cm. olup üst taş kalınlığı 50 cm. dir. 1 ve 3 nolu ayaklar sağa, 2 ve 4 nolu ayaklar sola doğru diyagonal beş oyukla süslüdür. Ayak parmaklarındaki büklüm yerleri ve tırnaklar iyice belirtilmiştir. Sol ayağın yan kısmı kırık ve eksiktir (Resim 15).

İkinci parça iki arka ayağa ait olup $1.26 \times 1.09 \times 0.35$ m. lik bir taşa işlenmiştir (Resim 16). Altta 54 cm. lik kısım işlenmeden bırakılmıştır. 55 cm. lik üst kısım işlenmiştir. Bu da yüksek kabartma halindedir. Aslanın sol arka ayağı ileri doğru atılmış vaziyette, sağ ayağı ise geridedir. Ayaklar kalın ve heybetlidir. Tırnaklar ve parmaklar iyice belirtilmiştir. Ayak adaleleri bâriz olarak görülebilmektedir. Diz kapaklarında ikişer yuvarlak kabartma vardır. Kuyruk iki ayak arasında öne doğru sarkmış ve uç kısmı ise yukarı kalkıktır. Kuyruk ucu topuz halinde olup üzeri yatay paralel hatlarla yapılmış araları mainlerle süslenmiştir. Bu hali ile bir çam kozalağını andırır.

Ön ayaklara ait taşın sol yanındaki işlenmemiş kısımdan sonra gelen girinti aynı şekilde arka ayaklar ile birleşerek kabartma yüzünün yan kısmını teşkil eder. Üst kısma gelecek olan gövde parçası ile başa ait parçayı maalesef bulamadık. Aslanların genel görünüşü, kapıdaki yerleri Asurdaki Lamassu'ları hatırlatırsa da beş ayaklı olmaması bakımından ayrılık gösterir[20].

[20] AJA. 73. 1969. S. 213-214.

Diğer Aslanlar :

Bu aslanlar da iki tanedir. Daha evvel bulunanı Kayseri Müzesindedir (Resim 17). Yüksekliği 0.88, uzunluğu 1.02 kalınlığı 0.38 m. olup aslan kabartmasının uzunluğu 0.90, yüksekliği ise 0.59 m. dir. Tek taraflı işlenmiş arkası işlenmeden hafifce düzeltilerek bırakılmıştır. Baş ve ön ayaklarda kırık ve eksik vardır. Yüksek kabartma halindedir. Kuyruk iki ayak arasında ve kapı aslanlarınınki gibidir. Kayseri müzesinde Göllüdağ'ın neresinde ve ne şekilde bulunduğu hakkında bir kayda rastlıyamadık.

İkinci aslan 2 no. lı odanın dış Kuzey köşesinde bulundu (Resim 9, 18). Ön ayakların alt kısmı, sol arka sağrısının bir kısmı kırık ve eksiktir. Ön kısım protom iki yan ise yüksek kabartma olarak işlenmiştir. İşçilik bakımından çift başlı aslanlardan farksızdır. Adaleler, yele ve kuyruk daha iyi işlenmiştir. Kazıda yan yatmış olarak bulundu; etrafında ve odada buna kaidelik edecek bir kalıntıya rastlıyamadık. Bu bakımdan esas yerini bilemiyoruz. İki taraflı işlendiğinden iki taraftan görülecek şekilde kullanılmış olması lâzımdır.

Sfenksler:

Bunlar da iki tanedir. Her ikiside kapının Güney iki kenarına yakın ve yan yatırılmış olarak bulunmuştur (Resim 11, 19). Ölçüleri birbirine çok yakındır. Yükseklik 68 cm., uzunluk 106 cm. dir. Kalınlıkları ise 35 cm. dir. İki taraflı işlenmiş, baş protom diğer kısımlar kabartma halindedir. Arka ayakları üzerine oturan kanatlı aslan tarzındadır. Yüksek kabartma halinde olup sadece konturlar işlenmiş detaya geçilmeden yarım bırakılmıştır. Taş kalınlıkları kapıdaki kaidelere uyduğundan kapıdaki yerleri için şüphe etmiyoruz.

Sütun Kaideleri:

Göllüdağda iki sütun kaidesi bulunmuş olup bir Kayseri Müzesinde (Resim 20 diğeri ise yerindedir (Resim 21). Kayseri Müzesindeki $1.49 \times 1.11 \times 0.39$ m. ölçüsündedir. Dört köşede 65 cm uzunluk, 31 cm. genişlik ve 17 cm. yüksekliğinde ayakları üzerine yatmış vaziyette dört aslan kabartması vardır. Yuvarlak sütun kaidesinin çapı 47 cm. dir. Göllüdağ'daki yerinden oynamış, Güneye doğru hafifce yatmıştır. Ölçüleri $1.05 \times 1.30 \times 0.50$ m. dir. Aslanların eni 35 boyları 55 cm. dir. Direk kaidesinin çapı ise 76 cm. dir.

Göllüdağ buluntuları Sakçagözü, Zencirli, Kuyuncuk ve Korsabad buluntularına benzer. Kayseri, üzerindeki çift başlı aslan genel olarak M. Ö. VIII. asıra tarihlendirilmiştir. E. Akurgal M. Ö. 730-700 tarihlerini teklif eder[21].

B. Çanak Çömlek:

Göllüdağ'da bulunan çanak çömlek boyalı ve tekrenkli olarak iki grupta toplanabilir. Kazıda tam kap elimize geçmedi. 1934 ve 1935 kazıları aynı yerde yapıldığından R. O. Arık'ın parçalarını tamamlayabilecek kap parçaları bizim kazımızda da bulunmuştur.

Kapıdaki kazıda bulunan kulplu iki büyük vazoya ait iki parça da boyalıdır. Birincisi beyaz astarlı olup, desenler siyah boya ile yapılmıştır. Kulbun iki yanında hayvan motifleri görülür. (Resim 22-23). Hayat ağacına yürür vaziyettedir. Arada kalan boşluklar aynı merkezli dairelerle doldurulmuştur. Kulp ve ağız profili Frig tipindedir. Kulbun üstü makara şeklindedir.

İkincisi şekil bakımından birincisinin aynı olup, geometrik desenlerle bezelidir. Desenler beyaz astar üzerine yapılmıştır. Kulp makara şeklindedir (Resim 24-25).

Her ikisinin de benzerlerine Alişarda rastlamak mümkündür[22]. Hayvan motifleri Alişardaki kadar stilize edilmemiştir. Hayvanların noktalarla süslenişi bakımından da Alâettintepe buluntularına benzer[23].

[21] E. Akurgal, Spaethethitische Bildkunst S. 75. Bossert Altanatolien.

[22] OIP XXIX. taf. 10. c. 1692, C. 2319; Akurgal, Phrygische Kunst. Taf. I a-b, Taf. 7.

[23] Akurgal, Phrygische Kunst. Taf. 22.

Diğer boyalı parçalar daha küçük kaplara aittir. Hepsi geometrik ve yatay hatlarla süslüdür (Resim 26-29). İnce cidarlı küçük kaplara ait boyalı ufak parçalar da bulunmuştur (Resim 30-32).

Tek renkli olarak ancak iki kap parçası elimize geçmiştir. Biri çift kulplu, kırmızı astarlı, perdahlı çok yanmış bir kaptır. Avludaki kazıda taban üzerinde bulunmuştur. (Resim 33-34). Diğeri Orthostadlı yapıdaki odada bulunan siyah astarlı, perdahlı bir tabağa ait parçadır. (Resim 35-36). Kulp parçalarından biri üzerinde de oyma olarak yapılmış ağaç motifi vardır (Resim 37).

M. Mellink'inde işaret ettiği gibi Göllüdağda boyalı çanak çömlek Alişar ve Gordiondan daha zengin görünmektedir. Bu devre ait boyalı çanak çömlek merkezini Konya Göllüdağ arasında aramak gerekecektir [24].

Bu güne kadar yapılan yayınlarda Göllüdağ çanak çömlek bakımından Frig istasyonları arasında incelenmiştir. Buna mukabil Göllüdağ Hiyeroglif Hititcesi veya Resim Luvicesi dilini kullanan kavmin yaşadığı ve hâkimiyet kurduğu bölgededir. T. Özgüç Elbistan boyalı çanak çömleği için Post Hitit terimini kullanmıştır [25].

Eğer R. O. Arık ve 1968 kazısında bulunanlar yakma mezar ise ölü gömme âdetleri Friglerden ayrılık göstermektedir. Mellink, Gordion merkez olmak üzere yaşıyan Frigler ile Asur kaynaklarında geçen Muşki'leri yayılış sahası, tarih sahnesine çıkışları ve sanat eserleri bakımından bir birinden ayrı mütalaa etmek istemektedir [26].

Göllüdağda:

a) Göllüdağ şehrinin eski adı nedir?

b) Burada oturan halk hangi etnik gruba aittir?

c) Frig, Urartu ve Asurla olan münasebeti nedir?

d) Hangi yazı şeklini kullanmışlardır,

e) Hangi beyliğin merkezi veya hangi beyliğe bağlıdır,

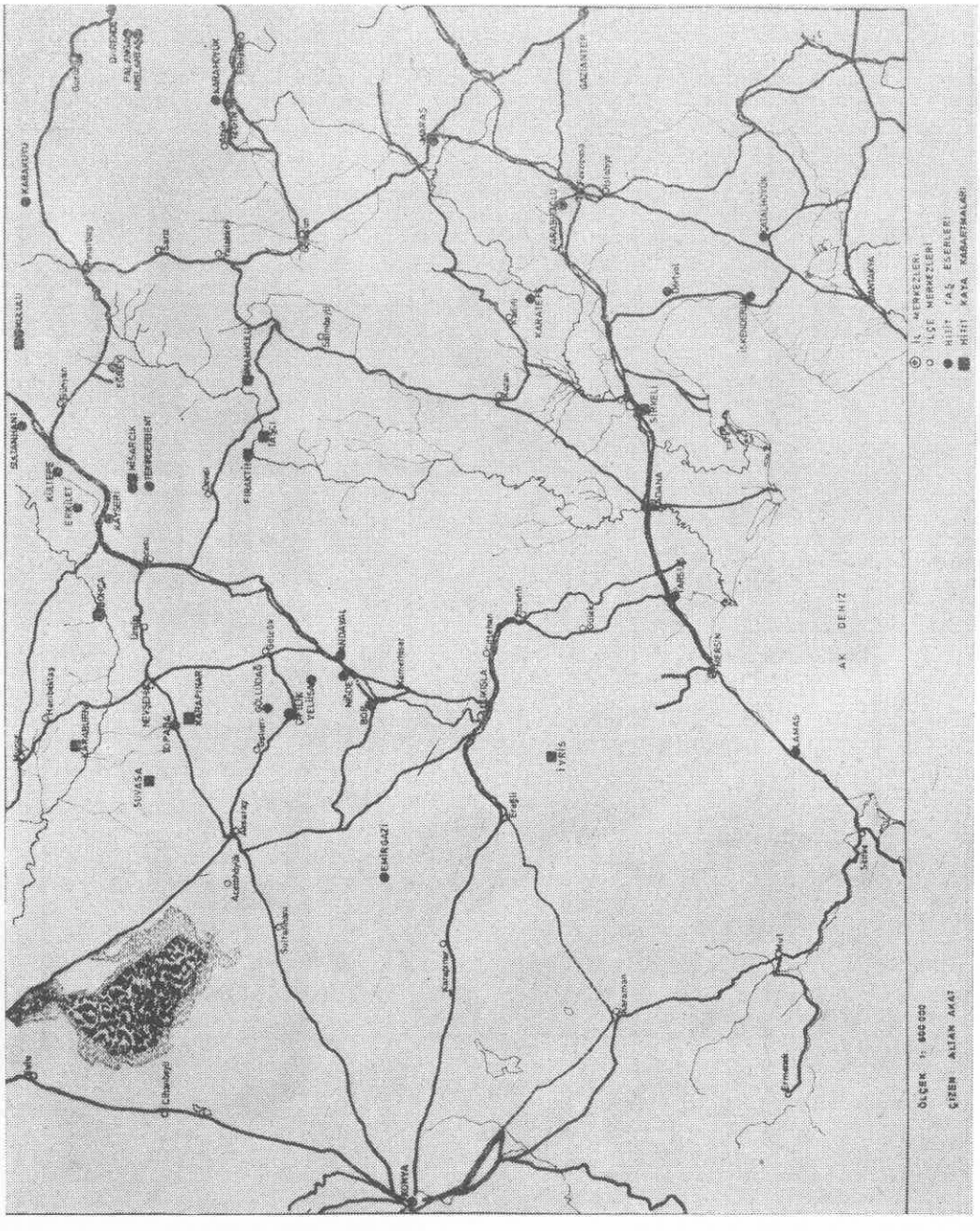
f) Göllüdağ şehrinin yarım bırakılıp bırakılmadığı,

gibi soruları henüz cevaplandıracak durumda değiliz. Gelecek senelerde yapılacak kazıların bu soruları ve şehrin Asurlular ya da Kimmeriler tarafından mı yıkıldığının açıklamasını ve genel olarak karanlık devre ışık tutmasını temenni ediyoruz.

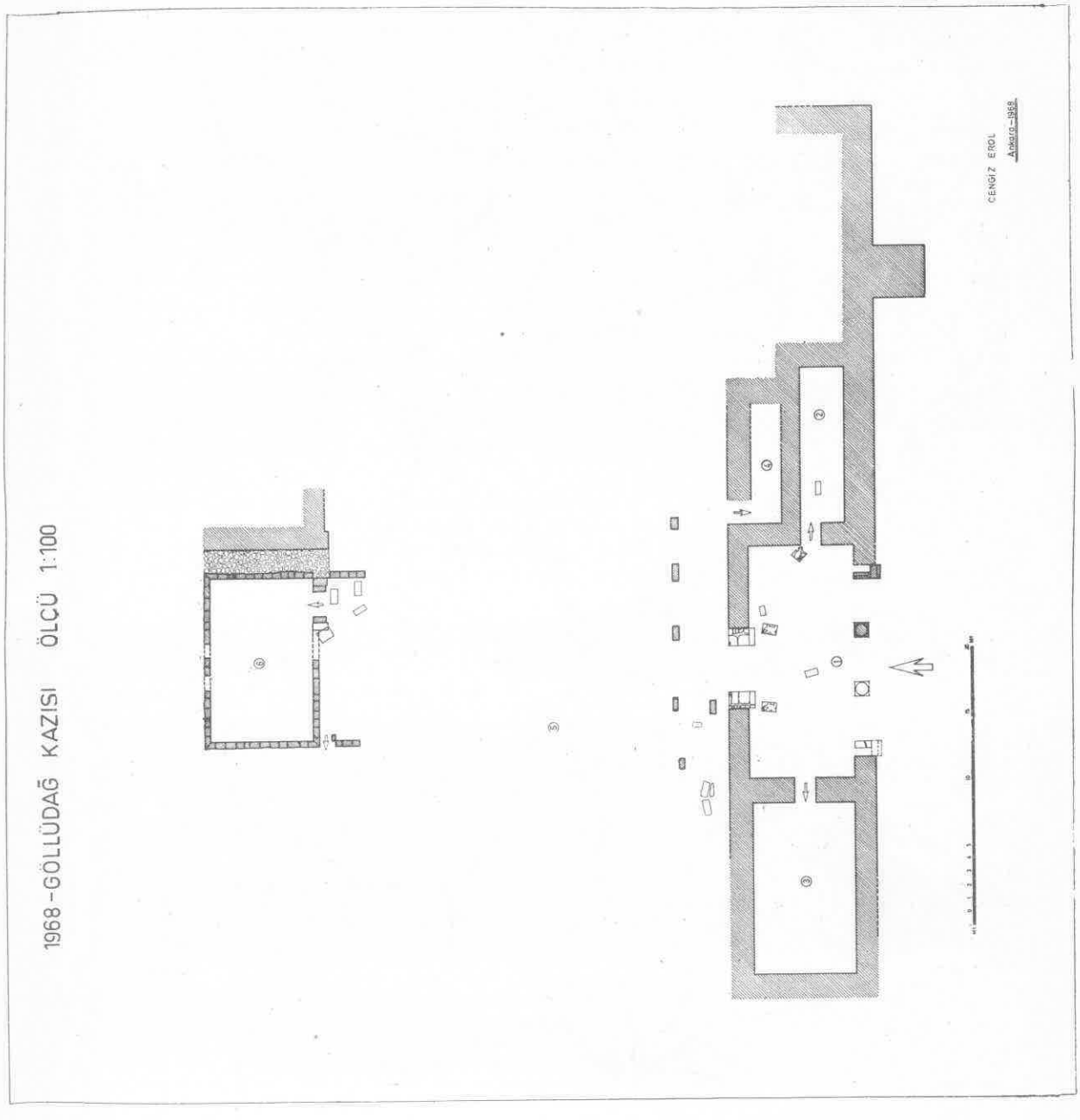
[24] AJA. 73. 1969 s. 213-214.

[25] T. Özgüç, Elbistan Karahöyük Raporu.

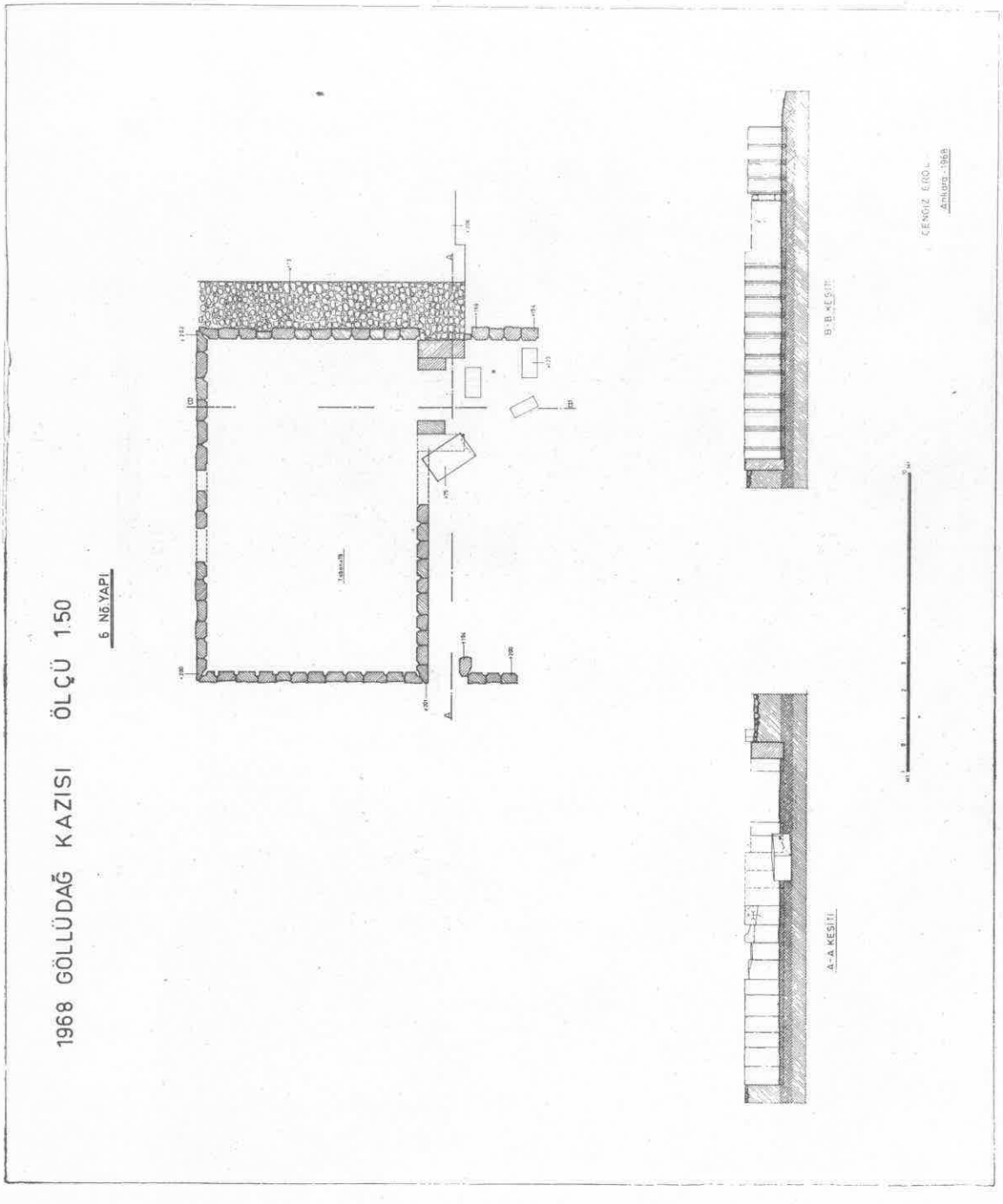
[26] Mellink, Anadolu Araştırmaları. Cilt II. Sayı 1-2. İstanbul Edebiyat Fakültesi. 1965 s. 317 v.d.

ÖLÇEK 1: 600 000
ÇİZEN ALTAN AKAT
İYİLİS
AK DENİZ
İŞ MERKEZLERİ
İLÇE MERKEZLERİ
HİTİT TAŞ ESERLERİ
HİTİT KAYA KABARTMALARI

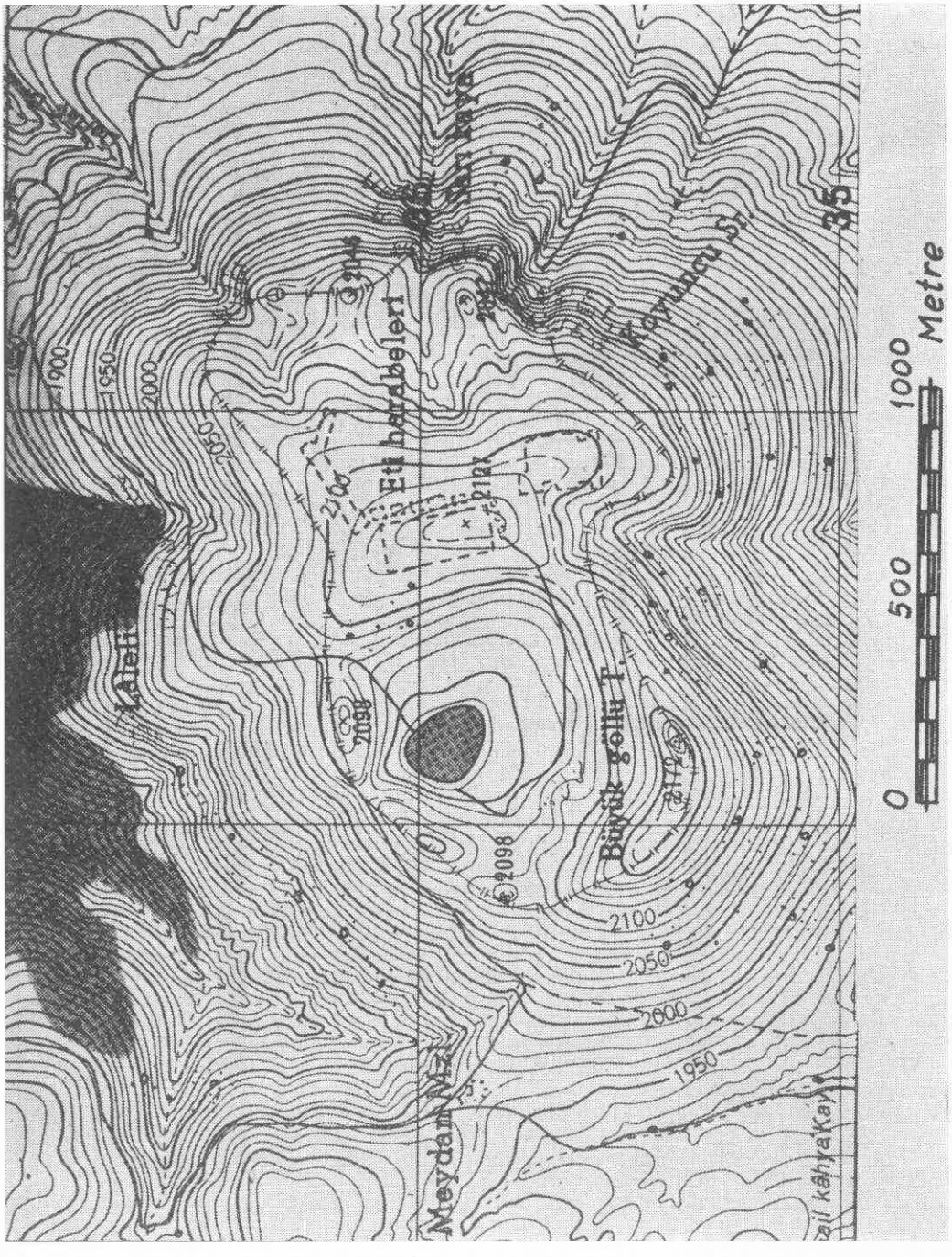
Plân — 1

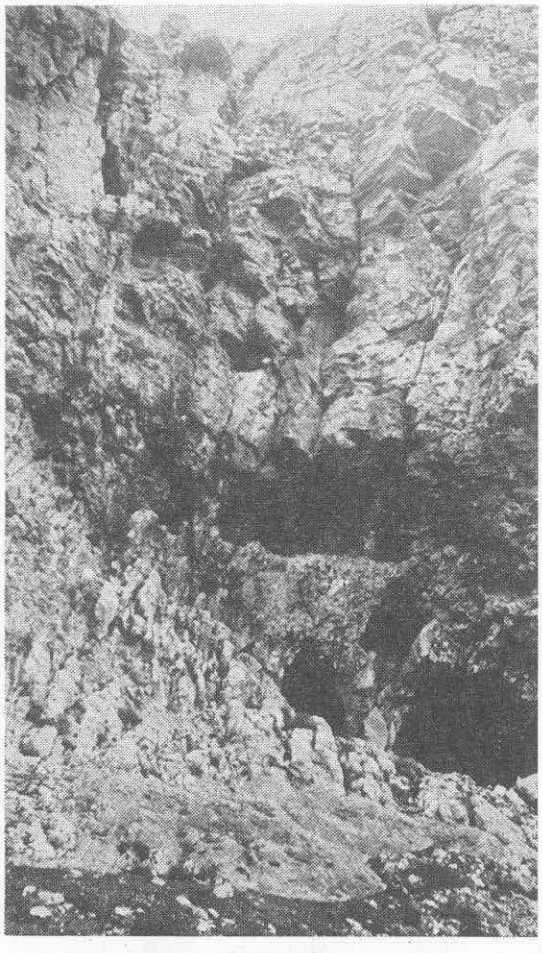
Plân — 2

1968 GÖLLÜDAĞ KAZISI ÖLÇÜ 1.50
6. NO. YAPI
B-B KESİTİ
A-A KESİTİ
CENGİZ EROL
Ankara - 1968

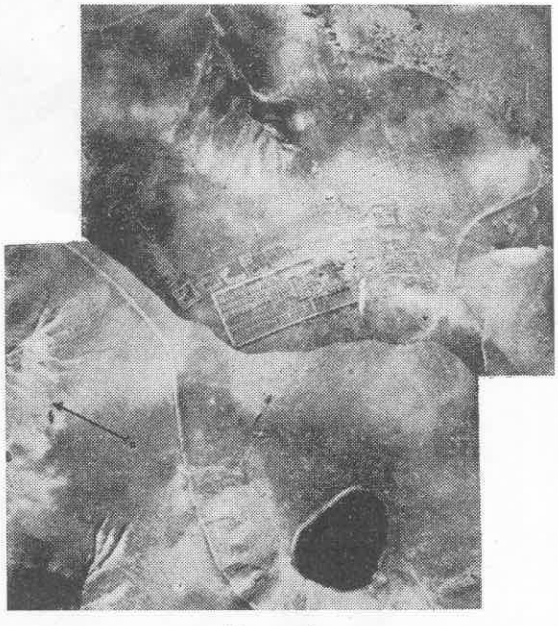
Plân — 3

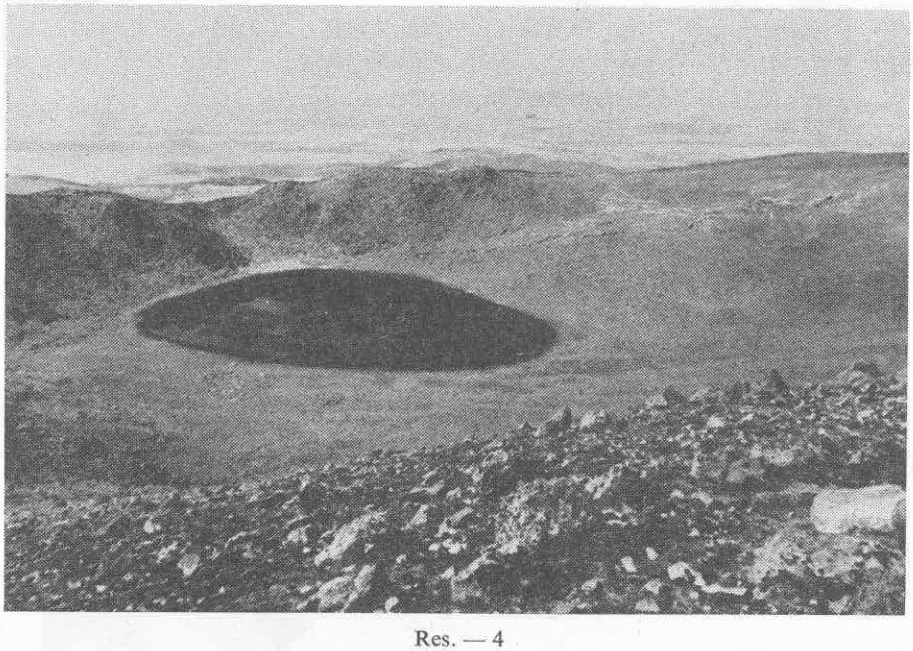
Res. — 1

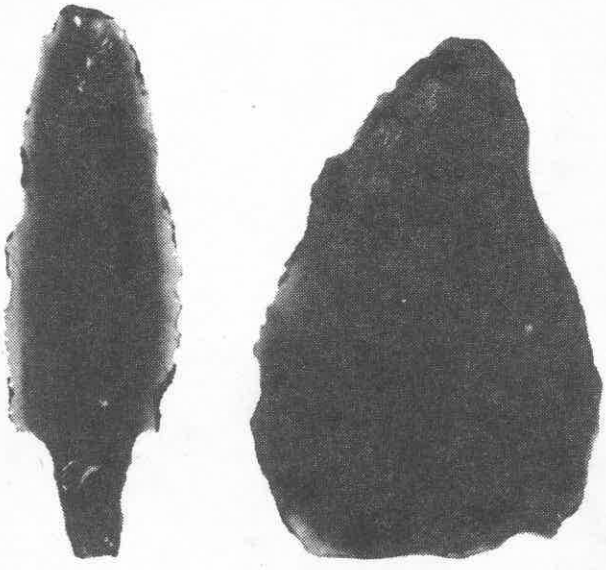
Res. — 2

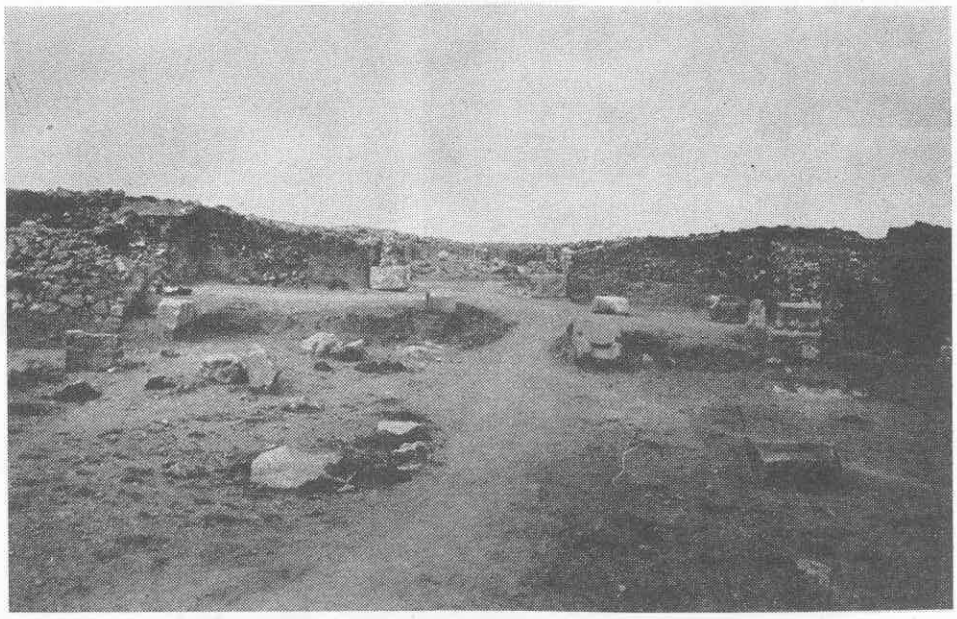
Res. — 3

Res. — 4

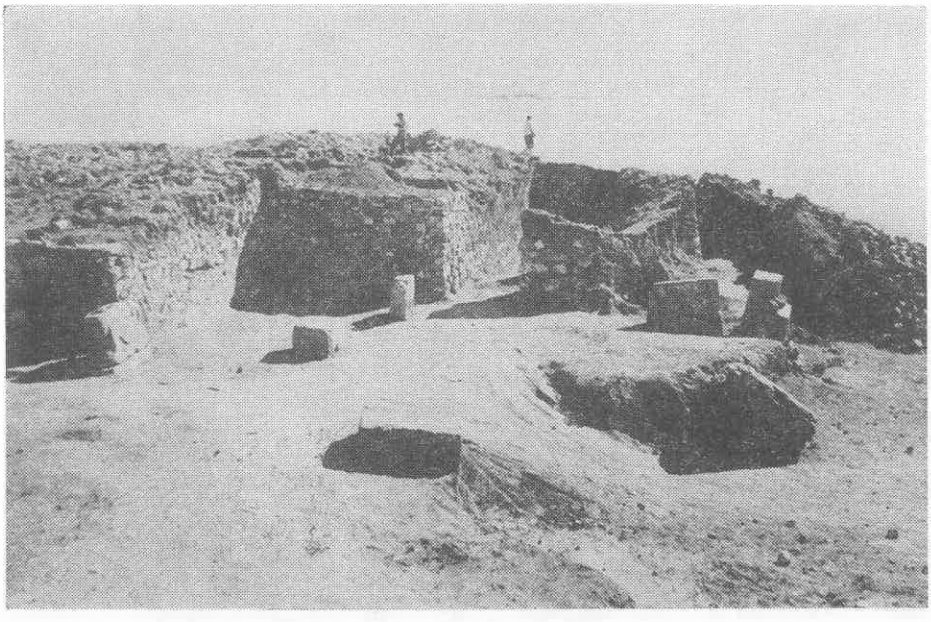
Res. — 5

Res. — 6

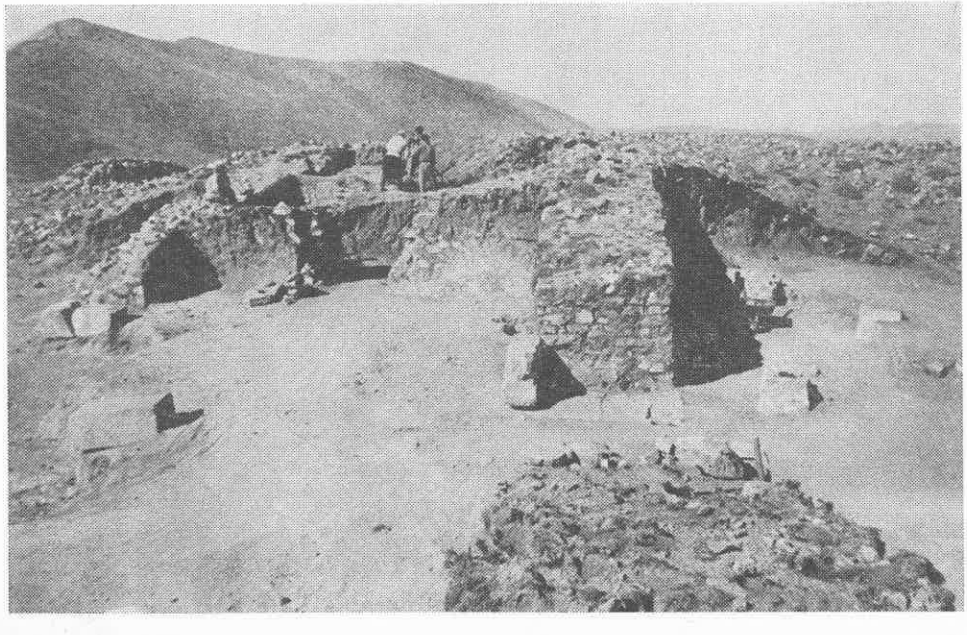
Res. — 7

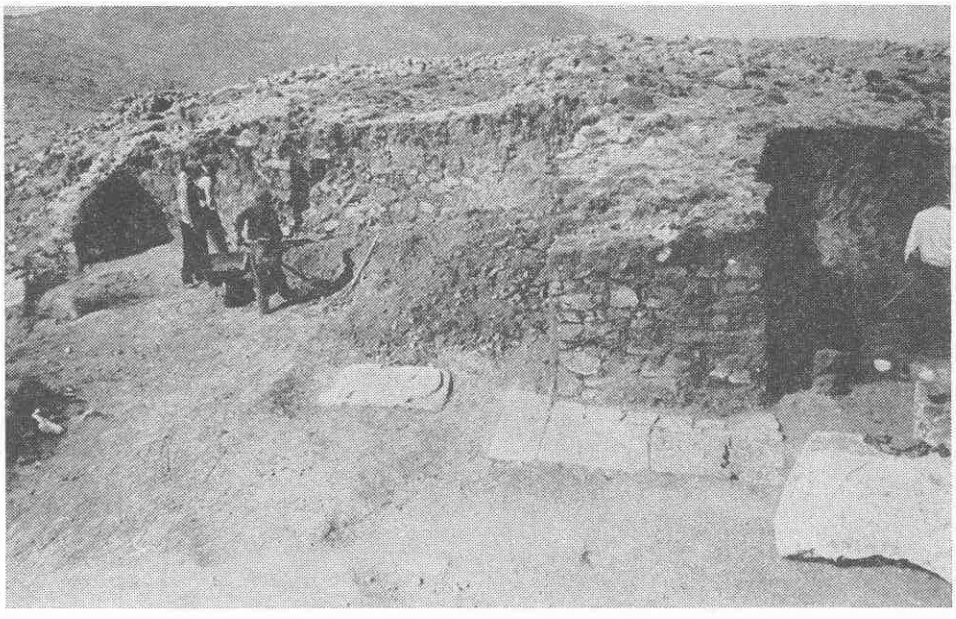
Res. — 8

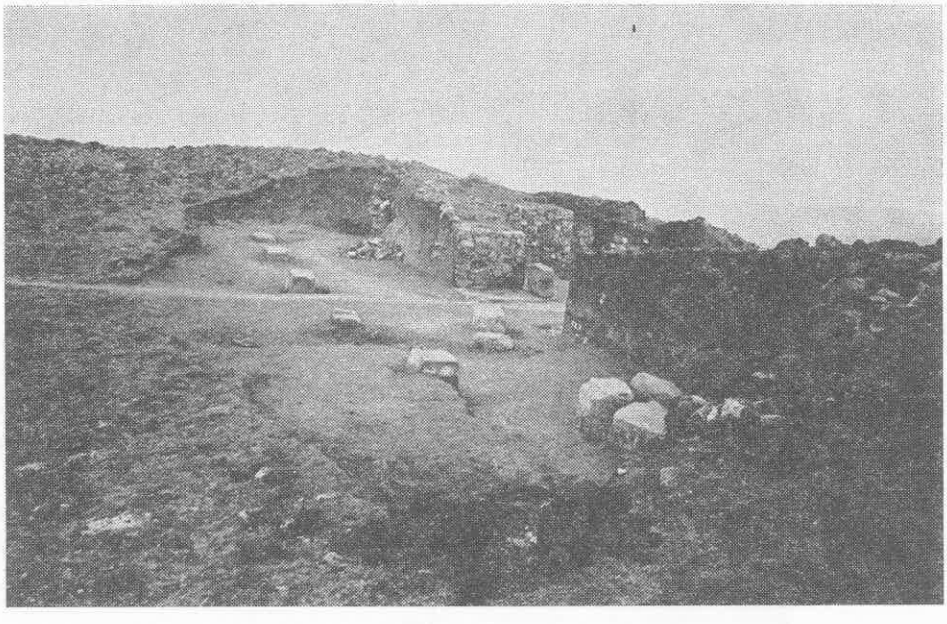
Res. — 9

Res. — 10

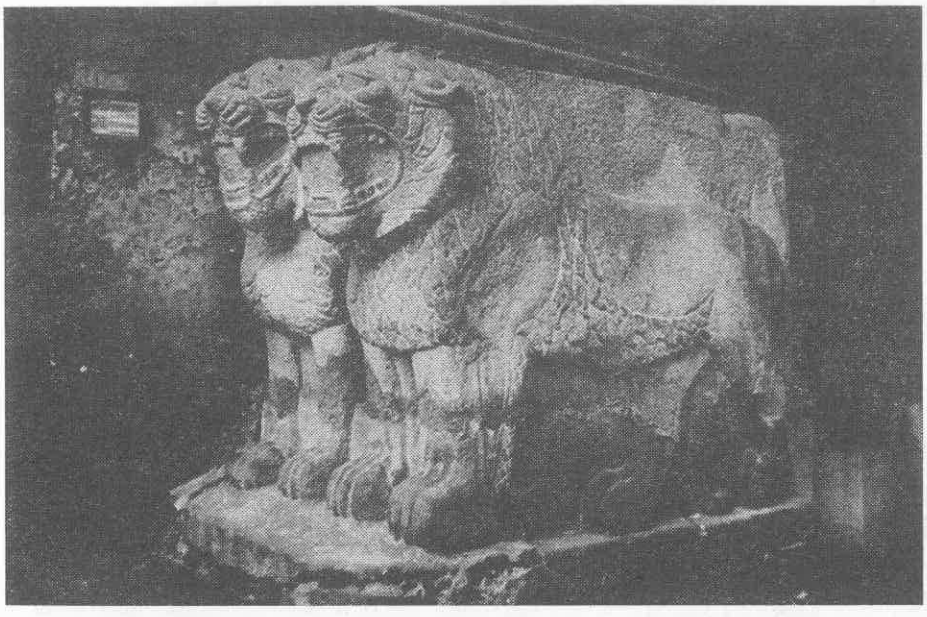
Res. — 11

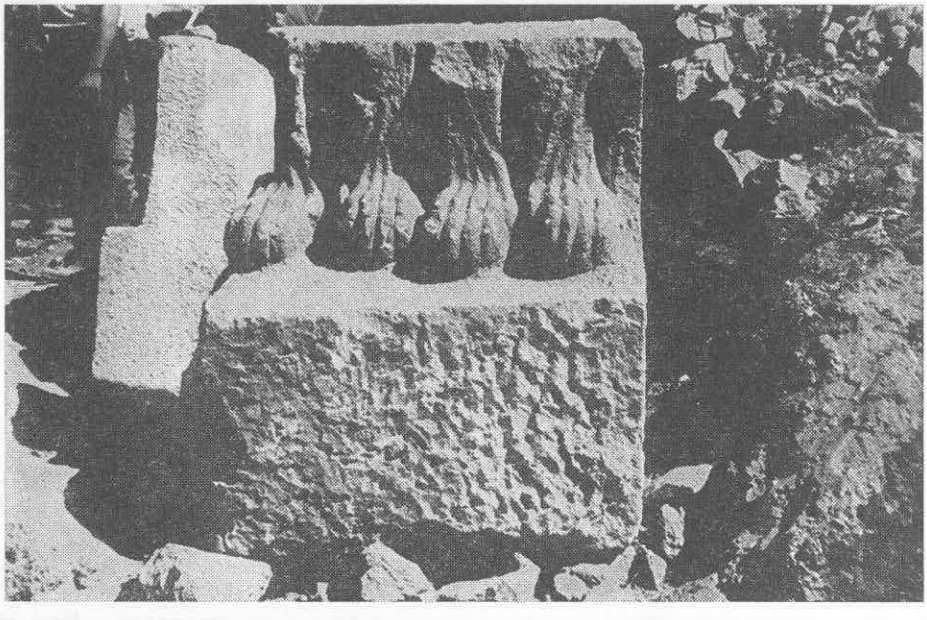
Res. — 12

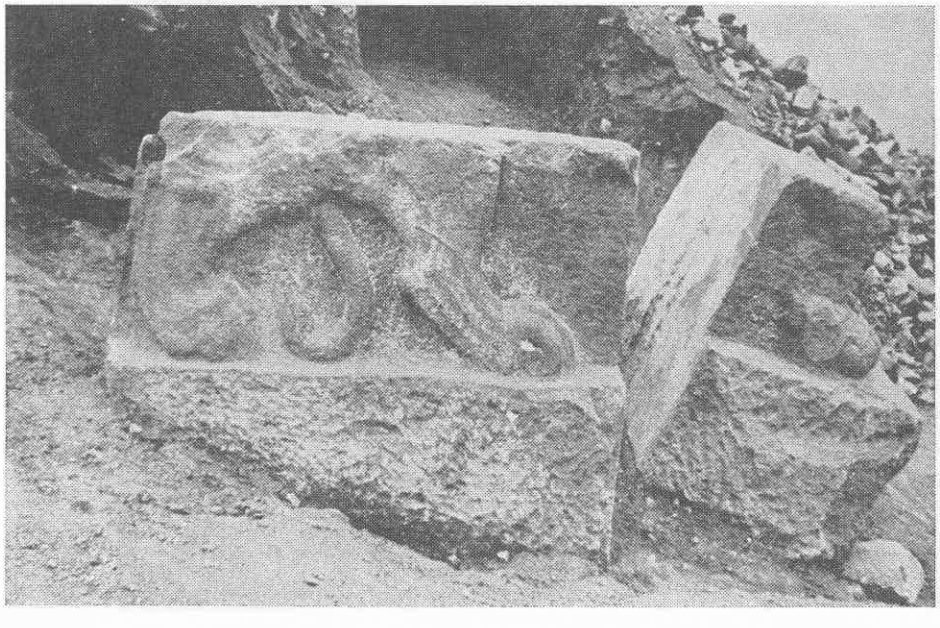
Res. — 13

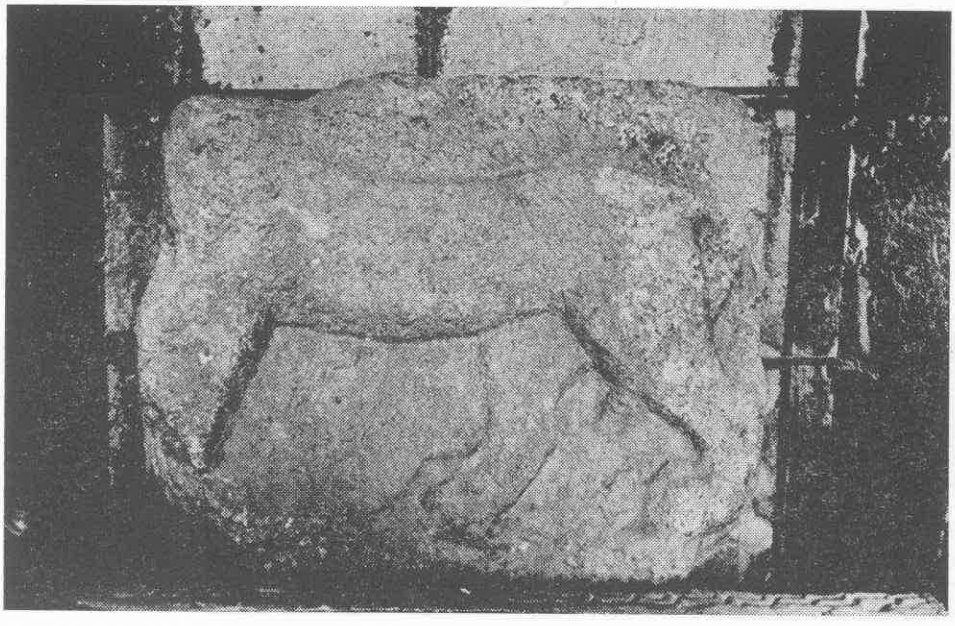
Res. — 14

Res. — 15

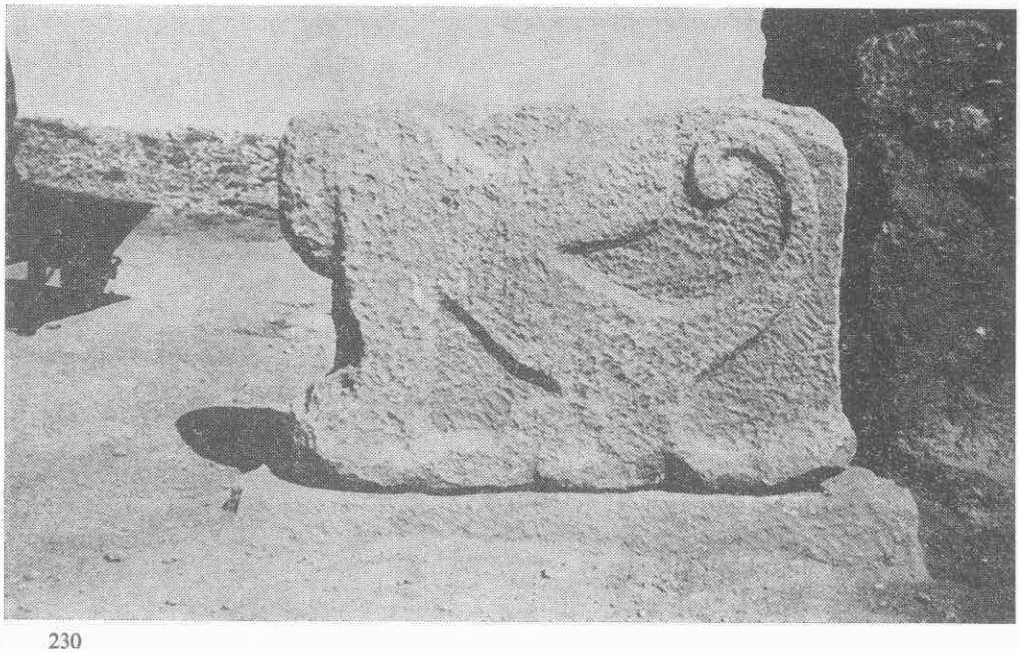
Res. — 16

Res. — 17

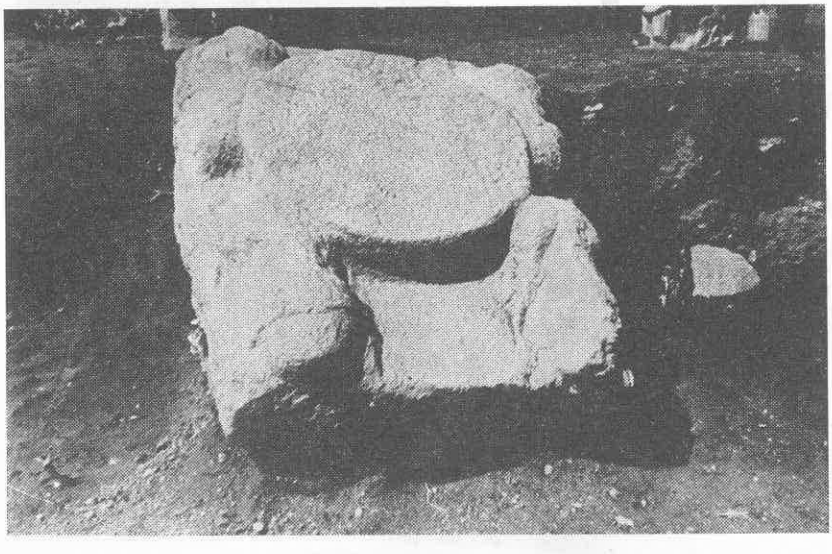
Res. — 18

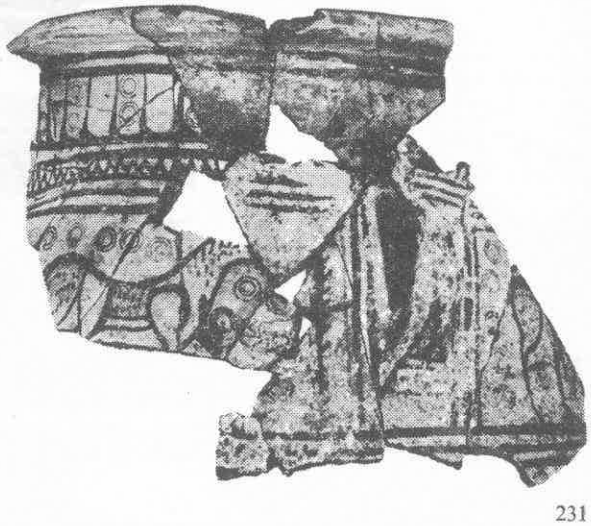
Rse. — 19

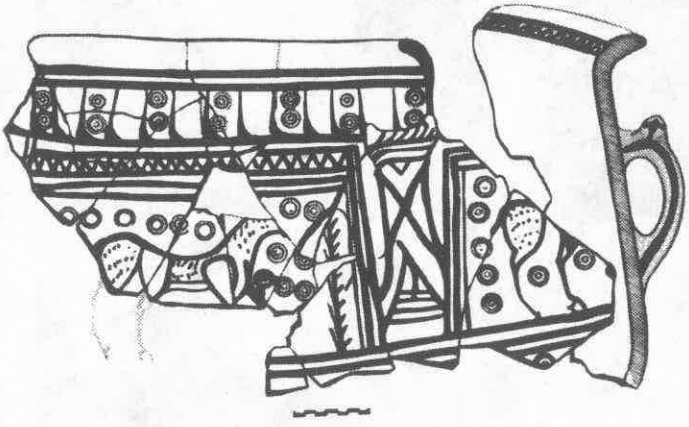
Res. — 20

Res. — 21

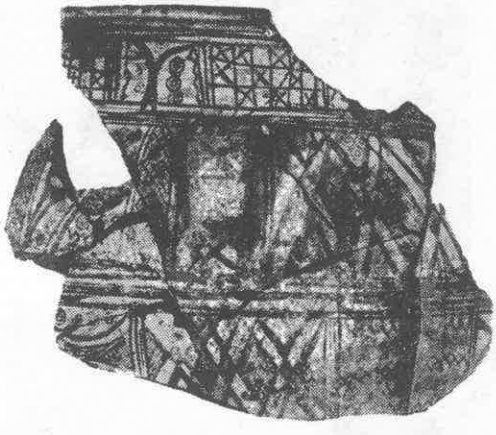

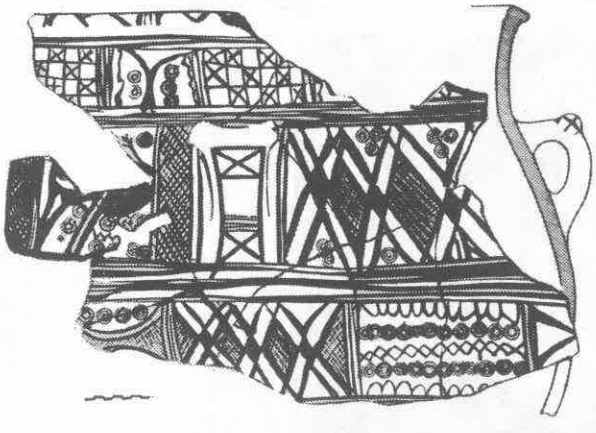
Res. — 22

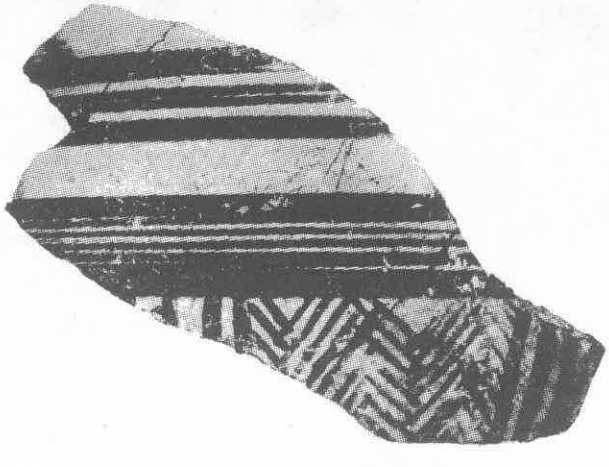
Res. — 23

Res. — 24

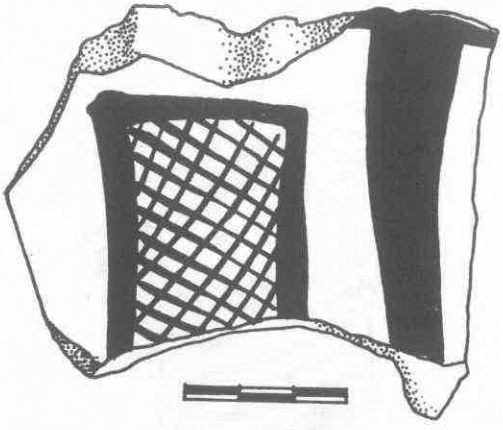

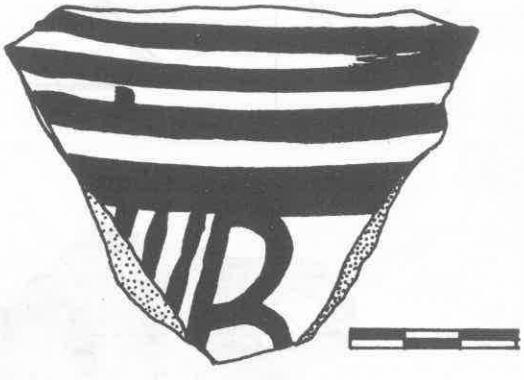
Res. — 25

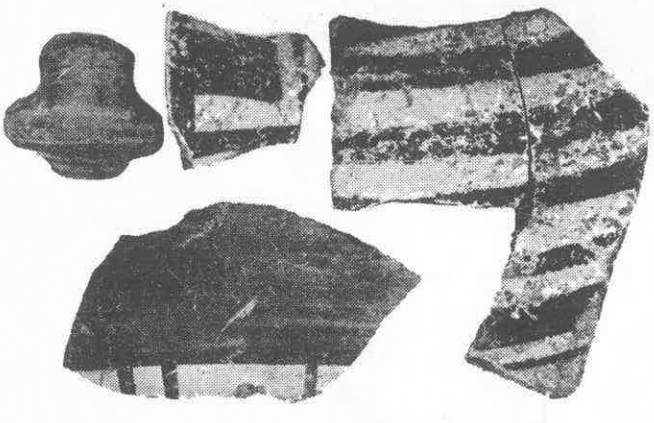
Res. — 26

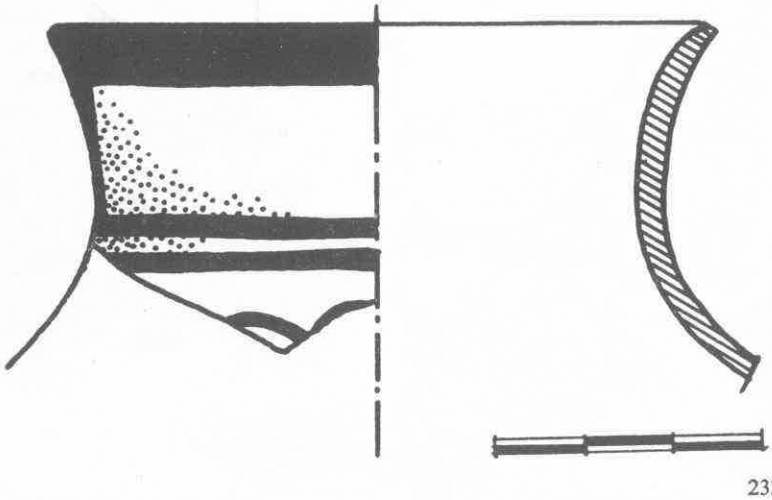
Res. — 27

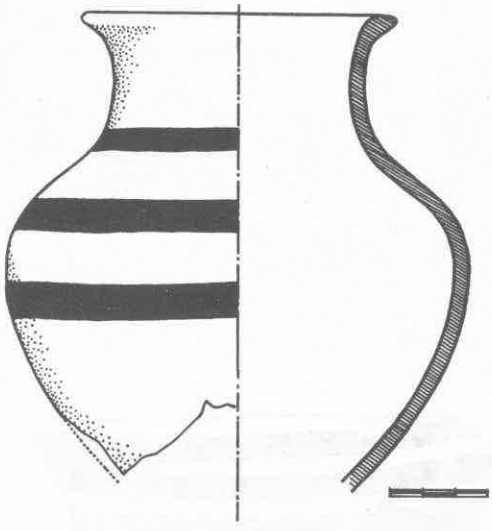
Res. — 28

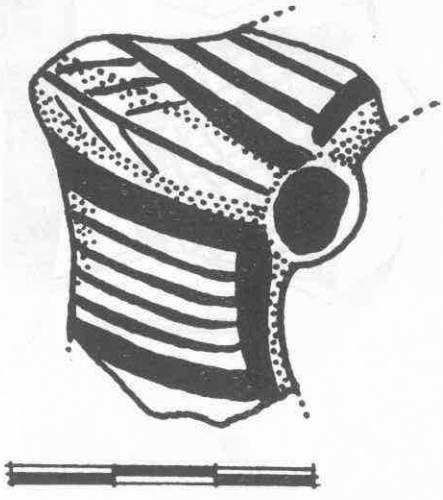
Res. — 29

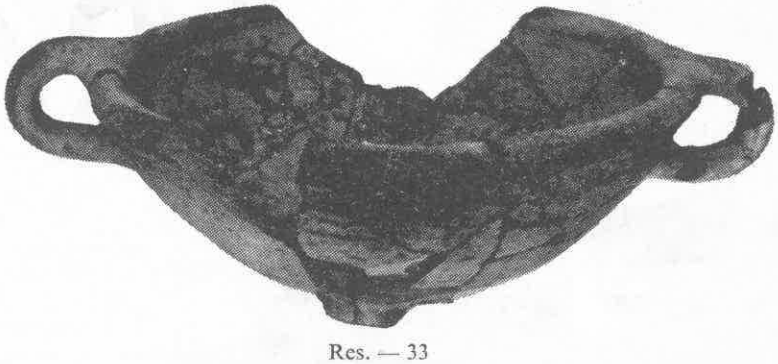
Res. — 30

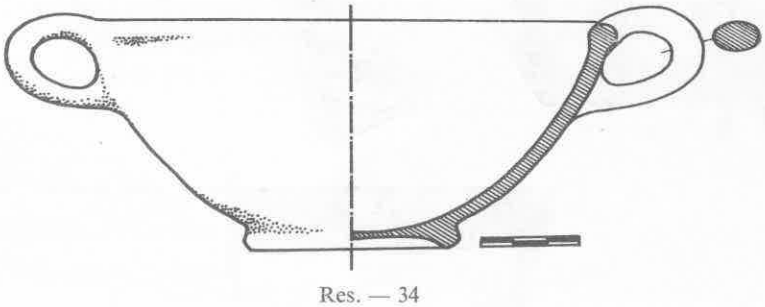
Res. — 31

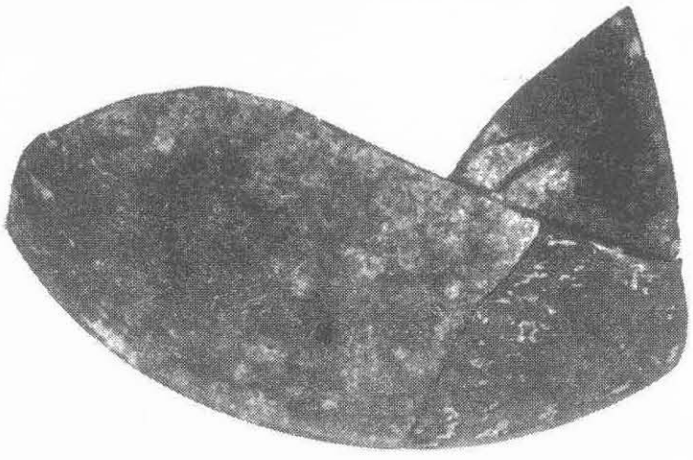
Res. — 32

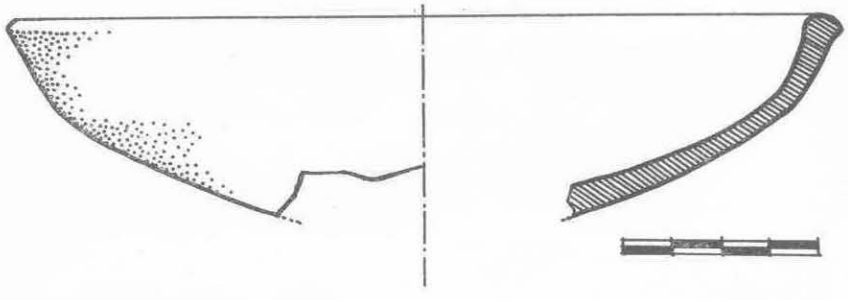
Res. — 33

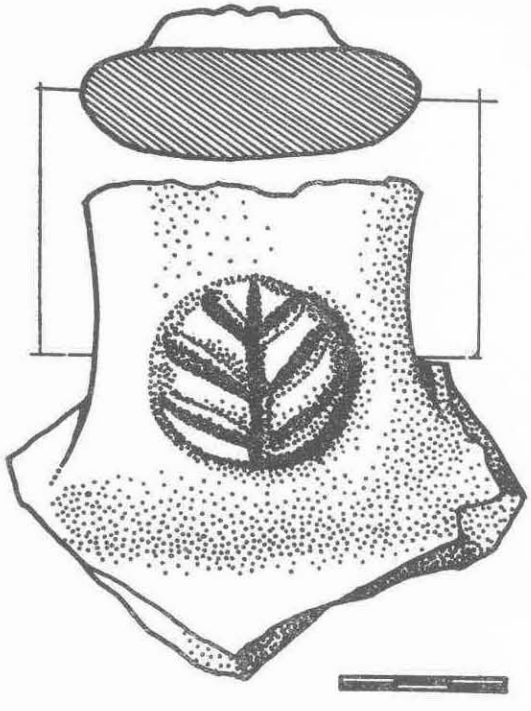
Res. — 34

Res. — 35

Res. — 36

Res. — 37